

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

127779

XVII. YÜZYIL SONLARINDA BURSA'DA EKONOMİK VE SOSYAL
HAYAT

(1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne Yansıyan Şehir Merkezindeki Gayrimenkul
Alım-Satımı, Terekeler ve Aile İle İlgili Belgelere Göre)

127779

Doktora Tezi

Ömer Düzbakar

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Feda Şamil Arık

Ankara-2003

YÜZÜNCÜYÜZÜM ENSTİTÜSÜ
DOKÜMANİZYON MERKEZİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

XVII. YÜZYIL SONLARINDA BURSA'DA EKONOMİK VE SOSYAL
HAYAT

(1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyeye Sicillerine Yansıyan Şehir Merkezindeki
Gayrimenkul Alım-Satımı, Terekeler ve Aile İle İlgili Belgelere Göre)

Doktora Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Feda Şamil ARIK

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

Adı Soyadı

Prof. Dr. Feda Şamil ARIK

Prof. Dr. Yavuz ERCAN

Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

Yard. Doç. Dr. Abdullatif ARMAĞAN

Yard. Doç. Dr. Nuri YAVUZ

İmzası
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Savunma Tarihi: 29/12/2003

ÖNSÖZ

Çalışmamızda XVII. yüzyılı seçmemizin sebebi, bu dönemin Osmanlı Devleti için bir bakıma, sonun başlangıcı olmasıdır. Özellikle Kanuni'den sonra ortaya çıkan Celâli İsyanları bunalım ve buhranı hızlandırmıştır. Bu tarihten itibaren uzun süren savaşların da etkisiyle devletin gelir kaynakları azalırken, ihtiyaçları da artmıştır. Ticaret yollarının yön değiştirmesi Osmanlı için önemli bir gelir kaynağının ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Fethedilen yerlerin gelir getirmek yerine masrafi artırması, rüşvetin ve kaçakçılığın yaygınlaşması gelirin azalmasına, buna karşılık giderlerin çoğalmasına yol açmıştır. Para değerinin düşmesi, fiyatların hızla yükselmesi, orduda maaşlı askerlerin fazlalığı, ordunun ihtiyaçlarını sağlamanın güçlüğü, lükse dayanan bir hayat tarzına eğilim, bunalım ve buhranın göstergeleri olarak ortaya çıkmıştır. Bursa'yı seçmemizin nedeni ise Osmanlı ekonomik ve sosyal yapısının ilk olarak burada şekillenmesidir. İlk başkentlerinden birisi olarak devletin temelleri Bursa'da atılmış ve ilk teşkilâtlanma gerçekleştirilmiştir. Coğrafi konumu ve Anadolu yol sistemi içindeki özel durumundan dolayı Bursa, Osmanlı Devleti'nde çok büyük bir ticari rol üstlenmiştir. Buna bağlı olarak toplum yapısı şekillenmiş ve gelişmiştir. Çalışmamızın amacı; devletin kötüye gittiği bir dönem içinde böyle bir yapının şehir merkezinin hem ekonomik hem de sosyal açıdan nasıl bir eğilim gösterdiğini ortaya çıkarmaktır.

Çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu" başlığı altında diğer iki ana bölümde

değınmediğımız bu döneme ait Osmanlı Devleti'nde ve Bursa'da meydana gelen gelişmelerden bahsedilmiştir.

Şehirlerin belli dönemlerdeki ekonomik ve sosyal yapıları incelenirken çoğu zaman o şehre özel bir takım malların (örneğin Bursa için ipek) alım satımları dikkate alınmaktadır. Oysa bu tür mallar yanında özellikle ev satışlarını ihtiva eden gayrimenkul alım satımlarına yönelik kayıtlar sayesinde o döneme ait şahısların toplumdaki statülerine göre satın alma güçleri ölçüldüğü gibi gayrimenkul fiyatlarının mahallelere göre dağılımları da ortaya çıkarılabilir. Bu sayede mahallelerin gelir gruplarına göre kayıtlara yansıyan durumları da öğrenilebilir. Şehir içinde tabakalaşma ve yerleşim oranları gibi bir çok konu bu sayede incelenebilir. Bu tür satışların senelere göre bir değerlendirilmesi yapılarak bir emtia olarak gayrimenkullerin fiyatlarındaki değişim takip edilebileceği gibi müslümanlarla gayrimüslimlerin alım güçleri de karşılaştırılabilir. Birinci bölümde terekeleri ile satışını yaptıkları gayrimenkullerin fiyatlarından yola çıkarak gelir düzeylerine göre tespit edilen mahalleler hakkındaki bilgiler ikinci bölümde aile yapılarına tatbik edilerek bu mahallelerdeki boşanma oranları ve çeşitleri, çok eşlilik gibi aileyi ilgilendiren diğer meselelerle birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümü yazmamızdaki bir neden de kadının gayrimenkul alım satımında oynadığı rolü gördükten sonra aile ve toplum içindeki rolünü merak etmemizdir. Bu yüzden dolayı ağırlıklı olarak kadın üzerinde durulmuştur. Bölüm sonunda köle ve cariyelere yer vermemizin sebebi içlerinde yaşadıkları ailelerin birer parçasıymış gibi değerlendirilmelerinden dolayıdır. Gayrimüslimlere yer vermemizin sebebi ise toplumun birer parçası olarak durumlarına kısaca değinmektir. Böylece iki ana

bölüme ayırarak yapmış olduğumuz bu çalışma ile incelediğimiz döneme ait ekonomik ve sosyal yapıya mekan boyutu gözüyle bakılmış olacaktır.

Çalışmamız sırasında alt bölüm olarak ayırdığımız kısımlar birleştirilmek suretiyle çok daha fazla ana bölüm oluşturulabilirdi. Ama konunun ekonomik boyutu gayrimenkul alım-satımı ve terekeler, sosyal boyutu ise aile ile sınırlandırılmış olduğundan dolayı iki ana bölüm ile yetinilmiştir.

Bu çalışmada miras paylaşımına konu olan gayrimenkul satışları, miras birden fazla kişinin üzerine kalabildiğinden dolayı değerlendirmeye alınmamaya çalışılmıştır. Çünkü bir amacımız da gayrimenkullerin alım satımında kadın ve erkek dağılımını göstermektir. Bu tür belgelere zaruret hallerinde değinilmiş fakat tablolara alınmamıştır.

Sicillerde kayıtlı olan belgeler bizlere evin genel durumu hakkında bilgi verse de dış görünümü belirtilmediğinden dolayı değerlendirmeler yalnızca fiyatlar ve müstemilat kısımlarına göre yapılmak zorunda kalmıştır. Sicillerde evlerin plânları olmadığı gibi bölümlerine ait ölçümlerde verilmemektedir. Bu çalışma sırasında mümkün olduğunca her veri tablolara yansıtılarak değerlendirilmeye çalışılmış, sondaj yapılmamıştır.

Dipnotlar verilirken Geleneksel Kıta Avrupası Sistemi'ne göre göndermede bulunma metodu uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan bir kaynağa dipnotlarda ilk kez göndermede bulunuluyorsa, yazarın adı, soyadı, eserin tam künyesi ve kullanılan

sayfa numarası belirtilmektedir. İlgili kaynağa tekrar atıf yapılacaksa; yazar ad ve soyadı ile eserin sadece adından oluşan künye yazılarak sayfa numarası verilmiştir.

Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen başta danışmanım Prof. Dr. Feda Şamil Arık olmak üzere, tez izleme komitemdeki hocalarım Prof. Dr. Yavuz Ercan'a ve Yard. Doç. Dr. Abdullatif Armağan'a, ikinci bölümün yazımındaki katkı ve yönlendirmelerinden dolayı Doç. Dr. Abdurrahman Kurt'a, bana her türlü imkânı sağlayan Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na, Milli Kütüphane'den Bursa Şer'iyye Sicillerinin fotokopilerini temin etmemde yardımcı olan değerli dostum Samettin Başol'a, başlangıcından sonuna değin katkılarından dolayı hayat arkadaşım, meslektaşım eşim Dilek Düzbakar'a ve burada isimlerini sayamadığım herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Ömer DÜZBAKAR

KISALTMALAR

A.A.K.: Aile Araştırmaları Kurumu

Bkz.: Bakınız

BŞS: Bursa Şer'iyeye Sicilleri

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

Haz.: Hazırlayan

IJMES: International Journal of Middle East Studies

IJTS: International Journal of Turkish Studies

İ.A.: İslâm Ansiklopedisi

İ.F.M.: İktisat Fakültesi Mecmuası

İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi

JESHO: Journal of the Economic and Social History of the Orient

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi

s.: Sayfa

ss.: Sayfa Sayısı

Sa.: Sayı

S.Ü.H.F.D.: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

U.Ü.İ.F.D.: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

BİRİNCİ BÖLÜM BURSA'DA EKONOMİK HAYAT (Gayrimenkul Alım-Satımı ve Terekelere Göre)

1. Ev Satışları.....	16
2. Bursa Evinin Fiziki Yapısı.....	21
3. Ev Fiyatlarının Belirlenmesi ve Satış Şekilleri.....	39
4. Ev Satın Almada Kullanılan Para Birimleri.....	58
5. Müslümanlarla Gayrimüslimler Arasında Yapılan Ev Satışları.....	61
6. Mahalleler.....	65
6.1. Mahalle Halkının Birbirlerine Karşı Sorumlulukları.....	65
6.2. Terekelere Göre Mahallelerin Gelir Düzeyleri.....	86
6.3. Mahallelere Göre Ev Satışları.....	96
7. Bağ, Bahçe ve Arsa Satışları.....	102
8. Dükkân Satışları.....	111
9. Satış Sonrası Anlaşmazlıklar.....	117
10. Mukataalı Gayrimenkul Alım Satımı.....	124

İKİNCİ BÖLÜM BURSA'DA SOSYAL HAYAT (Aile İle İlgili Belgelere Göre)

1. Sicillerde Kadınlar İçin Kullanılan Sıfatlar.....	136
2. Aile.....	140
3. Mehir.....	142
4. Nikâh.....	150
5. Taaddüd-i Zevcât (Poligami).....	164
6. Boşanma.....	175
6.1. Talak.....	177
6.2. Muhâlaa.....	183
6.3. Tefrik.....	190
6.3.1. Kocanın Hastalığı ya da İktidarsızlığı (İnnin).....	191
6.3.2. Din Ayrılığı.....	193

6.3.3. Bülûğ Muhayyerliği (Hıyarü'l-Bülûğ).....	194
6.3.4. Kocanın Kayıp Olması.....	196
7. Nafaka.....	204
8. Koruyucu Aile Müesseseleri.....	212
9. Kadın Hakları.....	224
10. Ekonomik Hayatta Kadınlar.....	236
11. Adları Fuhuşa Karışan Kadınlar.....	250
12. Köle ve Cariyeler.....	261
13. Gayrimüslimlerin Toplumdaki Yeri ve İhtida Hareketleri.....	268
SONUÇ	273
ÖZET	281
ABSTRACT	282
BİBLİYOGRAFYA	283
EKLER	
ŞER'İYYE SİCİLLERİNDEN ÖRNEKLER	304
TABLULAR LİSTESİ	312
GRAFİKLER LİSTESİ	314

KAYNAK ve ARAŞTIRMALAR

Bursa Şer'iyeye Sicilleri (BŞS)

Kent yaşamının dinamik öğeleri en iyi biçimde kadı sicillerinin çözümlenmesiyle kavranabilir¹. XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen yaklaşık beş asırlık bir dönemin kayıtlarını ihtiva eden şer'iyeye sicilleri, Osmanlı tarihi araştırmalarındaki en önemli kaynaklardan biridir². Kadılar tarafından tutuldukları için “kadı defterleri veya sicilleri”, mahkeme konusu olan davaları içerdikleri için “mahkeme defterleri” veya “şer'i mahkeme defterleri” ya da “sicill-i mahfûz” şeklinde değişik adlarla anılmaktadır. Kısaca bu defterler, şer'i mahkemeler tarafından verilen her türlü ilâm, hüccet, vekâlet, vesâyet, tereke, ferman, berat gibi evrakın kadılar tarafından “sakk-ı şer'i usulü” denilen belli bir usule göre kaydedilmesidir³.

Nikâh, evlenme, miras taksimi, yetim malları ile kayıp malların muhafazası, vasi tayini ve azli, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine riayet edilip edilmediğinin takibi, cürüm ve cinayet davaları gibi şer'i ve hukukî işlerin yanında idari yönden de kadılara oldukça geniş yetki ve görevler verilmesi⁴ kadı sicillerinin önemini ortaya koymaktadır. Bu durum kadı sicillerini toplumu ilgilendiren; eğitim, sağlık, kültür,

¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 2000, s. 19.

² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, İstanbul 2001, s. 55.

³ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri, Osmanlı Hukukunda Adliye Teşkilâtının Yapısı ve Fonksiyonları, Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğu*, I, İstanbul 1988, s. 17.

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, ss. 108-109. Osmanlılarda kadılık müessesesi ve kadının görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Feda Şamil Arık, “Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi”, *OTAM*, Sayı 8, Ankara 1999, ss. 1-72; Osmanlı hukuku ve kadının bu hukuktaki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara 2001.

ekonomi, zirâat, ticaret gibi pek çok konuda binlerce belgeyi bünyesinde barındıran vazgeçilmez birer kaynak konumuna getirmiştir⁵.

Şer'iyeye sicillerinde bulunan kayıtları genel olarak iki bölümde toplayabiliriz: Bunlardan ilki hükümet ve devlet adamları tarafından gönderilen hüküm, ferman, berat, buyruldu şeklindeki belgelerdir. İkincisi ise kadı tarafından düzenlenip sicile yazılan ilâm, hüccet, vakfiye, ahitnâme şeklindeki belgelerdir. Bu kayıtlardan mahallî olaylar ile ilgili belgeler ilk dönemlerde sicillerin baş tarafına, merkezden gelen belgeler ise defterin son tarafına veya bazen her ikisi de karışık olarak kaydedilmiştir. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise mahallî belgeler defterin bir başına, merkezden gönderilenler ise defter ters çevrilmek suretiyle defterin diğer başına yazıldığı görülmektedir⁶.

Kadı defterlerinin Osmanlı tarihi araştırmalarındaki önemi büyüktür. Ancak Bursa kadı defterlerinin ayrı bir önemi vardır. Çünkü Bursa Osmanlı Devleti'nin ilk başkentlerinden olmasının yanında, ilk teşkilatlanmanın gerçekleştiği yer olması nedeniyle de diğer şehirlerdeki kadı defterlerinden daha önemli bir yere sahiptir. Bursa kadı defterlerinin önemini artıran diğer bir özellik ise mevcut siciller arasında, bilinen en eski tarihli defterin bu arşivde bulunmasıdır. Bursa kadı defterlerinin en eski tarihli A 1/1, 860-990/1455-1494 ve A 2/2, 867-868/1462-1463 numaralı tereke defterleridir⁷. İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'ndeki en eski kayıtlar 1557'den

⁵ Osman Çetin, "Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerinden Notlar", *U. Ü. İ. F. D.*, II/2, Bursa 1987, s. 60.

⁶ Mehmet İpşirli, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, 28-29 Mayıs 1990, İstanbul 1991, s. 159.

⁷ Halil İnalçık, "Mahkeme", *İ.A.*, VII, İstanbul 1972, s. 151.

başlamaktadır⁸. Ayrıca 1062 adet sicil ile defter zenginliği yönünden de İstanbul'dan sonra ikinci sırayı alması, söz konusu sicillere bir kat daha değer kazandırmaktadır⁹.

XIX. yüzyıla kadar, mahkemelerde muhafaza edilen Bursa Şer'iyye Sicilleri, 1834'de Şeyh Süleyman Efendi Mektebi'nde depolanmış, 1854 depreminden zarar gören ve sonrasında ilk defa ciltlenerek tamir edilen siciller 1868 yılında İstanbul'a götürülmek suretiyle ilk kez numara verilmiştir¹⁰. Daha sonra tekrar Bursa'ya getirilen siciller, sırası ile Kazzâzoğlu Medresesi, Evkaf Dairesi Mahzeni ve Ulu Camii'de muhafaza edilmiştir. Şer'i mahkemelerin kaldırılmasından sonra ise yeniden numaralandırılmak suretiyle 1924'te Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne teslim edilmiş, 1945'e gelindiğinde ise Arkeoloji Müzesi'ne devredilmiştir. Vakıflara ait muhasebe defterleri ile orijinal vakfiyeler, sicillerden ayrı olarak vakıflar binasında muhafaza edilirken, 1958 Kapalı Çarşı yangınında yanmıştır¹¹. Sicillerin yeri son olarak 1991'de değiştirilmiştir. Bu tarihte İstanbul Müftülüğü'nde bulunanlar hariç bütün siciller, Milli Kütüphane'de bir araya getirilmiş ve ait oldukları ilin alfabetik sırasıyla mikrofilmlere alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Bursa'ya ait sicillerin mikrofilmleri de 2000 yılında Bursa'ya getirilmiştir¹².

Bursa kadı defterleri üç kez numaralandırılmıştır. Bunlardan ilki 1868'de defterlerin İstanbul'a gönderilmesi sonrasında¹³, ikincisi defterlerin şer'i

⁸ Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, IV, s. 151. Kepecioğlu düştüğü notta bundan evvelki, yani 1462 tarihinden evvelki sicilleri Edirne'de, İstanbul'da Topkapı Sarayı Arşivi'nde ve Başvekâlet Arşivi'nde çok aradığı halde bulamadığını belirtmektedir.

⁹ Salih Pay, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", U. Ü. İ. F. D., X/2, Bursa 2001, s. 90.

¹⁰ Kâmil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, I, s. 327.

¹¹ Kazım Baykal, **Bursa ve Anıtları**, Bursa 1993, s. 5.

¹² Salih Pay, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", s. 90.

¹³ Kâmil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, I, s. 327.

mahkemelerin 1924'de kaldırılmasından sonra Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne geri gönderildiği dönemde¹⁴, üçüncüsü ise defterlerin 1991'de Milli Kütüphane'ye teslim edilmesinden sonra yapılmıştır¹⁵.

Defterlerde biri harf, diğeri de rakam olmak üzere iki farklı numara vardır. A, B, C, ... gibi harf şeklindeki numaralandırma, defterlerin Bursa Müzesi'ne getirilmesinden sonra yapılmış ve bu tasnifte defterlerin boyutları göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre defterlerin 208'i A, 408'i B, 238'i C ve 39'u da D şeklinde dört ana gruba ayrılmış, ancak 169'una tasnif numarası verilmemiştir. Defterlerin Milli Kütüphane'ye gönderilmesinden sonra, daha önce tasnif edilmemiş olanları da E harfiyle numaralandırılmış, böylece Bursa ve kazaları ile Söğüt'e ait defterlerin tasnifi tamamlanmıştır. 1, 2, 3, ... gibi rakam şeklindeki numaralandırma ise, grup içinde sıralandırmadan ibarettir. Rakam şeklindeki numaralar da iki tane olup kesme işareti (/) ile birbirinden ayrılmıştır¹⁶. Bursa Mahkeme Sicilleri'nin yeni-eski kayıt numaraları, hicrî-milâdî tarihleri ve buldukları rulolara göre tasnifi Mefail Hızlı tarafından yayınlanmıştır¹⁷.

Çalıştığımız döneme ait toplam 30 Bursa Şer'iyye Sicili'nin 13'ü tereke ağırlıklı olup (B 137, B 138, B 139, B 204, B 141, B 142, B 210, B 108, B 149, B 151, B 153, B 152, B 187), 17'si çeşitli konulara ilişkin tutulan mahkeme kayıtlarını ihtiva etmektedir. Yararlandığımız Bursa Şer'iyye Sicilleri'nin bir dökümü aşağıda tablo olarak verilmiştir.

¹⁴ Kazım Baykal, **Bursa ve Anıtları**, s. 5.

¹⁵ Salih Pay, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", s. 90.

¹⁶ Salih Pay, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", s. 91.

¹⁷ Mefail Hızlı, "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", **U.Ü.İ.F.D.**, XII/1, Bursa 2003, ss. 367-426.

Defter No	Hicrî Tarih	Milâdî Tarih	Sayfa Sayısı
B 90	1081-1082	1670-1671	148
B 116	1082-1083	1671-1672	98
B 137	1083-1086	1672-1675	94
B 83	1084-1085	1673-1674	96
B 138	1085	1674	19
B 88	1084-1087	1673-1676	264
B114	1087-1089	1676-1678	144
B 285	1087-1089	1676-1678	68
B 140	1088	1677	74
B 139	1088-1089	1677-1678	148
B 204	1086-1091	1675-1680	140
B 75	1090	1679	101
B 112	1089-1099	1678-1688	106
B 141	1091-1094	1680-1683	147
B 142	1091-1096	1680-1685	166
B 107	1092-1093	1681-1682	155
B 143	1092-1094	1681-1683	149
B 144	1094-1096	1683-1685	149
B 210	1096-1099	1685-1688	145
B 145	1097-1098	1686-1687	99
B 147	1098-1099	1687-1688	100
B 148	1099-1102	1687-1690	100
B 149	1099-1100	1688-1689	99
B 151	1103-1105	1691-1693	101
B 150	1104-1105	1692-1693	80
B 153	1105-1108	1693-1696	119
B 152	1105-1112	1693-1700	99
B 77	1109	1697	97
B 187	1109-1110	1697-1698	124
B 102	1110	1698	98

ARAŞTIRMALAR

1) Ruhi Özcan, 17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1665), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993.

Bu çalışmada “Ev Satışları” ana başlığı “Konya Evinin Fiziki Yapısı”, “Ev Fiyatlarının Belirlenmesi”, “Ev Satın Almanın Para Birimleri”, “Müslümanlarla Gayr-i Müslimler Arasında Yapılan Ev Satışları” ve “Mahalleler” şeklinde beş alt başlığa ayrılmıştır. İkinci bölümde “Bağ ve Tarla Satışları” ana başlığı “Bağ Satışları” ve “Tarla Satışları” olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır. “Bağ Satışları” başlığı da kendi içinde “Bağ Satışlarında Kullanılan Ölçü Birimleri”, “Bağ Satışlarının Bölgelere Göre Dağılışı”, “Müslümanlarla Zimmiler Arasında Yapılan Bağ Satışları”, “Zemini Bir Vakfa Ait Olan Bağ Satışları” şeklinde dört yan başlığa ayrılmıştır. “Tarla Satışları” da kendi içinde “Tarla Satışlarında Kullanılan Para Birimleri”, “Arazi Tefvizleri (Kullanım Hakkının Devri)” şeklinde iki yan başlığa ayrılmıştır. Üçüncü bölümde “Dükkân ve Değirmen Satışları” ana başlığı “Dükkân Satışları” ve “Değirmen Satışları” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. “Dükkân Satışları” kendi içinde “Zemini Bir Vakfa Ait Olan Dükkân Satışları”, “Dükkân Hisseleriyle İlgili Satış Davaları”, “Müslümanlarla Gayr-i Müslimler Arasında Yapılan Dükkân Satışları” olmak üzere üç yan başlığa ayrılmıştır. Dördüncü bölümde “Fiyatlar” ana başlığı “Para Durumu” ve “Narh Müessesesi” olmak üzere iki alt başlığa ayrılmış olup “Narh Müessesesi” kendi içinde “Konya'da Narh Kayıtları” ve “Gaziantep'te Narh Kayıtları” olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır.

Gayrimenkul alım-satımını esas alarak yapılmış ilk çalışmadır. Konya hakkında yapılmış bir çalışma olduğu halde Gaziantep'teki narh kayıtlarına ilişkin bilgiler vermek suretiyle Konya ve Gaziantep arasında bir karşılaştırma imkânı vermektedir. Bu çalışmadan birinci bölümün hazırlanışı sırasında yararlanılmıştır.

2) Abdülmecit Mutaf, XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2002.

Bu çalışma toplam altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “Kadınlar ve Hukuk” ana başlığı altında “Hukuk Dilinde Kadınlar”, “Hak ve Adalet Arama Geleneği” kendi içinde “Mahallî Mahkemeye Müracaat” ve “Üst Mahkemeye Müracaat” şeklinde iki yan başlığa ayrılmış, “Hukuka Müracaat Şuuru”, “Hukuk Bilgisi”, “Hukuku ve Muarızı Yanıltma Çabaları” olmak üzere beş alt başlığa ayrılmıştır. İkinci bölüm “Davacı Kadınlar” ana başlığı altında “Boşanma Davaları”, “Malî Davalar”, “Adlî (Ceza) Davaları olmak üzere üç alt başlığa ayrılmıştır. Üçüncü bölüm “Hukukî İşlemler-Davalı Kadınlar” ana başlığı altında “Hukukî İşlemler” ve “Davalı Kadınlar” olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır. “Hukukî İşlemler” kendi içinde “Tescil Davaları”, “Tespit Davaları” ve “Tayin-Tevcih İşlemleri” şeklinde üç yan başlığa ayrılırken, “Davalı Kadınlar” kendi içinde “Boşanma Davaları”, “Malî Davalar” ve “Adlî Davalar” olmak üzere üç yan başlığa ayrılmıştır. Dördüncü bölüm “Kadınlar ve Ekonomi” ana başlığı altında “Mal Varlıkları”, “Gelirleri”, “Çalışan Kadınlar”, “Ekonomide Kadın Faktörü” ve “Ekonomik Durumlarına Göre Tasnif” şeklinde beş alt başlığa ayrılmış olup bunlardan “Mal Varlıkları” kendi içinde “Gayr-

i Menkuller”, “Menkul Mallar” ve “Nakit” olmak üzere üç yan başlığa ayrılmıştır. Beşinci bölüm “Evllenme”, “Evlilik Hayatı ve Kadın”, “Aile Nüfusu ve Çocuklar”, “Aile İçi Gayr-i Meşru İlişkiler”, “Çok Eşlilik”, “Evliliğin Sona Ermesi ve Dul Kadınlar” olmak üzere altı alt başlığa ayrılmış olup bunlardan “Evllenme” kendi içinde “Namzedlik”, “Nikâh” olmak üzere iki yan başlığa ayrılmış, “Evlilik Hayatı ve Kadın” ise “Hane ve Kadın”, Evlilik ve Dayak, “Hane Dışında Kadın” olmak üzere üç yan başlığa ayrılmıştır. Altıncı bölüm ise “Dini Hayat, Gayr-i Müslimler, Câriyeler” ana başlığı altında “Dinî Hayat”, “Gayr-i Müslimler” ve “Câriyeler” olmak üzere üç alt başlığa ayrılmış olup bunlardan “Dinî Hayat” kendi içinde “İbâdetler ve Yasaklar” ve “Hayırlar ve Sevaplar” şeklinde iki yan başlığa ayrılmıştır.

XVII. Yüzyılı ve Bursa’ya yakın bir yerleşim yeri olan Balıkesir’i esas alan, kadının toplum ve aile içindeki konumunu ortaya koymaya yönelik bir çalışmadır. Bu çalışmadan ikinci bölümün hazırlanışı sırasında yararlanılmıştır.

3) Şevket Topal, İslâm Hukûnda Zilyedlik, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2000.

İslâm hukuk sistemi, Müslümanların yaşantılarına dair davranışları düzenleme ya da sorunlara pratik çözümler üretme şeklinde gelişmiştir. Bu alanda yazılan klâsik dönem İslâm hukuku eserleri de, aynı yöntemden hareketle, problemlerin teorik yönünden ziyade, insan ilişkilerine yansıyan yönü üzerinde durmuşlardır. Bu durumun en belirgin olarak ortaya çıktığı yerlerden birisi de,

zilyedlik kavramıdır. İlk bakışta, mülkiyet ile aralarındaki farkın dikkatlerden kaçtığı zilyedlik kavramı, kişinin eşya üzerindeki fiilî hakimiyetine dayanır. Ancak, zilyedlik sebebiyle elde edilen bu hakimiyet, çoğu zaman, hukûkî bir temele dayansa da, zilyedliğin oluşması için bu şart değildir. Halbuki mülkiyet, sadece hukûken elde edilen bir hak sebebiyle ortaya çıkar. Bu ise onun, zilyedlik ile arasındaki en temel farklardan birini oluşturmaktadır.

Bu çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun işleniş metodu hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, “Zilyedlik Kavramı ve Mahiyeti” ana başlığı, “Zilyedlik Kavramı ve Unsurları”, “Zilyedliğin Konusu”, “Zilyedliğin Hukûktaki Yeri ve Fonksiyonları”, “Zilyedliğin Hukûki Niteliği”, “Zilyedin Yetkileri”, “Zilyedlik Hakkı ve Şartları”, “Zilyedliğin Kısımları” şeklinde yedi alt başlığa ayrılmıştır. İkinci bölümde; “Zilyedliğin Kazanılması ve Kaybedilmesi” ana başlığı “Zilyedliğin Kazanılması”, “Zilyedliğin Kaybedilmesi” şeklinde iki alt başlığa ayrılmıştır. Üçüncü bölüm, “Zilyedliğin Hükümü” ana başlığı “Zilyedlikten Doğan Hak Karineleri”, “Zilyedliğin Korunmasının Gereği”, “Zilyedlik Hakkının Korunma Yolları” şeklinde üç alt başlığa ayrılmıştır. Dördüncü bölüm “Zilyedliğin İadesine Uygulanacak Hükümler” ana başlığı “İyi Niyetli Zilyed”, “Kötü Niyetli Zilyedlikten Doğan Borçlar” olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde yer alan gayrimenkullerin satışı sonrasında yaşanan dava konularının hazırlanışı sırasında, bu araştırmanın özellikle üçüncü bölümünden yararlanılmıştır.

4) Abdurrahman Kurt, Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876), Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998.

Çocukların içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerini ilk öğrendiği yer, toplumun temeli kabul edilen aile ortamıdır. Aile, toplumdaki diğer kurumlarla sürekli etkileşim halindedir. Bu etkileşim aileye dinamik bir özellik kazandırmaktadır. Osmanlı bir taraftan dış baskılar bir taraftan da sosyo-ekonomik yapının sebep olduğu iç karışıklıklar nedeniyle zayıfladığından yeni bir düzenleme ihtiyacı hissetmiş ve 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir. Eser değişim rüzgarlarının yaşandığı böyle bir ortamda Osmanlı Bursa ailesinin sosyo-ekonomik yapısını, onu ayakta tutan dinamikleri ve ailede meydana gelen değişimleri ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, giriş ve altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Tanzimat döneminin genel yapısı üzerinde kısaca durulmuştur. Birinci bölüm "Ailenin Oluşumu" ana başlığı altında "Evlenmeye Hazırlık" ve "Evlenme" şeklinde iki alt başlığa ayrılmıştır. "Evlenmeye Hazırlık" kısmı "Evlenme Engelleri", "Eşlerde Aranılan Özellikler", "Evlenmede Rıza", "Görücü Usulüyle Evlenme", "Nişan ve Namzetlik" olmak üzere beş yan başlığa ayrılmıştır. "Evlenme" kısmı "Nikâh Akdi", "Mehir ve Başlık", "Düğün Törenleri" olmak üzere üç yan başlığa ayrılmıştır. İkinci bölüm "Ailenin Temel Unsurları" ana başlığı altında "Eşler", "Çocuklar" ve "Ailedeki Diğer Unsurlar" şeklinde üç alt başlığa ayrılmıştır. "Çocuklar" kısmı "Doğum, Okula Başlama ve Sünnet Törenleri", "Ebeveyn Çocuk İlişkileri", "Kız Çocukları", "Çocukların Nafakası" olmak üzere dört yan başlığa ayrılmıştır. Üçüncü

bölüm “Ailede Parçalanma” ana başlığı “Boşanma Türleri” ve “Ayrılığın Sonuçları” şeklinde iki alt başlığa ayrılmıştır. “Boşanma Türleri” kısmı “Talak”, “Muhâlâ”, “Tefrik” olmak üzere üçe ayrılırken “Tefrik”, “Kocanın İktidarsızlığı (İnnîn)”, “Din Ayrılığı”, “Bülüğ Muhayyerliği (Hiyarü'l-Bülûğ), “Hürmet-i Müsâhere” ve “Kocanın Kayıp Olması” şeklinde kendi içinde beşe ayrılmıştır. “Ayrılığın Sonuçları” kısmı “İddet (Bekleme Süresi)” ve “Parçalanmış Ailelerde Sosyo-Ekonomik Sorumluluklar” şeklinde ikiye ayrılmıştır. Dördüncü bölüm “Koruyucu Aile Müesseseleri” ana başlığı “Tebennî (Evlat Edinme)” ve “İcar-ı Sağır” olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. Tebenni “Terk Edilen Çocuklar”, “Kimsesiz ve Yetim Çocuklar”, “Fakir Aile Çocukları”, “Çocukların Ahlâkını Güzelleştirme” ve “Mühtedi Çocuklar” şeklinde beş yan başlığa ayrılarak incelenmiştir. Beşinci bölümde “Aile Tipi” ana başlığı altında “Taaddüd-i Zevcât (Poligami)”, “Aile Nüfusu” ve “Ataerkil Bir Aile Mi?” şeklinde üç alt başlığa ayrılmıştır. Altıncı bölümde ise “Sosyal Tabakalaşma” ana başlığı altında “Kıyafet Şekilleri”, “Mesken ve Çeşitleri” ile “Ev Dekorü ve Eşyası” olmak üzere üç alt başlığa ayrılarak incelenmiştir.

Bu çalışmadan Bursa ile ilgili bir araştırma olmasının yanında, yalnızca Tanzimat dönemi değil, önceki dönemlere de değinmesi nedeniyle çalışmamızın ikinci bölümünde yararlanılmıştır. Eserin yazarı olan Doç. Dr. Abdurrahman Kurt'tan, ikili görüşmelerimizde de büyük ölçüde istifade ettik.

5) Haim Gerber, Economy and Society in An Ottoman City: Bursa, 1600-1700, Ben-Zvi Printing Enterprises, Jerusalem 1988.

XVII. Yüzyılda Bursa'da meydana gelen sosyo-ekonomik gelişmelere yönelik olarak yapılmış bir çalışmadır. Dokuz ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan birinci bölümde "Nüfus Yapısı" başlığı altında Bursa'nın bu dönemdeki nüfusuna ilişkin bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde "İş Gücü Potansiyeli" başlığı altında Bursa'nın başta tekstil alanında olmak üzere çeşitli iş kollarında çalışan kişilerin terekelerinden yararlanmak suretiyle bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde "Loncalar" başlığı altında "Teşkilâta Nasıl Üye Olunacağı", "Lonca Görevlileri", "Teşkilât İçindeki Hiyerarşik Düzen", "Uyulması Gereken Kurallar", "Lonca Teşkilâtının İşleyişi" ve "Üyeleri Arasındaki Vergi Dağılımı", "Teşkilât Üyelerine Hammadde Tedariki", "Satış Denetimi", "Üretilen Mallara Konan Kotalar", "Kalite Kontrolü", "Satış ve Fiyat Denetimleri", "Kurallara Uymayanlara Verilen Cezalar", "Loncalardaki Dini İlişki" şeklindeki alt başlıklar ile lonca teşkilâtının işleyişi hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü bölümde "Endüstri ve El Zanaatları" ana başlığı "Üretimde Kalite, Loncalar ve El Zanaatkarlarının Düşüşü", "Yatırım, Teknoloji ve Enerji Kaynakları", "Değirmenler", "Yakacak ve Üretim Aracı Olarak Ağaç" şeklinde alt başlıklara ayrılmak suretiyle endüstriyel gelişmeler karşısında el zanaatkarlarının içinde bulunduğu durum hakkında bilgiler verilmiştir. Beşinci bölüm "Tarımdan Yararlanma" ana başlığı altında "Dut Yetiştiriciliği ve İpek Üretimi", "Tarımdan Yararlanma: Et Talebi ve Günlük Üretim", "Çiftlikler" alt başlıklarına ayrılarak tarımsal üretim üzerinde durulmuştur. Altıncı bölüm "Ticaret" ana başlığı altında "Uluslararası Ticaret ve Ödemeler", "İran İpek Ticareti", "XVII.

Yüzyıl Bursa'sında Ticari Gelişmeler" şeklinde alt başlıklara ayrılarak XVII. yüzyılda ticari açıdan Bursa'nın gelişimi üzerinde durulmuştur. Yedinci bölümde "Kredi İlişkileri" ana başlığı altında ekonomik hayatta borç para alma ve özellikle para vakıflarının burada oynadığı rol üzerinde durulmuştur. Sekizinci bölüm "Dini Yardımlar (Vakıflar) ana başlığı altında vakıfların kuruluş ve işleyişleri hakkında bilgi verildikten sonra XVII. yüzyıl boyunca Bursa'daki vakıfların gelir kaynakları ve yıllar içinde bu gelir kaynaklarında meydana gelen değişimler işlenmiştir. Dokuzuncu bölümde ise "Hukuk: Şeriat, Kanun ve Gelenek" ana başlığı altında "Kadının Yeri", "Şeriat", "Kanun", "Gelenek", ve "Yargı" şeklinde alt başlıklara ayrılarak yargı ve işleyişince şeriat, kanun ve geleneğin oynadığı roller üzerinde durulmuştur.

Bizim yaptığımız çalışma ile aynı adı taşımasına rağmen ekonomiye ve sosyal hayata yaklaşımımız tamamen farklı açılardan olmuştur. Eserden XVII. yüzyılın genel yapısı hakkında vermiş olduğu bilgilerden yararlanılmıştır.

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız kaynak ve araştırmalar dışında yararlandığımız çalışmaların adları Bibliyografya kısmında verilmiştir.

GİRİŞ

XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Osmanlılar, İlhanlılardan bağımsızlıklarını kazandıktan hemen sonra, ticaret yollarının bitiş noktası olan Bursa'yı ele geçirmişlerdir. Devletin yükselişinde ticaret yolları üzerindeki konumları çok önemli bir faktör olmuştur¹.

Osmanlı'da ekonomik faaliyetler, siyasi kaygılardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Devlet, ekonomik faaliyetleri sıkı bir şekilde denetlemiş, şehir oluşumlarını ve buralardaki örgütlü, ticari ve siyasi faaliyetleri kısıtlamıştır². Osmanlı'nın şehir ekonomisini denetlemek amacıyla başvurduğu ihtisap ve narh gibi uygulamalar İslâm hukukundan alınmasına rağmen bu tür kurum ve yöntemleri diğer İslâm devletlerinden çok daha sık kullanmıştır³.

¹ Mustafa Akdağ, Marmara havzasında bir bölgesel ekonomi oluştuğunu ve bu havzanın diğer bölgelerle yapmış olduğu ticaretin Osmanlıların denetlediği yollar üzerinden gerçekleştiğini belirtmiş ve Osmanlıların yükselişinde ticaretin önemini vurgulayan bir bakış açısı sunmuştur. Ancak bu tez kısa süre sonra Halil İnalçık tarafından eleştirilmiştir. Bakınız: Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", (iki bölüm halinde) **Belleten**, XIII/51, Ankara 1949, ss. 497-571 ve **Belleten**, XIV/55, Ankara 1950, ss. 319-418; Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", **Belleten**, XV/60, Ankara 1951, ss. 629-690. Bu tarz düşüncelerin genel özellikleri hakkında bakınız: Cumhur Aslan, "Osmanlı'da Mülkiyet İlişkileri Tartışmaları", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II/28-29, Erzurum 2002, ss. 245-265.

² Şerif Mardin, "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire", **Comparative Studies in Society and History**, 2 (1969), s. 264. Merkantalist düşüncenin Osmanlı topraklarında barınmamasının önemli bir nedeni, Avrupa'da bu düşüncelerin ve uygulamaların gelişmesinde etkin rol oynayan tüccar ve yerli üreticilerin Osmanlı iktisadi düşüncesinde yerlerinin olmamasıdır. Onların yerine, Osmanlı iktisadi düşüncesine ve uygulamalarına bürokrasinin öncelikleri egemen olmuştur. Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul 1999, s. 14 dipnot 42.

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Sabri F. Ülgener, "İslâm Hukuk ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri", **Ebülula Mardin'e Armağan**, İstanbul 1944, ss. 1151-1189. Bu uygulamalardan biri de hisbedir. Hisbe; devlete toplumun iyiliği adına piyasa mekanizmasına müdahale etme ve onu yeni baştan yönlendirme yetkisini veren köklü bir gelenektir. Hisbe ve hisbe uygulamasının loncaların özerkliklerini yitirmeleri üzerindeki tesiri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Halil İnalçık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", **Journal of Economic History**, 29 (1969), ss. 97-140.

1521'de Belgrad'ın fethinden, Macarlarla yapılan savaflara, Akdeniz'deki deniz savaşlarından İranlılar'a karşı yürütülen seferlere kadar verdikleri pek çok mücadeleyle Osmanlılar, hem jeopolitik açıdan çok önemli hem de ekonomik bakımdan kârlı pek çok yeni bölgeyi imparatorluğa katmışlardır. Ancak denetimin sağlanması ve hakimiyetin perinlenmesini temel alan içgüdü ağır basmıştır. Örneğin, padişahın ilk hedeflerinden biri Rodos'u almak olmuştur. Çünkü bu adanın şövalyeleri Doğu Akdeniz'in denetimi bakımından tam bir baş belası, ayrıca yeni fethedilen Mısır ve Suriye'ye giden yolda bir engel olarak algılanmıřtır⁴.

Karen Barkey'e göre, Osmanlı tarihinin bu dönemini, zaman zaman baş gösteren sıkıntıların pek çok defasında atlatıldığı, bu arada da devletin toplumu kendi amaçlarına göre yönlendirmek için yeni yollar geliştirdiği bir dönem olarak da görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin bir dizi krizle karşı karşıya geldiği kesindir, XVII. yüzyıl krizinin etkileri de iyice hissedilmiştir. O dönemde yaşanan büyük değişimlere toplumdan bazı tepkiler gelmiştir. Bunlar arasında kapıkullarının 1589'da çıkardığı isyan, Celâli İşyanları (1596-1610) ve yeniçerilerin çıkardığı 1703 isyanı sayılabilir. Ancak bu tepkiler, yönetimin denetimi tamamen kaybetmesine hiçbir zaman yol açmamıştır. Devlete yönelik bu tehditler bir hanedanın devrilip yerine başkasının geçmesine neden olmamıştır. Alınan bir kısım önlemler sayesinde toplum üzerindeki denetim kaybedilmemiştir. Barkey'e göre, önemli olan devlet politikalarını belli tarihsel olaylara ve toplumsal yapılara verilen tepkiler olarak ele almak ve bu politikaların nüfusun değişik birimlerini nasıl etkilemiş olduğunu

⁴ V.J. Parry, "The Reign of Sulaiman the Magnificent, 1520-1566", *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Ed. M.A. Cook, Cambridge 1980, ss. 79-80.

açıklayabilmektir⁵. Anadolu'da bu isyanların ekonomik boyutu ise tam bir yıkımdır. Celâli İsyanları döneminde Anadolu'da gıda maddelerinin fiyatlarındaki aşırı yükselme nedeniyle Rumeli'den hububat getirip satmak yüksek kâr getiren bir ticaret haline gelmiştir. Bu durum İstanbul'un ve ordunun beslenmesini tehlikeye soktuğundan hükümet tarafından Rumeli'den Anadolu'ya özellikle buğday getirilmesi yasaklanmıştır. Bütün memlekette hububat alım ve satımı vesikaya bağlanmıştır. Durum o kadar vahimdir ki, İngiliz elçisi bile, İstanbul'da yiyeceği ekmeğin buğdayını satın almak için hükümetten vesika almak zorunda kalmıştır⁶.

Değişik toplumsal kesimler devlet politikalarını etkilemeye, devlet politikaları aracılığıyla kendi çıkarlarını savunmaya çalışmışlardır. Kimi durumlarda belirli bir toplumsal kesimin devlet üzerindeki etkisi o kadar güçlü olmuştur ki,

⁵ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, İstanbul 1999, s. 61. Bu isyanlardan Kalenderoğlu tarafından yapılmış olanı, önce Bursa'ya ardından da İstanbul'a yönelmiş ve şehirde büyük bir korku yaratmıştır Naima'nın ifadesiyle "Aldıkları mal ve çıkardıkları fesat anlatılamayacak kadar çoktu, zenginlerden çoğu fakir ve aç kaldı. Malı çok olanlar bir bakır paraya muhtaç oldu". Naima, *Tarih-i Naima*, II, İstanbul 1968, ss. 10-12. Kalenderoğlu isyanı hakkında Bursa Kütüğü'nde şu bilgiler verilmektedir: "1607'de Bursa'dan çok uzak yerlerdeki Kalenderoğlu adındaki bir eşkıya Bursa'ya geldi. Atıcılar'a çadır kurarak Bursa'yı sıkıştırmaya, yakıp yıkmaya başladı. Bursa'nın en felâketli günleri bu sıralarda idi. Selçuk Hatun imamı Tatar Hasan Efendi, Şeyh Sürmeli Mehmed Efendi bunların eline düştü. Hasan Efendi şehit edildi. Mehmed Efendi korkusundan öldü. İncirli Camii imamı Ömerzâde Şeyh Hasan Efendi'nin pek güzel sesli, eli ve ayağı düzgün bir genç oğlu varmış. Bu çocuğun sesini eşkıya reisi işitmiş, hemen şeyhe adam yollayıp çocuğu istetmiş. Şeyh gelen adamları boşa çevirmiş ise de son gelişlerinde ziyade tazyik eylediklerinden oğlunun ağlaya ağlaya başını kesip haydutların önüne koymuş. Kalenderoğlu bu sefer kendisi kalkıp gelmiş, atılan kurşunlardan birisi şeyhi öldürmüş ise de mel'ûn eşkiyalar şeyhin ölüsünü tekke kapısına asarak omuzlarına mumlar dikip, çekilip gitmişler. Bursa'nın bu vaziyette bulunduğu İstanbul'dan duyulunca Bursalılar'a yardımcı gelmiş, Nakkaş Hasan Paşa da bu kuvvet daha yaklaşımadan Kalenderoğlu takımı toparlayıp Mihaliç yoluna kaçırılmış, çok geçmeden Murad Paşa da yetişince eşkiyalar kaçmağa mecbur kalmışlardır. Bu eşkiyalar Bursa'da bir çok hanları, evleri, çarşıları yakmışlardır". Metnin devamında çıkan isyanlar neticesinde Harameyn vakıflarına yapılan tahribatın listesi verilmektedir. Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 312. Böyle bir ortamda İstanbul'un işgalinden korkan hükümet, sıkı yönetim denilebilecek bir uygulama başlatmıştır. Buna göre, her vatandaş, yakın çevresindeki hemşerilerini tanımaktan sorumlu olacak, kuşku uyandıran her yabancı derhal yetkililere bildirilecektir. Oysa bu uygulama asıl amacından saparak mahalle düzeyinde sıradan zorbalık olaylarına fırsat veren bir şekil almıştır. William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, İstanbul 2000, ss. 146-147. Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi hakkındaki görüşler ve XVII. yüzyılın bu dönemlendirilmediği yeri hakkında bakınız: Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Tarihinin Dönemlendirilmesi ve XVII. Yüzyılın Konumu", *Yeni Türkiye*, Sayı 46, İstanbul Temmuz-Ağustos 2002, ss. 135-144.

⁶ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, Ankara 1999, s. 455.

devlet o kesimin devleti haline gelmiştir. Kimi diğer durumlarda ise devlet, toplumdan belirli ölçüler içinde bağımsız davranan ya da toplumdan yalıtılmış bir bürokrasinin elinde kalmıştır⁷.

İncelediğimiz dönemde saray içi entrikalar da yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Özellikle sayıları dokuzu bulan vezirlerin, veziriazam olabilmek için kendi aralarındaki çekişmeleri ile valide sultanların burada oynadıkları rol ve ulemanın da bu çekişmelere katılması, devletin kötüye gitmesinde önemli bir etken olmuştur⁸. Ulema içine sokabileceğimiz suhtelerin baş kaldırmaları buna güzel bir örnektir. Suhtelerin büyük bir kısmı istihdamın dışında bırakılmıştır. Çünkü İstanbul, Edirne ve Bursa gibi belli medreselerin mezunları tercih edilmiş diğerleri ise işsiz kalmıştır. Ayrıca, merkezi yönetimin çeşitli emirleri, kayırmacılığın çok ileri safhada olduğunu, merkezle bağlantıları olmayanların dışlandığını göstermiştir⁹. Dinsel eğitim eskiden beri yükselmenin saygın ve kabul edilmiş bir yolu olduğu için dinsel ve hukuksal kurumların kadroları XVI. yüzyıla gelindiğinde ciddi anlamda şişirilmiştir. Devlet çareyi kadınlara dönüşümlü görev vermek suretiyle daha iyi eğitilmiş kişileri sistemin içine itmekte bulmuştur. Açıkta kalanlar ise gruplar halinde dolaşmaya kırsal kesimde huzursuzluğa yol açmaya başlamışlardır¹⁰.

⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 11.

⁸ V.J.Parry, "The Period of Murad IV, 1617-1648", *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Ed. M.A. Cook, Cambridge 1980, s. 136. Örneğin, 1590-1611 yılları arasındaki dönemde üç padişah-III.Murat, III.Mehmet ve I.Ahmet-ülkeyi yönettiği halde veziriazam yirmi kere değişmiştir. 1623-1648 yılları arasında yalnızca iki padişah-IV.Murat ve İbrahim- vardır ama çok sayıda valide sultan, şeyhülislâm ve yeniçeri ağası yönetime karışmış ve sık sık devleti yönetmek için kurulan komplolarda işbirliği yapmışlardır. Bu 25 yıllık dönemde veziriazam on dört kere değişmiştir. Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, s. 208 dipnot 21.

⁹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, ss. 256-257.

¹⁰ Halil İnalçık, "The Rûznâmce Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the Istanbul Müftülük Archives", *Turcica*, 20 (1988), ss. 251-275. 1650-1700 yılları arasında Bursa'ya toplam 62 defa kadı ataması yapılmıştır. Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, s. 58. İncelediğimiz dönemde ilmiye sınıfının genel durumu hakkında bakınız: Mehmet İpşirli,

XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı toprak sisteminin temeli olan tımar sisteminde değişiklikler olmuştur. Tımar sahipleri, savaşa gitmemekle, seferden kaçmakla ve buna benzer pek çok ahlâksızlıkla itham edilen bir duruma gelmiştir. Bu tavır hem toprak sahipleri hem de toprak arayan sistemin dışında kalan kişiler arasında yaygın bir hal almıştır. Böyle bir ortam köylülerin dağlık bölgelere ve şehirlere kaçışına da zemin hazırlamıştır¹¹. Tüm bu olumsuzlukların ve başı boşluğun önüne geçebilmek ve toprak sisteminin XVII. yüzyılın koşullarına uygun bir hale getirilebilmesi için yeni bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre, yoğun ve uzak bölgeleri kapsayabilecek nitelikte teftiş faaliyetleri gündeme getirilmek suretiyle, sistemin işlerliği tekrar sağlanmak istenmiştir. Fakat konaklamak, vergi toplamak ya da teftiş yapmak için yerleşim yerlerini ziyaret eden ve bu süre zarfında köylülerin ya da kasaba halkının sırtından geçinen resmi görevlilerin sayısı giderek artmıştır. XVII. yüzyılda bu tür görevlilerin beslenip bakılmasını kurumsallaştırmak için yılda üç kez toplanan kapı harcı, imdadiye-i hazariye ve mübaşireye gibi yeni bir takım vergiler konulmuştur. Görevliler arasındaki gerilimleri hafifletmek amacıyla hazırlanan bu tür önlemler de mevcut ortam içinde ancak geçici birer çözüm olmuştur¹². Ayrıca XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak belirli savaş yıllarında avarız-ı divaniye adı altında istenilen olağanüstü durum vergisi, XVII. yüzyılda

“Osmanlı İlimiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)”, **Osmanlı Araştırmaları**, VII-VIII, İstanbul 1988, ss. 273-285.

¹¹ Leila Erder-Suraiya Faroqhi, “Population Rise and Fall in Anatolia, 1550-1620”, **Middle Eastern Studies**, 15 (1979), ss. 322-345.

¹² Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul 1965, ss. 286-287. Tekâlif-i Örfiyye kapsamında olup Tekâlif-i Şakka olarak nitelendirilen bu vergiler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Suraiya Faroqhi, “Political Activity Among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanatic Legitimation (1570-1650)”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XXXV/1, 1992, ss. 1-39; Avdo Suçeska, “Bosna Eyaletinde Tekalif-i Şakka”, **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, 12, İstanbul 1981-1982, ss. 751-763; Kazım Rûhani, **XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı ve Safevî Esnaf Teşkilâtı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1976.

kapıkulu askerlerinin artan mâlî yükü ve giderek sürekli hale gelen İran, Avusturya, Lehistan, Venedik savaşları yüzünden kalıcı vergiye dönüşmüştür¹³.

Yeniçerilerin sayısında da büyük artışlar gözlenmiştir. Yeniçeri ordusunun sayısı 1527'de 8000 kişiyken, 1669'a gelindiğinde bu sayı 53499 kişiyi bulmuştur. Bu artış, etkisini sadece belli başlı şehirlerde değil, tüm taşrada da göstermiştir. Kendilerine taşra kasabalarında asayişi sağlama yetkisi verilen yeniçeriler, buralara yerleşerek ve kız alarak taşra toplumunun ayrılmaz birer parçası haline gelmişlerdir. Sayıları ve etkilerinin artmasıyla güç kazanan yeniçeriler, taşradaki mevkilere atandıkları zaman bu güçlerini sık sık kötüye kullanmışlardır¹⁴.

Metin Kunt tarafından XVII. yüzyılın ilk yarısına ait sancak beyleri ve beylerbeyleriyle ilgili atama kayıtlarını incelemek suretiyle yapılan çalışmada, taşra sisteminin eskiden sahip olduğu önemi kaybettiği, merkezi devlet görevlilerinin taşra üzerindeki denetiminin arttığı görülmektedir. Örneğin 1630'larda taşrada görev yapan beylerbeylerinin neredeyse yüzde 60'ı atamalarından bir yıl sonra azledilmişlerdir. Yine de beylerbeyleri merkez tarafından ciddiye alınarak yeni bir yere atanmışlardır. Bu feragat süreleri boyunca kendilerine arpalık olarak çeşitli sancakların gelirleri tahsis edilmiştir. Aynı durum sancakbeyleri için de geçerli olmuştur. 1630'larda sancakbeylerinden gönderildikleri bölgede üç yıl ve

¹³ İncelediğimiz dönemle ilgili olarak halkın vergi yükü hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)", **Osmanlı Araştırmaları**, XV, İstanbul 1995, ss. 157-186; Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", **İ.A.**, II, İstanbul 1970, ss. 13-19; Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", **Archivum Ottomanicum**, VI (1980), ss. 288-301.

¹⁴ Karen Barkey, **Eşkiyalar ve Devlet**, s. 72.

yukarısında görev yapanların sayısı çok azalmıştır¹⁵. Güvenilen merkezi görevlilerin bu mevkilere atanması kısa vadede, merkez-çevre ilişkilerini güçlendirmiş, ancak uzun vadede, birkaç güçlü ve zengin beylerbeyinin tüm denetimi ele geçirmeleri için fırsat oluşturmuştur. İncelediğimiz XVII. yüzyıl, bu güçlü beylerbeylerinin hakimiyetinin başladığı bir dönem olmuştur¹⁶. Beylerbeyi ile sancakbeyinden muhızlılara ve denetimleri altındaki inzibat kuvvetlerine, muhafızlar gibi alt düzey görevlilere kadar pek çok yerel resmi görevli, devletin dağıttığı imtiyazlar için rekabet ettikçe kendi çıkarlarına odaklanmış ve kırsal kesim içindeki itibarlarını giderek yitirmişlerdir¹⁷.

Az önce sözünü ettiğimiz feragat dönemlerinde görevliler için gelir sağlamanın bir yolu da ticarete atılmak ya da benzeri kârlı işlere girişmektir. Bu konuda belki de en güzel örnek IV. Murat döneminde Bağdat eyaletine atanan Derviş Mehmet Paşa'dır. Bağdat'a görevlendirildiğinde ticaret ve tarımla uğraşmaya başlayarak maiyetinde 10.000 kişi çalıştırmış ve yılda kırk milyon akça gibi bir servete sahip olmuştur¹⁸.

XVII. yüzyıl tüm dünyada krizlerin patlak verdiği bir dönemdir. Böyle bir ortamda Avrupa ülkelerinin çoğunda ve Avrasya'da tarımsal nüfusun baskın olduğu bölgelerde kırsal nüfusun çıkardığı isyanlar görülmüştür. Osmanlı köylüsü de benzer, belki daha da fazla, zorluklarla karşı karşıya gelmesine rağmen isyan etmemiştir.

¹⁵ İbrahim Metin Kunt, *The Sultan's Servants: The Transformation of the Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, New York 1983, ss. 70-76.

¹⁶ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, s. 85.

¹⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlilik ve Düzenlik Kavgası*, s. 242.

¹⁸ İbrahim Metin Kunt, "Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice", *Turcica*, 9 (1977), ss. 197-214.

Barkey'e göre, bunun en büyük sebebi Osmanlı toplumsal yapısının mayasında bulunan özellikler ile Osmanlı devletinin bu özellikleri gergin sosyo-ekonomik koşullarda manipüle edilmiş tarzı olmuştur¹⁹. Suraiya Faroqhi ise bu duruma farklı bir açıdan bakmaktadır. Ona göre, Osmanlı köylüsünün isyan etmemesinin temel sebebi, köylünün Avrupa'daki gibi feodal bir bağlılık ile sipahiye tâbi olmayıp, sipahinin herhangi bir haksız talebi halinde merkezdeki kadiya, hatta İstanbul'daki Divan-ı Hümayun'a kolayca ulaşabilme imkânında saklıdır. Ayrıca hükümet merkezinin sistemin bir gereği olarak köylü-çiftçi birikimine çok önem vererek ortaya çıkan meselelerde sürekli olarak köylülerin lehine kararlar çıkarması da bunu doğrular niteliktedir²⁰.

Osmanlı, XIV. yüzyılda Anadolu'nun kuzeybatısında ticaret yolları üzerinde kurulmuş küçük bir beylikten XVI. ve XVII. yüzyılda kıtalararası ticaretin kavşak noktasında, küresel boyutlardaki değerli maden akışlarının tam ortasında kalan geniş bir imparatorluğa dönüşmüştür. Osmanlı para düzeni XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar oldukça iyi işlemiştir. Ancak, 1580'lerden 1640'lara kadar ki dönem, parasal açıdan olağanüstü çalkantılı geçmiştir. Sık sık başvurulan tağşişler ve paranın değerindeki büyük dalgalanmalar, Balkanlar ve Anadolu'daki tüm darphanelerin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlıların temel para birimi olan akça ortadan kaybolunca, piyasalarda işlemler Avrupa sikkeleriyle yapılmaya başlanmıştır²¹. Zamanla piyasada kalp sikkelerin oranı artınca devlet ciddi önlemler almaya

¹⁹ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, s. 91. Bu tür isyanların hangi koşullarda patlak verdiği ve Osmanlı-Fransa karşılaştırması için bakınız: Karen Barkey, "Rebellious Alliances: The State and Peasant Unrest in Early Seventeenth Century France and the Ottoman Empire", *American Sociological Review*, 56 (1991), ss. 699-715.

²⁰ Suraiya Faroqhi, "Anadolu'nun İskanı ve Terkedilmiş Köyler Sorunu", *Türkiye'de Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler*, Ankara 1976, ss. 289-302.

²¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 21.

çalışmıştır. 1669'da sümünlerin artık devlet tarafından kabul edilmeyeceği, vergi ödemelerinde kullanılmayacağı, ayrıca tüm kalp sikkelerin darphanelere getirilerek standarda uygun yeni sikkelere dönüştürüleceği ilân edilmiştir. Aynı yılın sonlarında standarda uygun sikke bulamadıkları için vergilerini ödeyemeyenler hapse atılınca Bursa ve Ankara'da ayaklanmalar görülmüştür. Bu gösterilere katılanlar kalp sikkelere yıllarca göz yuman vezirlerin, valilerin ve diğer sorumluların cezalandırılmalarını istemiştir.²² Ayrıca alınacak vergilerin ziyuf, kırpık ve kızıl akça olmamasına yönelik olarak merkezden ikazlar yapılmıştır²³. Akça, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren, XVI. yüzyıl sonlarına göre yarı yarıya değer kaybetmiştir²⁴.

Enflasyon karşısında, akça üzerinden toplanan vergilerin düzeyinin yükseltilmesi gerekmiştir. Oysa merkezi devlet, sipahilerin topladığı vergilerden vazgeçmek suretiyle, onların yerine kırsal nüfustan avâız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye olarak adlandırılan olağanüstü vergileri toplamaya karar vermiştir. Bu durum sipahilere ve onların öncülüğündeki taşra ordusuna büyük bir darbe vurmuştur. Devletin kısa bir süre sonra tımar düzeninden vazgeçerek kırsal vergileri iltizâm yoluyla tahsil etmesi, kırsal nüfustan alınan vergilerin sipahiler yerine doğrudan merkezde toplanmasını sağlamıştır. Bu değişimin temelinde de XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaş tekniklerinin değişmesi, merkezde büyük ve daimi ordular oluşturmanın bir zorunluluk olması yatmaktadır. Merkezde daha büyük ordular oluşturmak için kırlardan toplanan vergileri doğrudan merkeze aktarmak

²² Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 168.

²³ BŞS B 285 2b.

²⁴ Mithat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, İstanbul 1992, ss. 4-6.

gerekmiştir²⁵. Böyle bir ortamda Celâli İsyânları olarak adlandırılan toplumsal ve siyasal çalkantılar mâlî sorunları daha da derinleştirmiş, köylüler tarlalarını bırakıp yaylalara, dağlara kaçmaya, göçerliğe dönmeye başlayınca, tarımsal üretim ve vergi gelirleri olumsuz etkilenmiştir²⁶.

Gerçekten de Osmanlı sanayii XVI. yüzyıldaki fiyat hareketlerinden olumsuz etkilenmiştir. Özellikle kıyı bölgelerindeki loncalar, hammaddelerin ihracından doğan kısıtlıklar nedeniyle önemli bir darbe alarak üretimlerine ara vermek zorunda kalmışlardır. Bursa ipekli dokuma sanayiini inceleyen Murat Çizakça da hammadde fiyatlarının çok hızlı artması nedeniyle ücretlerin fiyat artışlarının hayli gerisinde kalmasına karşın, ihracat için de üretim yapan bu önemli sektörde kâr marjlarının kaybolduğunu vurgulamaktadır²⁷.

Mâlî bunalımlar ve taşışler sıvış yıllarında yoğunlaşmıştır. Merkezi hazinenin tarımdan ve ilişkili diğer kaynaklardan sağladığı vergi gelirleri güneş takvimine göre belirlenmiştir. Oysa devletin harcamaları, özellikle de askerlere ve diğer devlet çalışanlarına yapılan ödemeler, ay yılına göre düzenlenmiş olan Hicrî takvime göre yapılmıştır. Hicrî yıl güneş yılından 11 gün kısa olduğu için, her 34

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Halil İnalçık, "Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), ss. 283-337.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Suraiya Faroqhi-Leila Erder, "Population Rise and Fall in Anatolia, 1550-1620", *Middle Eastern Studies* 15 (1979), ss. 322-345.

²⁷ Murat Çizakça, "Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline, 1550-1650", *The Journal of Economic History* 40 (1980), ss. 533-549. İran ipeği ticaretini genel olarak ele alan çalışmalar da Bursa'daki duruma ışık tutmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Niels Steensgard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century. The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade*, Chicago, 1973.

yılda bir, hazine on iki aylık bir sürede sadece bir kez vergi toplayıp iki kez yıllık ödeme yapmak zorunda kalmıştır²⁸.

Viyana duvarları önünde 1683'de ikinci başarısızlık sonrasında Avusturyalılar ve müttefikleri, Macaristan, Yunanistan ve Karadeniz kıyılarındaki Osmanlı topraklarında süratle ilerlemiştir. 1687'de ikinci Mohaç Savaşı'nda ve 1697'de Zenta'da Avusturya zaferleri Türklerin yenilgisini kesinlikle ortaya koymuştur. 26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması bir devrin bittiğini göstermiştir. Böylece Osmanlı ilk kez açıkça kesin bir savaşta yenilmiş bir devlet olarak barış antlaşması imzalamıştır. Üstelik uzun süredir Osmanlı idaresinde bulunan ve Dâr-ül İslâm'ın bir parçası sayılan geniş toprakları kâfir düşmana terk etmek zorunda kalmıştır²⁹.

Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyıl başlarından XVII. yüzyıl sonlarına kadar süren süreç içinde büyüyen, genişleyen ve güçlenen bir yapı özelliği taşıması döneminin güçlü devletleri tarafından da izlenmiştir. Bu durumun batı üzerindeki etkisi ise korku, düşmanlık ve biraz da hayranlık karışımı kompleks bir duygu olarak özetlenebilir. Batının ne şekilde etkilenmiş olduğunu en veciz bir şekilde ifade eden 1732'de yayınlandığı "Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Durumu, Gelişmesi ve Gerilemesi" adlı eseri ile Comte Marsigli'dir. Bolonya Akademisi'nin kurucusu ve aynı zamanda Londra, Paris, Montpellier Bilim Akademileri'nin de üyesi olan Comte Marsigli, dönemin sonlarına doğru, 1682 yılında Türkiye'ye inceleme yapmak üzere ziyaret etmeye niçin karar verdiğini şöyle açıklar: "Osmanlı İmparatorluğu hakkında

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Halil Sahillioğlu, "Sıvış Year Crises in the Ottoman Empire, *Studies in the Economic History of the Middle East*, Ed. M.A. Cook, Londra 1970, ss. 230-249.

²⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1991, ss. 30-32.

yazılmış çeşitli tarih kitaplarını tetkik çocukluğumdan beri en çok ilgi duyduğum alanlardan biri olmuştur. Okuduklarımın hepsi Türkleri –yenilmez- bir millet olarak niteliyordu. Türklerin kudreti konusunda herkesin aynı fikir üzerinde ittifak etmiş bulunması, bende bu fikri yerinde inceleme yaparak tahkik etme arzusunu uyandırdı”³⁰.

Görüldüğü gibi XVII. yüzyıl, Osmanlı toplumu için çöküşün sinyallerini verdiği bir dönemdir. Bu dönemde Peçevi İbrahim Efendi, Gelibolulu Mustafa Ali, Lütfi Paşa, Katip Çelebi, Koçibey, Naima gibi kimi düşünürler ve özellikle tarihçiler durumun farkındadırlar. Başta padişah olmak üzere çeşitli devlet adamlarına bu konuda raporlar (lahiyalar) sunmuşlardır³¹. Bu tür eserlerde Osmanlı ekonomisinin bozulma sebepleri olarak askeri harcamalardaki artışlar, üretim yetersizliği ve ülkede iç huzurun sağlanamaması gösterilmektedir. Bu kötü durumdan kurtulmanın çaresi olarak da tasarruf tedbirleri almak, yeni finansman imkânları araştırmak, üretimin artırılması ve yolsuzlukların önlenmesi gibi çözüm önerileri sunulmuştur³².

İç kargaşa ve rüşvetin boyutlarını göstermesi açısından Bursa Kütüğü’nde yer alan iki ferman kaydı dikkat çekicidir. Bunlardan ilkinde, Bursa’ya bağlı köylerde eşkıyaların arttığı, bölgenin ileri gelenlerinin bunların cezasını biz vereceğiz bahanesiyle onları himaye ettiklerini ve aldıkları rüşvet karşılığında bir süre sonra

³⁰ Mehmet Genç, “Tarihi Kalkınmamıza Tarihi Bir Yaklaşım”, *İktisadi Kalkınma ve İslâm*, İstanbul 1987, s. 213.

³¹ Bunlardan özellikle Naima’nın eseri lisansüstü çalışmalara konu olmuştur. Bakınız: Nuray Savcı Güçlü, *Nâima’ya Göre XVII. Yüzyıl İktisadi Yapısı ve Toplumsal Sonuçları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul 1998.

³² Coşkun Yılmaz, *Siyasetnâmelere Göre XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda İktisadi Düşünce*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, ss. 92-98.

salıverdıklarını bildirerek "...fesadı zahir olanların zuama ve serbest olan tımarlardan ve evkaf ve emlâk her ne kande ise ele getirib kadı marifeti ile ahvalleri şer-i şerif mucebince teftiş edib şer' ile lâzım geleni eğer salb ve siyasettir ve eğer kat'-ı uzuvdur, mahallinde icra edib yerine koyub, onun gibi ehl-i fesada muîn olub ele vermekte teallül ve inâd edenleri yazıb isimlerini bildiresin, elh-i fesada zahir olanların haklarından gelib sairlerine muceb-i ibret vaki ola..." şeklindeki emirle fesat çıkaranların kadı marifeti ile suçlarına göre cezalandırılmaları ve bunları koruyup kollayanların da tespit edilmesi bildirilmiştir³³.

İkinci fermada ise Bursa'ya dışarıdan gelen bir kısım eşkıyanın "...evler basıb yollar kesib adam bıçaklayıb ve katledib ve cürm-ü galiz edib bihasebi's-şer'î ve'l-kanun cerime ve siyaset ve kat-ı uzva müstehak oldukları, sancakbeyinin veya adamının malumatı olmaksızın naibler getirib siyasete müstehak değildir, diye suret-i şer' komakla ehl-i fesat, günden güne ziyade olduğundan bundan sonra sancakbeyi veya adamının mahkemede bulunması..." şeklindeki ifadelerle eşkıyanın işledikleri suçlara karşı şiddetli cezalara çaptırılmaları gerekirken bir yolunu bularak bu cezalardan kurtuldukları belirtilmektedir. Görüldüğü gibi o tarihlerde rüşvet ve irtikap o kadar çoğalmıştır ki bir kâtil para vermekle cezadan kurtulabilmektedir³⁴.

Halk içindeki huzurun sağlanamadığı eşkıyalar hakkında çıkartılan emirlerin uygulanamamasından da açıkça görülmektedir. Yeniçeri yoldaşlarından Ulubatlı Ekşi Mehmet bunlardan yalnızca birisidir. Arapzâde adlı bir kişi Ekşi Mehmet'in, karısını kaçıarak çeşitli zulümlerde bulunduğu gerekçesiyle Divan-ı Hümayun'a

³³ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 321.

³⁴ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 321.

şikâyet etmiştir. Birkaç defa da yeniçeri ağası mektup göndermiş ise de Ekşi Mehmet hakkında merkezden gelen emirlere güvenlik görevlilerinin “Taşçı Karagöz Subaşı bölüğünde olan bu Ekşi Mehmed’in kulağına, Haydar Subaşı’nın mektubu ve bizim sözümüz girmedir” şeklinde cevap yazmaları içine düştükleri aciz durumu göstermesi açısından önemlidir³⁵.

Görüldüğü gibi XVII. yüzyılda Osmanlı’nın genel yapısı zedelenmiş, halk eski günlerini arar hale gelmiştir. Bu durum isyanların çıkışı için müsait bir ortam hazırlamış ve isyanların bastırılması için de büyük gayret sarf edilmiştir. Bursa, bir ticaret merkezi olmasının yanında, İstanbul’a yakınlığı ve İstanbul’un ihtiyaçlarının karşılandığı bir yer olması nedeniyle de çok önemli bir konuma sahiptir. Bundan dolayı Bursa’da meydana gelen aksaklıklar doğrudan İstanbul’u etkilemiş ve bu aksaklıkların giderilmesine yönelik olarak çok sık uyarılar gönderilmiştir.

³⁵ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

BURSA'DA EKONOMİK HAYAT

(GAYRİMENKUL ALIM-SATIMI ve TEREKELERE GÖRE)

1. Ev Satışları

Ev satışlarının anlaşılabilmesi için başta mal olmak üzere menkul ve gayrimenkul kavramlarının bilinmesi gerekir. Mecelle'de mal şöyle tarif edilmektedir: "Tab-ı insani mail olup da vakti hacet için iddihar olunabilen şeydir ki, menkule ve gayrimenkule şamil olur"³⁶. Bir yerden başka bir yere nakli ve değiştirilmesi mümkün olan, bir başka ifade ile "aslı ve şekli bozulmadan nakli mümkün olan" şeylere ise menkul denir. Paralar, ticari eşya, hayvan türleri, ölçülen ve tartılan bütün eşya bu tanımın içine girmektedir³⁷. Mecelle'de menkul mal, "bir mahalden mahalli ahara nakli mümkün olan şeydir ki nukud ve uruza ve hayvanat ve mekilat ve mevzunata şamil olur" şeklinde tarif edilmiştir³⁸. Gayrimenkul ise nakli ve değiştirilmesi mümkün olmayan mallardır. Bir yerden başka bir yere nakli mümkün olmayan ev, arazi gibi sabit şeyler gayrimenkul (akar) kapsamına girer³⁹. Mecelle'deki tarifi ise, "akar denilen hane ve arazi misüllü, mahalli ahara nakli mümkün olmayan şeydir" şeklindedir⁴⁰. Hanifiler'e göre, bina, ağaç, topraktaki ekin vs. araziye bağlı olarak akar (gayrimenkul) sayılırlar. Bu şekildeki bir arazi satılacak olursa, üzerindekiyle de akar hükümleri uygulanır. Ancak bunlar araziden ayrı satılacak olursa, bu taktirde menkul hükümleri söz konusu olmaktadır. Hanifiler, gayrimenkulu büyük ölçüde akara tahsis etmişlerdir. Hanifilerin aksine Malikiler ise, gayrimenkulun kapsamını geniş tutmuşlardır. Onlara göre, aslı ve şekli bozulmadan bir yerden başka bir yere nakledilebilen araba, kitap, elbise gibi eşyalar menkuldür. Gayrimenkul ise arazi gibi nakli asla mümkün olmayan veya asli görünüşü ve şekli

³⁶ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, İstanbul 1985, Madde 126.

³⁷ Mesut, Önen, *Hukukun Temel Kavramları*, İstanbul 1991, s. 225.

³⁸ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Madde 128. Devamındaki maddelerde tanımda geçen kavramlar teker teker açıklanmıştır Madde 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136.

³⁹ Mesut Önen, *Hukûkun Temel Kavramları*, İstanbul 1991, s. 224.

⁴⁰ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Madde 129.

bozularak nakli mümkün olan şeydir. Mesela, bina yıkılırsa enkaz olur, ağaç kesilirse odun olur⁴¹.

Satış işlemini bir akit olarak değerlendirecek olursak, akit yapacak olan taraflardan birisinin rızaya delalet eden söz, fiil ve davranışı yani irade beyanı icap, karşı tarafın irade beyanı ise kabul sayılır. Bu durum Mecelle'ye şöyle yansımıştır: "İcap inşayı tasarruf için ibtida söylenilen sözdür ki, tasarruf onunla ispat olunur"⁴². "Kabul, inşayı tasarruf için saniyen söylenilen sözdür ki, onunla akit tamam olur"⁴³. İcap ve kabul sözle olabileceği gibi, yazışma veya elçi aracılığı ile hatta hiç konuşmadan "teâtî yoluyla" parayı verip malı alma şeklinde de olabilir. Aktin meydana gelebilmesi için icap ve kabulün meşru bir şekilde biraraya gelmesi gerekir ki bu da rıza ile olur. İslâm hukuku, rızayı açığa vurmaya delalet eden icap ve kabulün, hangi sigalarla yapılması gerektiği üzerinde önemle durmuş ve bunu belirli şekillere bağlamıştır. Bu sebeple, akdi yapmaya yönelen iradenin açığa vurulması, kanun koyucu tarafından meşru görülen yollarla yapılmalıdır. Bunun için geçerli kabul edilen yol, insanların örf ve adetlerine uygun olarak malların mülkiyetinin karşılıklı değişimini gerçekleştirebilecek ve insanların rızalarına delalet edebilecek her türlü lâfzdır. Bu lâfzlarla akit gerçekleştirilebilir⁴⁴. Akit yapma iradesine en iyi delalet eden lâfz da, geçmiş zaman sigası yani tarafların satışı kendi iradeleri ile yaptıklarını belirtmeleri ile gerçekleştirilendir. Çünkü, geçmiş zaman sigası ile gerçekleştirilen satışta, kesinlik ve değişmezlik söz konusudur. Bu nedenle, icap ve kabul, mazi sigası ile yapılır. Meselâ aldım, sattım demek böyledir. Akitte önemli

⁴¹ Şevket Topal, *İslâm Hukukuna Göre Satım Akdinde Mülkiyetin İntikali*, s. 35.

⁴² Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Madde 101.

⁴³ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Madde 102.

⁴⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VI, İstanbul 1950, ss. 14-16.

olan sözlü beyanların tarafların iradesini açıkça ortaya koyması ve başka anlamlara ihtimal vermemesidir⁴⁵. İslâm Hukuku içerisinde yer alan hükümler tekdüze ve aynı katagoride olmayıp, kendisinden beklenen bir takım hedefler ve gayeler vardır. Satım aktinde de önemli olan, aktin gayesine ulaştırıcı vesilelerden hareket ederek sonuca ulaşmaktır. Buna göre, akitlerde karşılıklı rıza yolu ile mülkiyetin karşı tarafa geçmesi bir maksattır. Bu rızayı ortaya koyan vesileler ise karşılıklı anlaşmalarla tespit edilmektedir⁴⁶.

Sicillere yansıyan gayrimenkul alım-satımları arasında en fazla kayda rastlanılan ev satışları ile ilgili olan belgelerdir.⁴⁷ XVII. Yüzyılda Bursa'da ev satışlarıyla ilgili belgelerin temel düzeni şöyledir:

1-Bursa ile ilgili bir kayıt olduğunu gösteren “Mahrûsa-i Burusa”, “Medine-i Burusa”, “Darü's-saltanatü'l- kadime”, (nadiren de olsa doğrudan mülkiyetin sahibinin bulunduğu mahalle)⁴⁸

2-Satıcının bulunduğu mahalle

3-Satıcının kimliği (varsa vekilinin kimliği ve vekilliğinin tasdiki)

4-Alıcının kimliği (varsa vekilinin kimliği ve vekilliğinin tasdiki)

5-Mülkün ya da evin bulunduğu mahalle

6-Mülkün ya da evin sınır komşuları

7-Mülkün ya da evin özellikleri

⁴⁵ Şevket Topal, *İslâm Hukuku'na Göre Satım Aktinde Mülkiyetin İntikali*, s. 6.

⁴⁶ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990, s. 108.

⁴⁷ Bu tür belgelerin XVI ve XVII. yüzyıllarda geçirdiği değişim hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Suraiya Faroqhi, “Onaltıncı Ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolunan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)*, İstanbul 1988, ss. 201-210.

⁴⁸ BŞS B 102 82a.

8-Varfa mukataası

9-Satış yapıldığı ve fiyatlandırmanın yapıldığını belirtir satıcıya ait açık ifade

10-Satışın peşin yapılmadığı hallerde ya da borca karşılık durumu varsa bununla ilgili açıklama

11-Mülkün satış işlemleri sonunda alıcıya ait olduğunun satıcı tarafından belirtilmesi

12-Satın alınan kısa tasdiki

13-Anlaşmanın sicile kaydedilmesi, tarih ve şahitler

Gayrimenkullerin satış işleminde bazen başka bir şehirde oturan gayrimenkul sahibinin Bursa'daki satışı da görülebilmektedir. İstanbul'da İbrahim Paşa Mahallesi'nde oturan İhsan adlı kadın, kocasının vekâleti ile Bursa Meydancık Mahallesi'ndeki evini Hüseyin adlı kişiye 50 esedi guruşa satmıştır⁴⁹.

Bazen mal sahibi, Bursa'ya bağlı kazalarda oturduğu halde Bursa merkezinde bulunan gayrimenkulunun satışıyla ilgili belgeler de bulunmaktadır. İnegöl'e bağlı Çeltikçi köyünde oturan Ramazan, Bursa merkezde Veled-i Habîb Mahallesi'nde bulunan evini İbrahim Çelebi'ye 39,5 kıta esedi guruşa satmıştır⁵⁰.

İncelediğimiz kayıtlarda, şahısların başka bir şehirde bulunan gayrimenkulüyle ilgili alım-satım işlemlerini Bursa Kadılığı'nda yaptırdıklarına dair belgeler bulunmaktadır. Bursa'da İbrahim Paşa Mahallesi'nde oturan Veli Çelebi, "...vilâyet-i Anadolu'da medine-i Ankara mahallâtından İmaret Mahallesi'nde

⁴⁹ BŞS B 77 19a.

⁵⁰ BŞS B 143 124a.

vâki'..." şeklindeki ifadesiyle Ankara'da İmaret Mahallesi'nde bulunan evini Ebubekir adlı kişiye 27 esedi guruşa "teslit" ettiğini bildirmiştir⁵¹. Câmî-i Kebir Mahallesi'nde oturan Rabia adlı kadın "...vilâyet-i Anadolu'da medine-i Karahisar-ı Sahib mahallâtından Hacı Yahya mahallesinde vâki'..." şeklindeki ifadesiyle Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)'da bulunan evini Ahmet adlı kişiye 75 kıta esedi guruşa satmıştır⁵². Altıparmak Mahallesi'nde oturan Veli adlı kişi "...vilâyet-i Anadolu'da Sivas Sancağı'nda Sakız Kazasına tabi Sarım nâm karyede vâki'..." şeklindeki ifadesiyle Sivas'a tâbi olan bir köyde bulunan arsa ve bağ evini Hüseyin adlı kişiye 90 kıta esedi guruşa satmıştır⁵³.

Konya ile ilgili çalışmasıyla bize büyük ölçüde kaynaklık eden Ruhi Özcan da benzer belgelerle karşılaşmış ve başka bir yerde bulunan mülkün kadılığa müracaatla satılabilmesini, kesin olmamakla birlikte, satış işlemi veya mülkiyetin devri durumunda mülk sahiplerine tapu benzeri bir belgenin verildiği kanaatine varmaktadır⁵⁴. İncelediğimiz belgeler içinde yalnızca bir kayıta tapu tabirine rastladık. Buna göre Mudanya'da Yıldırım evkafından olan Yenice adlı köyde yaşayan Hüseyin'in vefatı üzerine kızları Ayşe ve Amine vekilleri aracılığı ile mahkemeye başvurarak Abdurrahman adlı kişiyi dava etmişlerdir. Köy sınırları içinde yılda tahminen seksen kile tohum istiâb iden dört kıta tarlayı babaları işler iken geride erkek çocuk bırakmadan ölümü üzerine adı geçen tarlalar "...tabuya müstehak olmağın..." Abdurrahman tarafından vakıf mütevellisinden "...tabusu misüllü..." alınmıştır. Hüseyin'in kızları babaları ölmeden önce tarlaları ektiğinden

⁵¹ BŞS B 102 33b.

⁵² BŞS B 144 93a.

⁵³ BŞS B 90 86b.

⁵⁴ Ruhi Özcan, 17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatlar 1640-1665, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1993, ss. 15-16.

dolayı hasat sonrası elde edilen gelirin kendilerine ait olduğu iddası ile dava açmış ve mahkeme tarafından da haklı bulduklarından Abdurrahman hasat gelirinden men edilmiştir⁵⁵. Çalışmamız sırasında yüzlerce belge arasında yalnızca bir belgede tapu tabirinin geçmiş olması, kadı huzurunda satış işlemi sonrasında müstakil bir tapu belgesi düzenlenmesinden ziyade bizde kadı sicilinin tapu yerine geçtiği kanaatini uyandırmıştır.

2. Bursa Evinin Fiziki Yapısı

Bursa evinin fiziki yapısına geçmeden önce Osmanlı döneminde şehir kavramının neyi ifade ettiğinin açıklanması gerekir. Burada özellikle kasaba ve şehir ayrımının yapılması önemli, fakat bir o kadar da zordur. Bunu yapabilmek için de nüfus ve idari teşkilât bir ölçü olarak alınabilir. Cengiz Orhonlu'ya göre, küçük şehir de denilebilecek olan kasaba, köyün büyücek olanı ve nüfusu ortalama 700 ile 1500 arasında bulunan bir iskân ünitesidir. Şehir ise bundan daha karmaşık bir yapıya sahiptir. İdarede kadı ve subaşından başka, ticaret ve sanat ehli ile bir iş hayatı olan çeşitli gurupların bulunduğu bir birimdir⁵⁶. Bu tür bir tarif konu üzerindeki karmaşık durumu azaltsa bile, şehir ve kasaba farkı konusunda, anlatılmak istenilen her şeyi

⁵⁵ BŞS B 116 41a.

⁵⁶ Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", **Osmanlı Araştırmaları**, II, İstanbul 1981, s. 5; Şehir hayatında devlet ile reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen, reayanın temsilcisi ve bir nevi resmi görevlilerin yardımcıları durumunda olan eşraf ve ayanın bu dönemdeki konumları ve toplumda üstlendikleri roller hakkında bakınız: Özer Ergenç, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki «Eşraf ve A'yan» Üzerine Bazı Bilgiler", **Osmanlı Araştırmaları**, III, İstanbul 1982, ss. 105-118. Ayrıca Batılı yazarlar tarafından yapılan şehir tanımları ve İslâm şehirleri hakkında yapmış oldukları yorumlara tenkit için bakınız: Mustafa Armağan, "Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Ankara 1999, ss. 536-544.

açıklamaya yetip yetmediği tartışılmaktadır. Osmanlı vesikalarının diliyle ise kısaca Osmanlı şehri “Bazar durur, cuma kılınur” yerlerdir⁵⁷.

Bir bölgede insanların toplanması ve şehirlerin meydana getirilmesi, çevrede bir topluluğun geçimini sağlayabilecek kadar bol gıda maddeleri üretimine geçilmesi ve üretimin, ihtiyacın üzerine çıkarılması ile mümkündür. İnsanların şehirlerde toplanması neticesinde, toplumun yapması gereken işler de kendi aralarında ayrılmış ve bir çeşit ihtisaslaşma diyebileceğimiz meslek kolları oluşmuştur. Burada üzerinde durulması gereken bir özellik de yerleşim yerinin topografik mevkileridir. Çünkü bir yerin topografik mevkii orada kurulan yerleşme yerlerinin işlevleri üzerinde son derece etkili olmaktadır⁵⁸. Örneğin Bursa şehrinin doğusuna doğru, Uludağ’ın alt yamacı ile gerçek Bursa arasındaki alanlar inşaata en elverişli yerlerdir. Uludağ kaynaklı iki akarsudan biri olan Cilimboz’un batısındaki alan ise inşaata daha az elverişlidir. Bursa ovasının hafif eğimi, ovayı sulayan akarsuların kuzeye doğru akıntılarını sağladığı gibi şehir alanlarının bataklıktan korunmasını da sağlamaktadır⁵⁹.

Osmanlı şehirlerinin dışarıdan bakıldığında ilk göze çarpan özelliği, şehrin kale surları ve bu surlardaki şehre giriş kapılarıdır. Osmanlılar adeta miras gözüyle gördükleri kaleleri gerektiğinde tamir ederek korumuş, Anadolu ve Rumeli hisarları gibi sayıları az da olsa, yeni kaleler inşa etmişlerdir. Kalelere gösterdikleri bu özeni şehirlerin içlerinde bulunan fiziki yapılara da göstermiş, gerektiğinde yıpranmış

⁵⁷ Mehmet Karagöz, “Osmanlı’da Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl), *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, IV, Ankara 1999, s. 105.

⁵⁸ Süha Öney, *Şehir Coğrafyası I*, İstanbul 1954, ss. 230-233.

⁵⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa “Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma”*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1979, s. 4.

yapıları tamir ederek ya da yenilerini ekleyerek tipik birer Osmanlı şehri özelliği kazandırmışlardır⁶⁰.

Devrine göre şehir ve kasabalara yeni boyutlar kazandıran ve birçok işlevi olan dini eserler (cami, mescit, tekke, türbe), eğitim gayesi ile yapılmış olanlar (medrese, mektep), hastahane (dârü's-şifâ', bîmâr-hâne), hamam, yemek pişirilen ve dağıtılan yerler ile buralarda çalışanların kalacakları ikametgâhlar için su yolu, kanalizasyon gibi tesisler ve bunlara gelir sağlamak için yapılmış olan han, çarşı, fırın, değirmen, boyahane, salhane, başhane, pazar yerleri yeni kurulacak şehrin veya eski şehrin imar ve iskân edilmek istenen semtinin çekirdeğini oluşturmuştur⁶¹. İnsanlar, kendi kendini yöneten bu idari birimler etrafında odaklaşmış mahalleler şeklinde teşkilâtlanarak içinde bulunduğu çevrenin bir üyesi olma bilincine ulaşmakta ve her türlü sorumluluğa katılabilmektedir. Bu durum Osmanlı şehrinin değişmez bir kuralıdır⁶².

Tuncer Baykara'ya göre, Osmanlı şehirleşme ve şehir kültürü üç unsurdan etkilenmiştir. Bunlardan ikisini Bizans ve Selçuklu etkisi oluşturmaktadır. Üçüncüsünü ise Avrupa içlerine ilerlemeleri ile buradaki kültürlerle etkileşimleri ve Halep, Şam (Dimişk), Kahire ve Bağdat'ı almaları sayesinde Arap-İslâm şehirciliğiyle temasları oluşturmaktadır⁶³.

⁶⁰ Yusuf Oğuzoğlu, "Anadolu Şehirlerindeki Osmanlılar Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I**, Ankara 1987, s. 112.

⁶¹ Bu tür yapıların işleyişi ve şehirleşmeye katkıları için bakınız: Ömer Lütfi Barkan, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, XXIII, İstanbul 1963, ss. 238-296; Suraiya Faroqhi, **Batı ve Orta Anadolu'da Şehirleşme ve Ticaret (1520-1650)**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1980.

⁶² Turgut Cansever, **İslâm'da Şehir ve Mimari**, s. 126.

⁶³ Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Ankara 1999, s. 529.

Osmanlı, XVI. yüzyılda büyük bir iktisadi gelişme göstermiş, yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda cami, mescit, imaret, su yolu, han, hamam gibi binalar yapmıştır. XVI. yüzyılın başı ile mukayese edilecek olursa, imparatorluk nüfusunun büyük bir oranda arttığı görülmektedir. Oysa aynı dönemde şehirlerin nüfusu bu oranda artmamış, öyle ki devrine göre büyük sayılan şehirlerin nüfusu 60-70.000'i geçmemiştir⁶⁴. XVII. yüzyılın başına gelindiğinde ise başta isyanlar olmak üzere çeşitli sebeplerden Anadolu'daki köy-çiftçi topluluğunun önemli bir kısmı büyük kasaba ve şehirlere göç etmiştir. Bu durumda, 1602 ve 1603 tarihlerinde bir çok köyün terk edildiği görülmektedir.⁶⁵ Buna belki de en iyi örnek 1609'da Kuyucu Murat Paşa tarafından çıkarılan fermanıdır. Fermanı, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelip İstanbul ve civarına sığınmış olan mültecilerin eski yerlerine dönmeleri istenmiştir⁶⁶.

XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başında devletin önemli ölçüde güç kaybetmesine yol açan ve bir nevi iç savaş diyebileceğimiz isyanlar döneminde Batı ve Orta Anadolu'nun kentleşme süreci de olumsuz yönde etkilenmiştir. Kervan yolları güvenli olmaktan çıkarak eski işlerliğini ve verimliliğini kaybetmiş, iç ticaretin genişlemesi de yavaşlamıştır. Şehirlere göç edenlerin pek çoğu, şehirlerin

⁶⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1954, ss. 21-24.

⁶⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, ss. 250-251.

⁶⁶ H. D. Andreasyan, "Celâlilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", *İsmail Hakkı Uzurçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, ss. 45-53. Makale geri gönderilenler arasında bulunan bir Ermeni yazar olan Kemahlı Rahip Grigor tarafından anlatılan olayları içermektedir. Celali İsyanı'nın şehirli halk üzerinde uyandırdığı korkuyu anlatması açısından Tosya yakınlarında kamp kurdukları sırada "Mutad" ismindeki bir Celali reisi ve yanındakilerden korktukları için bütün şehir ve kale kapılarının kapatılmış olması dikkat çekicidir (s. 48). Tuncer Baykara şehirlerin kalabalıklaşmasının en çarpıcı isim delili olarak Antep, Amasya, Balat, Akhisar, Kütahya, Bursa, Iştip ve hatta Bender olmak üzere birçok şehirde Şehre-küstü adıyla kurulan mahalleleri göstermektedir Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?", ss. 533-534; Şhreküstü adıyla anılan mahallelerin oluşumu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Tuncer Baykara, "Osmanlı Şhhrinde Yeni Bir Mahalle: Şhreküstü", *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir 1997, ss. 84-89.

kale duvarları içinde emniyete kavuşana dek en değerli eşyalarını çoktan yitirmişlerdir. Daha da önemlisi yiyecek kıtlığı nedeniyle, Amasya gibi, kimi yerlerde nüfus kayıpları yaşanmıştır⁶⁷. Tüm bunlara rağmen kente gelen göçmen ve aileleri geçinme sorunuyla karşı karşıya gelmiştir. Çünkü loncalara girmek genellikle pek kolay olmadığından yeni gelenler, çok istisnai durumları bir kenara bırakacak olursak, kendi başlarına ustalık yapamamışlardır. Böyle bir ortamda yapılacak sınırlı işler arasında, ev içi hizmetler, zengin bir tüccar ya da zanaatkârın yanında ücret karşılığı çalışmak, seyyar satıcılık, inşaat ve taşıma sektörlerinde çalışmak, yasa dışı faaliyetlere katılmak sayılabilir⁶⁸. Osmanlı devletinin doğrudan müdahalesi ya da isyanların dışında bir takım etkenler de kentlerin büyüyüp gelişmesini engellemiştir. Bunların başında Osmanlı ticari sermayesinin nüfus artış oranı hızında birikim sağlayamaması gelmiştir⁶⁹.

Bir diğer önemli etken de kuşkusuz uzun süren savaşlardır. Bursa Kütüğü'nden edindiğimiz bilgiye göre 1624 senesinde yapılan bir tetkikatta Bursa'nın küçüldüğü ve harpler dolayısıyla ahalisinin azaldığı tesbit edilmiştir. Örneğin avarız hanelerinden; Şeyh Paşa Mahallesi'ndeki hane sayısının 15'den 10'a, Sarayoğlu Mahallesi'nde 19'dan 13'e, Çekirge Mahallesi'nde 11'den 7'ye, Konevi Mahallesi'nde 15'den 10'a, Hacı Ya'kub Mahallesi'nde 25'den 17'ye, Hoşkadem Mahallesi'nde 19'dan 13'e, Abdal Mehmed Mahallesi'nde 30'dan 25'e, Hacı Sevinç Mahallesi'nde 7'den 3'e, Mecnûn Dede Mahallesi'nde 22'den 14'e, Çoban Bey

⁶⁷ Ronald Jennings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: a Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon ve Erzurum", *IJMES*, VII, (1976), s. 38.

⁶⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 340; Osmanlı'da lonca teşkilâtı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Gabriel Baer, "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds", *IJMES*, 1, (1970), ss. 28-50; Gabriel Baer, "Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds", *JESHO*, 13, (1970), ss. 145-165.

⁶⁹ Halil İncalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, XXIX (1969), s. 135.

Mahallesi'nde 12'den 10'a, Timurtaş Köyü'nde ise 31'den 21'e düştüğü tespit edilmiştir⁷⁰. Çalışmamız sırasında Veled-i Sarayî Mahallesi'nde 19⁷¹, Satı Fakih Mahallesi'nde 49⁷², Şeyh Hamid Mahallesi'nde 14 (19'dan 14'e düşmüş)⁷³, Hamza Bey Mahallesi'nde 109⁷⁴, Azeb Bey Mahallesi'nde 46⁷⁵, Şehâbeddin Paşa Mahallesi'nde 52⁷⁶, Hacı Baba 35⁷⁷, Kefen Süzen Mahallesi'nde 44⁷⁸, Şeyh Şibli Mahallesi'nde 32⁷⁹, Ahmed Paşa Mahallesi'nde 59⁸⁰, Umur Bey Mahallesi'nde 20⁸¹, Reyhan Paşa Mahallesi'nde 68⁸² avarız hanesi olduğu tespit edilmiştir. H. 1088 (M. 1677) senesine ait bir belgeden edindiğimiz bilgiye göre bu dönemde Bursa kazasındaki toplam avarız hane sayısı 2342'dir⁸³.

Faroqî'ye göre, İstanbul'un yiyecek ve hammadde talebinin Anadolu kıyı kentlerinin gelişmesini kısıtlaması olasılığından da söz edilebilir. Büyük oranda donanmanın, yeniçerilerin ya da sarayın gereksinimlerinin karşılanmasına hizmet eden bölgelerde, kentleşmeyi hızlandırıcı etkenlerin zayıf olduğu da söylenebilir. Ona göre, bu durum İstanbul'un gereksinimlerini karşılayan uydu-kentler ağının yaklaşık 700.000 nüfuslu bir kent için beklenenden çok daha seyrek örülmüş olmasının nedenini de açıklayabilir. Bir kent çarşısı gerektiren hizmetleri Bursa,

⁷⁰ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, III, s. 128.

⁷¹ BŞS B 140 2a.

⁷² BŞS B 83 19b.

⁷³ BŞS B 285 6b.

⁷⁴ BŞS B 90 61ab.

⁷⁵ BŞS B 90 117ab.

⁷⁶ BŞS B 107 21a.

⁷⁷ BŞS B 107 21b.

⁷⁸ BŞS B 107 21b.

⁷⁹ BŞS B 107 22a.

⁸⁰ BŞS B 107 116a.

⁸¹ BŞS B 107 27b.

⁸² BŞS B 107 117a.

⁸³ BŞS B 285 31b.

İznikmid (İzmit), Rodoscuk (Tekirdağ) ve daha önemsiz birkaç kentin sunabildiği anlaşılmaktadır⁸⁴.

Osmanlı dönemi şehirlerinin fiziki yapısını belirleyen en önemli etkenlerden biri, eski bir Türk geleneği olarak, yeni mahalleler oluşturmaktır. Böylece şehirde mahalle karakterinin bütünlüğünün oluşması, etnik ve dinsel kökenleri ayrı toplulukların oluşturduğu mahallelerin kurulması, yeni oluşturulan mahallelerle konut alanlarının gelişmesi ve yeni bir şehir görünümü kazanması sağlanmıştır⁸⁵.

Osmanlı şehri, kendinden önceki İslâm şehirlerinden kültürel özellikler açısından etkilendiği gibi fiziksel özellikler açısından da etkilenmiştir. Osmanlı şehir kavramı, büyük bir sosyo-ekonomik yapıyı temsil etmekte olup şehir bir bütün olarak barındırdığı toplumsal değişimlerden doğrudan etkilenmiştir. Bundan dolayı da XVII. yüzyılda, serbest ve rekabet ekonomisi rejiminin hakim olduğu yapılanmaya doğru bir gelişim göstermiştir⁸⁶.

İslâm dininin maddi dünyaya karşı olma eğilimi sebebiyle konutlar erken devirde büyüklük ve malzeme açısından benzer ve yatay gelişen biçimde kerpiç gibi her yörede kolay ve ucuz sağlanabilen, standart boyutları olan, yıkıldığında tekrar

⁸⁴ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s. 363. Türkler ile şehir hayatı arasındaki olumsuz yargı hakkında bakınız: Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?", s. 528.

⁸⁵ Zekiye Yenen, **Vakıf Kurumu-İmaret Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1988, s. 17.

⁸⁶ Hamit Sadi Selen, "XVI nci ve XVII nci Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", **III. Türk Tarih Kurumu Kongresi 1943**, Ankara 1948, ss. 390-398. Tuncer Baykara'ya göre, Osmanlı şehri en olgun çağını çok yönlü kültürel etkileşimlere bağlı olarak XVII-XVIII. yüzyıllarda yaşamıştır. Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?", s. 534. İslâm şehirlerinin genel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ira M. Lapidus, **Muslim Cities in the Later Middle Ages**, Cambridge University Press, London 1984.

ana madde olarak kullanılabilen malzeme ile inşa edilmiş evlerden oluşan mahalleler oluşturulmuştur⁸⁷. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı erken dönemi için belirtilen bu özelliklerde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Şehirlerin mevcut alanları, nüfus artışı oranında genişlemediğinden mekânlarda bölünüp parçalanmaya, küçülmeye, dokunun sıklaşmasına neden olmuştur. Artık kerpiç yapı sisteminden çok delikli duvar olanağı sağlayan, görüş açısını genişleten çıkma ögesi ile zenginleştirilen ahşap yapı sistemi ön plana çıkmıştır. Bu sistem içinde alt katta ahır, kiler, ambar gibi sıcak ve korunumlu mekânlar, üst katta ise serbest çıkmalı, bol açıklığı olan serin ve yazlık kullanımlar yer almaktadır⁸⁸. Ahşap yapıların yaygınlaşmasında maliyetinin ucuz olması yanında, bu tür yapıların Bursa gibi deprem bölgeleri için daha emniyetli olması da unutulmamalıdır⁸⁹. Bu olumlu özelliği yanında muhtemel yangınlar karşısında oldukça dayanıksız olması nedeniyle, -öyle ki bazı yangınlarda mahallenin tamamı yok olmuştur- ahşap tekniğini otoritelerin yasaklamaya çalışmaları, XIX. yüzyılın ilk yarısından önce etkisini hiç göstermeyecektir⁹⁰.

⁸⁷ U. V., *Living Architecture: Ottoman, Switzerland 1966*, ss. 55-61; Kerpiç duvarları ücret karşılığı yapan kişiler XVI. yüzyıl sonlarında Ankara'da dört kerpiç duvar yapımı için 1.000 akça ve bir kile un almıştır. Bazı işçiler de kerpiçlerin biçimlendirilmesi, kurutulması ve inşaat alanına getirilmesi işinde çalışmışlardır. İnşaat malzemesi taşıyan hamallar genellikle eşekleriyle birlikte tutulmuşlardır. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, ss. 343-344.

⁸⁸ Zekiye Yenen, *Anadolu Kentinde Mekânsal Yapı/Açık Alan/Doku İlişkisi, Bir Örnek Muğla*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1980, s. 112.

⁸⁹ Bursa'da meydana gelen depremler için bakınız: *Bursa Yöresi'nin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, Ed. Nurcan Abacı, Bursa 2001. Bursa Kütüğü'nde tarih sırasına göre Bursa'da meydana gelen depremler zelzele başlığı altında verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 400. İncelediğimiz dönemde Bursa'da meydana gelen ve şer'iyye sicillerine yansıyan yalnızca bir deprem kaydına rastladık. Buna göre, 13 Muharrem 1082 (1671) tarihinde Kazzâzoğlu Mescidi minaresi zelzeleden dolayı yıkılmış, su yolu ve Pınarbaşı'nda bulunan set zarar görmüştür. Vakıf görevlileri vakıf yoluyla buraların tamirine sarf olunacak para bulunmadığından alacakları maaşlarının buraların tamiri için sarf edilmesine razı olduklarını bildirmişlerdir. BŞS B 116 4b.

⁹⁰ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti, (Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygurluğu ve Mimarisi)*, İstanbul 2001, s. 161. Bursa Kütüğü'nde evlerin ahşap olması nedeniyle birçok defa yangın çıktığından bahsedilerek sicillere yansıyan yangınlar tarih sırasına göre verilmiştir. Bakınız: Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 347.

Osmanlı evlerinin yapısı artan nüfusa cevap verebilmek için bölünmeye elverişli değildir. Ancak XVIII. yüzyıldan sonra, yönetmelikler bina yüksekliklerine sınır getirmiş, böylece daha önce iki olan kat sayısı üçe çıkmıştır. Nüfus artışı tek tek birimlerde değil, bahçelerin bölümlere ayrılması ve bu bahçelerde oluşan yapılanma yoluyla eritilmiştir. Bundan dolayı da yeşil alanlar azalarak kent sokakları boyunca sıra evler oluşmuştur. Başka bir deyişle mahalle sayısında değil, ev sayısında artış olmuştur. Yoğunlaşmanın bir diğer nedeni de XVIII. yüzyıldan, belki daha da önce, sadece sokak cephesinde olmak üzere, küçük ticaret ve zanaat dükkânlarının evler arasında veya evlerin giriş katlarında yaygınlaşmaya başlamasıdır⁹¹. Cengiz Orhonlu, şehirlere doğru göç eden yoğun nüfus nedeniyle bugünkü gecekondu bölgelerini hatırlatan, inşaat kaidelerine riayet etmeksizin yapılan yavaşık düzen binaların, şehirlerin bağlık ve bahçelik kısımlarını istila ettiğini belirtmektedir⁹².

Osmanlı şehir dokusu da dikkat çekicidir. Beşir Ayvazoğlu'nun bu konudaki tespiti oldukça önemlidir. İnsan elinden çıkma yapılarla fizikî coğrafya arasında mükemmel bir uyumun sağlandığı Müslüman-Türk şehirleri, adeta tabiatın bir parçası olarak doğup gelişmişlerdir. Surlarla çevrili yerleşim bölgeleri bile fethedilir edilmez kabuklarını kırarak üzerine kuruldukları coğrafyanın şartlarıyla tam bir uyum halinde yayılırlar. Mesela Bursa, fetihden hemen sonra surların dışına taşıp Uludağ eteklerinin tabii dokusuna uygun olarak yeniden şekillenmeye başlamıştır⁹³.

⁹¹ Maurice M. Cerasi, **Osmanlı Kenti**, s. 102.

⁹² Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", **Osmanlı Araştırmaları**, II, İstanbul 1981, s. 8.

⁹³ Beşir Ayvazoğlu, "İnsan, Ev, Çevre", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, Ankara 1992, s. 770. Yavuz Selim zamanında (1514) yapılan bir emlak tahririnde Bursa'da 147 mahalle, 60 köy, 9296 ev, 21 han, 21 hamam, 669 dükkân, 1 bedesten, 10 değirmen, 176 bağ ve saire bulunduğu, asker ve vakfa bağlı olmayan 9543 erkek bulunduğu tespit edilmiştir. Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, I, s. 268.

Osmanlı evini, coğrafi anlamda sınırdışı olan diğer kültürlerden ve yerleşik Bizans konut tipinden ayıran üç temel özellik vardır. Bunlardan ilki duvarla çevrilmiş bahçenin benimsenmiş olması, ikincisi birbirleri ile birleşerek serbest bütünler ortaya çıkaran kompozisyon prensibine dayanması, üçüncü ve en belirgin olanı ise taş veya tuğla duvarın yerini ahşap iskelet yapı sisteminin almış olmasıdır. Ev ve bahçe birleşik bir bütün olarak görülmektedir. Bahçenin birliği ve devamlılığını sağlayabilmek için binalar, arsa çevresinde yoğunlaşmakta olup, sokağa doğru yapılan çıkımlar sayesinde de ev ile kent yaşamı arasında doğrudan ilişkiler korunmuştur. Giriş, çoğu zaman bahçedendir. Bahçeyi çeviren duvar ve evin alt kat duvarı kesişmekte, ana kat olan üst katın ise sokağa taşan en azından bir cephesi bulunmaktadır. Bu durum, bir çok evin sokağa bakan bir cepheye sahip olabilmek için, yönlendirme açısından arsası içinde yanlış bir konumda bulunmasına yol açmıştır. Osmanlı dönemi konut dokusu; ilişkilerin, tipolojik biçimlerin ve parsel düzeninin sokağın yönü ile belirlendiği sıkışık Batı kentinde olduğunun tam tersine, evden dışarıya doğru gelişmeler göstermiştir. Yol ile yapı tipleri arasında kendine özgü özellikleri vardır. Bunların başında da sokağa dik olma durumu gelmektedir. Evlerin bahçeye bakan cepheleri köşklerle, loca, hayat ve yükseltilmiş ahşap platformlar olan tahtlarla zenginleştirilmiştir. Mutfak ve çamaşırhane gibi kısımlar avlu çevresinde ve genellikle özerk binacıklar halindedir ya da bu gibi yerlerin ayrı girişleri vardır. Bir taş örgü duvar, çeşitli öğeleri birleştirerek avlunun kenarlarını kapatmıştır⁹⁴. André Raymond, avlu konusunda ilginç bir yorum getirmektedir. Ona

⁹⁴ Maurice M. Cerasi, **Osmanlı Kenti**, ss. 155-156. Aydın Kezer, Batı medeniyeti ve İslâm ülkeleri arasındaki mekân anlayışını şöyle yorumlamaktadır: “Batı insanı için ev denilen mekân son derece gösterişli iken İslâmî kültürde sade ve doğal bir görünümündedir. Buna karşın Batı medeniyetinin mabedi konumundaki kilise sadelik sembolü iken, İslâm ülkelerinde cami ihtişamın adeta bir abidevi sembolüdür”. Ona göre, Batı ve İslâm medeniyetleri arasındaki bu fark, “farklı medeniyet insanların kendi farklılıklarını izah etmesinden kaynaklanmaktadır”. Ayrıntılı bilgi için bakınız Aydın Kezer,

göre, dışı kapalı olan ev, tam tersine, avluya ve böylece gökyüzüne tamamen açılmıştır. Avlu, semavi avlu özelliği taşıyarak diğer insanlarla değil, ancak evrenle iletişimi sağlamıştır⁹⁵. Evin konumunda belki de en fazla kaygı duyulan husus kible olmuştur. Çünkü hayatıyla ilgili pek çok davranışta kibleyi hesaba katmak Müslüman Türk ailesi için bir iman ve ahlâk meselesi sayılmıştır⁹⁶.

Evlerden sokağa doğru uzanan çıkmalar sayesinde üst katlarda düzgün şekilli odalar elde edildiği gibi evin içine bol ışık ve hava girmesi sağlanmıştır. Ayrıca dar sokaklar bu çıkmalar altında, yağıştan ve sert güneşten de korunmuştur. Türk halkı için bu çıkmaların önemi büyüktür. Bir rivayete göre, XVIII. yüzyılda bu çıkmalar için vergi konulmuş, buna karşı halkın tepkisi o kadar büyük olmuştur ki devrin sadrazamı iktidardan düşmüştür⁹⁷. Turgut Cansever, bu tür çıkmaların sağladığı faydalara “kadınların sokakta oynayan çocukları gözlemelerine imkân veren evlerin bir uzantısı olarak ev ölçeğinde açık mekânlardır” şeklinde ilginç bir tespitte bulunmaktadır⁹⁸.

Evlerin pencereleri de önemlidir. Pencereler inşa edilirken Türklerin aile hayatlarındaki düşünce ve inanışları dikkate alınmıştır. Bunun için pencereler kamış örgülerle kafeslenmek suretiyle içeriden dışarıya tamamıyla görüldüğü halde dışarıdan geçenler içeriye görememişlerdir⁹⁹.

Türk ve Batı Kültürü Üzerine Denemeler, Ankara 1986, ss. 55-69. Türk evinin vazgeçilmez parçalarından olan hayat ve işlevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Doğan Kuban, **Türk Hayatı Evi**, Mısırlı Matbaacılık A.Ş., İstanbul 1995.

⁹⁵ André Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 1995, s. 195.

⁹⁶ Ö. Demirel, M. Tuş, A. Gürbüz, “Osmanlı-Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II**, Ankara 1992, s. 704.

⁹⁷ Rüçhan Arık, “Türk Evi ve Yâren Geleneği”, **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Ankara 1999, s. 545.

⁹⁸ Turgut Cansever, **Ev ve Şehir**, İstanbul 1994, s. 122.

⁹⁹ H. Viler, “Hanlar ve Evler Hakkında Bir Tetebbu”, **Yeni Mecmua**, Sa. 9-75, İstanbul 1923, s. 191.

Bu özellikleri ile Türk evi, yalnızca komşusu olan kültürlerde yer alan evlerden farklı olmayıp Avrupa ev tarzından da farklıdır. Avrupa’da evler kapalı bir kutu gibi katı ve şematiktir. Oysa Türk evi organik olup kapalı, yarı açık ve açık mekânlarıyla dış dünya ve manzara ile devamlı ilişki halindedir¹⁰⁰. Anadolu’da Türk evinin oluşumu, gelişimi ve biçimlendirilmesindeki temel ilkeler değerlendirilerek yapı ve mekân ilişkisi açısından net bir gerçek ortaya konulabilir. Bu durumu Önder Küçükerman, “Bir yandan iç mekânın özgün kimliği, diğer yandan da doğa içindeki birikim, yüzlerce yıl boyunca birbirlerini etkileyerek, geleneksel Türk evi düşüncesini ve onun sonsuz zenginlikteki ürünlerini yaratmıştır” şeklinde ifade etmektedir.¹⁰¹

İncelediğimiz belgelerde ev terimi yerine menzil kullanılmaktadır. Faroqhi’ye göre mülk daha karmaşık bir görünüm arz etmektedir. Çünkü bir evin etrafındaki alan, belgelerde çoğunlukla falanın mülkü diye geçer.¹⁰² Mülk terimi, içinde bahçesinin de bulunduğu bir mekânı ifade etmektedir. Mülkün fiziki özellikleri fiyatlarını doğrudan etkilemiştir. Sofa tabir olunan kısım, kısmen açık ya da tamamen kapalı olan ve içinde diğer odalara geçişi sağlayan evin bir bölümüdür¹⁰³. Oda, sofa tabhane ev halkının oturabildiği yerler iken evin müstemilat kısmında zikredilen mutfak, hamam¹⁰⁴, kiler, ahır, çardak, örtme, kenef, samanlık gibi bölümler evi tamamlayan özelliklerdir. Eğer ev iki katlı ise tahtânî ve fevkanî terimleri kullanılmaktadır. Oda tabiri yerine genel olarak beyt kullanılmaktadır. Bunun

¹⁰⁰ Reha Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, İstanbul 1998, s. 32.

¹⁰¹ Önder Küçükerman, Şemsi Güner, *Anadolu Mirasında Türk Evleri*, İstanbul 1995, s. 63.

¹⁰² Suraiya Faroqhi, “Şehir Evinin Fizikî Şekli”, Çev.: İbrahim Kalın, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, III, Ankara 1992, s. 1151.

¹⁰³ Suraiya Faroqhi, *Men of Modest, Substance House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, Cambridge 1987, s. 66.

¹⁰⁴ Hamam terimini karşılayan gushane terimine yalnızca bir belgede rastlanmıştır. BŞS B 147 68b.

yanında çeşme tabiri yerine de mâî cârî, su kuyusu için ise bi'r-i mâî¹⁰⁵ terimi kullanılmaktadır. Bunlar yanında çok sıcak günlerde barınılan derin yer altı odası için serdâb¹⁰⁶, kış evi, evin dam kısmında bulunan oda için cihânnümâ¹⁰⁷, sundurma, tahtaboş¹⁰⁸, çardak, gurfe¹⁰⁹ ya da köşk¹¹⁰, evrek, terdiyat, yaz ocağı, sayelik, büyük konaklarda misafirlere ayrılan oda için selâmlık¹¹¹, gölgelik anlamında sâye-bân¹¹², odaların büyüklüklerini tarif ederken büyük olanlar için kebir oda, küçük odalar için sagîr oda, çok küçük diyebileceğimiz odalar için ise hücre¹¹³, odanın sokak tarafına doğru olan çıkıntısı için şâh-nişîn¹¹⁴, bugün evlerde mutfak olarak kullandığımız kısım için matbah ya da aşhâne¹¹⁵, bodrum anlamında kullanılan mahzen¹¹⁶, ambar¹¹⁷, elbise soyunulacak yer için camekân¹¹⁸, yatak odası için harem¹¹⁹ tabirleri kullanılmaktadır. Bazı evlerde ise kâşinli¹²⁰ oda ya da altunlu¹²¹ oda şeklinde tabirlere rastlanmıştır. Bunların yanında belgelerde eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmire şeklinde geçen terimler ise evin dış kesiminde vazgeçilmez bir unsur olarak yer alan meyveli ve meyvesiz ağaçlar için kullanılmaktadır.

¹⁰⁵ BŞS B 116 21a. Bugünkü yazılışı ile kuyu olarak bir belgede rastlanmıştır. BŞS B 144 66b.

¹⁰⁶ BŞS B 102 19b.

¹⁰⁷ BŞS B 102 26a.

¹⁰⁸ BŞS B 145 33a.

¹⁰⁹ BŞS B 143 60a.

¹¹⁰ BŞS B 77 26b.

¹¹¹ BŞS B 114 11a.

¹¹² BŞS B 102 14b.

¹¹³ BŞS B 143 46a. Hücrenin sözlük anlamı “göz, odacık” tır. Gusl-hânenin anlamı verilirken de “eski usul evlerde yıkanmaya ve eşya koymaya yarayan, altı çinko kaplı küçük hücre” tanımı yapılmaktadır. Dolayısıyla hücre gusl-hâne karşılığı olarak da kullanılmış olabilir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 1997, s. 388, 295.

¹¹⁴ BŞS B 112 57b.

¹¹⁵ BŞS B 112 66a.

¹¹⁶ BŞS B 107 119a.

¹¹⁷ BŞS B 77 10b.

¹¹⁸ BŞS B 77 13a.

¹¹⁹ BŞS B 143 46b.

¹²⁰ BŞS B 147 68b. Kâşi: “İran’ın Kâşân şehrinde yapılan bir çeşit çini, çini fayans”. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 494.

¹²¹ BŞS B 77 76b.

Doğan Kuban'a göre, Müslüman-Türk Őehirlerinde evlerin dış görünüŐlerinin mütevazi olması sınıfsız müslüman toplumu yapısının bir parçasını oluşturmaktadır. Evlerin ie dönük, dış dünyaya kapalı mekânlar olarak tasarlanması ise İŐlmi aile yapısının bir gerekliliği olarak deđerlendirmektedir¹²². Bu konuda Turgut Cansever'in yaklaŐımı da dikkat çekicidir. Ona göre, Osmanlı konut mimarisinin yoldan bağımsız kendi varlık eksenini etrafındaki düzeni ile toplumsal yapının temel birimini oluşturan aileye ait fiziki ve kültürel çerçeveyi oluŐturması bir tesadüf değildir. Osmanlı Őehirlerinde ev mimarisi de aynı temel yaklaŐımın esasları içinde oluşmuştur. Ev, bağımsız yaşama birimleri olan otağdan türediği bilinen odaların bir araya gelmesi ile meydana gelmiŐtir¹²³. Evlerin fiziki özelliklerinin oluŐumunda bölgenin Şartları yanında eski Türk göçebe kimliğinin etkilerinin de olduğu söylenilmektedir. Göçebe çadırını ile Türk evi arasında çeşitli benzerlikler olduğu tespit edilmiŐtir¹²⁴.

Ayrıca evlerin dokunulmazlığı vardır. Sırlarını saklama yeri ve ailenin barınağı olduğundan dolayı sahibinin rızası olmadan kimse giremez. Devlet, suçüstü halleri dışında mahkeme kararıyla içerde bulunanı kurtarmak veya haksız iŐgale son vermek gibi nedenlerden dolayı eve girebilir¹²⁵.

¹²² Doğan Kuban, *Türk ve İŐlm Sanatı zerine Denemeler*, İstanbul 1982, s. 198.

¹²³ Turgut Cansever, *Ev ve Şehir*, İstanbul 1994, s. 121; Turgut Cansever, "Osmanlı Şehri", *İŐlm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin nl, I, İstanbul 1996, s. 378.

¹²⁴ nder Kekerman, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul 1985, s. 27: Bu yaklaşım tarzını Cerasi "makul ancak eksik" bulmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Cerasi, *Osmanlı Kenti*, s. 159.

¹²⁵ Abdülkerim Zeydan, *İŐlm Hukukunda Fert ve Devlet*, ev. Cemal Arzu, 2. baskı, İstanbul 1978, s. 78.

Mahalle kavramı içinde üzerinde durulması gereken bir unsur da çıkmaz sokaklardır. Konuyu Stefan Yerasimos kamu alanlarıyla bağlantı kurarak açıklamaktadır. Ona göre, İslâm kentinde kamu alanından söz edilemez. Özel kişilere, hükümdarlara ve vakıflara ait özel mülklerin yanında, komşuların ya da bütün cemaatin ortak mülkiyeti altında bulunan alanlar vardır. Bu ilke en iyi şekilde, yol şebekesinin hukukî açıdan iki kategori de sınıflandırılmasında görülür: İlki bütün cemaatin ortak malı sayılan iki tarafı açık yol, ikincisi ise yalnız sokak sakinlerinin (komşuların) ortak mülkü sayılan çıkmaz sokaktır. Böylece çıkmaz sokağın girişine bir kapı yaptırıp burasını dışarıdan gelen insanlara kapatabilirler¹²⁶. 1607/1016 senesinde Bursa'yı Celâlılerin istila etmesi üzerine, Bursa muhafızı olan Hasan Paşa bu kapı meselesine çok önem vermiş, her mahalleyi çevrelemek üzere sokaklara birer kapı ilave etmiştir. En büyük kapı Tatarlar Köprüsü üzerinde olup buraya top da konulmuştur. Daimi bekçiler, muhafızlar görevlendirilmiş ve bunların yevmiyeleri için de orada fırın ve başka yerlerde de binalar yapılmıştır. Bu kapıya da "Hasan Paşa Kapısı" adı verilmiştir¹²⁷.

Sokaklar yaya ya da at, eşek gibi yüklü bir hayvanın geçeceği genişlik, eğim ve yapıdadır. Sokak başlarında duvar köşeleri pâhlıdır. Geleneklere göre ev yaşantısını saklama ve korunma amacıyla evlerin zemin katları ve bahçe duvarları yüksektir. Böylece sokak, zaman zaman iki yanında taş veya kerpiç duvarlar yükselen bir koridor gibidir. Evlerin sokağa taşan çıkma ve saçakları ile bahçelerden ağaç dalları sanki sokağın üstünü kaplamaktadır. Bu yüzden bir Avrupa kentinin

¹²⁶ Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Paul Dumont, François Georgeon, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 1996, s. 10.

¹²⁷ Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, II, s. 189.

sokakları gibi çıplak ve taş yığını görünümünde değildir. Ayrıca sokakların genişliği de hep aynı devam etmez. Çeşmeler yolun genişlediği yerlerde veya köşe başlarında yer almaktadır. Taş kaplama, kenarlardan sokak eksenine doğru meyilli döşenmiştir. Eksen iki sıra iri taşlarla iyice belirtilmiştir. Böylece yağmur suyu sokak ortasından akar, evlerden içeri girmez. Yaya kaldırımı yoktur, çünkü gereksizdir. Sokaklar kentin merkezine doğru toplanmıştır¹²⁸.

Türk şehirlerinin tipik özelliklerden biri de mahallelerin meyilli araziler üzerine kurulmuş olmasıdır. Böylece her çeşit suya doğal bir akıntı imkânı verildiği gibi, her evin ufkunun açık olması ve güneşten de faydalanması sağlanmıştır. Türkler surlarla çevrili, evlerin birbirini örttüğü güneşsiz bir yapılanmadan her zaman uzak durmuş, kendilerini kapana kısılmış gibi hissetmişlerdir. Böyle durumlarda bile evlere kendi bahçeleri içinde bir iç alem ve hayat kazandırılmasına özen gösterilmiştir¹²⁹. Evlerin inşasında komşu avlularının görüş alanının kapanmamasına dikkat edilmiştir. Bu konu hakkında kadı önüne gelen davalarda kadılar oldukça sert davranmışlardır. Meyilli arazilerde yapılanma kültürel eğilimleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin Selanik'te, Osmanlı varlığı ile Türk konutları yavaş yavaş kentin yüksek yerlerine doğru kayarken düzlük alan ve liman da ticarete ve Yahudi mahallelerine bırakılmıştır¹³⁰.

Yerleşim alanlarının Uludağ'ın eteğindeki eğimli sahalara olması suların evden eve aktarılmasında büyük kolaylık sağlamıştır. Bu durumu Evliya Çelebi şöyle

¹²⁸ Reha Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, İstanbul 1998, ss. 29-30.

¹²⁹ Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi*, III, İstanbul 1987, s. 262.

¹³⁰ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti*, s. 100.

ifade etmiştir: “Bursa şehri Cebel-i Ruhbanın eteklerine düşmekle cümle evler biri birinden büyük bulunmakla hânedan hâneye su cereyân etmek mümkündür”¹³¹. Yukarıdan aşağıya doğru akan su bir evden diğerine geçmekte, çeşmeler bileşik kaplar sistemine göre çalışmakta ve musluk kullanılmamaktadır. Bu sisteme göre bir üst evden bir alt eve künkle gelen su, alt evin yaklaşık elli santim derinliği ve genişliğindeki mermer haznesine dolmaktadır. Haznenin taşma seviyesinin biraz altından bırakılan giderle suyun başka eve gönderilmesi sağlanmıştır. Bu sistemde musluk olmayıp su sürekli akmakta ve evden eve aktarılmaktadır. İlk bakıldığında evin mermer haznesi bir lavabo gibi düşünülebilir. Ancak bu mermer havuzlarda el yıkamak, bulaşık yıkamak gibi temizlik faaliyetlerinde bulunmak söz konusu değildir. Suya ihtiyacı olan ev halkı, bu hazneden bir kapla suyu dışarı alarak başka bir yerde kullanmakta ya da büyük küpler içinde suyu depolamaktadır. Dolayısıyla bir hazneden çıkarak başka eve gönderilen su, temiz bir şekilde gitmektedir¹³².

Klâsik dönemde mahalleler Osmanlı toplumsal düzeninin de adeta bir yansıması olmuştur. Dolayısıyla henüz statü ve zümre farkları mahallenin bu yolda biçimlenmesinde etkili değildi. “Bir paşanın konağı karşısında küçük bir evkaf kâtibinin aşı boyalı küçük evi, ilmiye ricalinden bir efendinin kâşanesinin yanı başında mahalle su yolcusunun kulübesi bulunur, bütün insanlar her gün birbirleriyle karşılaşır, belirli bir sosyal dayanışma, saygı ve himaye kuralları içinde

¹³¹ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, 2. Kitap, İstanbul 1999, s. 15. Bursa Kütüğü'nde Bursa merkezinde yer alan sular harf sırasına göre verilmiştir. Ayrıca bazı çeşmeler ve buldukları yerlerin adları da vardır. Bakınız: Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, IV, s. 175.

¹³² Cafer Çiftçi, “Osmanlı Döneminde Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü”, U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, III/3, Bursa 2002, s. 66.

yaşarlardı”¹³³. Kınalızâde Ali Çelebi’nin ev konusundaki tespitleri de önemlidir. Ona göre, ev gösteriştten uzak, sade ama ailenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde olmalıdır. Ev edinmenin en önemli yönünün iyi komşu olduğunu belirtirken, evden önce iyi, temiz, huyları güzel komşuların bulunmasına dikkat etmek gerektiğini, fâsik, zâlim ve cahil kimselerin komşuluğundan sakınmak gerektiğini vurgulamaktadır¹³⁴. Toplumda “Ev alma, komşu al”, “Komşu komşunun külüne muhtaçtır” gibi atasözlerinin varlığı, komşuluk ilişkilerinin değeri ve komşular arasında yardımlaşmayı göstermesi açısından önemlidir.

Çalışmamızda gayrimenkul satışları esas olduğundan kiralar konusuna değinilmemiştir. İncelediğimiz döneme ait şer’iyye sicillerinde kiraya dair belgeler oldukça azdır. Suraiya Faroqhi’nin Ankara ve Kayseri’yi esas alan çalışmasında, şehre uzun süreli ticaret maksadıyla gelen tüccarların kiralık evlere rağbet ettiği belirtilmektedir¹³⁵. Çalışmamız sırasında rastladığımız bir belgede Hoşkadem Makramavî Mahallesi’nde Ayşe adlı kadın, kiraladığı evdeki tüm eşyalarını teker teker kaydettirerek “... eşyâyı mezbureden mâadâ ism-i mal itlak olunur şeyim yoktur biemrullahi teâlâ vefat eylediğimde işbu tahrir olunan eşyâmdan mâadâ eşyâ talebi ile mezbur Hacı Lütfullah rencide olunmaya...”¹³⁶ şeklindeki ifadesiyle ölümü halinde kayıtlı eşyasının dışında bir eşya talebi ile ev sahibi Hacı Lütfullah’ın rencide edilmemesini istemiştir. Bu belgeden kiralanan evlerde ölüm hallerinde ölen kişilerin

¹³³ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1995, s. 226.

¹³⁴ Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi’de Aile*, Ankara 1991, s. 99.

¹³⁵ Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, s. 17.

¹³⁶ BŞS B 112 50a.

mirasçuları tarafından ev sahibine yönelik çeşitli suçlamalar yapıldığı anlaşılmaktadır.

3. Ev Fiyatlarının Belirlenmesi ve Satış Şekilleri

Önsözde de belirttiğimiz gibi sicillerde evin dış görünümü ve ölçümü verilmediğinden ev fiyatları belirlenirken evlerin müstemilâtları ve fiyatları dikkate alınmıştır. Ruhi Özcan'ın Konya ile ilgili yaptığı çalışmadaki verilerle mukayese edebilmek için değer ve müstemilât açısından yüksek olan evlerden başlamak üzere bir sınıflama yapılmıştır. Buna göre;

1. Tip: Dahili ve harici, 2 bab beyt-i sufli, 2 bab beyt-i ulvi, fevkani, tahtani
2. Tip: 1 bab beyt-i sufli (ahur, zir-i zemin), 1 bab beyt-i ulvi
3. Tip: 2 (3-4) bab beyti sufli (sofa, matbah)
4. Tip: 1 bab beyt-i sufli (sofa, matbah)

olmak üzere toplam dört gruba ayırmak suretiyle eldeki verileri tiplerine göre tablolara aktardık. Daha sonra her tipin kendi arasında yıllara ve fiyatlara göre dağılımını tablolar aracılığıyla ortaya koymaya çalıştık. Tablolar sonuçlandıktan sonra daha da anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla yıllara, fiyatlarına ve tiplerine göre grafiklerle göstermeye çalıştık.

Buna göre, ev tiplerinin belirlenmesinde 4. tip olarak belirlediğimiz ev tipinde kimi zaman sadece 2 oda olmayıp 3¹³⁷ ya da 4¹³⁸ odalı evlerde olabilmektedir. Oda sayısının artması fiyatlarına da yansımıştır.

¹³⁷ BŞS B 102 10a.

¹³⁸ BŞS B 102 32a.

Tabloların oluşturulması sırasında bazen satılan evin yanında dükkân da bulunmaktadır. Verilen fiyat sadece evin bedeli olmayıp dükkânın da bedeli olduğundan bu tür satışlara tablolarda yer verilmemiştir¹³⁹. Tabloya alınmayan bir başka tür belge de yalnızca evin bir bölümünün satıldığı belgelerdir¹⁴⁰. Kimi belgelerde satış fiyatı verilmemiş olduğundan bunlar da tablolara alınmamıştır¹⁴¹.

Tablo 1, 2, 3 ve 4'te görüleceği üzere değerlendirmeye aldığımız 1320 adet belgenin 1670-1698 yılları arasındaki dağılımları; 1. Tip 303, 2. Tip 463, 3. Tip 366, 4. Tip ise 188 adettir. Buna göre en fazla 2. Tip, en az 4. Tip evlerin alım-satımının yapılmış olduğu görülmektedir. En yüksek fiyat aralığını teşkil eden 226 esedi gurus ve üstü katagorisinde 1, 2 ve 3. Tipten alım-satıma ait 89 adet belge bulunurken en düşük fiyat katagorisi olan 1-25 esedi gurus fiyat aralığında en az (5 adet) 1. Tip'te, en çok (92 adet) 4. Tipte olmak üzere toplam 184 adet belge bulunmaktadır. Ağırlıklı fiyat ortalamalarına baktığımızda 1. Tipte 226 esedi gurus ve üzeri, 2. Tipte 26-50 esedi gurus, 3. Tipte 26-50 esedi gurus, 4. Tipte ise 1-25 esedi gurus fiyat aralıklarında en fazla ev alım-satımı yapıldığı görülmektedir. Yıllara göre ev alım-satımındaki dağılıma baktığımızda 4 tipin tümünde de toplam 437 (1. Tipte 124, 2. Tipte 153, 3. Tipte 107, 4. Tipte 53) adet belge ile en fazla alım-satım 1697-1698 yılları arasında yapılmıştır.

¹³⁹ BŞS B 145 84b. Kara Şeyh Mahallesi'nde oturan Fatma Hatun, Kaygan Mahallesi'nde bulunan evini Eyüp Çelebi'ye 110 kıta esedi gurusu satmış olduğu evin sınırları içinde bir de dükkân bulunmaktadır. Fakat tek bir fiyat verildiğinden dolayı evin bedelinin ne olduğu bilinmemektedir.

¹⁴⁰ BŞS B 114 57a. Mülk olarak sadece bir ahur satılmıştır.

¹⁴¹ BŞS B 102 71b.

Tablo 1, 2, 3 ve 4'teki toplam ev alım-satımına ait belge adedi 1320 iken, alım-satımı yapılan evlerin kadın ve erkeklere göre dağılımlarını gösteren Tablo 5'te kadından kadına 135, kadından erkeğe 324, erkekten kadına 227, erkekten erkeğe ise 591 olmak üzere toplam 1277 adet belge değerlendirmeye alınmıştır. Aradaki 43 adet belge kadın ve erkeklere ait müşterek alım-satımlardan ibarettir¹⁴².

Tablo 6'da görüleceği üzere ev alım-satımında bir ünvana sahip olan kişilerin toplam sayısı 678'dir. Bunlar içinde Hacı ünvanlılar satıcı olarak 109 adet belge ve %16,1 oran ile ilk sırada yer alırken, çelebi ünvanlılar 106 adet belge ve %15,7 oran ile ikinci sırada, seyyid ünvanlılar ise 47 adet belge %6,9 oran ile üçüncü sıradadır. Alıcı olanlarda Hacı ünvanlılar 121 adet belge ve %17,9 oran ile birinci, çelebi ünvanlılar 95 adet belge ve %14,1 oran ile ikinci, seyyid ünvanlılar ise 37 adet belge ve %5,5 oran ile üçüncü sırada yer almışlardır.

Bursa'daki gayrimenkul satışlarının büyük bir kısmı esedi gurusu üzerinden yapıldığından o dönemde bir esedi gurusu kaç akça olduğunun tespiti gerekmektedir. Araştırmamızın başlangıç tarihi olan 1670'deki Üftade Efendi Hazretleri'nin Cami-i Şerifi'nin mühimmatı için mevkufa nukuduyla ilgili bir kayıta "...yirmidört seneden beri bir esedi gurusu yetmişer akça olmak üzere..." ifadesinden 24 seneden beri bir esedi gurusu 70 akça değerinde olduğu anlaşılmaktadır¹⁴³. İncelediğimiz dönemin son yıllarına (1108/1696) rastlayan iki boşanma davasında ise esedi gurusu, akça karşılaştırması şu şekilde verilmektedir: İlkinde kadın mehri müeccelinin 6000 akça olduğunu, bunun 2,5 esedi gurusunu aldığı geride 5600

¹⁴² Tablo 5'in detaylı değerlendirilmesi ikinci bölümde Ekonomik Hayatta Kadınlar kısmında yapılacaktır.

¹⁴³ BŞS B 90 34a.

akça mehr-i müeccelinin kaldığını ifade etmektedir¹⁴⁴. Burada bir esedi guruşun 160 akça değerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer örnekte ise, bir buçuk yıl önce boşanan taraflar mehr-i müecceli hesaplarırken “...altıbin akça ki beher guruş yüzaltmışar akçadan 37,5 guruş...”¹⁴⁵ şeklindeki ifadeyle yine bir esedi guruşun 160 akça değerinde olduğu görülmektedir. Fakat XVII. yüzyılı esas alan çalışmalarda bir esedi guruş, genellikle 120 akça üzerinden hesaplandığından¹⁴⁶ biz de tablolarımızı oluştururken bu değeri kullandık.

Satım aktinde malın, belirli bir bedel karşılığında değiştirilmesinin esas olması önemlidir. Çünkü bu özellik satış ile trampayı (malın malla değişimini) birbirinden ayırmaktadır¹⁴⁷. İncelediğimiz belgelerin büyük bir çoğunluğunda gayrimenkullerin para karşılığında satışı yapılmasına rağmen, satış için belirtilen meblâğın bir kısmının ya da tamamının başka bir mal veya altın gibi değerli eşyalar karşılığında yapıldığı da görülmektedir. Bu tür satışlarla ilgili örnekler şunlardır:

Sultan Mehmed Han Mahallesi’nde yaşayan Saliha Hatun’un Ayşe Hatun’a mülkiyet satışında, satış bedeli 100 kıta esedi guruş olarak hesaplanmış ve 40 esedi guruşluk kısmı her bir miskali ikişer esedi guruş olmak üzere 20 miskal bir altın bilezik ile ödenirken kalan kısmı peşin olarak alınmıştır¹⁴⁸.

¹⁴⁴ BŞS B 77 13b.

¹⁴⁵ BŞS B 77 17b.

¹⁴⁶ Bakınız: Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Tablo 45: Mülk sahipliğinin Akça Cinsinden Fiyatları (1690 dolayında).

¹⁴⁷ Necmettin Feyzioğlu, *Borçlar Hukuku, I*, İstanbul 1970, s. 41.

¹⁴⁸ BŞS B 112 31a.

Şeyh Paşa Mahallesi'nde oturan Seyyid Ahmet Çelebi, Alaca Mescid Mahallesi'nde bulunan mülkünü Seyyid Mustafa Çelebi'ye satmıştır. Burada mülkiyetin bedeli olan 157 esedi kıta esedi guruşun 127 kıta esedi guruşluk kısmı para, kalan 30 kıta esedi guruşluk kısmı ise bir gümüş saat karşılığında ödenmiştir¹⁴⁹.

Alâaddin Bey Mahallesi'nde oturan Mahmut Çelebi, Hoca Tayyib Mahallesi'ndeki evini Hacı Mehmet'e 180 kıta esedi guruşa satmış, 100 esedi guruşluk kısmı nakit olarak ödenmiş, geri kalan kısmı için ise 80 esedi guruş kıymetinde bir köle verilmiştir¹⁵⁰.

Enârlı Mahallesi'nde oturan Mehmet Çelebi, İnceler nam mevzide vaki hadikasını Ebu Bekir Efendi'ye satışında her biri 25 esedi guruş olmak üzere 20 batmani Acem haririne "...toplam beşyüz kıta esedi guruşa..." satmıştır¹⁵¹.

Duhter-i Şeref Mahallesi'nde oturan Ahmet Çelebi ise Çoban Bey Mahallesi'nde bulunan bahçesini kardeşi Abdurrahim Çelebi'ye beş top dülbent karşılığında satmıştır¹⁵².

Ev satışlarında görülen bir özellik de satışı yapılan gayrimenkulun bedelinin peşin alınması yerine başka bir gayrimenkul ile takas edilmesidir. Molla Fenari Mahallesi'nde oturan Osman adlı kişi yine aynı mahallede bulunan evini Mustafa Ağa'ya 50 esedi guruşa satmış, 25 esedi guruş peşin verildiği halde geriye kalan 25

¹⁴⁹ BŞS B 143 10a.

¹⁵⁰ BŞS B 140 67a.

¹⁵¹ BŞS B 144 22b.

¹⁵² BŞS B 143 109a.

esedi gurusu için Mustafa Ağa'nın Maksem'de bulunan evi Osman'a verilmiştir¹⁵³. Koca Naib Mahallesi'nde oturan Hüseyin adlı kişi aynı mahallede bulunan evini Süleyman adlı kişiye 200 adet esedi gurusu satmış, 120 esedi gurusunu peşin alırken Süleyman, geriye kalan 80 esedi gurusluk borcu için aynı mahalledeki evini takas etmiştir¹⁵⁴. Koca Naib Mahallesi'nde oturan Ahmed Beşe adlı kişi Halil adlı kişi ile aynı mahallede bulunan mülk menzilini 50 kıta esedi gurusu para ve yine aynı mahallede kendisine ait olan menzili karşılığında takas etmiştir¹⁵⁵. Pınarbaşı Mahallesi'nde oturan Ali adlı kişi yine aynı mahallede bulunan evini Mehmet Çelebi'ye 60 esedi gurusu satmış, 48 gurusunu peşin aldığı halde kalan 12 esedi gurusu borcu için Mehmet Çelebi ile arasında ortaklığı bulunan odun dükkânı icaresinden zimmetinde kalan 12 esedi gurusu hakkına takas etmiştir¹⁵⁶.

Bir başka satış şekli de vadeli yapılanlardır. Hacı İskender Mahallesi'nde oturan Şerife Ayşe Hatun (Erkek kardeşinin vekâleti ile) Dâye Hatun Mahallesi'nde bulunan evini kiraya vermiş fakat buradan gelen kira geliri kendisine yetmediğinden dolayı zaruri harcamalarını karşılayabilmek için evi, Ali adlı kişiye 95 esedi gurusu satmıştır. Bu paranın 15 esedi gurusunu peşin almış geriye kalan 80 esedi gurusu her 360 günde 20 esedi gurusu vermek suretiyle 1440 günlük taksit yapmıştır¹⁵⁷. Altıparmak Mahallesi'nde oturan Emine adlı kadın yine aynı mahallede bulunan evini Hüseyin adlı kişiye 45 esedi gurusu satmıştır. Bu paranın 20 esedi gurusunu peşin almış, geriye kalan 20 esedi gurusu ise "...tarihi kitaptan ikiyüz gün tamamına

¹⁵³ BŞS B 77 75b.

¹⁵⁴ BŞS B 145 10b.

¹⁵⁵ BŞS B 112 66b.

¹⁵⁶ BŞS B 144 92a. Bu örnekte olduğu gibi gayrimenkulde bir ortaklık (gelirinden ortak yararlanma) söz konusu ise hukuk literatüründe buna irtifak hakkı denilmektedir. Bu hakkın kullanımı ve özellikleri konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Hasan Hacak, **İslâm Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

¹⁵⁷ BŞS B 77 83a.

değın te'cil eyledim...” şeklinde ifadede bulunarak 200 gün sonrasına ödemeyi ertelemiştir¹⁵⁸. Bu tip satışlarda vade farkının da gözetildiğine dair bir örnek Timurtaş Mahallesi'ndeki bir alım-satımda görülmektedir. Demirkapı Mahallesi'nde oturan Karti adlı zimmî yine aynı mahallede bulunan evini Dimitri adlı zimmîye 180 kıta esedi guruşa cemaziyelevvelin onikinci gününde satmış¹⁵⁹, Dimitri bir süre sonra Cemâziyelâhirin gurreesinde evin eski sahibi olan Karti'ye 360 gün vadeli olmak üzere 200 kıta esedi guruşa evi geri satmıştır¹⁶⁰.

Vadeli alışverişlerde, satış bedelini ödeme tarihi veya taksite bağlama halinde vade tarihlerinin belirlenmesi gerekir. Aksi taktirde akit fasit olur. Vadeli satış akitlerinde en kısa veya en uzun vade şeklinde bir süre sınırlaması yoktur. Ancak borcun vade süresi gelmeden borçlu ölürse, vade düşer ve borç terekeden hemen ödenir. Alacaklının ölümü halinde ise vadeli olan borç aciliyet kazanmaz. Bundan dolayı da borcun hemen ödenmesi gerekmez. Alacaklının varisleri borcu vadesinden önce talep edemezler. Veresiye satışta pazarlık yapılırken, belirsiz bir tarih üzerinde vadeli satım anlaşması yapılırsa bu taraflar arasında belirsizliğe ve anlaşmazlığa yol açabileceği için akit fasit olur. Veresiye pazarlıkta vade konulmamışsa, bir aylık vade esas kabul edilmektedir¹⁶¹.

¹⁵⁸ BŞS B 107 89a.

¹⁵⁹ BŞS B 144 117a.

¹⁶⁰ BŞS B 144 117b.

¹⁶¹ Hayrettin Karaman, Ali Şafak, **İslâm Hukukuna Göre Alış-Verişte Vade Farkı ve Kâr Haddi**, İstanbul 1990, s. 24. Para vakıflarında da vadeye göre ana para haricinde bir miktar para alınmaktadır. Bununla ilgili bir davada Timurtaş Mahallesi'nde oturan Hacı Mehmet, Sofizâde vakfının mütevellisi olan Abdi Çelebi'den davacı olmuştur. Hacı Mehmet, adı geçen vakfın bir önceki mütevellisinden 102 adet riyali guruş aldığını ve sekiz sene sonra ödediğinde yeni mütevellî Abdi Çelebi'nin kendisinden bu paranın haricinde 32 kıta esedi guruş fazladan aldığını söyler. Durum Abdi Çelebi'den sorulduğunda “...el-hac Mehmed zimmetinde sekiz senede müctemîa olan bir akça-i şer'iyeden otuziki kıta esedi guruş bâki kalmağla...” şeklindeki ifadesiyle alınan 32 kıta esedi guruşun geçen sekiz senelik süreye binâen alındığını belirtmiştir. Böylece mahkeme de mütevelliyi haklı bularak Hacı Mehmet davasından men edilmiştir. BŞS B 116 21a. Halkın kendi arasında özellikle “ıcar taifesinden” olanların bu tür vade farklarını gözeterek borçlanmalarına dair örnek için bakınız: BŞS B 116 29a.

Gayrimenkul alım-satımları arasında satışın belli bir şarta bağlı olarak yapıldığı örnekler de bulunmaktadır. Maksem'de oturan Hacı Hüseyin adlı kişi aynı mahallede bulunan evini oğlu İbrahim ve kızı Ayşe'ye 150 kıta esedi guruşa satmış, 110 esedi gurusunu peşin olarak aldığı halde geri kalan 40 esedi gurusu için oğluna kendisinin ölümünden sonra defin işleri için gerekli olan paranın bu 40 esedi guruşdan ödenmesini, artan paranın ise fakirlerin yiyecek ihtiyacının giderilmesi için sarf edilmesini şart koşmuş, oğlu da bunu kabul etmiştir¹⁶².

Alıcı ile satıcı arasındaki satış sözleşmesi sonradan da kaydedilebilmektedir. Veled-i Habîb Mahallesi'nde oturan Hacı Mustafa, Tacirler Sûk'unda yer alan dükkânını kızı Alime'ye 33 esedi guruşa on sene önce yani 1079'da satmış, fakat kayda 1089 tarihinde geçirilmiştir¹⁶³.

Kimi satışlarda arsa yerine ev yeri tabiri kullanılmaktadır. Şeker Hoca Mahallesi'nde oturan Mehmet adlı kişi yine aynı mahallede bulunan mülkünü satışında özellikleri belirtilirken "... bir ev yeri ve bir ahuru ve zat-ı eşcar-ı müsmire ve gayr-i müsmire ve muhavvetiyeyi müstemil olan menzilimi ..." şeklindeki ifadede satışın gerçekleşen mülkün oturulamayacak halde olup arsa niyetiyle satıldığı anlaşılmaktadır¹⁶⁴.

Mülk alım satımlarında kâr ön plandadır. Ahmed Paşa Mahallesi'nde oturan İsmail, Enârlı Mahallesi'nde bulunan evini İbrahim adlı kişiye 55 esedi guruşa

¹⁶² BŞS B 150 72b.

¹⁶³ BŞS B 112 58a.

¹⁶⁴ BŞS B 143 46a.

satmış,¹⁶⁵ bir sonraki belgede ise İbrahim bir başkasına aynı evi 62 esedi guruşa satmıştır¹⁶⁶. Fakat bazı belgelerde zararına satışlar yapıldığı da görülmektedir. Muradiye Mahallesi'nde oturan Havva adlı kadın kocasının vekâleti ile Yoğurtlu Baba olarak bilinen yerdeki hadikasını fahr'ül-müderresin'ül-kirâm Mehmet Efendi'ye (o da bir başkasını vekil kullanarak satın almış) 95 esedi guruşa satmış¹⁶⁷, bir sonraki belgede ise aynı şahıs satın aldığı hadikanın yarısını yine vekâlet yolu ile Molla Ali'ye 30 esedi guruşa satmıştır¹⁶⁸. Timurtaş Mahallesi'nde Ayşe adlı kadın yine aynı mahallede bulunan evini Rebûlâhirin on ikinci günü Mahmut adlı kişiye 100 esedi guruşa satmış¹⁶⁹, bundan iki gün sonra yani Rebûlâhirin on dördüncü günü Mahmut aldığı evi 82 esedi guruşa Rabia adlı kadına satmıştır¹⁷⁰. Bazen de alınan bir gayrimenkulun hiç elde tutulmadan aynı parayla satıldığı görülmektedir. Selçuk Hatun Mahallesi'nde oturan Seyyid Hacı Mustafa adlı kişi, Mizânoğlu Mahallesi'ndeki evini Hüseyin Çelebi'ye Cemâziyelevvelin ikinci günü 35 esedi guruşa satmış¹⁷¹, bir sonraki gün yani Cemâziyelevvelin üçüncü günü Hüseyin Çelebi aynı evi Saliha Hanım'a yine 35 esedi guruşa satmıştır¹⁷².

Ölüm sonrasında borçlarının ödenebilmesi için geride bıraktıkları gayrimenkullerin satıldığı da görülmektedir. Süzen Kefen Mahallesi'nde oturan Abdullah Efendi, mahalle avarızı vakfına olan 200 esedi guruş borcu için yine aynı mahallede bulunan evini rehin vermiş, kendisinin ölümünden sonra vakıf mütevellisi borcu, çocuklarından istemiş, fakat geride kalan başka bir mal varlığı da

¹⁶⁵ BŞS B 77 51b.

¹⁶⁶ BŞS B 77 51b.

¹⁶⁷ BŞS B 77 23b.

¹⁶⁸ BŞS B 77 23b.

¹⁶⁹ BŞS B 144 110a.

¹⁷⁰ BŞS B 144 110a.

¹⁷¹ BŞS B 77 27b.

¹⁷² BŞS B 77 27b.

olmadığından ev, Ahmet Ağa'ya 200 esedi guruşa satılmıştır. Satılan evin sınırları belirtilirken verilen bilgilere göre, evi satın alan Ahmet Ağa'nın komşu mülk sahiplerinden biri olduğu anlaşılmaktadır¹⁷³.

Borca karşılık mülkiyet satışlarına bir örnek de Kurdoğlu Mahallesi'nde oturan Berkes adlı zimmînin Selçuk Hatun Mahallesi'nde bulunan evini Akgül adlı Nasrânî'nin (babasının vekâleti ile) ölen kocasına olan 500 esedi guruş borcuna karşılık vermesi gösterilebilir. Berkes, "...fi-mâba'd sümün meblâg-ı mezkûrdan müvekkile-i mesfude zimmetinde bir akça hakkım kalmayub..." şeklindeki ifadesiyle de mülk üzerinde artık hiçbir hakkı olmadığını belirtmiştir¹⁷⁴.

Ölüm sonrasında varisi bulunmuyorsa geride bıraktığı gayrimenkulleri beytül-mâle geçmekte ve beytül-mâl adına satılmaktadır. Temennâ Mahallesi'nde oturmakta iken vefat eden Gülistan adlı kadının varisi bulunmadığından yine aynı mahallede bulunan evi "...varis-i ma'rûf ve ma'rûkesi olmayub muhallefâtı beytül-mâle aid..." şeklindeki ifadeyle hassa emini tarafından Hacı Süleyman'a 2000 akçaya satılmıştır¹⁷⁵.

Çok az rastlanmakla birlikte satılan evin özelliklerinin yazılmadığı belgeler de bulunmaktadır. Bilecik Mahallesi'nde oturan Nikola isimli zimmînin Bazar-ı Mahi Mahallesi'nde bulunan mülkünü Pinayot isimli Nasrânîyye 45 esedi guruşa satışı ile ilgili belgede evin sınırları verildikten sonra "...târik-i amm ile mahdud bir

¹⁷³ BŞS B 77 49b.

¹⁷⁴ BŞS B 77 72a.

¹⁷⁵ BŞS B 75 2b.

bab hânemi...” şeklinde ifadeyle yetinilmiş evin özellikleri verilmemiştir¹⁷⁶. Böyle durumlarda evin hangi tipe girdiği bilinmediğinden fiyatına bakılarak karar verilmeye çalışılmıştır.

Menkul ya da gayrimenkul bir mal satıldığı zaman, bu malın kendisi satışa girdiği gibi, buna bağlı olan bir takım tamamlayıcı unsurlar da satış kapsamına girmektedir. Satılan şeyle birlikte bir bütün oluşturan ve satılardan yararlanmayı sağlayan veya kolaylaştıran yol, su gibi haklar satış kapsamına girerler. Bunlara “irtifak hakları” denilmektedir. Örneğin bir evin satışında, evden sayılan ve ona bitişik olan her şey satış sırasında konuşulmasa da satış kapsamına dahildir. Evin mutfuğu, üzüm bağının fidanları gibi. Bu nitelikte olmayanlar ise, örfen satışa dahil olmadıkça akit sırasında konuşulmaksızın, kendiliğinden satışa dahil olmazlar¹⁷⁷.

Ortak mülkiyetin söz konusu olduğu kimi durumlarda mülkiyetin satışı sırasında hisse sahiplerinden biri hem kendi hem de diğer hissedar adına satış yapabilmektedir. Hoca Hasan Mahallesi’nde oturan Mehmet adlı kişi hem kendi adına hem de kardeşi Ahmet’in vekilliğini de yaparak “...Mehmed bin Bayram nâm kimesne kendi tarafından asalete ve karındaşı Ahmed tarafından vekâlete...” şeklindeki ifadeyle Alaca Hırka Mahallesi’nde bulunan harap mülk menziline Hacı Abbas Çelebi’ye 3 esedi gurişâ satmıştır¹⁷⁸.

Mülkiyet satışlarında belli bir zaman önce mülkiyetin bir bölümü, başka bir zamanda ise kalan bölümü satılabilmektedir. Kiremitcizâde Mahallesi’nde oturan

¹⁷⁶ BŞS B 77 67a.

¹⁷⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, VI, s. 36.

¹⁷⁸ BŞS B 77 65a.

Cemile adlı kadın yine aynı mahallede bulunan evinin yarısını üç sene önce Hüseyin adlı kişiye 20 kıta esedi guruşa satmış, geri kalan yarısını ise belgenin kaydedildiği tarihte yine 20 kıta esedi guruşa satmıştır¹⁷⁹.

Anne ve babanın çocuklarına mülkiyet satışlarında fazla kâr gözetmedikleri görülmektedir. Bâb-ı Zemîn Mahallesi'nde oturan Ümmügülsüm adlı kadın, vekâlet yolu ile Ömer Ağa adındaki oğluna yine aynı mahallede bulunan evini 50 esedi guruşa sattığı halde¹⁸⁰ bir sonraki belgede Ömer Ağa aynı evi Salih Çelebi'ye 105 esedi guruşa satmıştır¹⁸¹.

Vakıf gayrimenkullerinden harabe durumda olanların satışlarına da rastlanmaktadır. Hoca Taşkın mahalle avarızı vakfından olan harabe menzil vakıf mütevellisi Hacı Yusuf tarafından Şerife Saliha adlı kadına (Kocasının vekâleti ile) 10 kıta esedi guruşa satılmıştır¹⁸².

İncelediğimiz dönemdeki fiyatların karşılaştırılması açısından Haim Gerber tarafından 1600-1680 yılları arasında bazı tahıl ürünlerinin kile başına akça cinsinden verilen değerlerine bakıldığında¹⁸³, buğday fiyatındaki değişim oranının %39,13, arpanın %16,66 iken yulaf fiyatında herhangi bir değişim olmadığı görülmektedir.

¹⁷⁹ BŞS B 144 95b.

¹⁸⁰ BŞS B 77 2b.

¹⁸¹ BŞS B 77 2b.

¹⁸² BŞS B 107 91b.

¹⁸³ Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem 1988, s. 162.

TABLO 1

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan 1. Tip Ev Satışlarının Fiyat Gruplarına Göre Tasnifi

YILLAR	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TOPLAM	1-25	26-50	51-75	76-100	101-125	126-150	151-175	176-200	201-225	226 +
1670-1671	9	-	1	-	-	-	-	-	1	7
1672-1673	4	1	-	-	-	1	-	-	-	2
1674-1675	12	2	1	2	1	-	-	2	2	2
1676-1677	28	1	3	2	2	3	2	6	3	6
1678-1679	21	-	1	1	3	2	3	4	1	6
1680-1681	15	-	1	2	2	1	1	3	-	5
1682-1683	30	2	1	2	3	7	2	2	2	5
1684-1685	18	-	2	3	-	4	-	4	1	2
1686-1687	26	1	2	3	5	6	1	3	-	3
1692-1693	16	-	1	1	-	6	-	2	-	4
1697-1698	124	1	11	12	10	15	7	17	2	37
TOPLAM	303									

TABLO 2

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan 2. Tip Ev Satışlarının Fiyat Gruplarına Göre Tasnifi

YILLAR	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TOPLAM	1-25	26-50	51-75	76-100	101-125	126-150	151-175	176-200	201-225	226+
1670-1671	19	1	8	5	2	1	1	1	-	-
1672-1673	6	-	3	1	-	-	1	-	-	1
1674-1675	7	-	4	2	1	-	-	-	-	-
1676-1677	31	-	6	5	9	4	1	1	1	-
1678-1679	27	2	9	4	3	5	3	-	1	-
1680-1681	22	1	8	6	4	1	1	-	-	-
1682-1683	77	12	13	25	14	2	2	-	-	2
1684-1685	21	2	11	3	5	-	-	-	-	-
1686-1687	45	8	13	11	5	3	-	1	-	1
1692-1693	55	7	20	12	5	8	2	-	1	-
1697-1698	153	16	53	29	32	14	5	1	1	-
TOPLAM	463									

TABLO 3

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan 3. Tip Ev Satışlarının Fiyat Gruplarına Göre Tasnifi

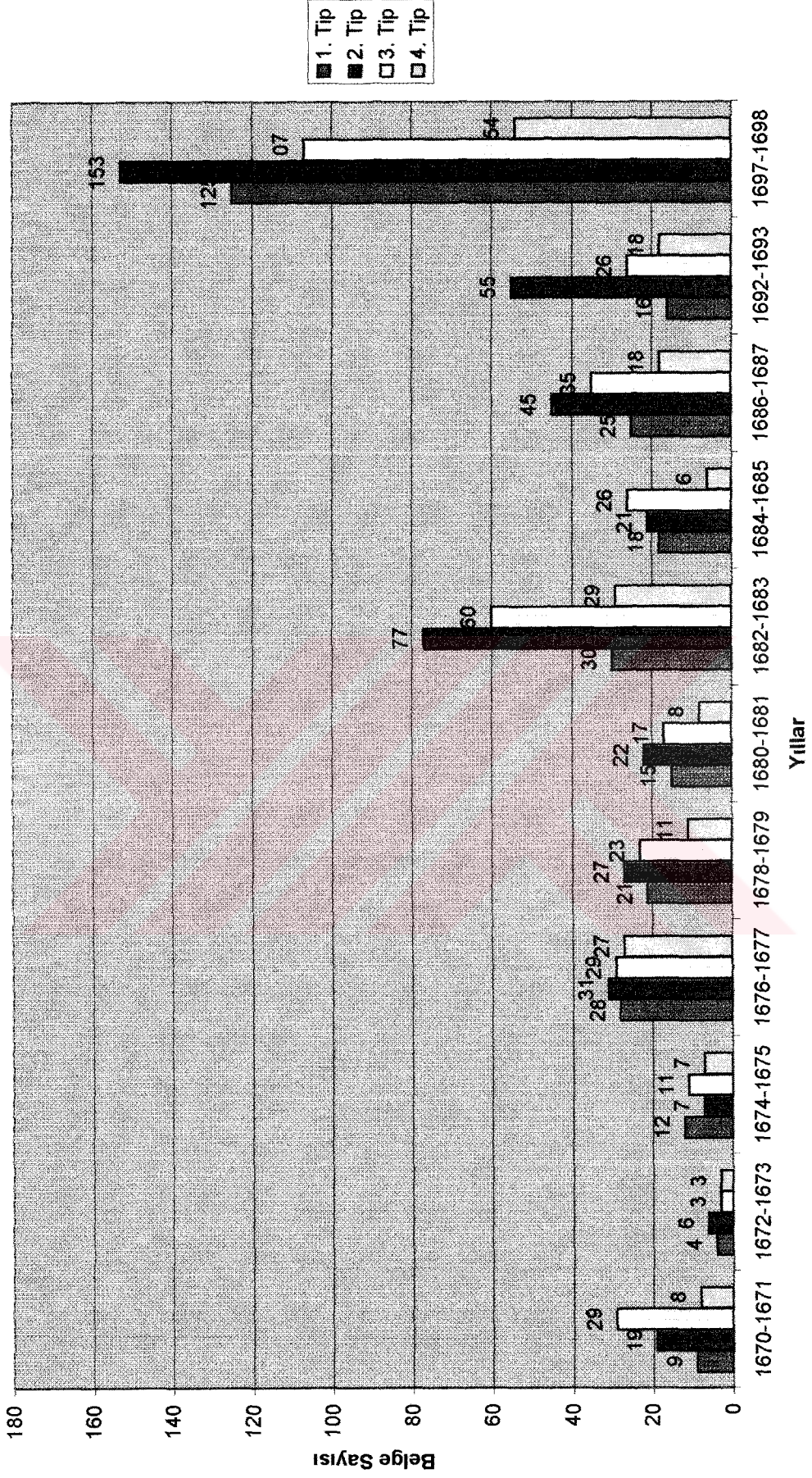
YILLAR	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TOPLAM	1-25	26-50	51-75	76-100	101-125	126-150	151-175	176-200	201-225	226+
1670-1671	29	5	8	4	6	2	2	1	-	1
1672-1673	3	-	1	1	-	-	-	1	-	-
1674-1675	11	-	4	4	2	1	-	-	-	-
1676-1677	29	4	8	2	7	4	2	1	-	1
1678-1679	23	-	7	6	5	2	-	2	-	1
1680-1681	17	2	3	4	3	1	3	1	-	-
1682-1683	60	3	27	13	6	2	3	-	5	1
1684-1685	26	4	8	4	1	2	4	2	-	1
1686-1687	35	3	15	5	6	4	-	-	1	1
1692-1693	26	7	10	1	4	1	3	-	-	-
1697-1698	107	10	33	22	15	14	6	4	2	1
TOPLAM	366									

TABLO 4

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan 4. Tip Ev Satışlarının Fiyat Gruplarına Göre Tasnifi

YILLAR	1 1-25	2 26-50	3 51-75	4 76-100	5 101-125	6 126-150	7 151-175	8 176-200	9 201-225	10 226 +
1670-1671	8	1	3	3	1	-	-	-	-	-
1672-1673	3	1	1	-	1	-	-	-	-	-
1674-1675	7	2	2	1	2	-	-	-	-	-
1676-1677	27	10	12	2	3	-	-	-	-	-
1678-1679	11	3	8	-	-	-	-	-	-	-
1680-1681	8	5	2	1	-	-	-	-	-	-
1682-1683	29	16	11	2	-	-	-	-	-	-
1684-1685	6	4	-	2	-	-	-	-	-	-
1686-1687	18	8	9	-	1	-	-	-	-	-
1692-1693	18	14	4	-	-	-	-	-	-	-
1697-1698	53	28	19	5	-	1	-	-	-	-
TOPLAM	188									

GRAFİK 1
1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Satılan Evlerin Yıllara ve Tiplerine Göre Dağılımı

TABLO 5

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Satış Yapılan Evlerin Erkek ve Kadınlara Göre Dağılımı

YILLAR	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	TOPLAM
	1-25	26-50	51-75	76-100	101-125	126-150	151-175	176-200	201-225	226 +	
Kadın- Kadın	25	37	16	22	10	9	2	6	1	7	135
Kadın- Erkek	48	103	54	49	21	19	3	11	2	14	324
Erkek- Kadın	34	77	36	31	14	12	2	7	2	12	227
Erkek- Erkek	84	149	83	64	50	47	18	34	10	52	591
TOPLAM	191	366	189	166	95	87	25	58	15	85	1277

TABLO 6

Ev Alan-Satanların Statüleri ve Satışı Yapılan Evlerin Tiplerine Göre Tasnifi

EV TİPLERİ	SATAN											ALAN																			
	HACI	BEY	AĞA	ÇELEBİ	EFENDİ	SEYYİD	MOLLA	BEŞE	DEDE	ŞEYH	DERVİŞ	MÜTEVE	LLİ	KADİMÜ	DERİS	HACI	BEY	AĞA	ÇELEBİ	EFENDİ	SEYYİD	MOLLA	BEŞE	DEDE	ŞEYH	DERVİŞ	MÜTEVE	LLİ	KADİMÜ	DERİS	TOPLAM
1. TIP	11	1	2	10	3	4	1	.	.	17	2	10	9	5	4	1	80
2. TIP	24	3	3	21	6	10	.	3	1	1	.	.	1	1	30	2	3	20	6	8	1	144	
3. TIP	32	4	.	34	4	15	1	4	3	1	.	2	.	37	5	4	29	3	3	11	1	6	4	.	.	.	1	.	201		
4. TIP	42	3	1	41	13	18	2	6	4	.	1	1	1	37	7	5	37	8	8	14	2	5	2	.	.	1	.	2	253		
TOP.	109	11	6	106	26	47	3	13	8	2	1	4	2	121	16	22	95	22	22	37	3	12	6	1	1	1	1	3	678		
END. (%)	16,1	1,6	0,9	15,7	3,9	6,9	0,4	1,9	1,2	0,3	0,1	0,6	0,3	17,9	2,4	3,2	14,1	3,2	5,5	0,4	1,8	0,9	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,4	100		

4. Ev Satın Almada Kullanılan Para Birimleri

Bazen evin bir bölümü akça diğer bir kısmı ise esedi guruş üzerinden satılmaktadır. Umur Bey Mahallesi'nde oturan Hatice adlı kadın oğlunun vekâleti ile sattığı mülkünün oda, sofa ve kenefinin bulunduğu kısmı 7000 akçaya, bahçesini ise 16 esedi guruşa satmıştır¹⁸⁴. Bir başka örnekte ise İstabl-ı Bâyezid Paşa Mahallesi'nde oturan Mehmet adlı kişi yine aynı mahallede bulunan evini kızına 2000 akça ve 12,5 esedi guruşa satmıştır¹⁸⁵.

Kimi satışlarda “kıta esedi guruş” tabiri yerine “aded esedi guruş” tabiri kullanılmaktadır. Şeker Hoca Mahallesi'nde oturan Mehmet adlı kişi yine aynı mahallede bulunan evini Ali Ağa'ya 80 adet esedi guruşa satmıştır¹⁸⁶. Benzer bir ifade bir bağ satışında da görülmektedir. Kara Ağaç Mahallesi'nde oturan Yakut adlı Ermeni yine aynı mahallede bulunan bağını Saliha adlı kadına 100 adet esedi guruş karşılığında satmıştır¹⁸⁷.

Yalnızca bir bahçe satışıyla ilgili örnekte “rub’ guruş” ifadesine rastlanmaktadır. Hoca Menteş Mahallesi'nde oturan Ayşe adlı hanım aynı mahallede bulunan bahçesini Seyyid Mehmet Çelebi'ye 411 adet esedi guruş ile bir rub’ guruşa satmıştır¹⁸⁸.

¹⁸⁴ BŞS B 112 15a.

¹⁸⁵ BŞS B 90 71a.

¹⁸⁶ BŞS B 143 46a.

¹⁸⁷ BŞS B 143 68a.

¹⁸⁸ BŞS B 143 85b.

Akçanın değerindeki oynamalardan dolayı akça ile yapılan gayrimenkul alım-satımında satıcılar zarara uğramamak için satış kaydına ödemenin “râic fi'l-vakt akça” olarak ödenmesi taleplerini yazdırmışlardır. Hoca Alizâde Mahallesi'nde oturan Neslihan adlı kadın yine aynı mahallede bulunan evini kocasına satışında “...on bin nukud râic fi'l-vakt akça...” ibaresi görülmektedir¹⁸⁹.

Tablo 7'de 1670-1698 yılları arasında Bursa'da gerçekleştirilen 1277 ev satışının %94,5'inin esedi guruş, %5,4'ünün ise akça üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Ruhi Özcan'ın Konya'yı esas alan çalışmasında ise toplam 642 ev satışının %91'nin akça, %5,5'nin ise esedi guruş cinsinden yapıldığı görülmektedir. Birbirlerine yakın dönemde iki Osmanlı şehri arasında para birimlerinin farklılığı büyük ölçüde tedavüldeki paraların tashihi ile ilgili olabilir. Paraların kenarlarını kırarak ayarını bozan sahtekarların ortaya çıkması üzerine bu tür sahtekarlıkların önlenilmesine yönelik merkezden emirler gönderilmiştir¹⁹⁰. Esedi guruşun resmi değerinin 110 akça olduğu sıralarda Konya'da aynı para hep 224 akçadan işlem görmüştür. Bu ikilik özellikle vakıflar için sorun oluşturduğundan esedi guruşun 110, riyali guruşun ise 120 akça üzerinden değerlendirilmesine yönelik ferman gönderilmiştir¹⁹¹. Esedi guruşun akçaya oranla denetiminin daha kolay olması ve Bursa'nın İstanbul'a yakın olmasından dolayı esedi guruş ile yapılan satışların daha yoğun olduğu söylenebilir.

¹⁸⁹ BŞS B 75 8b.

¹⁹⁰ BŞS B 285 2b.

¹⁹¹ Yusuf Oğuzoğlu, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, İstanbul 2000, s. 67.

TABLO 7

Ev Satışlarında Kullanılan Para Birimlerinin Yıllara Göre Dağılımı

PARA BİRİMİ	1670	1672	1674	1676	1678	1680	1682	1684	1686	1692	1697	TOPLAM
AKÇA	16 %26,2	2 %12,5	5 %13,5	3 %2,8	5 %6,2	7 %12,5	12 %6,5	9 %12,5	3 %2,5	3 %2,8	4 %0,9	
ESEDİ GURUŞ	45 %73,8	13 %81,3	32 %86,5	104 %97,2	76 %93,8	49 %87,5	173 %93,5	63 %87,5	118 %97,5	105 %97,2	429 %99,1	1207 %94,5
RIYALI GURUŞ	0	1 %100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1 %0,1
TOPLAM	61 %100	16 %100	37 %100	107 %100	81 %100	56 %100	185 %100	72 %100	121 %100	108 %100	433 %100	1277 %100

5. Müslümanlarla Gayrimüslimler Arasında Yapılan Ev Satışları

Tablo 8’de görüldüğü gibi müslümanlar ve gayrimüslimlerin kendi aralarında yapmış oldukları ev satışları bir kenara bırakılacak olursa müslümanlardan gayrimüslimlere toplam 53, gayrimüslimlerden müslümanlara ise toplam 13 satış yapıldığı görülmektedir. Bu satışlardan müslümanların yapmış olduğu satışlarda 1682-83 ile 1697-98 yılları arasında gözle görülür bir artış olduğu saptanmaktadır. Gayrimüslimlerden müslümanlara yapılan satışlarda ise yıllar arasında büyük bir artış olmadığı görülmektedir.

Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki gayrimenkul satışlarından dikkat çekici olanlarından biri de Kavaklı Mahallesi’nde oturan Üftade Efendi Hazretleri’nin türbedarının oğlu olan Hasan Dede’nin Sütlüce olarak bilinen yerdeki bir dönüm miktarı bağı Adlos adlı bir zimmiye satışidir¹⁹². Ayrıca müslümanlar ile gayrimüslimlerin birbirlerinden soyutlanmadan, iç içe yaşadıklarının birçok örneği vardır. Hoca Mehmed Karamanî Mahallesi’nde oturan Osman adlı kişi yine aynı mahallede bulunan evinin duvarını komşusu Celen adlı Ermeni’ye “... tavlen ve arzen ve zirâ’ beynimizde malum mülk menzilimizin divarını merkurum Celen’e on kıta esedi guruşa...” şeklindeki ifadesiyle 10 esedi guruşa satmıştır¹⁹³. Selçuk Hatun Mahallesi’nde sakin Ali Dede yine aynı mahallede bulunana evini Mirvanis (?) adlı zimmiye satışında evin sınırları belirtilirken “... zokak kapusu mezbur Mehmed Çelebi ile müşterek olmak üzere...” ifadesini kullanarak evi satın alan zimmi ile bir müslümanın sokak kapısını müşterek olarak kullanacakları kaydedilmiştir¹⁹⁴.

¹⁹² BŞS B 77 52a.

¹⁹³ BŞS B 144 57a.

¹⁹⁴ BŞS B 114 9a.

Tablo 9’da görüldüğü gibi incelediğimiz dönem içinde müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yapılan ev alım-satımları toplam 39 mahallede gerçekleşmiştir. Bu mahalleler arasında en çok satış işlemi 32 adet belge ile Kayabaşı Mahallesi’nde gerçekleşmiştir. İkinci sırada 16 adet belge ile Hoca Mehmed Karamani, üçüncü sırada 15 belge ile Demirkapı gelirken 12’şer belge ile Azeb Bey ve Hacı İskender Mahalleleri izlemektedir. Bu aynı zamanda gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerin buraları olduğunu göstermektedir. Gayrimüslimlerin aldıkları evlerin ortalama fiyatı 109 esedi güruştur. Bu değerden gayrimüslimlerin de en az müslümanlar kadar varlıklı oldukları anlaşılmaktadır.

TABLO 8

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Ev Satışlarının Müslümanlar ve Gayrimüslimlere Göre Dağılımı

SATICILAR	1670	1672	1674	1676	1678	1680	1682	1684	1686	1692	1697	TOP.
	1671	1673	1675	1677	1679	1681	1683	1685	1687	1693	1698	
MÜS.-MÜS.	55	12	32	89	67	50	156	65	101	95	355	1077
	%5,1	%1,1	%2,9	%8,3	%6,2	%4,6	%14,5	%6,1	%9,4	%8,8	%33	%84,3
MÜS.G.MÜS	1	1	3	9	4	1	12	3	6	2	11	53
	%1,9	%1,9	%5,7	%17	%7,5	%1,9	%22,6	%5,7	%11,3	%3,8	%20,7	%4,2
G.MÜS.-MÜS.	2	2	-	1	1	-	2	-	2	-	3	13
	%15,4	%15,4	-	%7,7	%7,7	-	%15,4	-	%15,4	-	%23	%1
G.MÜS.G.MÜS.	7	1	2	8	10	5	15	4	12	11	59	134
	%5,2	%0,7	%1,5	%6	%7,5	%3,7	%11,2	%3	%9	%8,2	%44	%10,5
TOPLAM	65	16	37	107	82	56	185	72	121	108	428	1277
ENDEKS	%5,1	%1,2	%2,9	%8,4	%6,4	%4,4	%14,5	%5,6	%9,5	%8,5	%33,5	%100

TABLO 9

Müslümanlar ile Gayrimüslimler Arasında Yapılan Ev Satışlarının Mahallelere Göre Dağılımı

Mahalle Adı	Müs. G.Müs.	G.Müs. G.Müs.	G.Müs. Müs.	Ortalama Fiyatı
Ahmed Paşa	-	1	1	114
Arablar	-	1	-	200
Azeb Bey	2	9	1	87
Balık Bazarı	2	4	1	78
Bedreddin	1	1	-	135
Bilecik	-	2	-	58
Bulgarlar	-	4	-	114
Cafer Hoca	-	1	-	210
Demirkapı	2	13	-	113
Hacı Baba	-	5	-	225
Hacı İskender	4	7	1	92
Hacı Ya'kub	3	-	1	56
Hoca Alizâde	-	1	-	12
Hoca Mehmed Karamani	3	10	3	132
Hoca Tayyib	1	1	-	183
İncegizler (Kara Mazâk)	2	-	-	15
İshak Paşa	1	4	-	112
Kara Ağaç	4	5	-	148
Kayabaşı	2	30	-	105
Kaygan	-	-	1	75
Kazzâzoğlu	-	4	-	99
Koca Nâib	-	6	-	121
Kurdoğlu	3	1	-	130
Kurşunlu	1	-	-	60
Mes'ud Makramavî	-	1	-	120
Meydancık	1	-	-	38
Molla Arab	2	-	-	20
Muradiye	5	-	-	84
Nasuh Paşa	1	-	-	76
Sedbaşı	-	5	-	158
Selçuk Hatun	2	3	-	200
Sinan Dede	1	-	-	40
Sultan Mehmed Han	1	-	2	93
Şeyh Hamid	1	-	1	55
Şeyh Konevî	1	-	-	35
Şeyhzâde	-	-	1	92
Umur Bey	1	5	-	80
Veledî Harrât	3	1	-	71
Yahşi Bey	-	7	-	102

6. Mahalleler

Osmanlı kentinde mahalle, sosyal ve fiziki bir birimdir. Mahalle birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Osmanlı çağındaki tanımı ile, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir¹⁹⁵.

İlber Ortaylı aile ile ailenin içinde yaşadığı mahalle ve köy arasında bağlantı kurarak bu kavrama mekânsal bir yaklaşım getirmektedir. Ona göre, “Bugünkünün aksine ailenin içinde bulunduğu mahalle veya köy topluluğu ile etnik-dini bağı vardır, hukukî bağı vardır. Çünkü bu topluluk halkı birbirinin kefilidir. Nihayet bu topluluk devlet nezdinde bir takım yükümlülükleri topluca yerine getiren bir birimdir. Mahalle veya köy birtakım vergilerin tarhında, onların toplanmasında, asayişin sağlanması veya bayındırlıkla ilgili bazı yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle görevli ve sorumlu birimdir”¹⁹⁶.

6.1. Mahalle Halkının Birbirlerine Karşı Sorumlulukları

Cerasiye göre, Osmanlı kentinde mahalle dokusu, bütün İslâm dünyasında mahalle olarak adlandırılan küçük cemaatlere ayrılır. Başlangıçta her biri ayrı olan bu gruplar dini bir yapının çevresinde bulunmaktadır. İmparatorluğun kuruluş ve ilk yayılma döneminde, kentleşme yeni mahallelerin oluşum süreci ile eş anlamlı değerlendirilmiştir. Köylülerden, göçebelerden ve başka merkezlerden gelen göçmenlerden oluşan homojen gruplar, etnik kökenlerine veya aynı toplumsal,

¹⁹⁵ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”, *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, I, İstanbul 1996, s. 408.

¹⁹⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001, s. 3.

mesleki veya dini gruplara ait olmalarına göre, az aileli topluluklar halinde yerleşerek yeni mahalleler kurmuşlardır. Evlerini bir ibadethane veya dini kompleks çevresine inşa ederken içlerinde çoğunlukla bir kurucu, karizmatik dini lider veya sadece serveti ya da otoritesi için saygı duyulan bir kişi figürü bulunmuştur. Mahalleler asırlar boyunca, yer adlarının da şahitlik ettiği gibi, belki de başlangıçtaki etnik, kabilesel ve dini homojenliklerinin sayesinde bir anlamda özelliklerini korumuşlardır¹⁹⁷.

Cemaat-din anlayışı dini homojenliği varsaymaktadır. Ancak ana çizgide çeşitli dini gruplar ayrı mahallelerde yaşasalar da, bu aslında mutlak bir kural olmamıştır. Gene de Osmanlı Devleti'nin, toplumu din adamlarının rehberlik ettiği hücreler halinde düzenlemeye ve bölümlere ayırmaya çalıştığı ve Müslüman olmayan halk içinde de benzer bir düzeni aradığı doğrudur. Temel farklılık gayrimüslimlere, hem düşey (İmparatorluk sınırları içindeki bütün bir cemaat için) hem de yatay (kent ve mahalle düzeyinde) bir düzenleme öngörülmüş olmasıdır. Bunlar etnik-dini beş gruba, millet-i hamse denen beş millete ayrılmıştır: Rumlar, yani Rum Ortodokslar ve Slav Ortodokslar, Ermeniler, Katolik Ermeniler, Yahudiler, Katolik Latinler¹⁹⁸.

Ev ve sokak kültürünü oluşturan değerlerin mahallenin yapısında da işlevsel olduğu gözlenir. Mahalleler azınlıklar ve dini cemaatler dışında toplumsal olarak eşitlikçi bir yerleşim özelliği gösterir. Osmanlı'da zimmîlerin ve özellikle de

¹⁹⁷ Cerasi, **Osmanlı Kenti**, s. 71. Bursa'da geldikleri bölgelerin isimlerini yaşatmaya yönelik olarak Sivâsîler, Acemler mesleki adlarını taşıyan Mücellidî, Debbağlar, dini lider ya da saygı duyulan bir kişi olarak Molla Fenari, Molla Arab gibi mahalle adlarına rastlanmaktadır.

¹⁹⁸ Cerasi, **Osmanlı Kenti**, s. 73.

Yahudilerin kentlerin kendilerine ayrılan kesimlerinde yerleşmeleri geleneksel bir olaydır¹⁹⁹. Bu çok eski uygulama Orhan Gazi döneminde Bursa'ya yerleşen Yahudilerin kendi istekleri üzerine başlamış ve artarak devam etmiştir. Bursa'nın fethinden sonra Rumlar şehirde kalmak istemedikleri halde, Yahudiler kendileri kaldıkları gibi komşu şehirlerde bulunan dindaşlarını da çağırarak suretiyle Bursa'da "Yahudi Mahallesi" adıyla bir mahalle kurmuşlardır²⁰⁰. İstanbul, Şam, Halep, Kudüs, Kahire gibi büyük Osmanlı kentlerinde Yahudi, Hıristiyan ve Ermeni mahalleleri bulunmaktadır. Bu tür bir uygulamanın benimsenmesinde azınlıkların talepleri kadar siyasal iktidarların yönetimlerini kolaylaştırmasının da payı vardır. Gayrimüslimlerin müslüman mahallelerinden ev satın almak istediği durumlarda bu istekleri geri çevrilmemiş, ancak çoğu kendi cemaatlerinin güvenli ortamını tercih etmiştir²⁰¹.

Çalışmamız sırasında gayrimüslimlerin yakınlarında bulunmasından dolayı şikayet konusu olan çeşitli belgelere rastladık. Bunlardan birinde, Azeb Bey Mahallesi'nde bulunan Miski Hatun Mescidi'nin imamı olan Recep, üç zimmînin evinin mescidin yakınında olmasından dolayı duyduğu rahatsızlığı bildirmiş ve durumun araştırılmasını istemiştir. Mahkeme tarafından gönderilen kişiler adları geçen üç zimmînin evlerinin mescide göre konumlarını inceledikten sonra söz konusu evler hakkında mescit cemaatinin görüşlerini sorduklarında "... bize ve mescid-i mezbureye zarar-ı şer'iyyesi yoktur..." şeklindeki ifadeleri ile durumdan rahatsız olmadıklarını belirtmişlerdir²⁰².

¹⁹⁹ İsmail Doğan, "Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klâsik ve Yenileşme Dönemleri", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Ankara 1999, s. 385.

²⁰⁰ Avram Galanti, "Bursa'nın Fethi ve Museviler", **Yeni Mecmua**, Sa. 9-75, İstanbul 1923, s. 184.

²⁰¹ Dror Ze'evi, **Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 2000, s. 26.

²⁰² BŞS B 90 31b.

Bir diğerk örnekte ise Şehâbeddin Paşa Mahallesi'nde oturan altı kişi Biram adlı Yahudi'yi "...civarımızda olan Ahmed Paşa Mahallesi'nin bu ana gelince kefere ve Yahudi sakin olmamış iken..." şeklindeki ifadeleri ile çevrelerinde o ana kadar kefere ve Yahudi bulunmamışken, mahallelerinde ev satın alan Biram'ın varlığından rahatsız olduklarını ve Şeyhülislâm Yahya Efendi fetvası gereğince mahalleden ihracını istemişler ve fetvanın gereğine uyulmak suretiyle söz konusu olan evin bir müslümana satışı konusunda Biram'a tenbih olunmuştur²⁰³.

Osmanlı toplumu için sınıfsal bir farklılığın olmadığı zengin ile fakirin yan yana evlerde oturduğu bilinmektedir. Fakat gayrimenkulun değerini artıran kimi özellikler içinde bulunduğu mahalleden de kaynaklanmaktadır. Mahallenin suyun bol bulunduğu yerlerde olması, yakınlarında caminin olması gibi özellikler hayatı kolaylaştırmasının yanında evlerin değerlerini de artırmaktadır. Yine bazı mahallelerin ödenecek vergiler açısından çeşitli avantajları sahip olması da önemlidir. Yaptığımız çalışmada Bursa'da XVII. yüzyıl sonlarında en fazla alım-satımın yapıldığı mahallelerden toplam 30 adet belge sayısıyla Emir Sultan Mahallesi üçüncü sırada yer almaktadır. Bursa Kütüğü'nde "Emir Sultan Mahallesi" başlığı altında bu mahallenin muaf tutulduğu vergiler ile ilgili olarak verilen bilgiler şöyledir: "Ahalisi öteden beri avâız-ı divaniye, sursat, işтира ve sair tekâlif-i örfiyyeden ve şâkkadan muaf ve müsellemler olmak üzere yedlerinde müteaddit evâmir-i şerife ve muafnâme-i hümâyûnları olup bir vechile sursat, avâız ve sair tekâlif-i örfiyye ve şâkka talebiyle dahl olunmak icab eder halleri yok iken kürekçi, doğancı ve sair tekâlif-i örfiyye ve şâkka talebiyle rencide edildiklerinden kadimden

²⁰³ BŞS B 116 20b.

serbest olub muafnâmeleri olmakla mucebince amel olunması ve hilâf-ı şer' ve kanun rencide ve remide ettirilmemesi 1688'de tekrar fermanla emir verilmiştir²⁰⁴.

Satışı yapılan mülkiyetin kendine özel özellikleri kadar bulunduğu mahallenin de mülkiyetin satış fiyatını doğrudan etkilediği görülmektedir. Sultan Orhan Mahallesi'nde oturan Fatma adlı kadının yine aynı mahallede bulunan evini kardeşine satışı sırasında "...eşcarı müsmire ve gayri müsmireyi ve bir mâ-i câri ve muhavveti müştemil harabe menzil yerimi..." şeklindeki ifadeden evin harabe olduğu halde 100 adet esedi guruşa satıldığı görülmektedir²⁰⁵.

Osmanlı mahallelerinin iç yapılaşma kuralları sayesinde mahalle düzeyinde her türlü spekülâtif ve gayriahlâki yaklaşım adeta imkânsız hale getirilmiştir²⁰⁶. Buna bir örnek olarak bekâr nüfusun bulundurulmamasına gayret edilmesi gösterilebilir. İstanbul gibi büyük bir şehirde bile, çalışmak için gelen bekâr erkek nüfusun merkezi iş bölgesindeki bekâr hanlarında barındırıldığı ve bir tür gözetim altında tutulduğu, hele mahallelerdeki münferit bekârların mutlaka ayrı ayrı kaydedildiği görülmektedir²⁰⁷. Bu sayede bekâr işçilerin kendi gurupları dışına çıkması ve

²⁰⁴ Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, II, s. 30.

²⁰⁵ BSS B 144 55a.

²⁰⁶ Turgut Cansever, "Osmanlı Şehri", **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul 1996, s. 387.

²⁰⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul 2001, s. 81. "Vaktiyle Bursa'da evlilere mahsus ayrı ve bekârlara mahsus ayrı odalar vardı. 1676'da başlıca odalar şunlardı: Yeni Tahtakale, Hacı İvazpaşa, Hoca Çenber, Kazasker Hevayizâde, Hacı Ebubekir ve Kemer odaları. 1675'de Mücellidî mahallesinde öteden beri evlilere mahsus olan odaların sahibi, bunları belediyece kârhânesi yapıp, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'den olmayan fasık u fecereden işçiler koyup birçok şeriate aykırı işler olduğunu itiraf eylediklerinden, bunlar çıkarılarak evli kimselerin iskan ettirilmesi emredilmiştir". Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, IV, s. I. Hanlarda kalanların eşyalarından hancılar sorumludurlar. Sahiplerinin ortadan kaybolması halinde bile mahkeme kararı olmadan odaya giremezlerdi. Mahmut Paşa hancısı olan Mustafa Çavuş, handa kalan bir zimmînin altı aydan beri uğramadığını "...gaib mezburun oda-i mezkurede olan eşyası ketb ve tahrir ve bir mu'temed kimesneye vaz' olunub zikr olan odanın tahliye olunması matlubumdur..." şeklindeki ifadesiyle zimmînin kaldığı odanın içindeki

ailelerin yaşadığı yerleşim alanlarına girişleri önemli bir ölçüde kısıtlanmıştır. Bekâr taifesinin beslenme ihtiyacı ise, vakıf imaretlerinin yemek dağıtım servisleriyle sağlanmıştır²⁰⁸.

Genel güvenliğin sağlanması Osmanlı merkezinin önemle üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Şehir içi güvenlik söz konusu olduğunda bunu sağlamak amacı ile alınan önlemlerden belki de en önemlisi mahalle halkının birbirine karşılıklı olarak kefil olmalarıdır. Böylece işlenen suçların faileri bulunamadığı zaman cezanın tüm mahalle halkından alınması söz konusu olmaktadır. Böylelikle faili bilinmeyen olayların sayısında bir düşme sağlandığı gibi daha sonra ceza ödememek amacı ile mahalle halkının karanlıkta kalma ihtimali olan pek çok olayı kadiya kaydettirdikleri görülmektedir²⁰⁹. Öyle ki I. Selim'in Saruhan Sancağı Siyasetnâmesi'ne göre, mahallede işlenen bir cinayetin fâili mahalle halkı tarafından bulunmaz ya da saklanır ise bütün mahalleli cezalandırılırdı²¹⁰. Mahalle halkının birbirinden sorumlu olduğuna dair şu örnekler verilebilir:

Kara Şeyh Mahallesi'nde oturan Kamer adlı kadının oturduğu evinin kuzey tarafında bulunan duvarının altı gün önce yıkılması sonucu yaralandığını komşuları bildirmiş, durumun keşfi ve kadının muayene edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Mevlana İbrahim bu iş için görevlendirilmiş, duvarın kadının üzerine yıkılmasından dolayı sağ ayağının parmakları ile sol baldırının yaralandığı görülmüş, durum

zimmîye ait eşyanın yazılarak kaydedilmesini ve itimat edilen bir kişiye teslim edilmek suretiyle odanın boşaltılmasını istemiştir. Mahkemece görevlendirilen kişilerce oda açılmış, eşyalar kaydedilmek suretiyle Papaz oğlu olarak bilinen kişiye teslim edilmiştir. BŞS B 90 28a.

²⁰⁸ Uğur Tanyeli, "Klâsik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi", Prof. Doğan Kuban'a Armağan, İstanbul 1996, ss. 65-66.

²⁰⁹ Nurcan Abacı, Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl), ss. 200-201.

²¹⁰ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, III, İstanbul 1991, s. 191.

kadından sorulduğunda o da evinin duvarının yıkılmasından dolayı yaralandığını “...cerehat-ı mezkuremin te’siratından naşi mütevefat olursam mahalle-i merkume ahalisinden kat’a bir kimesne ile dava ve nizâ’ım yoktur...” şeklindeki ifadesiyle bu yaralanmadan dolayı ölümü halinde mahalle halkının bir sorumluluğunun olmadığını dile getirmiştir²¹¹.

Meydancık Mahallesi’nde yaralama sonucu ölen Hüseyin’in büyük oğlu ve büyük kızı “... kendi menziline mecruh bulub cârihi gaib ve nâ-malûm ve cerh-i mezkurun fevt olub...” şeklindeki ifadeleri ile babalarını kendi menziline bilmedikleri bir kişi tarafından yaralanmış halde bulduklarını ve bu yaradan dolayı öldüğünü bildirmişlerdir. Yapılan araştırmada Yeşil İmaret Mahallesi’nden Bayram, Kız Ya’kub Mahallesi’nden Recep adlı şahıslar “... müteveffâ-i merkum yevm-i cerhde aklı başında iken bizi eşhâd idüb beni ecânibden bilmediğim bir şahıs darb ve mecruh eyledi eğer ben cerâhat-ı mezkureden fevt olursam mahalle-i mezbure ahalisi ile dem diyetine müteallika ve gadr ve nizâ’ım yokdur deyü bizim huzurumuzda ikrâr eyledi...” şeklindeki ifadeleri ile ölen Hüseyin adlı kişinin yaralandığı gün aklı başında bir halde kendilerini şahit gösterdiğini, bilmediği bir kişi tarafından yaralandığını ve bu yaradan dolayı ölecek olursa mahalle halkının ölümünden sorumlu tutulmamasını istediğini belirtmişlerdir²¹².

Mücellidî Mahallesi’nde oturan Mustafa adlı kişi, mahkemeye giderek beş aylık hamile olan eşi Ayşe’nin annesi olan Ayşe adlı kadının eşinin başına ve karnına vurmak suretiyle yaraladığını, her yerinin morardığını ve kan geldiğini söyleyerek

²¹¹ BŞS B 90 94b.

²¹² BŞS B 112 63b.

durumun yerinde araştırılmasını ister. Durum mahkemece görevlendirilen kişiler tarafından mahalle halkından sorulduğunda Ayşe'nin annesi tarafından dövülmek suretiyle her yerinin morardığını söylemiş, Ayşe ise aldığı darbeler sonucunda ölecek olursa mahalle halkının ve annesinin bundan sorumlu tutulmasını istemediğini belirtmiştir²¹³.

Bu tür örnekler mahallede oturan müslümanlar kadar gayrimüslimler için de geçerlidir. Yani onlardan birisinin kendi eceli dışında ölümünden de mahalle halkı sorumludur. Buna dair bir örnek Hoca Mehmed Karamanî Mahallesi'nde yaşanmıştır. "...düşüb sol kolu bazusunda mecruh olmagla..." şeklindeki ifadesiyle çocuğunun düşerek sol kolundan yaralandığını belirten nasrânî anne, çocuğunun bundan dolayı ölümü halinde mahalle halkından davacı olmayacağını belirtmiştir²¹⁴.

Osmanlı döneminde fuhuş yaptığı iddia veya tespit edilen kadınların genellikle, mahalle halkının isteği üzerine başka mahalle ya da şehirlere sürgün ve mallarının müsadere edildiği bilinmektedir. Bu tür olaylar görülür ve müdahale edilmezse "...her kimin mahallesinde bulunursa onlara olacak hakâret ve siyâset evvelen imam ve müezzine ve sâniyen mahalle halkına olmak mukarrer bilib..."²¹⁵ şeklindeki hükümde mahalle imamı, müezzini ve mahalle halkının sorumlu olacağı bildirilmektedir. Görüldüğü gibi imamın mahallede önemli bir rolü bulunmaktadır. Mahallede toplumsal merkez, cami veya mescittir. Özellikle akşam ve yatsı namazları mahallenin bütün erkeklerinin katılımıyla kılınır ve belgelerde mahalle

²¹³ BŞS B 75 61a.

²¹⁴ BŞS B 90 17a.

²¹⁵ Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Ankara 2000, s. 68.

ahalisi genellikle cemaat olarak anılmaktadır. Bu nedenle de imam mahallenin temsilcisi durumundadır. Bir kişinin camiye sürekli gitmesi, onun mahalle halkının gözünde tanınır ve güvenilir olup olmadığının bir ölçüsüdür²¹⁶.

İstanbul kadısına gönderilen başka bir hükümde ise "...vusûl buldukda onların gibi fevâhişi nikâh ile alan kimesnelere tenbîh edesin ki nikâh ettiklerinden sonra İstanbul'da durmayıp âhar yerlere alıb gideler. Şöyle ki ba'de't-tenbîh ol makûle kimesneler aldıkları fevâhişe ile İstanbul'a duralar gerû haps olunalar"²¹⁷ şeklindeki ifadeyle bu gibi kadınların başka bir yere gitmeleri şartıyla nikâhlanmalarına izin verildiği, başka bir yere gitmedikleri takdirde ise haps olunacakları bildirilmektedir. Böylece hem bu tür evlilik yapanlar hakkında yapılması muhtemel dedikodular hem de fuhuşun yaygınlaşması bir ölçüde önlenmiş oluyordu. Bursa Kütüğü'nde yer alan Kız Ya'kub Mahalesi'nden yayabaşı Abdullah oğlu Hasan hakkındaki belge bu yorumumuzu doğrulamaktadır. Hasan, 1604'de 30. yayabaşılardan Cafer oğlu Sefer, 44. ağa bölümünden Ali oğlu Hasan ve 71. yayabaşılardan Hasan oğlu Hasan adlı kişileri mahkemeye şikâyet etmiştir. Buna göre, adları sıralanan bu kişiler, kendilerine tabi otuz kırk nefer Yenişehirli eşkiya ile Hasan'ın kapısına gelerek evini taşıyıp kapıya nacakla vurarak "elbette bize bir iki yüz guruş veyahut oğlun Mehmed'in nikâhlı karısını çıkar ver, yoksa seni paralarız, mahalleni ateşe veririz" şeklinde tehditte bulunmuşlardır. Hasan, bu durumun mahalleden sorulup suçluların

²¹⁶ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, 4, İstanbul 1984, s. 73; Bununla ilgili olarak merkezden gelen bir emir şöyledir: "Mahalle imamları, ayanları dahi mahallelerindeki namazı terkedenlerle fahişe kadınları ele verib şeriâtın iktizası ne ise yerine konulsun. İmamlar ele vermezlerse vazifeleri başkalarına arz edib kendilerinden gereği gibi hakkından gelsin". Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, II, s. 309. İmam ve benzeri din görevlilerinin toplumda oynadığı rol hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Akın, **1575-1600 Tarihli Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1999.

²¹⁷ Ahmet Refik Altınay, **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı**, ss. 69-70.

cezalandırılmasını talep etmiş ve Sefer de cevabında "filvaki Hasan Bey'in oğlunun hatunu evvelce benim 'fahişem'di. Mezbureyi zindandan çıkardığımda bir kaftan ve bir ferace ve bir kuşak vesaire alivermiştim. Zikrolunan eşyanın akçasını talep için birkaç yoldaşım ile vardım" demiş, arkadaşları ise Sefer'e yardım için gittiklerini söyleyerek kendilerini savunmuşlardır. Mahalleli, "bu yeniçeriler üç dört gündür kadını ya çıkarır veya bize iki yüz guruş verirsin ve illa seni paralarız ve mahallenizi ateşe veririz" şeklinde rezalet çıkardıklarını doğrulamışlardır²¹⁸. Görüldüğü gibi bir takım kötü olaylara isimleri karışan kadınlar aynı muhitte oturmaya devam ettikleri taktirde çevreden kendilerini rahatsız edecek hareketlere maruz kalmaktadırlar.

Kişilerin durumlarının anlaşılması için mahalleliye yapılan başvurunun adları lekelenen kişilerin bizzat kendileri tarafından da yapıldığı görülmektedir. Enârî Mahallesi meşid-i şerifinde imam olan Ömer, kendisine kötü söz söylenerek iftira edildiğini ve durumunun mahalle halkından sorulmasını talep etmiştir. Mahalle halkı "... mezbur Ömer kendi halinde salih ve mütedeyyin ve müstakîm²¹⁹ bir kimesnedir imam-ı mezburun hakkında olan ahab-ı agrâzın eyledikleri kelimât iftira..." şeklindeki beyanlarıyla imam hakkında söylenenlerin iftira olduğunu ortaya çıkarmışlardır²²⁰.

Bazen mahalleler arasında başta su olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı bir takım problemler ortaya çıkmıştır. Veled-i Enbiyâ Mahallesi'nden bir grup, Tavuk

²¹⁸ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 203.

²¹⁹ Güvenlik kuvvetlerince kişiler hakkında yapılan soruşturmalarda ahali, eğer suçu kesin ve sabit değilse zanlının dindar (müstakîm) olmasını onun lehinde bir referans olarak kullanmışlardır Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2002, s. 114.

²²⁰ BŞS B 83 16b.

Bazari Camii suyundan bir miktar suyun eskiden beri Bozahane altından kendi mahalle ve evlerine ulaşmakta olduğunu, fakat şu anda bu suyla alakaları olmayan Şehre Küsdi Mahallesi'nde oturanların künk ile su yolunu değiştirmek suretiyle kendilerine çok zarar verdiklerini bildirerek durumun araştırılmasını istemiştir. Durum yerinde araştırıldığında iddia edildiği gibi Şehre Küsdi Mahallesi'nde oturanlar adı geçen suyla alakaları olmadığı halde künk döşeyip su yolunu değiştirerek suyu kendilerinin kullandığını itiraf etmişlerdir. Sonuçta "... mâ-i mezbur Veled-i Enbiyâ Mahallesi'nin olduğu meczûm olmağla mahalle-i Şehre Küsdi cemaatleri müdehaleden men' birle ..." şeklinde suyu kullanım hakkının Veled-i Enbiyâ Mahallesi'nde oturanlara ait olduğu ispatlanmıştır²²¹.

Timurtaş ve Ebû İshak Mahalleleri'nden bir grup, Çardak Mahallesi sakinlerinden bir grubun Gökdere'den evlerine gelen suyu Çardak Mescidi yakınlarında su yolunu bahçelerine doğru değiştirmek suretiyle kendilerine zarar verdiklerini iddia ederek şikayette bulunmuş ve bu durumun yerinde araştırılmasını istemişlerdir²²².

Komşular arasında yaşanan su ile ilgili bir örnekte ise, Kethüdaoğlu Mehmet adlı kişi Eski Kaplıca mevziinde Yoğurtlu Baba aşağısındaki pınarların ve çeşmelerin sularının mecralarının eskiden beri kendi bahçesine aktığını belirtmektedir. "... bağçeme muttasil bağçesi olan Hacı Pirî nâm kimesne kuvvet sahibi olmak ile yaz günlerinde zikr olunan suları mecra-i kadiminden ihrac..." şeklindeki ifadesiyle bahçe komşusunun yaz günlerinde su yolunu zor kullanarak

²²¹ BŞS B 116 28b.

²²² BŞS B 116 11a.

değiştirdiğini bildirmektedir. Durum, dönemin şeyhüislâmına iletilir ve şeyhüislâm da Hacı Pirî'nin haksızlık yaptığına kanaat getirerek "... suları mecra-i kadiminden mezbur Hacı Pirî ihrac itmesün cümlesi mecra-i kadimi olan senin bağçene yaz ve kış cerayân idüb... Hacı Pirî icra itmesün icrasına mani olsun deyü bir miktar yüksek kaldırım döşedüb cümle suyu benim bağçeme mecra-i kadimi olmak ile icra buyurmuşlardır..." şeklindeki ifadesiyle suyun mecrasının eskisi gibi Kethüdaoğlu Mehmet'in bahçesine gitmesi ve Hacı Pirî'nin su yolunu değiştirmesini önlemek amacıyla bir miktar yüksek kaldırım döşenmesine karar vermiştir²²³.

Hoca İlyas, Dâye Hatun, Hoca Ya'kub ve Şahin Lala Mahalleleri'nde oturan bazı kimseler Gönlü Görgün (?) adlı mahalde yollarını keserek, mallarını "nehb ve garet" (yağma) eden dört hırsızdan birinin Hoca İlyas Mahallesi'nde oturan Hasan olduğu iddiasında bulunmuştur. Durum Hoca İlyas Mahallesi sakinlerinden sorulduğunda mahalle imamı ve burada oturan diğer müslümanlar "... mezbur Hasan kendi halinde olub salih ve müstakim kimesne olmagın bu ahd değin bu makule haline vâkıf muttali' olmamağla..." şeklindeki ifadelerinden sonra onun bu tür suçta iştirak edecek bir kişi olmadığına kefil olmuşlardır²²⁴.

Bazen de mahallede meydana gelen cinayet türü olaylarda öldürülen kişilerin akrabaları, öşr-ü diyet adı altında mahalle halkından diyet talebinde bulunmuştur. Meydancık Mahallesi'nde oturan Hasan Ağa, oturduğu mahalle halkını dava ederek karısı Kerime'nin Hamal Ahmet adındaki kişi ile birlikte evde öldürülmesi üzerine öşr-ü diyet talebinde bulunmuştur. Mahalle halkı ise adı geçen kişiler ile bir

²²³ BŞS B 112 30b.

²²⁴ BŞS B 140 105b.

husumetleri ve olayla bir alakaları olmadığını öşr-ü diyet vermek istemediklerini belirtmişlerdir. Mahkeme, mahalle halkını haklı bularak Hasan Ağa'yı mahalle halkını öşr-ü diyet talebiyle rencide etmekden men kararı vermiştir²²⁵.

Mahalle, aile hayatına da yön verebilmekte, eşler arasındaki boşanmalara etki edebilmekteydi. Tahte'l-Kal'a Mahallesi'nde oturan Şahbaz adlı kadın ile kocası Ali arasında şiddetli geçimsizlik olduğu, oturdukları mahalle halkı tarafından ihbar edilmiş ve taraflar ayrılmaya karar verdiklerinde Şahbaz'ın talebi üzerine 10 akça nafaka takdir edilmiştir²²⁶.

Mahalle halkının aileye etki etmesine bir diğer örnek de Evliyaoğlu Mahallesi'nde sakin olan Abdullahoğlu Hüseyin hakkındadır. Bir gün mahalleli mahkemeye müracaat ederek Hüseyin'in iki kızı hakkında "daima kapıda ve duvar başlarında nâmahremlerle musahebet ederler, mahallemizde bundan dolayı fesad olub kan olmak ihtimali vardır, ya kızlarını ere versin veyahut mahallemizden çıksın" diye şikayet etmişlerdir. Bu şikayet üzerine mahkeme, 1572'de Hüseyin'e kızlarını evlendirmesi ya da adı geçen mahalleden çıkması konusunda uyarıda bulunmuştur²²⁷.

Mahalle halkının şahitliği işlenen suçlara karşı verilecek cezaların belirlenmesinde ve suçluların ağır cezalara çaptırılmasında son derece etkili olmuştur. Mes'ud Makramavî, Şeyh Şibî, Namazgâh ve Kiremitçi Mahalleleri'nde

²²⁵ BŞS B 75 75a.

²²⁶ BŞS B 140 52b.

²²⁷ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 264.

oturan bazı kişilerin çeşitli tarihlerde evlerine girilmek suretiyle hırsızlık yapılmış ve çalınan malları ayrıntılarıyla anlattıktan sonra bu hırsızlıkların sorumlusunun Mehmet adlı kişi olduğunu bildirmişlerdir. Bu suçlama karşısında Mehmet anlatılanların doğru olduğunu ve yaptığı hırsızlıkları kabul etmiştir. Mehmet'in durumu İstabl-ı Bâyezid Paşa, Altıparmak, Kiremitçi, Namazgâh, Hazreti Emir, Ahmed Paşa ve Kademeri Mahalleleri'nde oturan kişilerden sorulduğunda "...say u bi'l fesad fi'l arz olub vech-i arzdan izalesi vacib ve katli ind-Allah müsab ve me'cûrdur..." şeklinde her biri şaki mezbur Mehmet'in aleyhinde şahitlik ederek siyaseten katli için subaşıya teslim etmişlerdir²²⁸.

Benzer bir örnek Bursa Kütüğü'nde Mehmet oğlu Şeyh Mehmet'in oğlu Salih hakkındadır. Şaki ve münafık ve müfsit olup, Hisar'da oturduğu eve bir müslüman kadını ile iki yahudi getirerek şarap içtikleri haber alınarak, 1608'de üzerlerine varıldığında, okla, yarağla gidenlere hücum ederek, Subaşı Yahya oğlu Mehmet Bey'in adamlarından birisini yaralamış ve zar zor tutularak mahkemeye getirilmiştir. Salih'in babası da mahkemeye gelerek, oğlunun daima kendisine asi olup, çevresine de kötülüklerde bulunduğunu belirterek "vacibü'l-katl ve lazımu'l-izaledir, hakkından gelinmesi büyük sevaptır" demiş ve mahalle sakinleri de bu yönde ifade de bulunmuştur. Bu hüccet ile Subaşı'ya teslim edilen Salih derhal idam olunmuştur²²⁹.

Evlere izinsiz olarak girmek yalnızca hırsızlık amacıyla olmayıp tecavüz amaçlı da olabilmekteydi. Sivâsiler Mahallesi'nde oturan Gülüm adlı kadın yine aynı

²²⁸ BŞS B 140 77a.

²²⁹ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 113.

mahallede oturan Kadri adlı kişinin bir gün önce evine gelerek “... kızım Aziye nam bikre fi'l-şeni kasd eylemiştir...” şeklindeki beyanıyla adı geçen kişinin kızına tecavüze kalkıştığını söyleyerek dava açmış ve Kadri'nin durumunun mahalle halkından sorulmasını istemiştir. Mahalleli de Kadri'nin içki içtiğini ve kendine mahrem olmayan kadınlarla görüştüğünü bildirmiştir²³⁰.

Vergilerin toplanılmasında da mahallelerin önemli fonksiyonları olmuştur. “... işbu sene-i mübarekede vaki sefer-i hümayun beher hanesinden yüz guruş ve kurâsının beher hanesinden ellışer guruş bedel-i beldâr cem' ve tahsil olunmak babında ferman-ı 'ali sadır oldukda...” şeklindeki ifadeden sefer mühimmatı için harcanmak üzere Bursa'dan toplanan paranın mahalle ve köy bazında hane hesabına göre toplandığı anlaşılmaktadır²³¹. Bursa halkının yükümlü tutulduğu avarız türünden olan bu vergilerin büyük bir kısmı, mahalle ve köylerin en önemli kurumlarından biri olan avarız vakıfları tarafından karşılanmıştır. XVI. yüzyılda olağanüstü durumlarda aynî, nakdî veya hizmet şeklinde toplanan avarız vergileri, müslümanlar ve gayrimüslimleri içine alan ve vergi muafiyeti dışındaki bütün tebadan istenmiştir²³².

Devlet tarafından gönderilen ve kadınlara hitaben çıkmakta olan avarız vergi emirleri sicill-i mahfûza kaydedilerek²³³ ilgili kaza sınırları içinde avarız hanesi olarak adlandırılan birimler üzerinden mahalle ve köylerin tahammüllerine göre tevzi

²³⁰ BŞS B 112 13b.

²³¹ BŞS B 112 97b.

²³² Linda T. Darling, *Revenue-Raising & Legitimacy, Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden 1966, s. 47.

²³³ Avarız tahrir emri için bakınız: Oktay Özel, “Avârız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der.:Halil İnalcık-Şevket Pamuk, Ankara 2000, ss. 49-50.

olunmuştur²³⁴. Başlangıçta avarız türü vergiler gerçek hane üzerinden toplanmakta iken II. Bayezid döneminde artan harcamalar ve İstanbul depremi gibi nedenlerden dolayı devletin para ihtiyacını karşılamak amacıyla “Hudûs-u Âvârız” adı verilen vergi ile, her gerçek haneden iki akça nakit ile yirmi gerçek haneden bir hizmetli alınması kararlaştırılmıştır²³⁵.

1485 tarihli Bursa kadısına gönderilen padişah hükmünde avarız ifadesinin “salgun” olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu hükme göre bütün vilayetlere salgun emrolunmuş, diğer Anadolu vilayetleri gibi Bursa’daki her evden de on beş akça alınması emredilmiştir²³⁶. XVII. yüzyıl başlarından itibaren, avarız vergi yükümlülüğünde emlak ve arazi sahibi olmak şartı getirilmiş ve gerçek haneden daha çok sayıda gerçek haneyi içine alan avarız hanesi sistemine geçilmiştir²³⁷. Bu sistemle vergiler avarız haneleri üzerinden toplanmıştır. Bir avarız hanesi, bölgelere göre üç ile on gerçek hane arasında değişmiştir²³⁸.

Avarız vergilerinden muaf olanlar çıkarıldıktan sonra, geri kalan köy ve mahalle nüfusu tespit edilir, halk gelirine ve sahip olduğu gayrimenkule göre alâ evsat, hakîr, ahkar ve ednâ olmak üzere çeşitli guruplara ayrılır ve ödeyecekleri vergi miktarı tespit edilirdi. Avarız türü vergilerin toplanması sırasında önceden tespit edilen bu guruplara bakılmaksızın “... tahmilinden ziyade tekallif taleb ve rencide

²³⁴ Tevzi defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, s. 335.

²³⁵ Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu, II*, İstanbul 1998, s. 125.

²³⁶ Halil İnalçık, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler”, *Belgeler*, X/14, Ankara 1981, ss. 56-57.

²³⁷ Oktay Özel, “Avârız ve Cizye Defterleri”, s. 39.

²³⁸ Avarız hanesinin tespiti konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Nejat Göyünç, “Hâne Deyimi Hakkında”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, (İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı)*, Sa.:32, İstanbul 1979, ss. 331-348.

eylediklerin bildirib...” şeklinde mahalle halkının şikayetlerinin olduğu görülmektedir. Bu şikayet üzerine merkezden gönderilen emirde durumun kontrol edilerek mahalle halkından fazla vergi alınmaması istendiği gibi “... husus-u mezbur için bir dahi emrim varmalu eylemeyesin...” şeklinde bu tür durumlarla bir daha karşılaşılması konusunda görevlilere uyarıda bulunulmuştur²³⁹. Mahalle halkının tespit edilen tekallifi fakir olmaları dolayısıyla ödeyemediklerini bildirmeleri üzerine mahallede önceden tespit edilen avarız hane sayısının düşürülmesine yönelik talepler de vardır. Şeyh Hamid Mahallesi’nde yaşayanların önceden ondokuz olan avarız hane sayısının indirilmesi talebi karşısında merkezden gönderilen emirle bundan sonra tekalliflerin ondört avarız hane üzerinden alınması kararlaştırılmıştır²⁴⁰. Benzer bir talep 1659 tarihinde İmâret-i İsâ Bey Mahallesi’nden gelmiş ve otuz olan avarız hane sayısı bu tarihten sonra onbeş olarak değiştirilmiştir²⁴¹.

Kimi zaman da halk ödemesi gereken vergileri zamanında ödemediğinden dolayı merkezden uyarı gelmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, “...bin doksan yedi ve doksan sekiz senelerinde tersane ocaklığı olan Burusa kazasının kürekçi bedel-i avarızlarından mahallat ahalişi zimmetlerinde ziyade bekaya kalub imzalu deftere kesr ü noksan gelmek üzere kanun üzere tahmil olunmak babında...” şeklindeki ifadeyle ödenmesi gereken avarızın ödenmemesi dolayısıyla mahallelerin isimleri ve ödemeleri gereken vergiler tek tek yazılmak suretiyle bu vergilerin toplanması istenmiştir²⁴².

²³⁹ BŞS B 112 99b.

²⁴⁰ BŞS B 285 6b.

²⁴¹ Salih Pay, 1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer’iyye Sicili (Analiz ve Değerlendirme), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1987, ss. 196-197.

²⁴² BŞS B 112 101 ab.

Mahalle halkı, mahallede görevli olan kişiler üzerinde de etkilidir. Bu kimselerin görevlerini yapmaması ya da isimlerinin gayrimeşru ilişkilere karışması durumunda mahalle halkı müdehalede bulunarak bu kimselerin görevlerinden alınmasını sağlamıştır. Taşkın Mahallesi'nde imam olan Mehmet Efendi kendisine vekil tayin ettiği Seyyid İbrahim Efendi aracılığı ile kendinden önce imamlık yapan Ahmet Efendi'nin "...altı ay bir yıl mürûr idüb gelmemeyle ve bazı namahremden tehaşi olmayub su-i hali olduğuna binaen izn-i hakmü'ş-şer'le azl olunmuşdu..." şeklindeki ifadesiyle önceki imamın bir buçuk yıl süreyle görev yaptığı mescide gelmediği gibi kendine helal olmayan kişiler ile ilişkisi olduğundan dolayı görevinden alındığını bildirmiştir. Fakat Ahmet Efendi yine eski görevine tayinini istemiş, mahalle halkından durumu sorulduğunda mahalleli, "... mezbur Ahmed Efendi daima kendüye mahrem olmayan avratlar ile oturub aşır ve işret iderler fâsık ve fâcir ve mescid-i menzile bir yıl ve altı ay mürûr idub gelmemeyle ..." şeklindeki ifadeleriyle Ahmet Efendi'nin kötü kadınlar ile ilişkisi olduğu, bunlarla içki içtiği, sefil bir hayat sürdüğü ve mescitte görevli olduğu bir buçuk yıl içinde gelmediğini söyleyerek bu göreve layık biri olmadığını dile getirmişlerdir²⁴³.

Üç Kozlar Mescid-i Şerifi'nde günlük bir akça ile imam olan Hüseyin'i "...su-i halini cemaati umumen ikâz idüb ..." şeklindeki ifadeleri ile Hüseyin'e mahalle halkının ikazda bulunduğu ve görevinden alınmasını sağlayarak yerine Hacı Mehmet'in getirildiği görülmektedir²⁴⁴. Bursa Kütüğü'ne yansıyan bir başka örnek Zeynî Çelebi Türbesi'nde cüz okuyanlardan Seyfullah oğlu Ali hakkındadır. Daima fisk u fûcur üzere olup evinde birkaç fahişe kadın ve eşkıyalarla meclis kurup işret

²⁴³ BŞS B 140 21b.

²⁴⁴ BŞS B 285 22a.

ederlerken 1614'de mahkemedен nâib gönderilerek basılmış ve mahkemeye sevk edilip sicile kaydolduğundan cüz okuma görevinden alınmıştır²⁴⁵.

Bu tür belgelerin belki de en ilginç 1620 senesinde Ali Paşa Mahallesi'nde Parmaksız Mustafa Bey'in evinde oturan Bursa subaşı İbrahim Bey hakkında olanıdır. Mahalle ahalisi 1620'de mahkemeye gelerek “gece ve gündüz evine fahişeleri getirip fisk üzeredir, daima kabahat yapmaktadır. Bir gün mahallede büyük bir fesat olması mukarrerdir, el'an meclis kurup işret içmektedirler” diye İbrahim Bey'i şikayet etmişlerdir. Mahkemedен Mevlana Ahmet ile bir çok bîgaraz müslümanlar İbrahim Bey'in evine vardıklarında, Emine ve Ayşe adındaki iki fahişe ile meclis kurup işret etmekte olduğunu görmüşlerdir²⁴⁶. Görüldüğü gibi asayişten sorumlu olan subaşılar dahi bu tür olaylara karışabilmektedir.

İş yerlerinin mahalle içinde ya da dışında olması ödenecek vergi açısından önemlidir. İçlerinde bir Yahudi'nin de bulunduğu sabbâg (boyacı) taifesinden bir grup hâlâ tasarruflarında bulunan dükkân ve mahzenleri için saltanat fermanı ile sabit olan sursatlarını verdikleri halde, Veled-i Enbiyâ Mahallesi sakinleri “sabbâgların dükkânları ve mahzenleri mahalle sınırları içinde hane yerindedir” diyerek salyane talebinde bulununca sabbâglar da durumun araştırılması talebinde bulunmuştur. Yapılan araştırmada dükkânların hane yerinde olmadıkları halde mahzenlerin Veled-i Enbiyâ Mahallesi dahilinde hane yerinde oldukları “... ve her bir mahzenin el-yevm

²⁴⁵ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 139.

²⁴⁶ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 288.

kıymet-i şer'iyyesi bin akçadır...” şeklinde mahzenlerin kıymet tespitleri yapılmıştır²⁴⁷.

Mahalle halkı verilen hizmetlere de etki etmekte, ihtiyaç duyulan hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamaktadır. Hoca İlyas Mahallesi sakinleri “...karib yerde cami-i şerif olmayub müslümanlar savâb-ı cum'adan mahrum olmalarıyla mahalle-i mezburede vaki mesâcid-i şerif cami-i şerif olmagla her vechle mahall ve münasib olmagla mahalle-i mezbure ahalsi kendi tayyib mallarından mesâcid-i merkumeye minber vaz' itmek için izn-i hümayunum ricasına ilâm eyledikleri eelden izn-i hümayunum erzani kılub...” şeklinde kendilerine yakın bir cami olmadığından dolayı Cuma sevabından mahrum olduklarını bu yüzden mahallelerinde bulunan mescitlerin camiye dönüştürülmesi ve bunun için gerekli minberin mahalle halkının mallarından karşılanması konusundaki talepleri uygun görülmüştür²⁴⁸.

Buna benzer başka bir örnekte, Kız Ya'kub Mescid-i Şerifi'nin harap olan su kanallarının levazımları için “...mürûr-u eyyam hasebiyle ma-i mezkur harab olmagın kibel-i şer'den üzerine varılıb ne miktar künk bast olunmak ile ma-i mezbur mecra-i kadimine ...” şeklindeki ifadeyle geçen zaman içinde su kanallarının harap olduğu ve tekrar eski haline getirebilmek için ne kadar künk kullanılması gerektiği araştırılmış ve sonuçta Kız Ya'kub Mahallesi'nde yer alan tüm menzillere düşecek paralar ayrı ayrı gösterilerek toplam 7200 akça toplanması kararlaştırılmıştır²⁴⁹.

²⁴⁷ BŞS B 116 67a.

²⁴⁸ BŞS B 285 30b.

²⁴⁹ BŞS B 285 12b.

Mahalle halkı sahip oldukları evlerin şekli ve evleri üzerinde yapacakları değişiklikler nedeniyle de birbirine karşı sorumludur. Eğer yapacakları değişiklik komşusuna zarar verecekse derhal bu değişiklikten vazgeçilmekte ya da zarar vermeyecek şekilde yeniden düzenlenmektedir. Hacı İskender Mahallesi'nde oturan Mustafa, Erakir adlı bir Ermeni ile komşudur. Erakir'in menzili duvarı dışında eskiden beri bir su yolu bulunmakta Mustafa da bu su yolu ile birleşecek yeniden bir su yolu yapmak istemektedir. Erakir ise "...zıkr olunan kârîzden menzirim cidarına zarar tertib ider deyü mani olur..." şeklinde yapılacak su yolunun duvarına zarar vereceğini iddia ederek karşı çıkmaktadır. Yapılan keşifte "...fi'l-hakika zıkr olunan kârîz kadimin tarîk-i âmmda vaki mecrasına mezbur Mustafa'nın müceddeden ihdas ve idhal eyledüğü bina zirâ'yla tavlen seksan zirâ' garzen mesfur Erakirin menzili cidarına vechen minel'l-vücuda zararı yokdur..." şeklinde yapılan ölçümler sonucunda yapılacak su yolunun Erakir'in menzil duvarına bir zararı olmayacağı ortaya konulmuştur²⁵⁰.

Hacılar Mahallesi'nde birbirine komşu olan mülk sahiplerinden birinin haber vermeden duvar çekmesi ve diğerinin bunu şikayetidir. Durumun araştırılması sırasında duvarın kendisine ait olmadığını söylemesine rağmen şahitlerin devreye girmesi ile dava edilen Hacı Mehmet'in duvarı tasarruf etme hakkından men edilmesine karar verilmiştir²⁵¹.

Görüldüğü gibi mahalle bazında oluşturulan oto-kontrol sistemi sayesinde mahalle halkı kendi kaderi üzerinde söz söyleyebilen, gerektiğinde olayların seyrine

²⁵⁰ BŞS B 116 44a.

²⁵¹ BŞS B 83 34a.

müdahale edebilen bir topluluk özelliği taşımaktadır. Suçluların tespiti ve cezalandırılması, alınacak vergilerin tespiti, görevli olan kişilerin kontrolleri, gerektiğinde bu kişilerin görevlerinden alınması, ihtiyaç duyulan hizmetlerin yerine getirilmesi gibi pek çok konuda etkin rol oynamışlardır.

6.2. Terekelere Göre Mahallelerin Gelir Düzeyleri

Tereke kayıtlarındaki bilgiler sayesinde ailelerin iktisadi durumları ile ilgili olarak, refah seviyelerini, ne tür mal ve para varlıklarına sahip olduklarını açık olarak rakamlarla görmek mümkündür. Ayrıca miras bırakan kişinin içtimai durumu ve menşei, mirasçuları dolayısı ile de aile yapısı terekeler sayesinde incelenebilir²⁵².

Tereke kayıtları, tutulurken terekeye konu olan her türlü mal ve eşya çeşidine göre kaydedilmiştir. Bu işlem, o sırada hazır olan ehl-i hibre yani bilir kişi ve mirasçuların huzurunda yapılmıştır. Piyasa değerini iyi bilen dellalların takdir ettikleri değerler her eşya veya malın altına yazılmıştır. Bu sayede eşyaların kaybı ve bir kısım eşyaların kayıt dışı tutulması suretiyle diğer mirasçuların zarara uğraması önlenmiştir. Ayrıca mal ve eşyaların fiyatları yüksek tutularak fazladan resm alınması da önlenmiştir. Bilindiği gibi kadı ve maiyetindeki kişilerin maaşları olmayıp mahkemeye gelen davalardan aldıkları resimler ile geçimlerini sağlamışlardır²⁵³. Terekelerden aldıkları resme “Resm-i Kısmet” adı verilmektedir²⁵⁴.

²⁵² Hüseyin Özdeğer, *1643-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988, s. 9.

²⁵³ Osmanlı Kanunnamelerinde bu mesele “... ve resm-i kısmet ziyade alınmak için mütevefânın metrukatını ziyade tutmaktan hazer edile ehl-i hibre ile göre...” şeklinde ifade edilmektedir. Hüseyin Özdeğer, *1643-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, s. 12.

²⁵⁴ Resm-i Kısmet: Ölenlerin terikelerinin tesbitiyle hâsıl olan paranın vereselerine dağıtılması mukabilinde alınan harç yerinde kullanılır bir tâbirdir. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993, ss. 30-31.

Şer'i hukuka göre terekenin paylaşımında mirasçılar arasındaki sıralama şöyledir²⁵⁵:

1-Eshâb-ı ferâiz: Bunlar on iki olup, onu nesebi, ikisi de karı-koca gibi sebebi olan birinci dereceden mirasçılardır.

2-Asaba-i nesebiyye: Birinci zümredkilerin hissesi terekenin tamamını kaplamazsa bunlara da miras düşer.

3-Asaba-i sebebiyye: Azat edilmiş, kölenin eski sahibi olup ölenin yakın mirasçısı yok ise, bu eski sahibine mirası kalır.

4-Neseben eshâb-ı ferâize reddet: İkinci ve üçüncü dereceden miras alan yoksa, belli makyaslarda hissesini artıran birinci derecedeki mirasçılar.

5-Zevi'l-erhâm: Bunlar genellikle ana tarafı akrabalarından oluşmaktadır.

6-Mevle'l-muvalât: Bir kimse Müslüman olurken himayesine girdiği veya köle iken diyetini ödeyen, bu kişi onun mevlâsı olur ki mirasına girer.

7-Mukarün leh binneseb ale'l-gayr: Vefat eden kimsenin sağlığında akrabası olduğunu iddia ettiği şahıs.

8-Musâ leh bima zade ale's-sülüs: Yukarıda sayılanlardan hiçbir mirasçısı olmayanların, vasiyetinde üçte birden faydalanacak olanlar.

9-Beytü'l-mâl: Vefat eden şahsın hiç mirasçısı olmazsa veya mirasçılardan artan olursa bunlar beytü'l-mala kalır.

Yukarıda sıralanan mirasçılara dair örneklerden bazıları şunlardır:

²⁵⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istıfâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, V, s. 359.

Çekirge Mahallesi'nde vefat eden Saliha adlı kadının kocası Mehmet dışında mevlâsı yani kendisini azat eden Rahime adlı kadın da bulunmaktadır²⁵⁶. Buna benzer başka bir örnekte ise, Simidci Mahallesi'nde vefat eden İsmihan adlı kadının kocası Mehmet dışında kendisini azat eden Halil'in Abdullah ve Mustafa adlı iki oğlu da bulunmaktadır²⁵⁷.

Vefat eden kişinin küçük yaşta çocuğu varsa ya da sahihsiz bir yetime miras kalmışsa onun hakkını korumak mahkemenin görevidir ve mahkemeler bu görevi vasiler aracılığı yerine getirmişlerdir. Veled-i Na'l-band Mahallesi'nde vefat eden Abdülkadir'in mirasçıları karısı Fatma ve iki küçük oğludur. Terekenin hemen altına düşülen notta "sagir-i mezburun balada zikr olunan hissesi kibel-i şer'den mansub vasisi olan Ahmed Çelebi'ye teslim olundu"²⁵⁸ şeklindeki ifadeyle çocukların hissesini idare için vasi olarak Ahmet Çelebi'nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Benzer bir örnekte, Veled-i Habîb Mahallesi'nde vefat eden İsmihan adlı kadının kocası ve kendisinden önce ölen oğlunun çocuklarından başka mirasçısı yoktur. Bunların da yaşları küçük olduğundan terekenin altına "sagir mezbur Esseyyid İbrahim'in 15708 akça hissesi taraf-ı şer'den mansub vasisi ve karındaşı mezbur Esseyyid Mehmed Çelebi'ye teslim olunduğu kayd olunduğu bu mahalle şerh verildi"²⁵⁹ şeklinde not düşülmüştür.

Bazen şahısların ölümü ardından bazı akrabaları çıkararak bıraktığı terekeden hak iddia etmişlerdir. Elvân Bey Mahallesi'nde Hanım adlı kişinin ölümü ardından

²⁵⁶ BŞS B 137 27b-28a

²⁵⁷ BŞS B 187 21a

²⁵⁸ BŞS B 149 9a.

²⁵⁹ BŞS B 187 42b.

böyle bir olay yaşanmıştır. Ayşe adlı kadın, ölen Hanım adlı kadının tek mirasçısının Hanım'ın kocası olmayıp kendisinin de akraba sıfatıyla hakkı olduğunu söylemiştir. Durum Hazreti Emir ve Bahâdır Ağa Mahalleleri'nden sorulduğunda "...mezbur Aişe Hatun için dayım kızıdır..."²⁶⁰ şeklinde ifadeye bulunduğunu söyleyerek onu haklı çıkarmışlardır. Mahkeme bunun üzerine Ayşe adlı kadının da varis olduğuna karar vermiştir.

Geride mirasçı bırakmadan ölenlerin ya da ortadan kaybolup kendilerinden haber alınamadığından ölmüş kabul edilenlerin gayrimenkulleri bir müddet sonra beytü'l-mal tarafından satılmaktadır. Böyle bir durumda öldüğü sanılan kişi ortaya çıkınca satış işlemine müdahalede bulunabilmektedir. Mehmet Bey adlı kişi İstanbul'da Edirne Kapsu denilen yerde iken kendisine ait İstabl-ı Bâyezid Mahallesi'nde bulunan dükkânını Kara Mustafa adlı kişinin zabt ettiğini söyleyerek davacı olmuştur. Durum Kara Mustafa'dan sorulduğunda ise beytü'l-mal emini olan Mustafa Ağa'nın "...Mehmed Bey için vefat eyledi ve varisi marufu yoktur..." şeklindeki ifadesiyle Mehmet Bey'in öldüğünü ve mirasçısı olmadığını söyleyerek adı geçen dükkânı kendisine 15 esedi guruşa sattığını belirtmiştir. Mahkeme, bu durumda dükkânın gerçek sahibinin Mehmet Bey olduğuna kanaat getirerek Kara Mustafa'nın dükkândan kasr-ı yedine yâni ferâgat etmesine tenbih kararı vermiştir²⁶¹.

Miras taksimi sırasında anne karnındaki çocuklar da mirasçı olmaktadır. Çardak Mahallesi'nde oturan İbrahim adlı kişinin vefatından sonra mirasçısı olarak karısı ve bir kızı olduğu belirtildikten sonra karısının hamile olduğu da belirtilmiş

²⁶⁰ BŞS B 90 114a.

²⁶¹ BŞS B 75 12a.

yekün kısmında “hisseyi haml” şeklinde anne karnındaki çocuğun terekeden düşen hissesi de yazılmıştır²⁶².

TABLO 10

1670-1698 Yılları Arasındaki Tereke Kayıtlarına Göre Mahallelerin Gelir Düzeyleri ve Çocuk Sayısı

Mahalle Adı	Belge Sayısı	Toplam Tereke Değeri	Ortalama Tereke Değeri	Toplam Çocuk Sayısı
Abdal Mehmed	32	426723	13335	40
Ahmed Bey	2	31837	15919	2
Ahmed Dâi	17	373352	21962	13
Ahmed Paşa	8	138632	17329	10
Akbiyık	1	22800	22800	3
Alâaddin Bey	15	617648	41177	22
Alaca Hırka	7	88638	12663	11
Alaca Mescid	20	3306736	165339	29
Ali Paşa	23	452998	19696	25
Altıparmak	7	199548	28507	8
Arab Mehmed	19	1241964	65367	29
Arablar	11	323683	29426	16
At Bazarı (Bazar-ı esb)	6	93928	15655	9
Attâr Hüssâm	6	67070	11178	3
Azeb Bey	14	314695	22478	18
Baba Zakir	9	246518	27390	11
Bâb-ı Zemîn	12	363744	30312	15
Babü's-Sicn	6	90792	15132	4
Bahâdır Ağa	7	67353	9622	8
Balık Bazarı (Bazar-ı Mahi)	13	341192	26246	15
Başçı İbrahim	3	21956	7319	2
Bâyezid Paşa	6	78576	13096	13
Bedreddin	15	665692	44379	26
Beşikçiler	5	99468	19894	6
Bezzazoğlu (Veled-i Bezzaz)	2	65133	32567	2
Bilecik	9	179284	19920	8
Bulgarlar	7	1223121	174732	10
Cafer Hoca	2	39720	19860	3

²⁶² BŞS B 151 84a.

Câmi-i Kal'a	10	661888	66189	12
Câmi-i Kebir	5	77269	15454	3
Çardak	4	65410	16353	3
Çekirge	10	193146	19315	14
Çelebi Sultan Mehmed Han	22	357828	16265	26
Çelebiler	3	9229	3076	3
Çerâğ Bey	1	519600	519600	3
Çınarlı	6	2659776	443296	13
Çoban Bey	2	51567	25784	1
Çukur (Mescid)	2	360881	180406	3
Çukurca	2	30522	15261	4
Darbhane	8	415826	51978	10
Davud Efendi	2	3987	1994	5
Davud Kadı	2	22680	11340	2
Dâye Hatun	24	894252	37261	41
Debbağlar	6	345611	57602	13
Demirkapı	7	164036	23434	7
Doğan Bey	7	64780	9254	10
Duhter-i Şeref	14	440997	31500	11
Ebû İshak	4	31741	7935	4
Ebû Şahme	13	2423797	186446	15
Elmalık	19	318833	16781	22
Elvân Bey	12	126449	10537	23
Enârli	17	325906	19171	15
Erzincani	8	804006	100501	14
Eski Kaplıca	1	8892	8892	1
Eşrefiler	4	32149	8037	7
Fazlullah Paşa	5	59566	11913	5
Filiboz	12	389051	32421	23
Gazi Hüdâvendigâr	16	289026	18064	20
Hacı Baba	22	330151	15007	24
Hacı İlyas	9	106513	11835	5
Hacı İskender	13	245574	18890	12
Hacı İvaz Paşa	1	6690	6690	0
Hacı Sevinç	11	299174	27198	23
Hacı Sevindik	9	113149	12572	12
Hacı Seyfeddin	5	57664	11533	5
Hacılar	20	773392	38670	26
Hamam Tekye	1	10552	10552	0
Hamza Bey	13	121434	9341	14
Hamza Habbâz	4	100802	25201	3
Hasan Paşa	4	70282	17571	1
Havz	15	271047	18070	15
Hayreddin Paşa	16	1403523	87720	16
Hazreti Emir	19	885994	46631	24

Hıdırlık	1	3700	3700	2
Hisar Camii	1	1062	1062	0
Hoca Alizâde	22	790049	35911	37
Hoca Hasan	2	39188	19594	0
Hoca Mehmed Karamani	23	770561	33503	38
Hoca Mentеш	9	137315	15257	9
Hoca Taşkın	5	21278	4256	5
Hoca Tayyib	17	414858	24403	8
Hoca Yunus	8	307491	38436	8
Hoşkadem Makramavî	7	261313	37330	8
Istabl-ı Bâyezid Paşa	8	364001	45500	12
İbrahim Paşa	10	1234420	123442	11
İki Kapılı Mescid	1	2020	2020	1
İmâret-i İsâ Bey	13	1024452	78804	23
İncirlice	15	1752043	116803	21
İsâ Bey Fenâri	22	804840	36584	29
İshak Şah	11	314192	28563	10
Kademerî	8	218543	27318	10
Kal'a-i Umur Bey	4	184850	46213	2
Kanberler	9	114097	12677	10
Kara Ağaç	14	189057	13504	13
Kara Kedi (Kara Kadi)	18	697865	38770	22
Kara Kürlü	1	74223	74223	3
Kara Mazak (İncegizler)	4	35301	8825	7
Kara Şeyh	14	1627149	116225	20
Kassab Hüseyin	5	48454	9691	4
Kavaklı	17	2165049	127356	31
Kayabaşı	23	556950	24215	37
Kaygan(zâde)	14	232760	16626	14
Kazzâzoğlu (Veled-i Kazzâz)	36	1067284	29647	44
Kepezler	3	91051	30350	6
Kırknerdbân	4	148786	37197	4
Kız Ya'kub	13	100326	7717	16
Kızılcabayır	2	21200	10600	2
Kiremitci(zâde)	28	323643	11559	28
Kirişçikızı	6	279797	46633	5
Koca Naib	19	1011965	54442	37
Köseler	6	70250	11708	6
Köstereciler	5	58972	11794	1
Kurdoğlu (Veled-i Kurd)	7	84317	12045	11
Kurşunlu (Hacı Yakub)	10	88693	8869	5
Maksem	7	55510	7930	17
Maksem-i Gökdere	1	28504	28504	0
Manastır	21	3103210	147772	32
Mantıcı	12	339470	28289	10

Mecnûn Dede	9	192064	21340	9
Mes'ud Makramavî	13	403620	31048	8
Meydancık	9	74847	8316	5
Mizânoğlu (Veled-i Mizân)	13	114661	8820	10
Molla Fenâri	4	4015	1004	7
Muradiye (Sultan Murad Han)	11	143599	14360	4
Mücellidî	9	108313	12035	14
Mürekebcî	1	135002	135002	1
Na'l-bandoğlu (Veled-i Na'l-band)	20	1870781	93539	26
Nakkaş Ali	5	273340	54668	5
Namazgâh	8	80060	10008	1
Nasuh Paşa	2	51747	25674	0
Pınarbaşı	12	154932	12911	7
Reyhan Paşa	21	2767246	131774	30
Sağrıçı Sungur	3	782063	260688	2
Sarı Abdullah	8	839030	104879	11
Satı Fakîh	9	1115251	123917	9
Sedbaşı	8	191080	23885	7
Selçuk Hatun	19	1158558	60977	21
Selimoğlu	7	281188	40170	13
Seyyidler	1	10316	10316	3
Simidci	6	78622	13104	4
Simkeş	5	80348	16070	5
Sivâsiler	9	216061	24007	14
Sultan Orhan	7	220165	31452	11
Süzen Kefen	24	1315708	54821	39
Şahin Lala	5	11383	2277	5
Şehâbeddin Paşa	23	445520	19370	31
Şehre Kûsdi	3	36244	12081	1
Şeker Hoca	30	4451291	148376	24
Şeyh Hamid	5	24906	4981	2
Şeyh Kızı	5	54737	10947	9
Şeyh Konevî	7	90190	12884	9
Şeyh Paşa	19	1035875	54120	29
Şeyh Şiblî	2	25540	12770	3
Tahtalı Mescid	1	7085	7085	3
Tahte'l-Kal'a	1	4528	4528	0
Tatarlar	6	120379	20063	9
Tefsîrhân	3	64748	21583	2
Tekye Mescid	10	302295	30230	7
Temennâ	2	15348	7674	1
Timurtaş	14	294829	21060	25
Umur Bey	17	887810	52224	30
Üçkozlar	2	231469	115735	7

Veled-i Bevvâb (Kapıcızâde)	8	129981	16248	16
Veled-i Enbiyâ	11	376042	34186	15
Veled-i Habîb	10	707249	70725	11
Veled-i Harîrî	10	324185	32419	15
Veled-i Harrât	10	361545	36155	19
Veled-i Helvaî	2	56408	28204	2
Veled-i Sarayî	10	1066064	106606	21
Veled-i Vezerî	12	413427	34452	18
Veled-i Yâniç	5	177835	35567	5
Veli Şemseddin	7	221504	31643	8
Yahşi Bey	13	324465	24959	18
Yeni Bezzâz	17	8303397	488435	17
Yeni Mescid	6	332121	55354	11
Yıldırım	6	656065	109344	16
Yiğid-i Cedîd	6	709552	118259	9
Yiğid-i Köhne	8	250308	31289	9
Zağferânlık	8	72937	9117	5
Zeyniler	2	106804	53402	2

İncelediğimiz dönemde evli ve çocuğu olan toplam 1007 kişinin terekesinden elde ettiğimiz bilgilere göre ortalama çocuk sayısı 2,15'dir.

TABLO 11

Ortalama Tereke Miktarlarına Göre En Fazla Tereke Miktarının Olduğu İlk 20

Mahalle

Mahalle Adı	Belge Sayısı	Toplam Tereke Değeri	Ortalama Tereke Değeri	Toplam Çocuk Sayısı
Yeni Bezzâz	17	8303397	488435	17
Çınarlı	6	2659776	443296	13
Sağrıçı Sungur	3	782063	260688	2
Ebü Şahme	13	2423797	186446	15
Çukur (Mescid)	2	360881	180406	3
Bulgarlar	7	1223121	174732	10
Alaca Mescid	20	3306736	165339	29
Şeker Hoca	30	4451291	148376	24
Manastır	21	3103210	147772	32
Mürekkebcî	1	135002	135002	1

Reyhan Paşa	21	2767246	131774	30
Kavaklı	17	2165049	127356	31
Satı Fakih	9	1115251	123917	9
İbrahim Paşa	10	1234420	123442	11
Yiğid-i Cedid	6	709552	118259	9
İncirlice	15	1752043	116803	21
Kara Şeyh	14	1627149	116225	20
Üçkozlar	2	231469	115735	7
Yıldırım	6	656065	109344	16
Veled-i Sarayî	10	1066064	106606	21

TABLO 12

Sosyal Statüye Göre Tereke Dağılımları

Sosyal Statü	Belge Sayısı	Tereke Miktarı
Ağa	8	445696
Attar	1	8700
Attar, Hacı	1	3335
Bakkal, Hacı	1	12120
Berber	1	1307
Berber, Çelebi	1	1227
Beşe	26	17225
Bey	9	50504
Çavuş	4	182499
Çelebi	45	50525
Debbağ	1	8640
Debbağ, Çelebi	1	14760
Debbağ, Dede	1	4896
Debbağ, Hacı	2	24466
Dede	13	18860
Demirci	1	9091
Deveci	1	25080
Dolabçı	1	38760
Efendi	49	87116
Hacı	142	182564
Hacı, Ağa	3	240446
Hacı, Beşe	6	193607
Hacı, Bey	3	60820
Hacı, Çavuş	1	1876940
Hacı, Çelebi	1	51360
Hacı, Dede	2	25111
Hacı, Efendi	1	58749
Haffaf	2	17414
Hafız, Efendi	1	2000
Harrat	1	19242
Helvacı	1	11602

Hoca	1	6098
İmam	1	12609
Kadayıfçı	1	106800
Kadifeci	1	28504
Kadifeci, Çelebi	1	12830
Kasap	1	13920
Kasap, Hacı	1	5023
Kethüda	1	103200
Molla	3	9489
Müderris	5	361120
Müezzin	3	10848
Nalbant	1	33000
Nalbant, Çelebi	1	1156
Nalbant, Hacı	1	27508
Nalbur, Hacı	2	89211
Odabaşı	1	19410
Pazarcı	1	65280
Pazarcı, Hacı	1	31920
Sabbağ	2	26599
Sarraç	3	3771
Seyyit	23	112196
Seyyit, Ağa	1	33240
Seyyit, Çavuş	1	107690
Seyyit, Çelebi	1	177720
Simkeş	1	9115
Şerife	21	147580
Şeyh	11	20400
Şeyh, Efendi	3	147388
Tüccar (Ermeni)	2	60540
Tüccar, Hacı	1	7804920

6.3. Mahallelere Göre Ev Satışları

TABLO 13

Mahallelere Göre Ev Satışlarının Belge Sayıları ve Ortalama Değerleri

Mahalle Adı	Bel.Say.	Ort. Değ.
Abdal Mehmed	11	66
Ahmed Bey	1	120
Ahmed Dâi	11	131
Ahmed Paşa	12	101
Alâaddin Bey	6	83
Alaca Mescid	5	150
Alaca Hırka	7	39

Ali Paşa	14	96
Altıparmak	7	52
Arab Bey	1	150
Arab Mehmed	10	262
Arablar	10	75
At Bazarı (Bazar-ı esb)	5	102
Attâr Hüssâm	4	62
Azeb Bey	18	74
Baba Zakir	5	107
Bâbü's-sicin (Bâb-ı Zindan)	11	76
Bâb-ı Zemin (Yer Kapı)	11	192
Babülyesire	1	100
Bahâdır Ağa	5	38
Balık Pazarı (Bâzâr-ı Mahi)	11	78
Bâyezid Paşa	3	26
Bedreddin	7	100
Beşikçiler	3	21
Bezzazoğlu (Veled-i Bezzaz)	3	77
Bilecik	3	52
Bulgarlar	5	109
Cafer Hoca	5	101
Câmi-i Kal'a	6	193
Câmi-i Kebir	2	300
Çardak	3	68
Çarşı	5	54
Çekirge	15	95
Çelebiler	5	25
Çerağ Bey (Çırak Bey)	3	85
Çukur (Mescid)	5	30
Darbhane	1	100
Davud Efendi	4	50
Dâye Hatun (Taya Kadın)	10	57
Debbağlar	5	66
Demirkapı	15	111
Doğan Bey	11	65
Duhter-i Şeref	3	213
Duyur Kuyu	1	25
Ebû Ishak	3	84
Ebû Şahme	4	391
Elmalık	16	118
Elvân Bey	4	41
Enârlı (Narlı)	10	53
Erzincanî	1	370
Eşrefiler	6	68
Fazlullah Paşa (Feyzullah Paşa)	3	37
Filiboz	5	228

Hacı Baba	6	200
Hacı İlyas	12	69
Hacı İskender	16	72
Hacı Sevinç	2	176
Hacı Sevindik	4	72
Hacı Seyfeddin	3	57
Hacı Yakub	11	66
Hacılar	4	164
Hamza Bey	19	38
Hamza Habbâz	7	86
Hasan Paşa	4	50
Havz	11	69
Hayreddin Paşa	3	43
Hazreti Emir	30	97
Hıdırlık	1	9
Hoca Alizâde	9	151
Hoca Hüsrev	1	70
Hoca Mehmed Karamani	20	113
Hoca Menteş	6	31
Hoca Nakkaş	1	10
Hoca Tayyib	5	160
Hoca Yunus	4	59
Hoşkadem Makramavî	6	86
Istabl-ı Bâyezid Paşa	14	47
İbrahim Paşa	4	186
İmâret-i Isâ Bey	3	95
İncegizler (Kara Mazâk)	12	23
İncirlice	10	83
İsâ Bey Fenâri	10	123
İshak Şah	8	87
Kademerî	9	46
Kal'a-i Umur Bey	4	93
Kanberler	7	76
Kara Ağaç	8	174
Kara Kedi (Karakadı)	6	137
Kara Şeyh (Küşteri)	9	194
Karakürli	1	46
Kassab Hüseyin	2	34
Kavaklı	8	266
Kayabaşı	32	101
Kaygan	6	154
Kazzâzoğlu (Veled-i Kazzâz)	13	75
Kepezler	3	100
Kız Ya'kub	6	64
Kızılcabayır	4	20
Kızlar	1	35

Kiremitci(zâde)	37	52
Kirişcikızı	9	57
Koca Nâib	29	86
Köseler	3	110
Köstereciler	5	39
Kurşunlu	2	70
Kurdoğlu (Veled-i Kurd)	12	90
Maksem	10	56
Maksem-i Gokdere	4	67
Manastır	7	169
Mantıcı	5	118
Mecnûn Dede	10	157
Mürekkebcî	5	34
Mes'ud Makramavî	4	77
Meydancık	18	42
Mizânoğlu (Veled-i Mizân)	12	36
Molla Arap	5	69
Molla Fenari	11	50
Muradiye (Sultan Murat Han)	8	69
Musa Baba	2	38
Mücellidî	4	35
Nakkaş Ali	6	77
Na'l-bandoğlu (Veled-i Na'l-band)	15	240
Namazgâh	11	42
Nasuh Paşa	1	76
Orhan	10	135
Pınarbaşı	13	40
Reyhan Paşa	15	113
Sagricısunğur	3	218
Saray Camii	1	238
Satı Fakih	3	148
Selçuk Hatun	11	158
Selimiye	1	22
Sedbaşı	5	158
Simidci	3	25
Simkeş	3	94
Sinan Paşa	3	1145
Sivâsiler	7	84
Sultan Mehmet Han	40	65
Süzen Kefen	16	82
Şahin Lala	8	30
Şehabeddin Paşa	4	98
Şehre Kûsdi	7	62
Şehzâde	4	189
Şeker Hoca	11	233
Şerafeddin Paşa	4	52

Şeyh Hamid	10	30
Şeyh Konevî	8	40
Şeyh Paşa	8	111
Şibli	6	56
Tahta Mescit	4	88
Taşkun Hoca	6	30
Tatarlar	7	50
Tefsîrhân	3	670
Tekye Mescid	1	90
Temennâ	2	54
Temennâ-i Sagir	1	66
Timurtaş (Demirtaş)	24	47
Umur Bey	24	79
Üçkozlar	2	20
Veled-i Abdurrahman	7	7
Veled-i Bevvâb	12	53
Veled-i Enbiyâ	3	121
Veled-i Habib	11	163
Veled-i Harirî	1	160
Veled-i Harrât	8	50
Veled-i Helvâî	8	248
Veled-i Selim	1	170
Veled-i Vezirî	5	57
Veled-i Yanic	2	625
Veli Şemseddin	8	135
Yahşi Bey	8	95
Yeni Bezzâz	8	102
Yenice Mescidi	2	63
Yıldırım	5	42
Yiğidi Köhne	2	46
Yiğid-i Cedit	1	47
Zağferânlık	5	91
Zeyniler	6	115

TABLO 14

Ev Satışlarının En Fazla Yapıldığı İlk 20 Mahalle ve Satışı Yapılan Evlerin Ortalama Değerleri

Mahalleler	Belge Sayısı	Ortalama Değeri
Kiremitçi	37	52
Kayabaşı	32	101
Hazreti Emir	30	97
Koca Naib	29	86
Sultan Mehmed Han	29	63
Timurtaş	24	47
Umur Bey	24	79
Hoca Mehmed Karamani	20	113
Hamza Bey	19	38
Azeb Bey	18	74
Meydancık	18	42
Elmalık	16	118
Hacı İskender	16	72
Süzen Kefen	16	82
Çekirge	15	95
Demirkapı	15	111
Na'l-bandoğlu	15	240
Reyhan Paşa	15	113
Ali Paşa	14	96
Istabl-ı Bâyezid Paşa	14	47

Hisar ve çevresini merkez kabul ederek ev alım-satımlarına göre hazırlanmış olduğumuz Tablo 15'de²⁶³ görüldüğü üzere 1670-1698 yılları arasında en fazla ev alım-satımının gerçekleştiği yerler merkezin doğu yakasında kalan mahalleler gözüksede mahalle sayıları ve belge sayıları oranlanacak olursa gerçekte sıralamanın güney, merkez, kuzey, doğu ve batı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak, şehrin Uludağ eteklerinde kalan güney kesimlerinde su kaynaklarının

²⁶³ Kızlar, Duyur Kuyu, Hamza Habbaz, Havz, Hoca Hüseyin, Hoca Nakkaş, Sinan Paşa ve Şehzâde Mahalleleri'nin tam olarak yerleri tespit edilemediğinden bu tablodaki verilere dahil edilmemiştir.

bol olması, kayalık bir bölge olmasından dolayı depreme daha dayanıklı, yüksekte kalması nedeniyle de korunmanın daha kolay olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

TABLO 15

Ev Alım-Satımlarına Göre Bursa Şehri'nin Gelişim Yönleri

	Merkez	Doğu	Batı	Kuzey	Güney
Mahalle Sayısı	49	69	11	32	9
Belge Sayısı	351	539	107	241	55
ENDEKS	%13,96	%12,80	%10,28	%13,27	%16,36

7. Bağ, Bahçe ve Arsa Satışları

Mülkiyet hakkının en önemli konularından biri de toprak mülkiyetidir. Osmanlı kanunnamelerinin büyük çoğunluğu toprak mülkiyeti konusuna ayrılmıştır. İslâm hukuku, toprağa değerli eşyalardan farklı hükümler getirmiştir. Diğer eşyaya malik olmak için “ihraz” (meşru zilyetlik) yeterli iken, toprak mülkiyeti için “ihya” ek olarak şart koşulmuştur²⁶⁴.

Bağ, bahçe gibi ekilebilir alanlarda emekten tasarruf etme amacına yönelik olarak bir kısım yollara başvurulmuştur. Örneğin Bursa’da dut ağaçları fazla büyümelerinin engellenmesi için, sık aralıklarla dikilmiştir. Böylece daha az emekle kolayca hasat yapılabilmiştir²⁶⁵. Dut bahçelerinin korunmasına yönelik olarak da çeşitli önlemler alınmıştır. Bursa Kütüğü’nde “Dut Bahçeleri” başlığı altında Bursa kadısının mütesellim ağaya yazdığı mektupta, Bursa içinde ve etrafındaki bahçelere

²⁶⁴ Sezai Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, İstanbul 1967, s. 45.

²⁶⁵ Reşat Kasaba, “Batı Anadolu’da Göçmen Emeği”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, s. 125.

dikilen dut ağaçlarının yapraklarını muhafaza için bundan önce sahipleri, bekçiler koymak suretiyle dut bahçelerini emniyet altına almasına rağmen ahvali meçhul bazı ahlâksız kimseler tarafından gece karanlığında bahçelerde fesat yapıldığı ve insanların öldürüldüğü dile getirilmektedir. Bundan dolayı bekçilerin yerine eskiden olduğu gibi buraların korunması için mütesellim ağanın görevlendirilmesi gerektiği ve çevredeki ahalinin ileri gelenlerinin de bu doğrultuda isteklerinin olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca bizzat mütesellim ağanın güvenilir kişileri tayin etmesi ve iki-üç günde bir “...siz dahi bizzat kol ve tebdile çıkıp...” şeklinde bizzat mütesellim ağanın da kontrol etmesini, yaprak çalanları ve hayvan sokmak suretiyle bahçelere zarar verenleri tespit ederek gerekli cezaya çaptırılmalarını istemiştir²⁶⁶.

Bir başka önemli özellik ise bu tür alanların sulanmasıdır. Hoca Menteş Mahallesi’nde oturan Ayşe adlı kadın aynı mahallede bulunan bahçesini Seyyid Mehmet Çelebi’ye 411 adet esedi guruş ile bir rub’ guruşa satışında bahçenin özellikleri sıralanırken “...dört adet destgâhlu tabdahane ve iki köşk ve bir kurdevi ile iki yerde hâbiye-i mâ’-i câri ve zât-ı eşcarı müsmire ve gayr-i müsmireyi müştemil olub her Cum’a günü vakt-i fecrden vakt-i zuhura değin Küçük Su dimegle maaruf olan mâ’-i câriden hakk-ı saki olan...” şeklindeki ifadeden satılan bahçenin hangi gün, hangi kaynaktan, ne kadar süreyle sulanabileceği belirtilmiştir²⁶⁷. Hacı Seyfeddin Mahallesi’nde oturan İsa adlı kişi Kuru Çay adı verilen yerde bulunan bahçesini 100 kıta esedi guruşa Mehmet adlı kişiye satmıştır. Bahçenin özellikleri sıralanırken “...her hafta aharr günü vakti ’asrdan vakti aşâyâ değin Gökdere nam

²⁶⁶ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 396.

²⁶⁷ BŞS B 143 85b.

nehrden hakk-ı saki olan...” şeklindeki ifadeyle yine bahçenin ne zaman ve hangi kaynaktan sulanabileceği belirtilmiştir²⁶⁸.

Sulama ile ilgili tespit edilen bu kurallara riayet edilmediği ya da birbirlerinin haklarına tecavüz edildiği durumlarda hemen mahkemeye başvurulmuştur. Mehmet Efendi “...her hafta sülâsâ’ günü vakt-i sabahtan vakt-i asra değin değirmen suyundan hakk-ı sakisi var iken...” şeklindeki ifadesiyle her hafta Salı günü sabahtan ikinci vaktine kadar değirmen suyundan bahçesinin sulama hakkı olduğu halde İbrahim Efendi adlı kişinin buna mani olduğunu ve söz konusu günde kendi bahçesini suladığını söyler. Durum Kara Ağaç Mahallesi’nde oturanlardan sorulduğunda Mehmet Efendi’yi doğrulayan ifadeleri ile İbrahim Efendi sulama gününe riayet etmesi konusunda uyarılmıştır²⁶⁹.

Satışı yapılan arsanın ebatlarının verildiği örnekler de vardır. Namazgâh Mahallesi’nde oturan Ali Çelebi adlı kişi yine aynı mahallede bulunan arsasını Neslihan adlı kadına 31 kıta esedi guruşa satışında arsanın özellikleri sıralanırken “...mahdud olan mülk menzilimin şimâl tarafında vâki’ tavlen kırk adım ve arzân dört adım arsa-i hâliyemi...” şeklindeki ifadeden arsanın boyuna 40 adım enine ise 4 adım ölçülerinde olduğu görülmektedir.²⁷⁰ Bâb-ı Zemîn Mahallesi’nde oturan Ümmügülsüm adlı kadın vekâlet yoluyla aynı mahallede bulunan arsasını İbrahim Efendi’ye 35 kıta esedi guruşa satışında arsanın özellikleri sıralanırken “...mahdud

²⁶⁸ BŞS B 90 13b.

²⁶⁹ BŞS B 90 99b. Benzer bir örnek için bakınız: BŞS B 90 102a.

²⁷⁰ BŞS B 145 93b.

olub garb tarafında tavlen ve arzân otuz zirâ' divar ile hisab şartınca kırkdokuz zirâ' mülk arsam..." şeklindeki ifadeden adı geçen arsanın en ve boy ölçüleri verilmiştir²⁷¹.

Osmanlı devleti toprak işletmeciliğine büyük önem vermiş ve toprağın boş bırakılmasını önlemek maksadıyla da çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemlerin başında da toprağını işlemeyip boş bırakan kişiden alarak bir başkasına vermek gelir. Bursa'ya bağlı Filedar adlı köyde oturan Dimitri adlı zimmî, Yani adlı zimmî hakkında dava açarak köylerinin Sultan Orhan evkafından olduğunu ve köydeki bağ ve bahçeleri tasarrufunda tutan Yanus adlı zimmînin ortadan kaybolması nedeniyle buraların kulluk akçası vakfa verilmeyip üç seneden beri boş kaldığını bildirmiştir. Bu yüzden Sultan Orhan Vakfı mütevellisi olan Ali Ağa'nın buraların işletme hakkını kendisine verdiğini ve bunun için hatt-ı hümayunun da bulunduğunu, buna rağmen Yani adlı zimmînin tahminen üç keyl tohum istihab eden üç kıta tarlayı vermek istemediğini söylemiştir. Durum Yani'den sorulduğunda ise Yanus'un müteveli marifeti ile adı geçen tarlaları kendisine iki sene önce "vaz-ı yed" ettiğini belirtmesine rağmen mahkeme, Dimitri'nin lehinde karar vererek Yani'nin adı geçen tarlalardan "kasr-ı yedine" yani ferâgat etmesine karar vermiştir²⁷².

Toprağın giderek değerlenmesi nedeniyle satın almaya gücü yetmeyen kişiler bir takım kanunsuz yollara başvurmuşlardır. Bunlardan belki de en dikkat çekici olanı Hoca Menteş, Simidci ve Kiremitci Mahalleleri'nden, içlerinde bu mahallelerin imamlarının da bulunduğu bir gurubun Mehmet ve büyük oğlu Mahmut adlı kişilerden şikayetçi olmasıdır. Buna göre, adı geçen kişiler mera yeri denilen yerdeki

²⁷¹ BŞS B 147 26b.

²⁷² BŞS B 75 11b.

müslüman mezarlarının çevresinde hendek kazarak, ölümlere ait kemikleri dışarı çıkarmak suretiyle bu alanda kendilerine bahçe alanı açmaya çalışmışlardır. Durum, adı geçen kişilerden sorulduğunda onlar da kendilerine yapılan bu suçlamayı kabul etmişlerdir²⁷³.

1670-1698 yılları arasında alım-satımı yapılan bağ, bahçe ve arsalardan en pahalı olanı 1000 esedi guruşla Sarnıç adlı mevzideki 4 dönüm bahçe olup²⁷⁴, en ucuzu ise 4 esedi guruşla şehir dışında bulunan bir kıta bağ arsasının satışıdır²⁷⁵.

Grafik 2’de görüldüğü gibi 1670-1698 yılları arasında yapılan bağ, bahçe ve arsa alım-satımlarının toplam belge sayısı 266 adet olup, bunlardan 3’ü müşterek, 1’i tülbent karşılığında takas, 3’ünde satış fiyatı verilmediğinden dolayı 7 adet belge tabloya dahil edilmemiştir. Buna göre, 3 adet belge ile en az alım-satım 1672-73 yılları arasında yapılmış, 1682-83 yılları arasında 46 alım-satımla gözle görülür bir yükselme olmuş, 1697-98 yılları arası ise 66 adet belge ile en fazla alım-satımın yapıldığı dönem olmuştur.

Tablo 16’ya bakıldığında incelediğimiz dönem içinde kadınların ve erkeklerin kendi aralarında yapmış oldukları alım-satımlar ayrı olmak üzere kadınların erkeklere satışı 47, erkeklerin kadınlara satışı ise 25’dir. Bağ, bahçe ve arsa satışlarında kadınların daha çok satıcı durumunda olduğu görülmektedir.

²⁷³ BŞS B 140 57b.

²⁷⁴ BŞS B 143 73a.

²⁷⁵ BŞS B 114 7a.

Bağ, bahçe ve arsa satışlarında müslümanlar ve gayrimüslimlerin kendi aralarında yapmış oldukları alım-satımlar hariç tutulacak olursa Tablo 17’de görüleceği üzere müslümanlardan gayrimüslimlere toplam 23, gayrimüslimlerden müslümanlara ise 8 satış yapılmıştır. Bu durum gayrimüslimlerin alıcı konumunda olduklarını göstermektedir.

TABLO 16

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Bağ, Bahçe ve Arsa Satışlarının Erkek ve Kadınlara Göre Dağılımı

YILLAR	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	TOPLAM
	1-25	26-50	51-75	76-100	101-125	126-150	151-175	176-200	201-225	226+	
Kadın- Kadın	5	4	-	-	1	-	1	-	-	-	11
Kadın- Erkek	26	10	4	4	-	1	-	2	-	-	47
Erkek- Kadın	8	4	3	6	1	1	-	-	1	1	25
Erkek- Erkek	83	38	17	10	4	3	3	6	2	10	176
TOPLAM	122	56	24	20	6	5	4	8	3	11	259

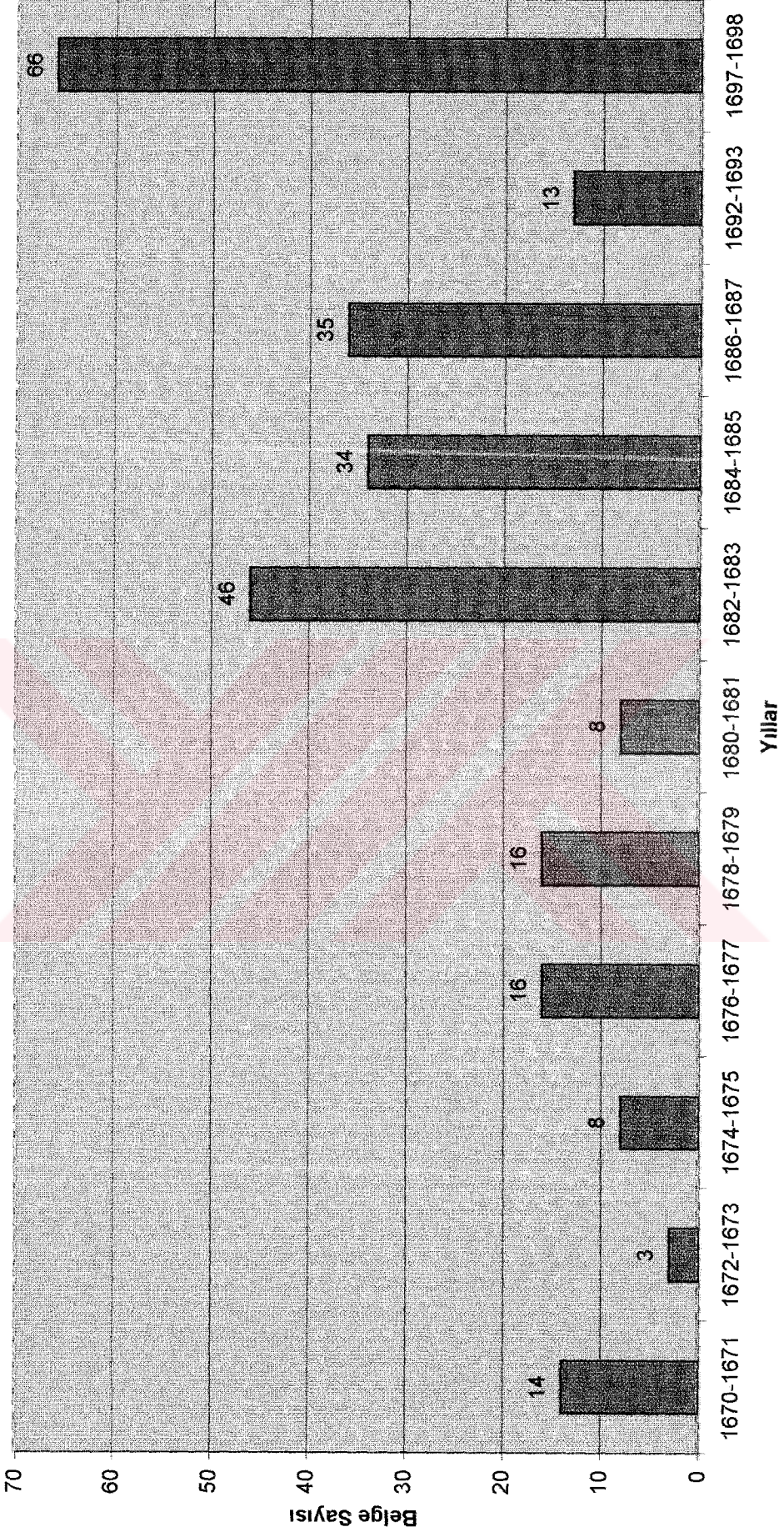
TABLO 17

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Bağ, Bahçe ve Arsa Satışlarının Müslümanlar ve Gayrimüslimlere Göre Dağılımı

	1670	1672	1674	1676	1678	1680	1682	1684	1686	1692	1697	TOP.
	1671	1673	1675	1677	1679	1681	1683	1685	1687	1693	1698	
SATICILAR												
MÜS.-MÜS.	9	3	7	12	11	7	36	32	30	11	53	211
	%4,3	%1,4	%3,3	%5,7	%5,2	%3,3	%17,1	%15,2	%14,2	%5,2	%25,1	%81,5
MÜS.G.MÜS	4	-	-	-	2	1	6	2	3	1	4	23
	%17,4	-	-	-	%8,7	%4,3	%26,1	%8,7	%13,1	%4,3	%17,4	%8,9
G.MÜS.-MÜS.	-	-	1	1	1	-	1	-	2	1	1	8
	-	-	%12,5	%12,5	%12,5	-	%12,5	-	%25	%12,5	%12,5	%3
G.MÜS.G.MÜS.1	-	-	-	3	2	-	3	-	-	-	8	17
	%5,9	-	-	%17,6	%11,8	-	%17,6	-	-	-	%47,1	%6,6
TOPLAM	14	3	8	16	16	8	46	34	35	13	66	259
ENDEKS	%5,4	%1,2	%3,1	%6,2	%6,2	%3,1	%17,7	%13,1	%15,5	%5	%25,5	%100

GRAFİK 2

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Bağ, Bahçe ve Arsa Satışlarının Yıllara Göre Dağılımı

8. Dükkân Satışları

Dükkânlar, çarşılarda veya bir sokak içerisinde iki taraflı olarak sıralanmış ve yan yana bulunan ticaret mekânlarıdır. Dükkânların bulunduğu çarşılar, çalışan esnaf teşekküllerine göre adlandırılmıştır. Bu sistemin başlaması Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında genel olarak sultanlar, valide sultanlar veya sadrazamlar gibi yüksek düzeyde bulunan devlet erkânı tarafından, değişik yerleşim birimlerinde oluşturulan vakıf kurumlarının kurulması ile meydana gelmiştir. Daha sonraları ise, şehrin birçok yerinde değişik meslek gruplarının çalıştığı dükkânlar bina edilmiştir²⁷⁶.

Dükkânların alım-satımlarında tarafların bu satıştan kâr edip etmedikleri de oldukça önemlidir. Çünkü satın alındıklarından bir süre sonra tekrar satıldıklarında kimi dükkânlar alış bedellerinden daha fazla satılmasına karşın kimileri daha ucuza satılmıştır. Abdal Mehmed Mahallesi'nde oturan Mehmet Çelebi yine aynı mahallede bulunan mülk dükkân ve pazarcı dükkânını Hacı Süleyman'a Zilkadenin altıncı gününde 15'er esedi guruştan toplam 30 esedi guruşa satmış²⁷⁷, dükkânların yeni sahibi olan Hacı Süleyman (bu belgede Hacı Süleyman Dede olarak geçiyor) ise dükkânlardan mülk dükkân olarak geçeni 18 esedi guruşa, pazarcı dükkânını ise 10 esedi guruş olmak üzere toplam 28 esedi guruşa Cemaziyellevellin otuzuncu günü İsmihan adlı kadına satmıştır²⁷⁸.

Dükkânlar kiraya verildiklerinde kiracıların ortadan kaybolmaları yüzünden dükkân sahipleri zarar görmektedir. Şaban Efendi adlı kişi Gelincik çarşısında

²⁷⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 37.

²⁷⁷ BŞS B 144 86a.

²⁷⁸ BŞS B 144 117b.

bulunan dükkânını Seyyid Mehmet Çelebi adlı kişiye kiraya vermiştir. Fakat Seyyid Mehmet Çelebi ortadan kaybolunca “...dükkân-ı mezbur muattal kalub bana zarar tertib itmegin...” şeklindeki ifadesiyle Şaban Efendi zarara uğradığını belirtmiş ve dükkânının açılarak Seyyid Mehmet Çelebi’ye ait eşyaların tahrir edilmek suretiyle birisine emanet verilmesini istemiş ve bu istek yerine getirilmiştir²⁷⁹.

Konutun ekonomik etkinliklerden net ve belirgin bir biçimde ayrılması bütün önemli yerleşmelerde, sadece bazı mahallelerde ve küçük merkezlerde rastlanan küçük bir istisna dışında, belirgindir. Ev ve çevresi, yani mahalle, çarşıda yoğunlaşan zanaate ve ticari işlere kapalı ayrı bir dünyadır. Bu ayrılık, şehirde çok farklılaşmış mimari tiplerin ve doku tiplerinin doğuşuna neden olmuştur. Bu da Osmanlı kentine ait konut tipolojisinin, parsel düzeninin ve bölgesel dağılımın, Avrupa’nın Gotik-Rönesans kenti ile olan net karşılığını açıklamaktadır. XVIII. yüzyıldan sonra, konut yoğunluğunun artışına bağlı olarak, İzmir, İstanbul, Bursa ve Selanik’te ticaret ve zanaat dükkânları, ana eksenler boyunca evlerin alt katlarında belirmeye başlamıştır.²⁸⁰ Cerasi tarafından yapılan bu tespit doğrudur. Ancak dükkân satışlarından edindiğimiz bilgilere göre bu durum, hiç olmazsa Bursa için incelediğimiz XVII. yüzyılın sonlarında da görülmektedir. Öyle ki dükkân satışlarının neredeyse çarşılardaki oranı kadar mahallelerde de gerçekleştiği tespit edilmiştir²⁸¹. Aynı dönemde Konya’da ise hemen hemen dükkân satışlarının tamamı Haffaflar, Uzun Çarşı, Keçeciler, Abacılar gibi çarşılarda gerçekleşmiştir²⁸².

²⁷⁹ BŞS B 90 110a.

²⁸⁰ Cerasi, **Osmanlı Kenti**, s. 83-85.

²⁸¹ Bakınız: Tablo 22.

²⁸² Bakınız: Ruhi Özcan, **17. Yüzyılda Konya’da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1665)**, ss. 98-100.

1670-1698 yılları arasında alım-satım yapılan dükkânlar içinde en pahalı olanı 500 kıta esedi guruşla Tatarlar Mahallesi'nde bulunan iki katlı yağhanenin satışidir²⁸³. En ucuz dükkân satışı ise 1 esedi guruşla Küçük Arasta'da bulunan harabe halindeki kepenek dükkânıdır²⁸⁴.

Bu dönemde alım-satımı yapılan dükkân sayısı toplamı 71'dir. Bunlardan 2 tanesi müşterek satış olup, 5 tanesinde ise fiyat verilmediğinden dükkân satışları ile ilgili hazırlamış olduğumuz tablolara 64 adet belge dahil edilmiştir.

Tablo 18'de dükkân satışlarının kadın-erkek dağılımlarına bakıldığında kadınlar ve erkeklerin kendi aralarındaki satışları ayrı tutulmak üzere kadından erkeğe 6, erkekten kadına yine 6 satışın yapıldığı görülmektedir.

Dükkân satışlarının müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki dağılımına bakıldığında ise Tablo 19'da görüleceği üzere müslümanlardan gayrimüslimlere 7 satış yapılırken, gayrimüslimlerden müslümanlara dükkân satışının yapılmadığı görülmektedir. Bu durum gayrimüslimlerin alıcı konumunda olduklarını göstermektedir.

Dükkân satışlarının yıllar arasındaki dağılımını gösteren Grafik 3'e bakıldığında en az satışın 1 satış ile 1670-71, en fazla satışın ise 12 satış ile 1682-83 yılları arasında yapıldığı görülmektedir.

²⁸³ BŞS B 75 20a

²⁸⁴ BŞS B 150 45a

TABLO 18

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Dükkan Satışlarının Erkek ve Kadınlara Göre Dağılımı

YILLAR	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	TOPLAM
	1-25	26-50	51-75	76-100	101-125	126-150	151-175	176-200	201-225	226 +	
Kadın- Kadın	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kadın- Erkek	2	2	1	1	-	-	-	-	-	-	6
Erkek- Kadın	4	-	-	-	-	-	-	-	-	2	6
Erkek- Erkek	21	16	3	2	1	3	1	1	1	3	52
TOPLAM	27	18	4	3	1	3	1	1	1	5	64

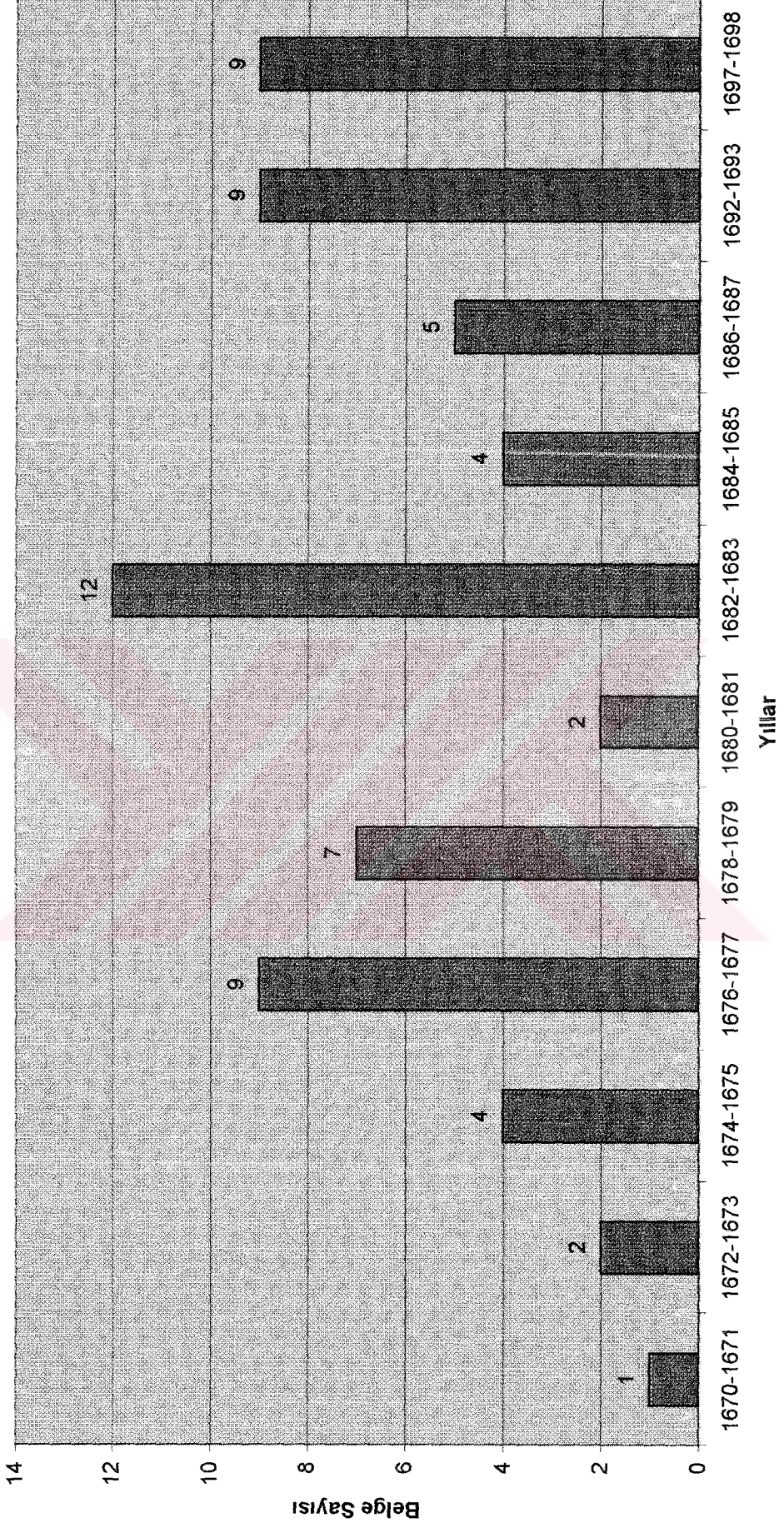
TABLO 19

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Dükân Satışlarının Müslümanlar ve Gayrimüslimlere Göre Dağılımı

SATICILAR	1670	1672	1674	1676	1678	1680	1682	1684	1686	1692	1697	TOP.
	1671	1673	1675	1677	1679	1681	1683	1685	1687	1693	1698	
Müs.-Müs.	1	2	3	9	7	2	10	4	3	5	5	51
	%1,9	%4	%5,9	%17,6	%13,7	%4	%19,6	%7,8	%5,9	%9,8	%9,8	%79,7
Müs.-G.Müs.	-	-	1	-	-	-	1	-	1	2	2	7
	-	-	%14,3	-	-	-	%14,3	-	%14,3	%28,5	%28,5	%10,9
G.Müs.-Müs.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
G.Müs.-G.Müs.-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2	2	6
	-	-	-	-	-	-	%16,7	%16,7	-	%33,3	%33,3	%9,4
TOPLAM	1	2	4	9	7	2	12	4	5	9	9	64
ENDEKS	%1,6	%3,1	%6,2	%14,1	%10,9	%3,1	%18,8	%6,2	%7,8	%14,1	%14,1	%100

GRAFİK 3

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Dükkan Satışlarının Yıllara Göre Dağılımı

9. Satış Sonrası Anlaşmazlıklar

Sahip olduğu mal varlığı üzerindeki fiili hakimiyeti tacize uğrayan veya bu fiili hakimiyeti, iradesine aykırı bir şekilde kaybolan kimsenin, durumu öğrenir öğrenmez, mahkemeye başvurarak zilyedliğinin* iadesini talep etmesi gerekir. İslâm hukuku bununla ilgili olarak bir süre sınırlamasına gitmekle birlikte genellikle bu süreleri çok kısa tutmamıştır. Ancak bu hakkının iradesi hilafına elinden çıkmasına rağmen, normal şartlar halinde bu hakkını talep edeceği gerçeğinden hareketle, İslâm hukukunun özellikle Mâlikî ekolüne mensup müçtehitleri farklı bir yorum getirmişlerdir. Onlar aradaki zamanın uzamasını (mürûr-u zamanı) haklı da olsa haksız da olsa, sonraki zilyedin lehine kabul etmişlerdir. Çünkü onlara göre örfen, kişi bir şey üzerinde mâlik gibi tasarrufta bulunduğu halde, malın gerçek sahibi o beldede iskan ediyor ve durumu bildiği halde sesini çıkarmıyorsa ayrıca sesini çıkarmasını engelleyecek tehdit, küçüklük gibi şer'î bir engeli de yoksa bu durumda o kimsenin ya hakkının olmadığına ya da hakkından feragat ettiğine hükmedilir. Mâlikilere göre yukarıda saymış olduğumuz şartlar dahilinde bir gayrimenkule on sene müddetle zilyed olan bir yabancı (akraba ya da ortak olmayan) kimse, bu sürenin bitiminde, o gayrimenkulün mülkiyet hakkını elde ettiği gibi, bu gayrimenkulün kendisine ait olduğu iddiasında bulunan kimsenin artık delili dinlenilmez. Ayrıca davada ispat yükü, bir başka ifade ile beyyine getirme külfeti davacıya düşer. Çünkü bu konuda Resullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Delil getirme davacıya, yemin ise davalıya aittir". Davacı delil getirmek suretiyle hakkını ispat ederse, kendisi zilyed konumuna yükselir. Aksi taktirde davalıya yemin teklif

* Zilyed: Bir malı, bir gayrimenkulu elinde tutan, malı-sahibi olsun ya da olmasın- kullanmakta bulunan kimse. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 1997, s. 1187.

ettirir. Şayet davalı yemin etmezse mal aynı şekilde davalıdan alınarak davacıya verilir. Davalının yemin etmesi durumunda, mal terk hükmü ile kendisine bırakılır. Bu yolla daha sonraları davacının davasını ispat edecek deliller elde etmesi halinde kendisine yeniden ispat imkânı tanınır²⁸⁵.

Gayrimenkullerde bir dava söz konusu ise tarafların karşılıklı ikrarı ya da görünürdeki fiili hakimiyetleri yeterli olmayıp, tasarruf hakkının mutlaka deliller yoluyla ispatı gerekir. İslâm hukukunun klâsik dönem eserlerinde gayrimenkul tasarruf hakkının ölçüleri ve dereceleri ile ilgili geniş bilgiler yer almaktadır. Buna göre, bir hanede iskan etmek veya başkasını –bedelli ya da bedelsiz- iskan ettirmek, binayı yıkmak veya ona ilavelerde bulunmak, araziyi ekmek veya ekinleri biçmek, ağaç dikmek ya da ağaç kesmek, satmak, hibe etmek, kiraya vermek gibi fiillerden birisini yapan kimse, bu fiilleri sebebiyle fiili hakimiyeti altında bulunan şeyde hak sahibidir²⁸⁶.

İslâm hukukçularına göre, genel olarak gayrimenkullerde otuz, otuz üç, otuz altı sene gibi bir müddetin geçmesinden sonra davaların dinlenmemesi esası benimsenmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi de herhangi bir gasp durumunu veya bir hakkın sebebini açığa çıkarabilecek şahitlerin çoğunlukla hayatta olmama ihtimalinin bulunmasıdır. Fakihlerin içtihatlarıyla belirlenmiş olan mürûr-u zaman konusundaki bu süreler, Osmanlı Devleti hukuk sisteminde ve tatbikatında uzun bulunarak zamana, mekâna ve olaylara bağlı olarak yargıya bu müddeti sınırlandırma imkânı tanınmıştır. Buna göre aradan on beş sene geçmesi durumunda,

²⁸⁵ Şevket Topal, **İslâm Hukukunda Zilyedlik**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2000, ss. 142-143.

²⁸⁶ Şevket Topal, **İslâm Hukukunda Zilyedlik**, s. 169.

davacının iddiası üzerine davaların dinlenmesi kabul edilmemiştir. Ancak vakıf malları, miras ve yetim malları ile ilgili davalar genel olarak bu sürenin dışında tutulmuştur²⁸⁷.

Mülkiyetin satılmasından sonra, özellikle de peşin olmayan ödemelerde, çeşitli anlaşmazlıklar çıkmıştır. Tahte'l-Kal'a'de bulunan bir dükkânın sekiz sene önce senede beş yüz akça ve mülk üzere satıldığı ve aradan geçen zaman içinde dört bin akçalık kısmının ödendiğini bildiren alıcıya karşılık, satışın kurallara uygun olarak yapılmadığını ve böyle bir paranın şimdiye kadar kendisine ödenmediğini bildiren satıcı tarafından şikayette bulunulmuş, parayı almadığına dair yemin teklif olunmuştur. Satıcı Hacı Ali bu konuda yemin edince, alıcı olan Veli Dede muârizadan menolunmuştur²⁸⁸.

Sabire Hatun Üçkozlar Mahallesi'nde bulunan menzilin İbrahim Çelebi'ye bir ay önce 30 kıta esedi guruşa satmıştır. Ancak 20 kıta esedi guruşu peşin almasına karşın hala geri kalan 10 kıta esedi guruşu alamadığından dolayı İbrahim Çelebi'yi dava etmiştir. Durum şahitlere sorulduğunda satış sırasında menzilin bedeli olan 30 kıta esedi guruşun (Metin içinde iki defa mülkiyet bedeli 30 kıta esedi guruş olarak geçmesine karşılık, yanlışlıkla olsa gerek, şahitlerin belirttiği mülkiyet bedeli 37 kıta esedi guruştur) Sabire Hatun'a peşin olarak ödendiğini belirtmelerinden sonra Sabire Hatun muârizadan menedilmiştir²⁸⁹.

²⁸⁷ Şevket Topal, *İslâm Hukukunda Zilyedlik*, s. 174.

²⁸⁸ BŞS B 83 5a.

²⁸⁹ BŞS B 112 32b.

Sakine Hatun, kocasının ölümünden sonra kendisine ve iki oğlu ile kızına kalan Koca Naib Mahallesi'ndeki menzili, Oruc adlı kişiye 26 bin akçaya satmıştır. Kendisine ve oğullarının hissesine düşen paranın verilmesine rağmen küçük kızının hissesine düşen 40 akçanın halâ verilmemesinden dolayı açtığı davada satış sırasındaki şahitlerin dinlenerek yemin teklif edildiğinde paranın verildiğini bildirmeleri üzerine Sakine Hatun muârizadan men edilmiştir²⁹⁰.

Sagrıci Sungur Mahallesi'nde oturan Ümmühan adlı kadın Balık Bazarı'ndaki dükkânını Konstantin adlı zimmîye 40 esedi guruşa satmış, 30 esedi gurusunu aldığı halde kalan 10 esedi guruşun halâ ödenmemesinden dolayı dava açmıştır²⁹¹. Yine Balık Bazarı'ndaki bir dükkân için açılan davada ise Ebû Şahme Mahallesi'nde oturan Fazlı Çavuş adlı kişi Balık Bazarı'ndaki "meyhane tabir olunur" mülk dükkânını meyhaneci taifesinden Bani, Kurd, Nikola, Yorgi adlarında zimmîlere 600 esedi guruşa satmıştır. Satış bedelinin 290 esedi gurusunu ödedikleri halde geri kalan 310 esedi guruşu ödemediklerinden dolayı dava açmış, mahkemede zimmîlerden durum sorulduğunda borçlarını itiraf etmişlerdir²⁹².

Kocasının ölümünden sonra Fatma adlı kadın, oğlu Mehmet ve kızı Rabiadan kocasından kendisine kalan hadika hissesini ve 500 akça mihr-i müeccelini

²⁹⁰ BŞS B 83 20b.

²⁹¹ BŞS B 83 33a.

²⁹² BŞS B 90 10b. Hamr, birçok defalar men edilmişse de 1670 tarihinde verilen kat'î bir emirde "camiler ve minberlerle şereflenmiş ehl-i islâm belde ve kasabalarda bir katre hamr alınmayıp ve satılmayıp içilmemek üzere tekit ve tembih edilmesi" bildirilmiş, fakat Bulgarlar mahallesinde oturan Aslan adlı zimmînin evinde 2 fiçi hamr bulunmuştur. BŞS B 90 22 a. 1678 tarihli benzer bir belgede de içki yasağına uyularak meyhanesi mühürlendiği halde Nikola adlı zimmînin meyhaneyi açarak içinde içki sattığı subaşı tarafından bildirilmiş, durum çevreden sorulduğunda "...mezbur Nikola meyhanesinin mührünü bozub hâlâ içinde hamr bey' ider iken gördük..." şeklindeki ifadeleri ile subaşının suçlamasının doğru olduğunu göstermişlerdir. BŞS B 285 85b.

istediğinde çocukları hadikanın mülk olmayıp Kirişçi Kızı evkafından olmakla babalarının ölümünden sonra da “intikal-i âdi” ile kendilerine geçtiğini bildirmişlerdir²⁹³.

Zaman zaman gayrimüslim ve müslümanlar arasında yapılan satışlar sonrasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bunlardan biri de kendisine bir sene önce dört dönüm miktarı bağ satışı yapan müslüman kadın hakkında bir Ermeni'nin açtığı davadır. Toplamı 40 esedi guruşdan her sene 10'ar esedi guruş olmak üzere taksitlendirdiği halde bağ tasarrufunu engellediğinden dolayı Ermeni tarafından dava açılmıştır. Kadına taksitlendirme konusunda yemin teklif edildiğinde durum anlaşarak muarazadan men kararı verilmiştir²⁹⁴.

Bağ satışları sonrasında da anlaşmazlıklar çıkmıştır. Lütfullah adlı kişi bir kıta bağını mahsulu ile birlikte Ahmet Ağa'ya 250 esedi guruşa satmıştır. Lütfullah, satış sırasında kendisine 10 esedi guruş verildiğini, ancak beş gün geçmesine rağmen geri kalan 240 esedi guruşun hala ödenmediğini belirterek Ahmet Ağa'yı dava etmiştir. Durum Ahmet Ağa'dan sorulduğunda satış işleminin doğru olduğu ancak bağı gördükten sonra “Fesh-i akd” eylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine satış işleminin iptaline ve önceden verilen 10 esedi guruşun da Ahmet Ağa'ya iadesine karar verilmiştir²⁹⁵.

Satışın geçerli olmasında aranan özelliklerden biri de alıcının ve satıcının akli dengelerinin yerinde olmasıdır. Buna bir örnek Mahmut adlı kişinin Gelincik

²⁹³ BŞS B 83 33a.

²⁹⁴ BŞS B 112 7b.

²⁹⁵ BŞS B 112 34b.

Çarşısı'ndaki kaftancı dükkânını 46 bin akçaya Hacı Mustafa'ya satışında görülmektedir. Satış sonrasında dükkânın satışını gerçekleştiren Mahmut'un oğlu satışın yapıldığı sırada babasının mecnun olduğunu ileri sürerek bu satışın geçerli olmayacağını bildirmiştir. Satış sırasında şahitlik edenlere durum sorulduğunda "...Mezbur Mahmud akil ve reşid olub..." şeklinde ifade de bulunarak akli dengesinin yerinde olduğunu belirtmeleri üzerine Mahmut'un oğlu Mehmet muarazadan men edilmiştir²⁹⁶. Akli yeterlilikle ilgili bir başka örnek ise Dâye Hatun Mahallesi'nde oturan Mustafa ile ilgilidir. Mustafa mecnun olduğundan kardeşi Mehmet Çelebi vasilik görevini üstlenerek ikisinin ortak mülkiyetinde olan Tımarhane olarak bilinen yerin yakınlarında bulunan dut hadikasını mecnun kardeşinin "...nafakası için..." Halil adlı kişiye 127 esedi guruşa satmıştır²⁹⁷. Örneklerden de anlaşılacağı üzere zilyed olmanın anlamını ve pratik neticelerini kavrayabilecek durumda olan herkes zilyed olma iradesine sahiptir. Ancak tasarruf ehliyeti bulunmayan deliler, çocuklar vb. zilyed olamazlar²⁹⁸.

Sulh yoluna gidilmek suretiyle çözümlenen bir dava örneğinde ise Maksem-i Gökdere Mahallesi'nde oturan Hacı Mehmet adlı kişiye babası Halil'in ölümünden sonra kendisine ve annesine aynı mahallede bulunan mülkü miras kalmıştır. Bu mülk onun şehirde bulunmadığı bir dönemde, annesi tarafından babasının mahalle avarızına olan 70 esedi guruş borcunu ödeyebilmek için Hasan ve Hüseyin adlı

²⁹⁶ BŞS B 112 63a.

²⁹⁷ BŞS B 107 66b. Kârla zararı ayırt edemeyecek kadar küçük olan çocuklar, akli dengesini kaybetmiş bunaklar, deli olanlar, cinnet getirenler, malını lüzumsuz yere sarf ederek israf edenler, ölüm döşeğindeki hastalar gibi kendilerine ait olan meşru mallarını, bu halleri düzelmedikçe kullanamazlar. Meşru mallarını doğru olarak kullanmada, çeşitli engeller olduğu için, İslâm Fıkhı bu gibilerin mağdur olacağını hesap ederek kullanım ve tasarruf hakkını yasaklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VII, ss. 267-294.

²⁹⁸ Şevket Topal, *İslâm Hukukunda Zilyedlik*, s. 40.

şahısların ortak mülkiyetine 75 esedi guruşa satılmıştır. Fakat Hacı Mehmet geri döndüğünde mülkün gerçek değerinin altında satıldığını belirterek dava açmış ve neticede mülkü satın alan kişilerden 6 esedi guruş daha alınmak suretiyle sulh yoluna gidilmiştir²⁹⁹.

Hıdırlık Mahallesi'nde oturan Şaban adlı kişi yine aynı mahallede bulunan "... bir beyti sufli, bir habiye-i ma-i cari ve muhavvat-ı zat-ı eşcarı müşmire ve gayri müşmireyi müştamil mülk menzili..." iki sene önce Hüseyin adlı kişiden iki bin akça karşılığında aldığı halde "... hâlâ menzil-i mezburun muhavvatasını tasarrufa mani olur..." şeklindeki şikayeti üzerine durum evi satan Hüseyin'den sorulduğunda "... bir bab beyt-i sufli, bir ma-i cariyi bey eyledim deyü ikrar muhavvatayı bey eylemedim deyü..." inkâr edince satış sırasında hazır bulunan şahitlerden durum sorulduğunda şahitler evi satın alan Şaban'ın lehinde şahitlik ederek evin tamamının kendisi tarafından alındığını söylemişlerdir³⁰⁰.

Anlaşmazlıkların bir kısmı da evler arasında ortak olan duvarların kullanımı için çıkmıştır. Bedreddinzâde Mahallesi'nde oturan iki Ermeni'nin evleri arasında ortak kullandıkları duvara Ermenilerden biri bina yapmak isteğinde diğeri buna mani olmuştur. Bunun üzerine tarafların duvar üzerindeki haklarının belirlenmesi için keşif istenmiştir. Yapılan ölçümde "... 19 zirâ' tavlen ve 4,5 zirâ' kadarı olmagın..." şikayette bulunan Ermeni'nin "... tavlen 19 zirâ' nısf divar..." diğ er Ermeninin hissesine düştüğü tespit edilerek duvar üzerine bina yapmasına komşusunun karışmaması gerektiği sonucuna varılmıştır³⁰¹.

²⁹⁹ BŞS B 77 86b.

³⁰⁰ BŞS B 88 101b.

³⁰¹ BŞS B 88 107b.

Osmanlılar tarafından özerk cemaatler olarak tanınmış olan Hıristiyan ve Yahudilerin, kendi hukuk sistemlerini sürdürme hakları olup, gayrimüslim mahkemelerine, ceza davaları dışındaki kişisel tüm sorunlar için yetki verilmiştir. Buna rağmen onlar, genellikle davalarını şer'î mahkemede yürütmeyi tercih etmişlerdir. Bunun nedeni, kimi zaman kadının daha büyük bir otoriteye sahip olması ve hüküm giyenleri cezalandırabilmesi, para ödetebilmesi, kimi zaman da dava sonucunun davacının daha çok işine gelmesinden dolayı olmuştur³⁰². Gayrimüslimlerin davalarının görülmesi esnasında delil olmaması durumunda, onlar da kendi inançlarına göre örneğin; "...alâ vef'ul mes'ûl yemin billahi ellezî enzele el İncil alâ İsa Aleyhisselem..." şeklinde yemin edebilmekteydiler³⁰³.

10. Mukataah Gayrimenkul Alım Satımı

Zemini bir vakfa ait olan gayrimenkul satışları muhasebe kayıtlarında mukataa, icâre-i zemin veya icâre-i seneviye şeklinde ifade edilmektedir. Bu tür ifadelerle arsası vakıf ve üzerindeki bina ve ağaçları mülk olan akarda mutasarrıf tarafından arsa vakfına verilmek üzere, arsa için belirlenmiş bulunan senelik bir ücret belirtilmektedir³⁰⁴.

Satılan gayrimenkullerin mukataa kısımlarında bazen para haricinde ifadelerde bulunmaktadır. Sultan Mehmed Han Mahallesi'nden olduğu halde şu anda İstanbul'da oturmakta olan Sakine Mesude adlı kadın, vekâlet yolu ile yine aynı mahallede bulunan evini Mümine adlı kadına 30 kıta esedi guruşa satışında

³⁰² Dror Zeevi, *Kudüs*, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul 2000, s. 203.

³⁰³ Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, s. 116.

³⁰⁴ Ali Himmet Berkî, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s. 38.

“...mersum mezburun fukara-i müslimîn için tabh olunan fudulesinden küll-i yevm bir fudulesi olan mülk menzili...” şeklindeki ifadeden fakir müslümanlara dağıtılmak üzere günlük pişirilen yemekten dağıtımını içermektedir³⁰⁵.

Gayrimenkul mukataaları bazen birkaç vakfa birden verilebilmektedir. Altıparmak Mahallesi’nde oturan Hacı İsmail’in Hacı Mehmet’e sattığı aynı mahalle yakınında bulunan bahçesinin senede İsa Bey Fenari Vakfi’na 200 akça, Bayezid Paşa Vakfi’na ise 50 akça mukaatası bulunmaktadır³⁰⁶.

Çalışmamız sırasında değerlendirdiğimiz ev satışlarının toplam sayısı 1320’dir. Bu satışlardan 311’i mukataalı satış olup, 108 satışta mukataanın nereye verildiği yazıldığı halde 203 satışta yazılmamıştır. Buna göre toplam ev satışlarının %23,56’sı mukataalı satıştır³⁰⁷. Bağ, bahçe ve arsa satışlarının toplam sayısı 259’dur. Bu satışlardan 159’u mukataalı satış olup, 37 satışta mukataanın nereye verildiği yazıldığı halde 122 satışta yazılmamıştır. Buna göre toplam bağ, bahçe ve arsa satışlarının %61,38’i mukataalı satıştır³⁰⁸. Dükkân satışlarının toplam sayısı 64’tür. Bu satışlardan 44’ü mukataalı satış olup, 17 satışta mukataanın nereye verildiği yazıldığı halde 27 satışta yazılmamıştır. Buna göre dükkân satışlarının %68,75’i mukataalı satıştır³⁰⁹.

³⁰⁵ BŞS B 144 58a.

³⁰⁶ BŞS B 145 69b.

³⁰⁷ Zemini vakfa ait olan ev satışları için bakınız: Tablo 20.

³⁰⁸ Zemini vakfa ait olan bağ, bahçe ve arsa satışları için bakınız: Tablo 21.

³⁰⁹ Zemini vakfa ait olan dükkân satışları için bakınız: Tablo 22.

TABLO 20

Zemini Vakfa Ait Olan Ev Satuşları

DEFTER	BELGE NO	YERİ	VAKIF	MUKATAASI	FİYATI
B/90	135	Demirkapı	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	6 akça	50 guruş
B/90	167	Umur Bey	Umur Bey Vakfı	24 akça	66 guruş
B/90	482	Kaygan	Kazzâzoğlu Vakfı	60 akça	220 guruş
B/90	540	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfı	20 akça	25 guruş
B/90	680	Hacı İskender	Hazreti Emir Vakfı	24 akça	250 guruş
B/116	352	Balık Bazarı	Hazreti Emir Vakfı	12 akça	100 guruş
B/83	32	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfı	60 akça	300 guruş
B/83	47	Azeb Bey	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	8 akça	3000 akça
B/83	58	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfı	25 akça	30000 akça
B/83	366	Elmalık	Dâye Hatun Mah. İmamına	36 akça	80 guruş
B/88	696	Kaygan	Timurtaş Vakfı	25 akça	60 guruş
B/114	252	Timurtaş	Ali Bey Vakfı	136 akça	68 guruş
B/114	445	Şehâbeddin Paşa	Şehâbeddin Paşa Vakfı	20 akça	88 guruş

B/114	894	Kiremitçi	Sinan Bey Vakfi	48 akça	200 guruş
B/285	289	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfi	10 akça	88 guruş
B/140	51	Veli Şemseddin	Veli Şemseddin Mah. Avarızı Vak.	180 akça	80 guruş
B/140	165	Alaca Hırka	Gazi Hüdâvendigâr Vakfi	3 akça	71 guruş
B/140	184	Ahmed Dâi	Hacı Sevindik Vakfi	50 akça	23 guruş
B/140	403	Enârılı	Pars Bey Vakfi	37 akça	90 guruş
B/112	68	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfi	24 akça	100 guruş
B/112	317	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfi	28 akça	180 akça
B/112	408	Koca Naib	Gazi Hüdâvendigâr Vakfi	6 akça	118 akça
B/75	20	Yeşil İmâret	Yeşil İmâret Mah. İmamına	96 akça	48 guruş
B/75	23	Şehre Kûsdi	Molla Fenâri Vakfi	16 akça	65 guruş
B/75	148	Yenice Mescid	Hazreti Emir Vakfi	20 akça	80 guruş
B/75	195	Hazreti Emir	Hazreti Emire Vakfi	30 akça	41 guruş
B/75	229	Şehzâde	Şehzâde Mah. İmamına	20 akça	205 guruş
B/75	262	Hacı İskender	Çoban Bey Vakfi	50 akça	95 guruş
B/75	278	İncirlice	Bâyezid Paşa Vakfi	8 akça	57 guruş
B/75	412	Azeb Bey	Gazi Hüdâvendigâr Vakfi	5 akça	50 guruş
B/107	265	Mantıcı	Sultan Orhan Vakfi	12 akça	55 guruş
B/107	448	Altıparmak	Sultan Orhan Vakfi	28 akça	45 guruş
B/107	540	Kazzâzoğlu	Kazzâzoğlu Vakfi	36 akça	19 guruş

B/107	619	Doğan Bey	Doğan Bey Mah. Mescidi Vak.	90 akça	73 guruş
B/107	684	Mantıcı	Sultan Orhan Vakfi	45 akça	200 guruş
B/107	730	Fazlullah Paşa	Fazlullah Paşa Mah. Avarızı	20 akça	30 guruş
B/143	39	Hoca Mehmed Karamani	Çoban Bey Vakfi	6 akça	300 guruş
B/143	156	Kazzâzoğlu	Pars Bey Vakfi	24 akça	50 guruş
B/143	259	Molla Fenâri	Molla Fenâri Vakfi	150 akça	180 guruş
B/143	319	Umur Bey	Timurtaş Paşa Vakfi	30 akça	175 guruş
B/143	452	Enârlı	Pars Bey Vakfi	26 akça	75 guruş
B/143	662	Na'l-bandoğlu	Başçı İbrahim Vakfi	72 akça	250 guruş
B/143	736	Namazgâh	Karaçelebizâde Vakfi	70 akça	100 guruş
B/144	593	Çukur	Çukur Mah. Müezzinine	30 akça	24 guruş
B/144	599	Havz	Sinan Bey Vakfi	12 akça	2800 akça
B/144	809	Kiremitcizâde	Sinan Bey Vakfi	25 akça	6000 akça
B/144	854	Demirkapı	Gazi Hüdâvendigâr Vakfi	16 akça	180 guruş
B/144	886	Kiremitcizâde	Sinan Bey Vakfi	60 akça	48 guruş
B/145	224	Yenice Mescid	Hazreti Emir Vakfi	20 akça	45 guruş
B/145	428	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfi	40 akça	121 guruş
B/145	458	Mecnûn Dede	Mecnûn Dede Vakfi	40 akça	145 guruş
B/145	573	Doğan Bey	Doğan Bey Mah. İmamına	40 akça	40 guruş
B/147	180	Doğan Bey	Doğan Bey Mah. Mes. İmamına	70 akça	80 guruş

B/147	223	Mantıcı	Sultan Orhan Vakfı	24 akça	45 guruş
B/147	229	Alaca Hırka	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	4 akça	18 guruş
B/147	236	Arab Mehmed	Arab Mehmed Mah. Müezzini	96 akça	130 guruş
B/147	609	Kiremitcizâde	Sinan Bey Vakfı	10 akça	25 guruş
B/150	63	Veled-i Abdurrahman	Kefen Süzen Mah. İmamına	20 akça	4 guruş
B/150	101	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfı	8 akça	14000 akça
B/150	103	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfı	4 akça	50 guruş
B/150	130	Veled-i Abdurrahman	Kefen Süzen Mah. İmamına	10 akça	10 guruş
B/150	184	Yeni Bezzâz	Molla Fenâri Vakfı	36 akça	130 guruş
B/150	259	Doğan Bey	Doğan Bey Mah. İmamına	30 akça	35 guruş
B/150	318	Timurtaş	Timurtaş Paşa Vakfı	15 akça	14 guruş
B/150	333	Köstereciler	Köstereciler Mah. İmamına	40 akça	45 guruş
B/150	361	Hoca Yunus	Hoca Yunus Mah. Mescidi Vakfı	24 akça	75 guruş
B/150	373	Yenice	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	10 akça	46 guruş
B/150	435	Mecnûn Dede	Mecnûn Dede Nukudu Vakfı	48 akça	20 guruş
B/77	78	Veled-i Helvaî	Veled-i Helvaî Mah. İmamına	300 akça	400 guruş
B/77	147	Hoca Alizâde	Hoca Alizâde Mah. İmamına	12 akça	12 guruş
B/77	165	Ahmed Paşa	Molla Fenâri Vakfı	48 akça	90 guruş
B/77	207	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfı	30 akça	75 guruş
B/77	208	Pınarbaşı	Pınarbaşı Mah. Avanz Vakfı	20 akça	40 guruş

B/77	210	Yeni Bezzâz	Molla Fenârî Vakfı	10 akça	45 guruş
B/77	251	Kiremitçi	Kiremitçi Vakfı	30 akça	46 guruş
B/77	264	Azeb Bey	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	18 akça	45 guruş
B/77	326	Doğan Bey	Doğan Bey Mah. İmamına	40 akça	60 guruş
B/77	329	Hoca Mehmed Karamani	Çoban Bey Vakfı	5 akça	150 guruş
B/77	416	Na'l-bandoğlu	Na'l-bandoğlu Mah. İmamına	40 akça	205 guruş
B/77	427	Havz	Hüsrev Bey Vakfı	15 akça	34 guruş
B/77	467	Timurtaş	Ali Bey Vakfı	36 akça	60 guruş
B/77	470	Enârlı	Molla Fenârî Vakfı	72 akça	38 guruş
B/77	505	Reyhan Paşa	Reyhan Paşa Vakfı	40 akça	147 guruş
B/77	518	Timurtaş	Ali Bey Vakfı	36 akça	97 guruş
B/77	546	Kara Kedi	Kara Kedi Mah. İmamına	36 akça	120 guruş
B/77	594	Yeni Bezzâz	Molla Fenari Vakfı	40 akça	40 guruş
B/77	665	Kiremitçi	Kiremitçi Vakfı	30 akça	103 guruş
B/77	670	Şehâbeddin Paşa	Şehâbeddin Paşa Vakfı	48 akça	82 guruş
B/77	696	Hoca Tayyib	Hoca Tayyib Mah. Camii Vakfı	24 akça	215 guruş
B/77	723	Temennâ	Çoban Bey Vakfı	10 akça	78 guruş
B/102	19	Kavaklı	Kavaklı Mah. İmamına	35 akça	1000 guruş
B/102	87	İstabl-ı Bâyezid Paşa	Bâyezid Paşa Vakfı	7 akça	14 guruş
B/102	102	Kiremitçi	Kiremitçi Bey Vakfı	2 akça	20 guruş

B/102	198	Hacı İskender	Hazreti Emir Vakfi	5 akça	37 akça
B/102	212	Kara Kedi	Kara Kedi Mah. Camii İmamına	40 akça	200 guruş
B/102	226	Reyhan Paşa	Reyhan Paşa Vakfi	24 akça	65 guruş
B/102	270	Ahmed Paşa	Molla Fenâri Vakfi	35 akça	30 guruş
B/102	271	Şeker Hoca	Şeker Hoca Mah. Mes. İmamına	20 akça	120 guruş
B/102	276	Azeb Bey	Gazi Hüdvendigâr Vakfi	14 akça	60 guruş
B/102	294	Yahşi Bey	Yahşi Bey Vakfi	40 akça	200 guruş
B/102	337	Meydancık	Meydancık Vakfi	102 akça	43 guruş
B/102	378	Kazzâzoğlu	Pars Bey Vakfi	40 akça	48 guruş
B/102	384	Maksem-i Gökdere	Maksem-i Gökdere Mah. İmamına	6 akça	40 guruş
B/102	411	Kiremitçi	Sinan Bey Vakfi	20 akça	50 guruş
B/102	417	Umur Bey	Umur Bey Mah. Camii Vakfi	12 akça	51 guruş
B/102	447	Kepezler	Dâye Hatun Vakfi	80 akça	60 guruş
B/102	657	Kız Ya' kub	Kız Ya' kub Mah. İmamına	24 akça	70 guruş
B/102	664	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfi	33 akça	120 guruş

TABLO 21

Zemini Vakfa Ait Olan Bağ, Bahçe Satışları

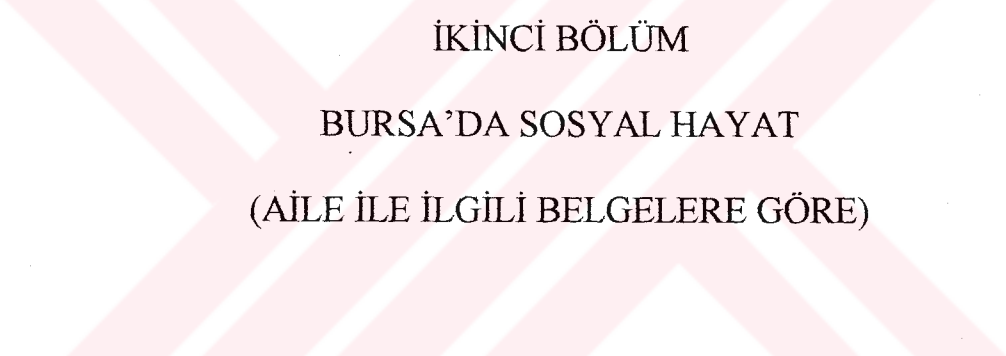
DEFTER	BELGE NO	YERİ	VAKIF	MUKATAASI	FİYATI	ÖZELLİĞİ
B/90	46	Pir Emir Kurbunda	İshâk Paşa Vakfı	12 akça	10 guruş	Bahçe
B/90	194	Eski Kaplıca Kurbunda	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	12 akça	34 guruş	Bağ
B/90	760	Musa Baba	Musa Baba Vakfı	10 akça	2040 akça	Dut bahçesi
B/116	184	Kız Ya' kub	Mahalle-i Merkume İmamına	108 akça	290 guruş	Bahçe
B/116	426	Yahudiler mukaribinde vaki	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	100 akça	40 guruş	Bahçe
B/83	109	Timarhane kurbunda	İshak Paşa Vakfı	24 akça	4300 akça	Bağ
B/114	45	Alaca Hırka	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	10 akça	2500 akça	Bahçe
B/114	315	Havz	Sinan Bey Vakfı	250 akça	35 guruş	Bahçe
B/114	904	Hacılar mevziinde	İshak Paşa Vakfı	6 akça	2000 akça	Bahçe
B/140	303	Alaca Hırka kurbunda	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	12 akça	60 guruş	Bağ
B/140	304	Alaca Hırka kurbunda	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	12 akça	50 guruş	Bağ
B/140	404	Eski Kaplıca altında	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	12 akça	49 guruş	Bahçe
B/112	226	Şahin Lala	Emir Ali Vakfı	400 akça	100 guruş	Bağ
B/112	293	Çekirge	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	7 akça	7 guruş	Bağ
B/107	31	Davud Efendi	İshâk Paşa Vakfı	15 akça	25 guruş	Bahçe
B/107	329	Timarhane kurbunda	İshâk Paşa Vakfı	200 akça	127 guruş	Dut Bahçesi
B/107	585	Yıldırım Bâyezid Han	Yıldırım Bâyezid Han Vakfı	60 akça	203 guruş	Dut Bahçesi
B/107	649	Doğan Bey	Hatice Hatun Vakfı	96 akça	60 guruş	Bahçe
B/143	253	Pir Emir Sultan Kurbunda	Emir Sultan Vakfı	60 akça	96 guruş	Bahçe

B/143	449	Hıdırlık	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	10 akça	50 guruş	Bağ
B/143	599	Yahudi Mukaribinde	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	5 akça	25 guruş	Bahçe
B/144	740	Havz	Sinan Bey Vakfı	10 akça	20 guruş	Dut Bahçesi
B/144	760	Eski Kaplıca Kurbunda	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	12 akça	25 guruş	Bağ
B/144	781	Eski Kaplıca Kurbunda	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	10 akça	39 guruş	Bağ
B/144	797	Çekirge Kurbunda	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	32 akça	185 guruş	Koru ve Bahçe
B/144	823	Çekirge Kurbunda	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	12 akça	33 guruş	Bağ
B/144	932	Havz	Sinan Bey Vakfı	120 akça	120,5 guruş	Bahçe
B/145	96	Hazreti Emir	Hazreti Emir Vakfı	5 akça	8 guruş	Dut Bahçesi
B/145	393	Şerafeddin	Sahib-i Arza	45 akça	40 guruş	Meyve Bahçesi
B/145	445	Altıparmak	İsâ Bey Fenâri Vakfı	200 akça		
B/147	27	Enârlı	Bâyezid Paşa Vakfı	50 akça	240 guruş	Bahçe
B/150	206	Emir Sultan	Sultan Mehmed Vakfı	112 akça	146 guruş	Bahçe
B/150	321	Kiremitcizâde	Zeyniler Vakfı	100 akça	30 guruş	Bahçe
B/77	64	Eski Kaplıca Kurb.	Kiremitcizâde Vakfı	25 akça	31 guruş	Dut Bahçesi
B/77	99	Hoca Hasan	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	6 akça	40 guruş	Bahçe
B/77	237	Çoban Bey	Molla Fenâri Vakfı	348 akça	180 guruş	Bahçe
B/77	421	Havz	Çoban Bey Vakfı	12 akça	30 guruş	Bahçe
			Şemseddin Fenari Vakfı	200 akça	80 guruş	Dut Bahçesi

TABLO 22

Zemini Vakfa Ait Olan Dükkan Satışları

TARİH	BELGE	YERİ	VAKIF	MUKATAASI	FİYATI	ÖZELLİĞİ
B/90	414	Gelincik Sükunda	Merhum Has Odabaşı Vakfi	Verilmemiş	42 guruş	Kahvehane
B/114	39	Debbağlar	Debbağlar Vakfi	90 akça	140 guruş	Debbağ Dük.
B/114	329	Gökdere	Molla Fenâri Vakfi	80 akça	150 guruş	Değirtmen
B/114	804	Şıracılar Sükunda	Kazzazoğlu Vakfi	12 akça	200 guruş	Şıracı Dük.
B/140	353	Kaygan	Hacı İskender	14 akça		
B/75	15	Kapanönü Sükunda	Kürekcizâde Vakfi	560 akça	607 guruş	Kasap
B/75	357	Debbağlar Sükunda	Şekerrhoca ve Bezzazoğlu Vakıf.	180 akça	40 guruş	2 Dükkan
B/143	895	Abdal Mehmed	Cebe Ali Vakfi	60 akça	212 guruş	Debbağ Dük.
B/144	583	Abdal Mehmed	Abdal Mehmed Türbesine	180 akça	3000	Berber Dük.
B/144	583	Abdal Mehmed	Abdal Mehmed Türbesine	60 akça	15 guruş	Dükkan
			Hacı İlyas Mah. Müezzinine	20 akça	15 guruş	Pazaracı Dük.
			Hacı İlyas Mah. İmamına	20 akça		
			Camii mezburâ	20 akça		
B/144	858	Abdal Mehmed	Abdal Mehmed Türbesine	60 akça	18 guruş	Dükkan
B/144	858	Abdal Mehmed	Hacı İlyas Mah. Müezzinine	20 akça	10 guruş	Pazaracı Dük.
			Hacı İlyas Mah. İmamına	20 akça		
			Abdal Mehmed Camiine	20 akça		
B/145	412	Vezir Hanı Kurbunda	Hayreddin Paşa Mah. İmamına	480 akça	156 guruş	2 Dükkan
B/150	239	Kapan Hanı Kurbunda	Pars Bey Vakfi	70 akça	51 guruş	Dükkan
B/150	472	Küçük Hallaçlar Sükunda	Başçı İbrahim Vakfi	31 akça	2000 akça	2 HallaçDük.
B/150	508	Debbağlar Sükunda	Başçı İbrahim Vakfi	120 akça	150 guruş	Dükkan
B/77	530	Okçular Sükunda	Hacılar Mah. Müezzinine	48 akça	30 guruş	Dükkan

İKİNCİ BÖLÜM
BURSA'DA SOSYAL HAYAT
(AİLE İLE İLGİLİ BELGELERE GÖRE)

1. Sicillerde Kadınlar İçin Kullanılan Sıfatlar

Şer'iyeye sicil kayıtlarında çocukluktan çıkıp, buluş çağına gelmiş olan kadınlar için en fazla kullanılan sıfat "hatun" kelimesidir. İslâm hukukuna göre en az on iki yaşında olup ergenliğe ulaşan (buluş) veya fiziki olgunluk işaretleri gözlenen kızlar için kullanılan sıfat ise "bâliğa"dır³¹⁰. Şayet söz konusu olgunluk işaretleri yoksa kızlar on yedi yaşında reşit sayılmışlardır³¹¹.

Şer'iyeye sicillerinde kadınlardan bahsedilirken önce kendi isimleri ardından binti kelimesi getirilerek babasının ismi yazılmış hemen sonrasında da hatun kelimesi eklenmiştir. Bu durum "...binti...nam hatun" şeklinde formüle edilebilir. Kadın kelimesi ise sıfat olarak değil özel isim olarak kullanılmıştır. Bunun örneğini Bursa Kütüğü'nde Ahmet Paşa'dan bahsedilirken "...saray cariyelerinden Tütü Kadın isminde birisini almış ve bundan bir de kızı olmuştur..."³¹² şeklindeki cümlede görebilmekteyiz. Vakıflara bağışta bulunan kadınlardan bahsederken isimlerinden sonra "sahibetü'l-hayr" sıfatı kullanılmıştır.

Belgelerde ender görülen özelliklerden biri de kadınların aldıkları lâkaplardır. Dâye Hatun Mahallesi'nde oturan Hundi Ağa'nın "... Dâye Hatun Mahallesi sakinelerinden Hundi Ağa binti Veli nâm hatun tarafından ..." vekâlet yolu ile aynı mahallede bulunan evini Hanife adlı kadına satışında görülmektedir³¹³.

³¹⁰ Mes'ele: Nisâda ibtida-i hadd-i bulûğ neredendir?

Elcevap: İkrar idecek, on ikisinin tamam ettikte bâligadır. M. Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul 1983, s. 33.

³¹¹ Mes'ele: İnâsdan olanların bulûğuna kaç yaşın tamam etmekle hükm olunur?

Elcevap: On yedi yaşın tamam etmekle olunur. M. Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, s. 33.

³¹² Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, I, s. 59.

³¹³ BŞS B 143 140a.

Çalışmamız sırasında Hacı Hatice Hatun'un Nazlı adlı cariye'yi 100 esedi guraşa satın aldığı belgede³¹⁴ hacca gittiği anlaşılan yalnızca bir kadına rastladık. Ömer Demirel de, Ankara sicillerinde yer alan tereke kayıtlarına dayalı olarak yapmış olduğu araştırmada kadınlara ait terekeler içinde yalnız bir kadının hacca gittiğini saptamıştır³¹⁵. Vekâleten hacca gitmek isteyen kadınlara ait belgeler bulunmaktadır. Fakat bunu gerçekleştirip gerçekleştiremedikleri belli değildir. Hoşkadem Makramavî Mahallesi'nde oturan Hacı Mehmet adlı kişi, Ayşe adlı kadının ölmeden önce yine aynı mahallede bulunan evini Hacı Lütfullah'a 150 esedi guraşa sattığını belirtmiştir. Ayşe adlı kadın bu parayı Hacı Mehmet'e vererek kendisi adına hacca gitmesini istemiştir. Hacı Mehmet durumu kayıt altına aldirarak evin artık Hacı Lütfullah'a ait olduğunu ve kendisinin de bu sene vekâleten Ayşe adlı kadın için hacca gideceğini belirtmiştir³¹⁶. Erkeklerin hacca gitme oranlarının kadınlara göre çok yüksek olduğu bu ünvanların erkeklerde yoğun bir şekilde kullanılmasından anlaşılmaktadır. Kadınlarda hacca gitme oranının az olmasının sebebinin maddi imkânsızlıklar yanında o dönemde yolculuğun zorluğu, salgın hastalıklar ve emniyet şartları açısından da uygun olmaması gösterilebilir³¹⁷.

Erkekler için Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini göstermek için "seyyid" ünvanı kullanıldığı gibi kadınlar için de "seyyide" ünvanı kullanılmıştır. Ayrıca Osmanlı'da bir kadının iki isminden birincisi Şerife ile başlarsa bu da onun Hz.

³¹⁴ BŞS B 112 27a.

³¹⁵ Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", **Bellekten**, LIV/211, Ankara 1991, s. 947.

³¹⁶ BŞS B 116 13ab. Benzer bir örnek için bakınız: BŞS B 116 13b.

³¹⁷ Hacc yolunda vefat eden pekçok kişi bulunmaktadır. Bununla ilgili örnekler için bakınız: BŞS B 108 1b; BŞS B 139 10b.

Peygamber'in soyundan geldiğini göstermektedir³¹⁸. Yahşi Bey Mahallesi'nde oturan Raziye adlı kadının "...Şerife Aişe Hatun ibnete's-seyyid Abdülhalim..." adlı kadına borç para verdiği örnekte bu görülmektedir³¹⁹.

Seyyid ünvanının her türlü meslek, ünvan ve elkapla kullanılması ve sayılarının çokluğu bunların tamamının peygamber sülalesinden gelmediğini göstermektedir. Nitekim, Anadolu'da oldukça fazla sahte seyyid bulunduğu ve devlet tarafından bunların kontrolü ve iptali konusunda çalışmalar yapıldığı bilinmektedir³²⁰. Bu seçkin soya tanınmış olan hakları ve ayrıcalıkları korumakla görevlendirilen kişiye "nakîbü'l-eşraf" adı verilirdi. Ulema sınıfının üst kademesine yükselmiş kişilere verilen bu görevin, eyalet ve sancak merkezlerindeki temsilcilerine ise "nakîbü'l-eşraf kaymakamı" denirdi. Nakîbü'l-eşraf kaymakamı, bağlı bulunduğu idari birimde yer alan Hz. Peygamber soyundan gelenlerin

³¹⁸ Abdurrahman Kurt, "Osmanlı Toplumunda Poligami", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, V, Ankara 1999, s.404. Bu kadınların evleneceği kimseler şehirde Nakîbü'l-Eşraf Kaymakamı tarafından araştırılır, eğer damat adayı dengi değilse evliliğe mani olunurdu. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 647.

³¹⁹ BŞS B 88 143a.

³²⁰ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, ss. 228-229. Bursa Kütüğünde "Sadat" başlığı altında şu bilgiler verilmektedir. "Seyyidin cemidir. Peygamberin sülalesinden olan kimselerdir. 1759 senesi Eylül nihayetlerinde gelen bir emirde sadatın himaye ve sıyaneti ve bunların izzet ve ikramı ahalinin boyunlarına borç iken bazı kazalarda kaim-i makam olanlar şer'i şerife aykırı olarak "harc ı makul, devriye, sadat akçası, arusi gibi sonradan ihdas edilen isimlerle akça talep edilip cezalandırılmakta ve tahkir edilmektedir. Seyyidlik iddia edenlerin yeşil sarık sarmaya talib olanları İstanbul'daki "nakîbü'l eşraf" a sevk edib Bursa'ca izin verilmemesi ve Bursa'daki sadat-ı kiram dahi kaim-i makamlarını kendi üzerlerine zabıt bilib şeriata ve emirlere aykırı harekette bulunmaları ve üzerlerine şer'an bir şey sabit olursa nakîbü'l-eşraf marifetiyle ve mübaşeretiyle tahsil olunub ve bila-mucib başkalarının müdahale ettirilmemesi ve hiç bir surette rencide olunmamaları emredilmiştir". 1659 tarihinde Bursa'da yerleşip ellerinde şer'i hüccetleri olan eşraf-ı kiram 48 kişi olduğu tesbit edilerek adları mahkeme siciline kaydedilmiştir. Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 95. Yine Bursa Kütüğünde sahte seyyidlerle ilgili bir örnek mevcuttur. 1567'de Hacı İskender Mahallesi'nde Kara Mustafa adında, seyyidlik iddiasında bulunan birisi bundan önce bir Yahudi aleyhine şahadette bulunmuşsa da birkaç Yahudi kendisine gösterilerek; "senin şahadet eylediğin hangisidir", diye sorulunca, göstermekten aciz kalmış ve birçok müslüman da, Kara Mustafa daima yalancı şahitlik ettiğini ve şöhreti dahi "şahit" olduğu ve kendisi seyyid olmadığı halde, sahte vesikayla bu iddiada bulunduğu ve ecdadından hiç bir seyyid bulunmadığını haber verdiklerinden, yalan yere şahadet eylediğine hüküm verilmiştir. Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 346.

isimlerini, soy kütüklerini, buldukları şehir ve görevlerini şecer-i tayyibe adlı defterde kayıtlı tutardı. Halktan ayırt edilmeleri için başlarına yeşil sarık takan seyyid ve şeriflere, idareciler ve kadılar karışamaz, kanunlara aykırı davranışları görüldüğünde yargılanmaları ve cezalandırılmaları nakîbü'l-eşrâf kaymakamı tarafından gerçekleştirilirdi³²¹.

Büyükanne “cedde”, anne ise “valide”, nadiren de “ana” kelimeleriyle ifade edilmiştir. Kayınvalideler için kâinana, kocasından dolayı bahsi geçen evli kadın için “zevce”, kocası ölmüş dul kadın için “zevce-i metrûke”, boşanmış kadınlar için ise “mutallaka” tabirleri kullanılmıştır.

Şer'iyye sicillerinde geçen avrat tabiri ise aşağılayıcı bir anlam ifade etmekte olup adları fi'l şeni olarak ifade edilen fuhuş gibi kötü olaylara karışan kadınlar için kullanılır. Henüz buluğ çağına ermemiş kız çocukları için “sagire kızı”, yetişkin kızlar için “kebire kızı”, henüz evlenmemiş olanlar için “bikr-i bâliğa” kullanılmaktadır. Zengin, soylu ve üst düzey bir yöneticinin eşi olanların ise isimlerinin önlerine “fahru'l-muhadderat” isimlerinden sonra ise “hanım” sıfatı eklenmiştir.

Gayrimüslim kadınlardan bahsederken “zimmîye”, “nâm nasrânîyye” sıfatları kullanılmıştır. Ölmüş müslüman kadın için “müteveffiye” sıfatı kullanılırken ölen kadın gayrimüslim ise “hâlike olan” sıfatı kullanılmıştır. İslâmiyet'i kabul edenler için “mühtediye” sıfatı kullanılmıştır.

³²¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, s. 165. Nakîbü'l-Eşrâflık müessesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Murat Sarıcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi**, Ankara 2003.

2. Aile

Kuruluş dönemi Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazâde, aile kurumunun değerini şu sözlerle ifade etmektedir. “Bu alemde maksut olan birkaç şeydir: Oğul evlendirmek, kız çıkarmak ve dünyadan ahrete iman ile gitmek”³²². Türk ailesi zaman içinde en az değişime uğrayan müesseselerinden biri olduğundan³²³ toplumun siyasi, sosyal ve hukuki durumunu anlamak için önce o toplumun küçük bir nüvesi olan aileye bakmak gerekmektedir. Küçük bir aileyi incelemek aslında o topluluğu incelemek demektir. Çünkü toplulukları aileler meydana getirmektedir. Başka bir ifadeyle aile, topluluğun en üst kademesinin başında bulunan devletin küçük bir modelidir. Ailede çocuklar üzerinde babanın otoritesi, devleti yöneten hükümdarın millet üzerindeki otoritesine benzemektedir. Bahaaddin Ögel’in ifadesiyle “Gök kubbesi devletin, çadır ise ailenin birer örtüsü ve kubbesi idi. Gök altında devlet, çadır kubbesi altında ise aile düzeni yer almaktadır”. Bu sebeple eski Türklerde devlet düzeni ile aile düzeni arasındaki benzerlik çok canlı olmuştur³²⁴. Öyle ki Türk ailesinde görülen karı-koca arasındaki ilişki ile devlette görülen kağan-hatun hukuku arasında pek fark olmamıştır. Bir ailenin fertleri arasında sosyal ve hukuki denge varsa, o topluluklarda siyasi, sosyal ve hukuki denge var demektir. Bundan dolayı da Türk aile yapısında, onun eski Türk siyasi kuruluşlarına yansıyan, fertlerin davranışlarını, mülkiyet anlayışını, ferdi hukuku, adaleti, dini vs. özellikleri tespit etmek mümkündür³²⁵. Tüm

³²² Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Nihal Atsız, İstanbul 1970, s. 15.

³²³ Refik Turan, “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara 1992, s. 82.

³²⁴ Bahaaddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, II, İstanbul 1971, s. 137.

³²⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1999, s. 202.

bunlar dikkate alınarak Türk ailesinin temelinde görülen hukuki ve sosyal ortam, hiç şüphesiz en yüksek devlet düzeninde de kendini göstermiştir diyebiliriz.³²⁶

Osmanlı'da gelenek ve din, siyasetin toplumsal temellerini oluşturur. Geleneğin övdüğü erkek eşi ve çocuk çocuğu üzerindeki tüm tasarrufunu Tanrı adına başarıyla kullanan erkektir. Geleneğin övdüğü kadın güzeldir, çünkü erkeğine itaatkârdır. Geleneğin övdüğü çocuk büyüklerine, anne-babaya itaatkârdır. Ortaasya, Uzakdoğu ve Ortadoğu'nun geleneksel tarihinden süzülüp gelen bu değer önce bireyi, sonra aileyi oradan da toplumu niteleyecek bir güç ve genişliğe ulaşmıştır. Bu yüzden tarihteki tüm Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da bu toplumsal zemin siyasal iktidarı biçimlendirmiştir. İtaatın yol açtığı teslimiyet daima itaat kurumuna merkezi bir masumiyet ve güven kazandırmıştır. İtaat ve himaye taraflardan birine güven ve yaşam kolaylığı kazandırırken, diğerini iktidar ve güç sahibi yapmıştır³²⁷. Yöneten ve yönetilen herkesin bir aileye mensubiyeti olduğuna göre fertlerin toplum içindeki konumlarına etki eden en önemli müessese ailedir.

Türk aile yapısının sağlam temellere dayanmış olmasını Tahsin Banguoğlu şu sözlerle ifade etmektedir: “Eğer biz XVII. yüzyıldan bu yana ayakta kalabildiysek bu Türk ailesinin sağlamlığından ileri gelmektedir. Türk ailesi bozulmamış ve cemiyet

³²⁶ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topuluklarda ve Eski Türklerde Aile”, **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, Derleyenler: Beylül Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara 1991, s. 287.

³²⁷ İsmail Doğan, “Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klâsik ve Yenileşme Dönemleri”, **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Ankara 1999, s. 372.

içindeki ağırlığını koruyabilmiştir. Eğer bizim yerimizde dağınık bir yapıya sahip bir cemiyet olsaydı, çoktan bozulup değişmiş olacaktı”³²⁸.

3. Mehir

Herhangi bir müslüman ile evlenen kadın zımmî de olsa mehir namıyla bir mala (para) müstehak olur. Mal ile mübadelesi kabil olan bir menfaat de mehir olabilir. Mehir iki kısımda verilmektedir:

1-Nikâhtan önce verilen mehr-i muaccel

2-Nikâh hitamında veya vefat halinde terekenin taksiminden önce zevceye ödenen mehr-i müeccele³²⁹.

Mehrin miktarına gelince en fazla ne kadar olacağına ilişkin bir sınırlama getirilmemiştir. Ancak yeniçerilere yönelik olarak özel bir uygulama bulunmaktadır. Buna göre, yeniçeri, evleneceği kadına bakireyse 1000 akça, dulsa 600 akçadan fazla ödemeye zorlanamaz. Fakat kendi isteğiyle daha fazlasını ödeyebilir. Ancak mahkemeler bu miktarların üzerindeki mehir miktarlarıyla ilgili ihtilafları dinlemekten menedilmişlerdir³³⁰. En düşük mehir miktarı ise Ebu Hanife ve İmam-ı Malik’in de içinde bulunduğu bazı İslâm hukukçularına göre on dirhem olup, yirmi, kırk ve elli dirhem olduğunu beyan edenler de vardır³³¹.

³²⁸ Tahsin Banguoğlu, “Türklerde Aile”, *Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç*, Derleyenler: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara 1991, s. 360.

³²⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kamusu*, II, , ss. 121-122.

³³⁰ Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait 17. Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul 1995, ss. 220-221.

³³¹ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, İstanbul 1982, s. 338.

Evlilik, ayrılıkla sona ererse mehir muacceliyet kesbeder ve hemen ödenmesi gerekir. Ölüm de mehrin hemen ödenmesini gerektirir. Koca öldüğünde kadın isterse ödenmemiş mehir miktarını alacaklı sıfatıyla terekeden alır, ayrıca mirasçı olur. Hoca Alizâde Mahallesi'nde sakin iken ölen Cafer adlı kişinin karısı Ayşe, ölen kocasının kardeşi olan Hüseyin'den vekâlet yoluyla "... müvekkilem mezbure Aişe Hatunun zevci müteveffayı mezbur zimmetinde duyun-u müteferrika müsbeteden olan malumu'l miktar hakkını ve mehr-i müeccel-i malumesini ve kendüye isabet eden rub' hisse-i eşyasını ..." ifadesiyle terekeden kendisine düşen hisse ve mehrini istemiş, taraflar arasında bu hisse ve mehrine karşılık 220 kıta esedi gurus karşılığında sulh yapılmıştır³³².

Kadının ölümü halinde ise mehir miras gibi işlem görmektedir. Yani kadının yakınları kadının hakkı olan mehir miktarını kocasından talep edebilmektedir. Veledi Enbiyâ Mahallesi'nde oturan Fatma'nın ölümü sonrasında anne ve babası damatları Mehmet'ten kızlarının on beş bin akça mehr-i müeccelinin sekiz bin akçasını aldıklarını kalan yedi bin akçasını ise vermediğinden dolayı dava etmişlerdir. Mehmet ise söz konusu yedi bin akçanın zifaf gecesi Fatma tarafından kendisine hibe edildiğini, kalan iki bin akçanın bin akçasının terekeden kendisine kaldığını, bin akçasının ise kaynanası ve kayınpederine kaldığını fakat onların da karşılıklı olarak ibra ve iskat ettiklerini söyler. Mehmet, beş bin akçayı karısının kendisine hibe ettiğini ispatlayamaz, fakat kayınpederi ve kaynanasından durum sorulduğunda kızlarının söz konusu miktarı hibe ettiğini bilmediklerine dair yemin teklif

³³² BŞS B 114 58b.

edildiğinde yemin edemezler. İbra ve iskat ettikleri bin akçalık kısım şahitlerden sorulduğunda ise damatları Mehmet haklı çıkar ve davadan menedilirler³³³.

Mehrin miktarı tespit edilmediği veya üzerinde şüpheye düşüldüğü takdirde kızın emsal ve akranına bakarak mehir miktarının tespiti yapılmaktadır. Buna “mehr-i misl” ismi verilmektedir. Bu özellikle vefat halinde terekenin taksiminde başvuru olan bir yöntemdir³³⁴. Mehrin nikâh akdi sırasında tespit edilmediği bu gibi durumlarda bazen vereselerin kendi aralarında takdir edecekleri miktara göre, belirli bir para mehr-i müeccel adı altında terekeden düşürülmek suretiyle kadına verildiği de olmuştur³³⁵. Mehr-i misl konusunda mahkemeye yansıyan davalar da bulunmaktadır. On bin akça mehr-i müeccel ile kızını evlendiren Şahbaz adlı kadın “... mehr-i mislden gabin fahiş ile tezvic olunmagan nikâh-ı mezbur gayr-i sahih deyu...” şeklinde emsallerine göre fazla mehir istenmesi dolayısıyla nikâhın geçerli olmadığı konusunda şikâyette bulunmuştur³³⁶. Ayrıca kadın, kocasının evini terk edince dönmesi istenmez, mehr-i muaccel ve nafaka hakkından vazgeçmiş sayılırdı³³⁷.

Mehir miktarlarındaki farklılıkların genellikle, evlenen kadının bekâr, dul, köylü veya şehirli olma durumundan kaynaklandığı söylenebilir. Evlenen kadının

³³³ BŞS B 90 76b.

³³⁴ İlber Ortaylı, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Osmanlı Araştırmaları**, I, s. 36.

³³⁵ Rifat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı” (1771-1810), **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar ve Tarihi Süreç**, Derleyenler: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara 1991, s. 429.

³³⁶ BŞS B 187 15b.

³³⁷ R. C. Jennings, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records- The Sharia Court of Anotalian Kayseri”, **JESHO**, XVIII/1 (1975), ss. 101-102. Nikâh sırasında genellikle mehr-i muaccel olarak verilenlerin isimleri yer almasına rağmen mehr-i müeccelde misl uygulamasına benzer bir şekilde sadece “emsalinde cari olan mehr-i muaccel üzere” tabiri ile yetinildiği de olmaktadır. Örnek için bakınız: Salih Pay, **1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer’iyye Sicili (Analiz ve Değerlendirme)**, ss. 70-71.

fiziki güzelliğinin ya da sosyal ve ekonomik durumunun da mehir miktarının belirlenmesinde önemli bir fonksiyonun olduğu muhakkaktır. Ancak bu tür özellikleri vesikalardan tespit edebilmek oldukça zordur. Evlenecek kadının bekâr ya da dul, köylü ya da şehirli olma durumuna göre verilen mehir miktarlarının değerlendirilmesi sonucu bekâr kızların aldıkları mehir miktarının dul kadınlara nazaran oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Aynı şekilde köyde oturan ve dolayısıyla nikâhları köyde kıyılan kadınların mehir miktarları da şehirde oturanlara nazaran oldukça azdır. Saim Savaş'a göre, bekâr kızın, dul kadına göre daha fazla mehir almasının sebebi, Türk örf ve adetlerinde bekârete verilen önem gösterilebilirse de, dul kadının, halihazırdaki nikâhı sırasında aldığı mehrinden başka, daha önceki nikâhı ya da nikâhları esnasında aldığı mehr-i müeccellerinin de hesaba katılması gerekmektedir. Böylece dul kadın nikâhlandığında en azından iki mehir sahibi olmaktadır. Köylü şehirli farklılaşmasında ise iktisadi durumun etkili olduğu söylenebilir³³⁸. Birden fazla kadınla yapılan evliliklerde de eşlere aynı miktarda mehir verilmediği görülmektedir. Kavaklı Mahallesi'nde vefat eden Abdülkerim adlı kişinin terekesinden Ayşe adlı eşi için iki bin akça mehr-i müeccele kalırken, Şahbaz adlı eşine yalnızca beşyüz akça mehr-i müeccel kaldığı görülmektedir³³⁹.

Çalışmamız sırasında en düşük mehr-i müeccele Sarı Abdullah Mahallesi'nde oturan Rabia ile Halil'in boşanmalarında 5 akça³⁴⁰, en yüksek miktar ise Dâye Hatun

³³⁸ Saim Savaş, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, Ankara 1992, ss. 521-522.

³³⁹ BŞS B 187 14a

³⁴⁰ BŞS B 143 95b.

Mahallesi'nde oturan Şerife Havva ile Seyyid Ahmet'in boşanmalarında 80 bin akça³⁴¹ olarak tespit edilmiştir³⁴².

Mehrin ödenmediği durumlar ilginç davalara konu olmuştur. Muradiye Mahallesi'nde oturan Hasan adlı kişi şimdiye kadar İsmihan adlı karısının babasına ait evde oturdukları halde başka bir yere taşınmak istemiştir. İsmihan'ın kardeşi ise nikâh akti sırasında Hasan'ın mehr-i muaccele olarak vermeyi tahahüt ettiği bir takım eşyaları hâlâ vermemesinden dolayı bu taşınmaya engel olmuştur³⁴³.

İlber Ortaylı günümüz kırsal kesiminde görülen başlık geleneği ile irtibatlandırmak suretiyle mehir konusuna "Bunun Osmanlı döneminde namzedlik akçası, kalın ve hattâ yanlış bir adlandırma ile mehr (mehr) olarak adlandırıldığını" belirterek dikkat çekmektedir³⁴⁴. Ayrıca Orta Anadolu'da görülen kız tarafına damat adayı tarafından namzetlik akçası ya da mehir adı altında ödenen paranın iktisadî bir özellik taşıdığı ve birçok ziraî geleneksel toplumda görüldüğünü belirtmektedir³⁴⁵.

Nikâh merasimi sırasında kızın bizzat kendisine evlilik anında veya daha sonra verilmek üzere bir mehir tespit edilerek şahitler önünde nikâh kıyılmaktadır. Ancak günümüzde dahi Anadolu'nun bazı bölgelerinde görülen başlık ya da kalın³⁴⁶ olarak bilinen gelenek ile mehri karıştırmamak gerekir. Başlık kızın ailesine

³⁴¹ BŞS B 150 74b.

³⁴² 1670-1698 Yılları Arasında Bursa'daki Mehir Miktarlarının Dağılımı için bakınız: Tablo 23; Grafik 4.

³⁴³ BŞS B 83 54a.

³⁴⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 62.

³⁴⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 65.

³⁴⁶ Eski Türklerden itibaren görülen bir gelenektir. Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lüğati't-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, III, Ankara 1985, s. 371; Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, I, Ankara 1958, s. 128.

verilirken mehir kızın kendisine verilir³⁴⁷. Mehirin her türlü tasarruf hakkı kıza aittir. Ayrıca başlık evlilikten önce kararlaştırılıp yine bundan önce ödendiği halde, mehir evlilikten önce kararlaştırılsa bile bundan önce ödenmesi şart değildir. Mehir evlilikle doğan bir borçtur, evlilik içinde ve evliliğin sona ermesinden sonra ödenebilir. Kalın adı verilen gelenekle de mehir birçok bakımdan uyuşmaz. Kalın da başlık gibi evlilikten önce kararlaştırılıp kızın babasına veya velisine verilir. Ayrıca kız tarafı kalının yarısı kadar cihaz yapmak zorundadır. Mehirde ise kız tarafının belirlenen mehir karşılığında bir cihaz yapma mecburiyeti yoktur³⁴⁸. Kız tarafı kızını vermekten vazgeçtiği takdirde aldığı kalını iade etmeye mecburdur. Evlenen kadının, baba evinden getirmiş olduğu çeyiz malı üzerinde hiçbir tasarruf hakkı yoktur³⁴⁹.

³⁴⁷ Hüseyin Hatemi, **Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları**, İstanbul 1976, s. 297.

³⁴⁸ Bilge Öztan, "Evlilikte Mal Rejimleri", **Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler**, Ankara 1974, s. 44. Bursa Kütüğü'nde "Cihaz" başlığı altında şu bilgiler verilmektedir: Gelinin, babası evinden kocası evine beraber götürdüğü elbise, eşya ve saireye denilir. 1758'de Abdullah Molla Efendi kızı Afife Hanım'a biraderi Müderris İbrahim Paşa Mahallesi'nde sakin Mehmed Said Efendi tarafından verilen cihaz eşyasının bir listesi yapılmış ve mahkeme huzurunda geline teslim edilmiştir ki, karı ile koca arasındaki mal ayrılığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, I, s. 320. Cihaz daha sonra kız ve kızın kendi ailesi arasında problemler oluşturabilmektedir. Örneğin; Emine adlı kadın 1573'de kızı Ayşe'yi mahkemeye vererek gelin olurken kızına verdiği cihazı âriyet yani ödünç verdiğini iddia etmiş ve mahkeme yoluyla cihaz olarak verdiği eşyaları geri almıştır. Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, II, s. 22. II. Meşrutiyet'in ünlü süreli yayınlarından Yeni Mecmua'nın Mayıs 1923 sayısı "Bursa İçün Fevkalaâde Nüsha" adıyla Bursa özel sayısı olarak yayımlanmıştır. Burada Sıtkızâde Selahattin Rıza tarafından kaleme alınan makale, sonraki döneme ait olmasına karşın, Bursa'daki cihaz geleneği hakkında fikir verebilir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sıtkızâde Selahattin Rıza, "Bursa'da Mahalli Hayat, Cihaz Teşhiri-Kına Gecesi-Bazı Türküler", **Yeni Mecmua**, İstanbul 1923, Sa. 9-75, ss. 182-184.

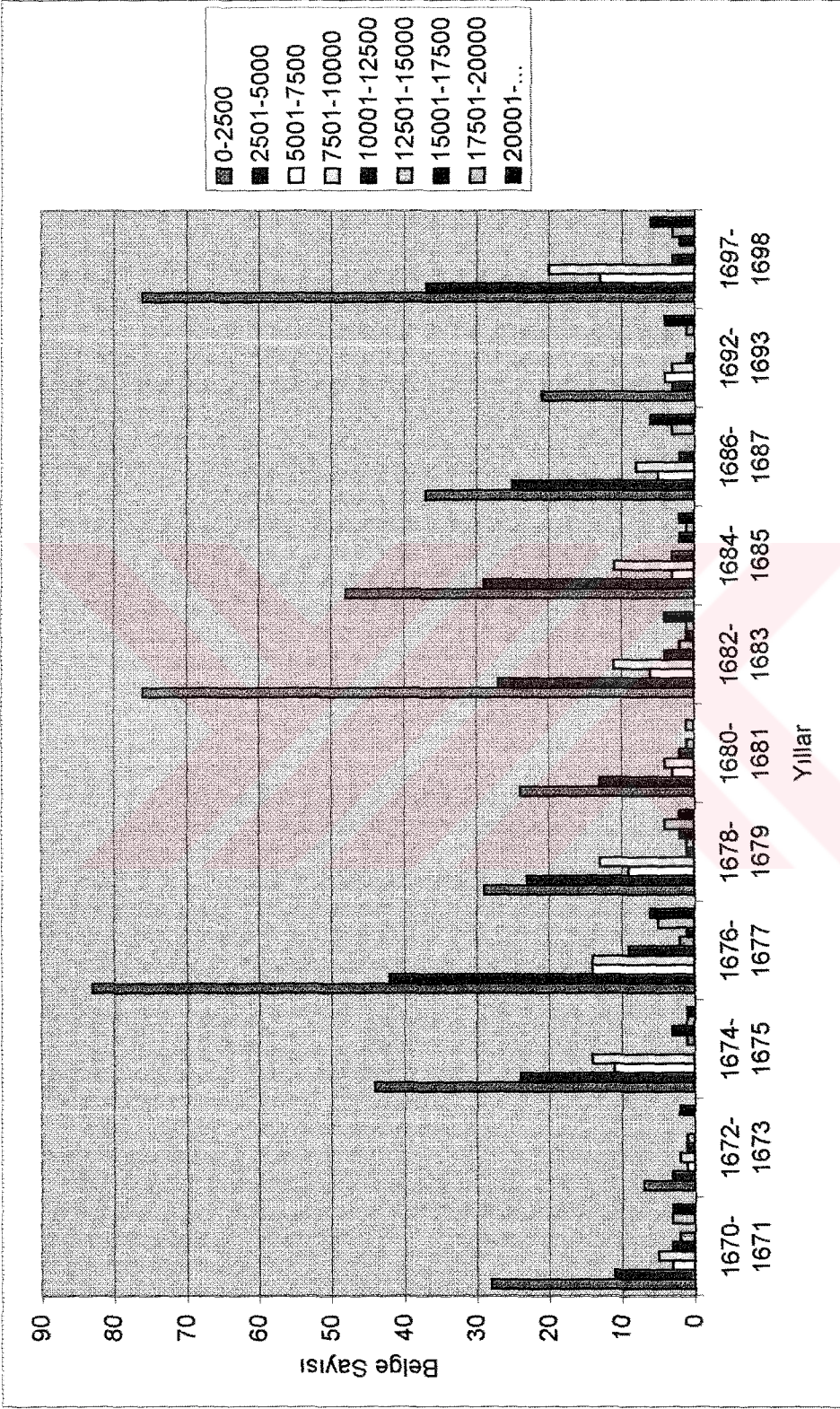
³⁴⁹ Z. F. Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", s. 266.

TABLO 23

1670-1698 Yılları Arasında Bursa'daki Mehir Miktarlarının Yıllara Göre Dağılımı

YILLAR	TOPLAM	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		0-2500	2501-5000	5001-7500	7501-10000	10001-12500	12501-15000	15001-17500	17501-20000	20001-....
1670-1671	58	28	11	3	5	3	2	-	3	3
1672-1673	17	7	3	1	2	1	1	-	-	2
1674-1675	99	44	24	11	14	-	1	3	1	1
1676-1677	176	83	42	14	14	9	2	1	5	6
1678-1679	84	29	23	9	13	1	1	2	4	2
1680-1681	48	24	13	3	4	2	1	-	1	-
1682-1683	132	76	27	6	11	4	2	1	1	4
1684-1685	99	48	29	3	11	3	-	2	1	2
1686-1687	86	37	25	5	8	2	-	-	3	6
1692-1693	37	21	3	4	3	1	-	-	1	4
1697-1698	160	76	37	13	20	3	-	2	3	6
TOPLAM	996									

GRAFİK 4
1670-1698 Yılları Arasında Bursa'daki Mehir Miktarlarının Dağılımı

4. Nikâh

İslâm'a göre evlenme, evlenecek adayların hür iradesine dayanan iki taraflı bir sözleşmedir. Gelinin satılması ya da bu hususta söz hakkının olmaması gibi uygulamalar yoktur. Evliliğin geçerli olabilmesi için bizzat evlenecek kimselerin veya rızâ temsilcilerinin, iki erkek veya bir erkekle iki kadından ibaret hür şahitler huzurunda, evlenmek istediklerini açıklamalarına bağlıdır³⁵⁰. Özellikle aile konusunda İslâm hukukuna bağlı kalan Osmanlı aile hukuku bülûğ yaşını, birey kendisi ikrar eder ise erkekte ve kadında on iki, ikrar etmez iseler, erkekte on sekiz ve kadında on yedi olarak belirlemiştir³⁵¹.

Mezhepler arasında görüş ayrılıkları olmakla beraber Hanefiler, bülûğa eren kızların veli izni olmadan evlenebileceğini kabul etmişlerdir³⁵². Zembilli Ali Efendi ve İbn Kemal'in fetvalarında da Ebu Hanife'ye göre kadınların velilerinin izni olmaksızın evlenebilecekleri belirtilmektedir³⁵³. Fakat bu durum bazı olumsuzluklara yol açmış olacak ki 1543 tarihli bir fermanda "Bundan sonra nisâdan bakire ve seyyibeleri yakın akrabaları ve kadı marifeti olmadan emr-i şerife muhâlif kimse nikâhlamaya. Velisi olmayanlar kadı marifetiyle nikâhlana" şeklindeki ifadeyle veli izni olmadan yapılan nikâhların önüne geçilmeye çalışılmıştır³⁵⁴. Evlenecek olan tarafların rızasının alınması esas olmakla birlikte rızası alınmadan evlendirildiğini ileri süren kadınlar da vardır. İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii müezzini olan

³⁵⁰ Joseph Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş*, Çev. Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener, Ankara 1997, s. 167.

³⁵¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, s. 33.

³⁵² M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, ss. 96-99.

³⁵³ Vejdi Bilgin, *Sosyo-Kültürel Şartların Fetva Kitaplarına Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2001, s. 70.

³⁵⁴ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, III, s. 453.

İbrahim, Şerife Hafize adında küçük bir kızı velisinin izni olmaksızın Halil adında birisine nikâhlayarak evlendirmiştir. Bu akd caiz olmadığından feshedilmiş ve İbrahim 1760'da Bursa'ya sürülmüştür³⁵⁵.

XVII. yüzyılda Kayseri'yi esas alarak araştırma yapan Ronald C. Jennings bu tür olaylara çok az rastlandığından bahsetmektedir. Araştırdığı döneme ilişkin yalnızca bir belgede babasının zoruyla evlenen bir kızın mahkemeye baş vurmak suretiyle evlendiği kişiden ayrıldığını belirtmektedir³⁵⁶. XVIII. Yüzyılın ilk yarısını esas alarak benzer bir araştırmayı Konya için yapan Hayri Erten'in çalışmasında da rızasız olarak yapılan evlendirmelerde mahkemenin, evliliğini geçersiz saydırmak isteyenlerin lehine karar verdiği görülmektedir³⁵⁷. Kadınlara tanınan hakların yanında bu tür olayların az görülmesine bir sebep de toplumsal baskı olabilir. Çünkü istemediği bir evliliğe karşı çıkabilen yetişkin bir kız, kendisini bu tür bir evliliğe zorlayan babasını mahkemeye şikayet etme konusunda aynı serbestliğe sahip olmayabilir³⁵⁸. Biz de araştırmamız sırasında kızların kendi rızası dışında evlendirildiğine dair yalnızca birkaç belgeye rastladık. Bunlardan birinde, Şerafettin Paşa Mahallesi'nde oturan Ali, vekâlet yoluyla İhsan adlı eşi hakkında dava açmıştır. Buna göre bir gün önce İhsan'ın babası Sefer kızının vekili olarak 14 bin akça mehr-i müeccel üzerine Ali ile kızını nikâhlanmış ve mehir bedelinin 7 bin akçasını Ali'ye hibe etmiştir. Ali'nin vekili "... hâlâ mezbur İhsan muamele-i zevciyetden ibâ' ve imtinâ' ider ..." ifadesiyle İhsan'ın evliliğin gereklerini yerine getirmediğinden

³⁵⁵ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 298.

³⁵⁶ Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records- The Sharia Court of Anotalian Kayseri", ss. 76-78.

³⁵⁷ Hayri Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, Ankara 2001, s. 39.

³⁵⁸ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998, s. 23.

dolayı şikâyette bulunmuştur. İhsan ise babasını nikâh için vekil tayin etmediğini yani nikâhtan habersiz olduğunu belirtmiştir. Taraflara yemin teklif edildiğinde ise İhsan'ın haksız olduğu görülerek "... merkume İhsan'a zevci müvekkil mezbur Ali ile bade'l-yevm muamele-i zevciyetinden ibâ' itmemek üzere ..." ifadesiyle İhsan'ın evliliğin gereklerini yerine getirmesi istenmiştir³⁵⁹.

Ebeveynler velâyetleri ile çocuklarını evlendirebilmekteydiler. Bursa'ya bağlı Yenişehir kazasının Çay Mahallesi'nde oturan Emine adlı kadın kızı Ümmühan'ı Hacı Hasan'a "...velâyetim hasebiyle tezvîc ve nikâh eyledim..." şeklinde evlendirmiştir³⁶⁰. Kimi zaman da üzerlerinde velâyetleri olmadığı halde çocukları evlendiren ve daha sonra da nikâhın geçersiz olduğunu bildiren kişiler görülmektedir. Dâye Hatun Mahallesi'nde oturan Eşme adlı kadın tebennî olarak aldığı İhsan adlı kızı Ömer adlı kişiye nikâhladığını fakat velâyet hakkı bulunmadığından dolayı bu nikâhın fesholdüğünü bildirerek kızı geri aldığını belirtmiştir³⁶¹.

Küçük yaşta velilerinin velâyeti ile evlenen kızların sonraları evliliklerinin son bulması halinde velilerinin etkisi hâlâ devam edebilmektedir. Hoca Hasan Mahallesi'nde oturan Atike adlı kadın "... bundan akdem ben sagire iken babam mezbur Nasuh velâyeti hasebiyle..." şeklinde devam eden belgede babasının velâyeti ile dört bin akça mehr-i müeccel ve bir kısım eşya mehr-i muaccele olarak verilmek suretiyle Mustafa ile evlendirildiğini belirtmektedir. Ancak altı sene önce Mustafa,

³⁵⁹ B 83 52b-53a. Burada damadı için başka bir ifade yerine "mesfur" ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir. Mesfûr: Yazılmış, adı geçmiş. Bu kelime, hakaret görmesi icâbeden aşağılık kimseler, daha çok düşmanlar hakkında kullanılırdı. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 626.

³⁶⁰ BSS B 114 73a.

³⁶¹ BSS B 112 5a

kendisini tâlak-ı bâin ile boşamış “... hâlâ ben akile ve baliga olub...” şeklindeki ifadesiyle de şu anda kendi başına karar verecek yaşa geldiğini belirterek mehr-i müeccelini ve mehr-i muaccel olarak hakkı olan eşyayı almak için dava açmıştır. Ancak Mustafa, “... mezbure Atike'nin babası merkum Nasuh veli-i mucir-i olmagla velâyet-i sagire-i mezburenin mehr-i müeccele ve mehr-i muaccesini kendü üzerine olmak üzere...” şeklindeki ifadesiyle Atike'nin babası olan Nasuh'un mehr-i müeccele ve mehr-i muaccesini kendi üzerine alarak muhâlaa yoluyla boşandığını, ayrıca “...eger kızım mezbure Atike dört bin akça mehr-i müeccesini ve mehr-i muaccesini dava iderse ben zâman oldum deyü benim zimmetimi ibra eyledi deyü defayla cevap idüb ...” şeklindeki ifadesiyle kızının mehr-i müeccele ve mehr-i muaccesini için dava açmayacağına dair kefil olduğunu belirtmektedir. Dava, Mustafa'nın bin beş yüz akça vermeyi kabul etmesiyle sulh yoluna gidilmek suretiyle çözülmüştür³⁶².

Evliliğin gerçekleşmesinden önce yani namzetlik döneminde taraflar evlilikten vazgeçtikleri taktirde durumu kadı huzurunda kayıt altına aldılmaktaydılar. Bu yolla aralarındaki evlilik kararının resmen bittiğini de göstermiş oluyorlardı. Çerağ Bey Mahallesi'nde oturan Mustafa Bey mahkemeye başvurarak Şerife Zümrem adındaki kızla iki sene önce namzet olduğunu fakat “... Şerife Zümrem'i akd-ü izdivacdan ibâ' ve mütena'i eylediğim ecluden...” şeklindeki ifadesiyle evlilikten vazgeçtiğini ve “ağırlık namına” verdiği çeşitli eşyaları da geri aldığını belirtmiştir³⁶³.

³⁶² BSS B144 90a.

³⁶³ BSS B 75 36b.

Nikâhla bir araya gelen çiftler evliliğin gereklerini yerine getirmeliydiler, aksi takdirde bu bir boşanma sebebi olabilmekteydi. Maksem Mahallesi'nde oturan Emine adlı kadının kızı Neslihan, Seyyid Mehmet ile evlidir. Emine, "...Neslihan sagire olub zevc-i mesfûr esseyid Mehmed ile zevciyet muamelesine ber-vechle kudreti olmamagla gayr-i medhul cefa olub..." şeklindeki ifadesiyle kızı Neslihan'ın yaşının küçük olmasından dolayı evliliğin gereğini yerine getiremediğini söyleyerek boşanmalarını talep etmiş ve damadı da talâk-ı bain ile boşanmayı kabul etmiştir³⁶⁴.

İslâm'a göre, evlenecek erkek ile kadın arasında kıyılan nikâhın geçerli olabilmesi için resmi bir memurun veya bir din adamının huzurunda yapılması gerekli değildir. Bunun için iki erkek şahit yeterli olmaktadır. Bununla birlikte nikâhın önemi ve sosyal hayattaki etkisi sebebiyle nikâhın hukuki yönünü bilen bir kişi huzurunda yapılmasına özen gösterilmiştir³⁶⁵. Böylelikle tarafların haklarının güvence altına alınması sağlanmıştır.

İlk devirlerden itibaren gerekli olmamakla birlikte nikâh akitlerinde bir hukukçunun varlığına ve kontrolüne ihtiyaç duyulmasını M. Akif Aydın şöyle açıklamaktadır: "İslâm dininde hukukî hükümlerle dinî hükümler çoğu kere bir içiçelik arzederler. Meselâ nikâhın sıhhat şartlarından birisini ihmal ederek evlenen kimse, sadece hukuken fasid (geçersiz) bir nikâhla karşı karşıya kalmaz, aynı zamanda geçerli bir şekilde aralarında evlilik bağı olmadan, kendisine yabancı olan bir kimseyle evlilik ilişkisi içerisinde olduğu için, dinen de günahkâr olur. İşte yapılan hukukî muamelenin eksik ve geçersiz olması yanında, dinen de günahkâr

³⁶⁴ BŞS B 116 52a.

³⁶⁵ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 85.

olmak endişesi, muhtemelen İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren nikâhların bir hukukçunun kontrolü altında kıyılması ihtiyacını hissettirmiştir³⁶⁶. Yine de özellikle şehir merkezlerinden uzak köylerde kadının haberi ve izni olmaksızın, bir din adamının huzurunda nikâh kıyıldığı kabul etmek gerekir. Ancak Osmanlı devletinde böyle devlet kontrolünden uzak ve İslâm-Osmanlı aile hukukunun esaslarına ne ölçüde uyulduğu bilinmeyen nikâhları asgariye indirmek için tedbirler alınmıştır. Örneğin kadı huzurunda veya kadı izniyle kıyılmayan nikâhların varlığıyla ilgili bir ihtilaf mahkemeler tarafından dinlenmez olmuştur. Böylece kadıdan izinsiz olarak kıyılan nikâhlar geçerli kabul edilmekle birlikte, nikâhın varlığıyla ilgili bir ihtilaf olduğunda taraflar ihtilafi mahkemeye intikal ettiremez olmuşlardır³⁶⁷. XVI. yüzyılın meşhur şeyhülislâmı Ebussuud Efendi de kadının izni olmaksızın nikâh olmayacağına dair fetva vermiştir³⁶⁸. Ancak yapılan bütün nikâh akidlerinin sicillere kaydedildiğini söylemek de pek doğru olmaz. 1670-1698 yıllarını kapsayan çalışmamız sırasında toplam on üç adet nikâh kaydına rastlanmıştır. Bunlardan içlerinde bir mühtediyenin de bulunduğu beş tanesi köyde sakin olup nikâhlarını şehirde kıydırmış olanlara, bir nikâh kaydı da bir nasrâninin bir zimmî ile evliliğine ilişkindir³⁶⁹. Bu rakam yirmi sekiz yılda akdedilen nikâh sayısının çok altındadır Saim Savaş ise 1775-1800 yılları arasında Sivas'ta on civarında nikâh akdinin sicillere kaydedilmiş olduğunu tespit etmiştir³⁷⁰.

³⁶⁶ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", **Osmanlı Araştırmaları**, III, İstanbul 1982, s. 3.

³⁶⁷ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", s. 8.

³⁶⁸ M. Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, ss. 37-38

³⁶⁹ BŞS B 83 11a, 15a, 40a; B 114 73a; B 112 1a, 15a, 36b, 65a; B 143 91b; B 144 42b, 144a; B 150 54b; B 140 42a.

³⁷⁰ Saim Savaş, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, Ankara 1992, s. 512.

Nikâhı kıyan kişiler genellikle kadılar, naibleri veya mahalle imamlarıdır. Ancak bir takım suistimallerin önlenmesi için mahalle imamlarının nikâh kıymaları, kadı ve naib gibi üst düzey yöneticilerden izinnâme almaları şartına bağlanmıştır. Bu yöneticiler izinnâme almadan evlenen kimseleri tutuklayabilmekteydiler. Boşanmış eşlerin de tekrar evlenebilmeleri için izinnâme almaları gerekmektedir. Aksi takdirde iddet döneminde geçersiz evlilik yapanlar görülmektedir³⁷¹. Diğer bazı İslâm devletlerinde nikâh akitlerini yapmak üzere özel memurlar olduğu ve her münferit hadisede kadıdan izin almak gerekmediği halde, Osmanlılarda kadıdan başka özel bir nikâh memuru hiçbir zaman olmamış, her münferit nikâhta ayrı bir izin ve izinnâme verilmiştir. Merkezin evlilik ile ilgili kayıtları kontrol etme isteğinin ardında yatan sebeplerden birisi de kuşkusuz bu tür kayıtlardan alınan ve Osmanlı yargı sisteminin finans kaynaklarından biri olan nikâh resmidir ve iki şekli vardır. Bunlardan ilki gerdek resmi olarak adlandırılan ve idari olarak bölgenin kontrolünden sorumlu olan kişi tarafından alınan resmi arusdur. İkincisi ise evlilik işleminin kaydedilmesi sonucunda mahkemeye ödenen nikâh resmidir³⁷².

Yapılan evliliğin toplumun kabul gördüğü şekilde gerçekleşmesi, içinde yaşanılan toplumla birlikteliğin bir gerekliliğidir. Bu yüzden de Osmanlı toplumunda evliliğin gerçekleşmesi konusunda İslâm dini ve kültürel değerler etkin rol oynamışlardır. Bir bireyin eşini kendi öz grubunun dışında seçmek zorunda kaldığı dıştan evlenmeyi (exogamie) İslâm dini belirlemiştir³⁷³. Kendileriyle evlenilmesi

³⁷¹ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 24.

³⁷² M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", s. 6.

³⁷³ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, ss. 101-102.

yasaklanan kimseler oldukça daraltıldığı halde evlenme çevresi genişletilmiştir³⁷⁴. Osmanlı ailesinde, grup içinden evlenme (endogmy) sadece dini açıdan ve kadın cinsi tarafından zorunlu görülmüştür. Bilindiği üzere, müslüman kadınlar, hangi dine mensup olurlarsa olsunlar müslüman olmayan erkeklerle evlenemezler³⁷⁵. Buna karşılık müslüman erkekler ehli kitap kadınlarla evlenebilirler³⁷⁶. Dini hükümler, müslüman erkeğe bu hakkı vermekle birlikte, gayrimüslim cemaatler bu tür gelişmeleri önlemişlerdir³⁷⁷.

Anadolu'daki evlilikle ilgili gelenekleri en iyi şekilde yansıtan kaynaklardan biri de kuşkusuz o dönemin seyyahlarıdır. Bunlardan birisi de incelediğimiz XVII. yüzyıl ortalarında Anadolu'dan geçen Jean Thevenot'tur. Evlilikle ilgili gözlemlerini şöyle belirtmektedir: “Şayet birisi evlenmek isterse, evlenmek istediği kızın ebeveyni ile kızlarına verecekleri çeyiz miktarı hakkında anlaşır ve bu anlaşmada kadı, iki şahit ile birlikte bulunur. Bu kadı, evlenme şartlarını ve kocanın hanımına vereceği dulluk gelirini yazar. Kadın ise çeyizini evlenme günü düğün sebebiyle odasında

³⁷⁴ Z. F. Fındıkoğlu, “Türk Aile Sosyolojisi”, *İ. Ü. H. F. D.*, XI/3-4, İstanbul 1945, s. 263.

³⁷⁵ Kur'ân-ı Kerim'in Mümtehine Süresi'nin 10. ayetinde şöyle buyurulmaktadır: “Ey iman edenler! Mü'min kadınlar size muhacir olarak geldikleri zaman, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer onların mü'min olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu kadınlar o kâfirlere helâldir, ne de o kâfirler bu kadınlara helâl olur. Kâfirlere, kadınlar için sarfettiklerini verin. O kadınlara mehirlerini verdiğiniz takdirde, onlarla evlenmenizde size bir günâh yoktur. Kâfir kadınlarla evlilik bağlarını tutmayın. Onlar için sarfettiğiniz mehri isteyin; onlar da (kâfir erkekler) sarfettikleri mehri istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür; aranızda O hükmeder. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, hikmet sâhibidir”. Talat Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Ankara tarihsiz, s. 549.

³⁷⁶ Kur'ân-ı Kerim'in Maide Süresinin 5. ayetinde şöyle buyurulmaktadır: “Bugün size bütün iyi ve temiz şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl olduğu gibi, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. İffetli, zinaya sapmamış ve dost edinmemiş olarak mehirlerini kendilerine verdiğiniz takdirde, mü'minlerden hür kadınlarla, sizden önce kendilerine kitap verilmiş olan hür kadınlar da keza size helâl kılınmıştır. Her kim iman (ve İslâm esasları)nı inkâr ederse, ameli boşa gitmiş, kendisi de âhirette ziyana uğramışlardan olur”. Talat Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, s. 106.

³⁷⁷ İber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 74.

sergiler. Fakat bu evlenme gününden önce koca, hanımını bir imamın önünde kendisine nikâhlattırır”³⁷⁸.

Kadının kocasına karşı yapmakla yükümlü olduğu ve İslâm hukukunda “Mevâz-ı hamse” olarak belirtilen beş görev şunlardır: Kocaya itâat, müşterek ikametgâhta birlikte oturma, özü olmadıkça cinsi münasebetten kaçınmama, kocaya

³⁷⁸ Jean Thevenot, 1655-1656'da Türkiye, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s. 135. Düğün törenleri ve törenlerde yapılan masraflar israf boyutuna geldiğinden dolayı merkezden bu tür törenlerde yapılacak masraflara yönelik olarak bir ferman gönderilmiştir. Bursa Kütüğü'nde “Düğün Masrafları” başlığı altında yer alan kayıt şöyledir. “1845 senesi Ağustosunun 24-31'i arasında Bursa'ya gelen bir emirde: Nefs-i Bursa ahalisinin vuku bulmakta olan tezciv ve tezevvüc hususlarında mütemeyyizân-i beldeden olursa güvey tarafı 25000-30000, kız tarafı nihayet 65000 gurus, orta hallilerde erkekler 12000, kız tarafı 25000-30000 ve bunun madunu olanlar güvey tarafı 5000 ve kız tarafı 10000 gurus harc ve sarfetmekte olduklarından bu hal tehhüle mani olarak tenasülü azaltmaktadır. Bundan Bursalılar da hoşnut olmayıp âdet-i belde ve gayret-i akran seyyiesi olarak iki tarafta yıkılmakta olduğundan bundan sonra düğünlerde yapılacak masrafın üç derece üzerine bir hadd-i makul tayin olunması lâzım gelmekle bundan sonra nefsi Bursa'da vuku bulacak tehhül maddesinde: Mütemeyyizân-ı beldeden olursa, güveyler: 4000 gurus mehr-i muaccel ve 1500 gurus kıymetli yüzük ve şal ve 500 gurus müteferrik masraf ve cemiyet gecesinden sarf-ı nazarla gündüz pilâv ve zerde ve akşam güvey tâamına 3000 gurus miktarı sarf ile cem'an 10000 ve kız tarafından 3000 gurus kıymetli 10 kat çamaşır takımı ve 3000 gurus kıymetli oda döşemesi ve 2000 gurus kıymetli bir re's cariy ve 7000 gurus elbise, bakır takımı ve levâzımât-ı sairesine harc ile mecmuu 15000 gurus. Orta halli köylüler: 2500 gurus muaccel ve 1000 gurus yüksük, şal ve 1000 gurus cemiyet mesarifiyle cem'an 4500 gurus. Kız tarafı: güveyi için 2000 gurusluk çamaşır takımı ve 2500 gurus oda takımı ve 3000 gurus elbise ve bakır takımı ve levâzımât-ı sairesine sarfla cem'an 7500 gurus. Daha dünî bulunan köylüler 1000 gurus muaccel, 750 gurus yüksük ve mesârif-i müteferrika ve 500 gurus cemiyet masrafı ki, cem'an 2250 gurus. Kız tarafı: 1500 gurus güvey için çamaşır ve 1000 gurus oda takımı ve 1000 gurus elbise ve bakır ve levâzımât-ı sairesiyle cem'an 3500 gurus sarf olunmak. Ve bunların madunu da güvey tarafından üç-beş yüz ve kız tarafı da 1000 gurus sarfıyla tehhül etmek ve zıfâf esnasında yüz görümlüğü tabir olunan masraf, asıl cemiyet malzemesinden olmadığından onun külliyyen men ile sair ahali-i kurrâ ve bazı şehirliler güvey tarafından “kat” tabir olunan ağırlık namıyla eşyayı, çarşıdan iştirâ ederek kız tarafına vermek suretiyle birçok borca girmekte ve hayli masraflara duçar ve giriftar olduklarından işbu “kat” tabiri ile kız alıp vermek de büsbütün men olunmak. Bu gibi cemiyetlerde iki tarafa da müteaddit davet ve ziyafetler ile masrafı ziyadeleştirdiklerinde bunlardan sarf-ı nazarla gündüz pilâv ve zerde ve akşam dahi güvey tâamıyla iktifa' olunmak ve bazı erbâb-ı iktidardan bulunanlar, zikrolunan mesârifât-ı mahdudeden başka kızına ziyade şey vermek murad eylediği halde emlâk ve akarat telef olmayacak mücevherat misilli şeyler itâ ederek beyhude teklifât ve mesârifâta sapılmamak ve cemiyet edenler her kim olursa olsun düğüne başlamadan evvel meclise çağrılarak ve masrafları listesine bakılarak hal ve kudretlerine nazaran yukarıda yazılan masraflarının tenzili icra ve mütenebbih olmadıkları halde tahvîf ve tevbih muamelesi ifâ kılınmak üzere vali-i belde ve meclis memurları taraflarından daima dikkat ve nezaret olunması babında mahsus emr-i şer'i ısdarını bu defa “Hüdâvendigâr eyaleti meclis imanı” tarafından takdim olunan bir mazbatadan arz edilmekle vâkıa bu muzır âdet memalik-i Osmaniyenin ekser yerlerinde cari olarak haddini tecavüz edip ahali hakkında da mucib-i gadr ve perişânî olduğundan başka tenasülü de azaltmakta olduğundan yukarıda zikrolunan meratib ve hududun derciyle vechile emr-i şerif çıkarılması meclis-i vâlâ-yı ahkam-ı adliyyede ittifaq-ı umumi ile tensib ve tasvib kılınarak keyfiyet padişaha arz ile bu vechile icrasına irade-i seniyye sadır olmuştur”. Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, I, s. 399.

sadakat ve evin, eşin mallarının korunmasında ihtimam gösterme³⁷⁹. Meşru ölçüler içinde kocasına itâat etmeyip nâşize (isyankâr) olanlardan nafaka hakkı düşmektedir. Sicillerde kadının nüşûz (kocasına itâat etmeme) sebebi olarak kocası ile iyi geçiminin olmayışı (adem-i hüsn-i muaşeret) zikredilmektedir. Kocasını ile iyi geçinemeyen kadın, kocasının evini terk edip kendi evinde veya ebeveyninin evinde ikâmet ettiği için nâşize sayılmaktadır. Nâşizenin nafaka hakkı düşmekle beraber yanında bulunan küçük çocukların, babaları üzerine nafaka hakları devam etmektedir. Hakimin, kocalarının evine dönmeleri için nâşizelere zecrî müeyyide uygulamaması da dikkat çekicidir³⁸⁰.

İslâm hukukuna göre kadının nesep, süt veya sıhrî hısımlık gibi bir nedenle erkeğe haram olması durumunda nikâh batıl olmaktadır. Ayrıca kadının başka birisiyle evli olması veya iddet bekliyor olması gibi çeşitli sebepler de geçici olarak evlenmeye engel oluşturmaktadır³⁸¹. Süt hısımlığı ile ilgili olarak, Muradiye Mahallesi'nde oturan Ayşe adlı kadın mahkemeye başvurarak bir sene önce evlendiği kocası Mehmet hakkında annesinin "... senin ile mezbur Mehmed mean benim mememden emdiğün dimesiyle bize şübhe îrâs itmegin..." şeklindeki ifadesinin kocasıyla süt kardeş oldukları konusunda şüphe uyandırdığından dolayı kocasından muhâlaa talebinde bulunduğu ve onun da bunu kabul ettiğini bildirmişti³⁸². İddet dönemi ile ilgili örneklerde ise, Alaca Hırka Mahallesi'nde

³⁷⁹ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s. 186.

³⁸⁰ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 33.

³⁸¹ Hamdi, Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul 1995, s. 160. İddet: Boşanmış veya kocası ölmüş olan kadının hamile olup olmadığı belirlenebilmesi için beklenmesi gerekli olan süredir. Eğer hamileyse doğacak çocuğun nesebinin belirlenmesini sağlayacak olan bu süre; kocanın ölümü halinde 4 ay 10 gün, boşanma durumunda ise üç hayız müddetidir. Her iki halde de dul kalan bir kadın, bu süreleri geçirmeden bir başkasıyla evlenemez. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, II, s. 368.

³⁸² BSS B 107 20b.

oturan Ayşe adlı kadın kocası Mehmet Beşe ile 87 gün önce muhâlaa ettiğini, “...seksen yedi gün içinde üç defa hayzımı görüb şer’an iddetim münkaziyye olmuşdur...” şeklindeki ifadesiyle geçen 87 gün içinde üç defa hayız görerek iddet döneminin bittiğini belirtmiş ve yeniden evlenmek için izin istemiştir. Söylediklerinin doğru olduğu anlaşılınca Ayşe’ye yeniden evlenmesi için gerekli olan izin verilmiştir³⁸³. Benzer bir örnekte ise, Namazgâh Mahallesi’nde oturan Ayşe adlı kadın kocasından 65 gün önce muhâlaa ile ayrıldıklarını ve bu süre içinde üç defa hayız görerek iddet döneminin bittiğini belirtmiş ve yeniden evlenmek için izin istediğinde ona da gerekli olan izin verilmiştir³⁸⁴.

Bazen de kocanın başka bir yerde bulunduğu sırada kendisine vekil tayin ettiği kişiye gittiği yerden belli bir süre gelmediği takdirde karısını boşama vekâleti verilmektedir. Böyle bir durumda boşanmanın gerçekleştiğine karar veren mahkeme kadının bir başkası ile evlenmesine de izin vermektedir. Kazzâzoğlu Mahallesi’nde oturan Halil Dede adlı kişi kendisine İbrahim Efendi adlı kişiyi vekil tayin etmiş ve gittiği yerden 361 gün sonunda gelmediği takdirde eşi Afife’yi boşaması için kendisine vekâlet vermiştir. Süre sonunda gelmediğinden dolayı İbrahim Efendi vekâletini kullanarak Afife’yi boşamış, mahkeme de “...zevc-i ahara tezvice mezbur Afife’ye bade’l-izn...” şeklindeki ifadeyle Afife’nin bir başkası ile evlenmesine izin vermiştir³⁸⁵. Görüldüğü gibi bu belge aslında hem boşanma hem de bir başkası ile evlenme için gerekli olan izin belgesi yerine geçmektedir.

³⁸³ BŞS B 114 62a.

³⁸⁴ BŞS B 114 63a.

³⁸⁵ BŞS B 77 12b.

Nikâhlarda tarafların rızalarına büyük önem verilmektedir. Zorla yaptırılan evliliklere sebep olanlara sakal³⁸⁶ kazımak cezası verilmiştir ki Osmanlı'da uygulanan büyük cezalardan birisi olarak bilinmektedir. Yavuz Selim'in, Manisa'da mutasarrıf olan oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın şahsına mahsus olmak üzere gönderdiği siyasetnâmede, "kız ve avrat çekip güçle nikâh ettirene, cebirle boşatıp ve nikâh edenin sakalından kesip muhkem let edeler" şeklinde bir salahiyet emri bulunmaktadır. Bu ifadelerden kız veya kadın kaçırarak zorla nikâh ettirenin boşatılması ve sakalının kesilerek iyice dövülmesi emredilmiştir³⁸⁷.

Nikâh akitlerinde tarafların vekâlet kullanmaları da önemli bir özelliktir. İslâm hukukuna göre, diğer akitlerde olduğu gibi evlilik akdinde de vekâlet mümkündür³⁸⁸. Fakat yapılan evliliklerin büyük bir çoğunluğunda kız tarafının vekil yoluyla temsil edilmesi ilginçtir. Saadet Maydeer tarafından yapılan çalışmada iki

³⁸⁶ Eski devirlerde sakal bir kemal işaretiydi. Çocukluğu bitirip de sakalı gelen herkes ve bilhassa 25 yaşına gelen erkekler için sakal bırakma zorunluluğu vardı. Bu kural kanunla tayin edilmemişse de, çok riayet edilen bir adetti. Sakal barakmak isteyenler, özellikle Bayram namazlarında vaaz veren hocaya söylerler, o da sakal duası denilen bir duayı okurdu. Yavuz Selim'den başka bütün Osmanlı padişahları sakal bırakmışlardır. Nizam-ı Cedid'den sonra Osmanlı generalleri de sakal bırakmak zorundaydılar. 1485 tarihli bir sicil kaydında: "Hamamcı Ahmed oğlu Hüseyin'in kölesi Abdullah oğlu İbrahim adında Bosnalı, sarışın tellak oğlamı sakallanıp sakalı geldiği ecilden destur verildikten sonra tezkire yazılıp eline verildi" denilmektedir. Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, IV, s. 111. Reyhan Paşa Mahallesi'nde Ali oğlu Mehmet adlı kişi, sakal bıraktıktan sonra tekrar sakalını tıraş etmiş olduğundan, Subaşı Mustafa oğlu Osman tarafından yakalanarak mahkemeye getirilmiş ve şer'i bir sebep olmaksızın sakalını tıraş ettiği şahitler huzurunda ortaya çıkarılmış olup subaşı gereken para cezasını almıştır. Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, III, s. 281. Tarih içinde saç ve sakal farklı toplumlarda değişik anlamlar ifade etmiştir. Örneğin erkeklerin sakallarının uzun olması, Roma İmparatorluğu sonrasında Avrupa'da barbar kuzeyli aşiret geleneğinde kralların egemenlik alameti olarak kabul edilmiştir. Çin'de erkeklerin saçlarını kazıyarak arkada uzun kıyruk bırakmaları imparatora bağlılık simgesi olurken, Budist rahipler, Anadolu'da Kalenderiler ve daha sonra yeniçeriler ile bazı Alevi dedeleri arasında da aynı saç biçimi vardır. Eski Mısır'da saç kirli sayılmış, rahipler ve halk tarafından kazıtılırken, zenginler gerçek veya yapay saçtan yapılmış perukları takmışlardır. Roma'da da erkek ve kadınların peruk kullanması moda olduğu halde, pek çoğunun peruk kullanma nedeni saç dökülmesidir. Ortaçağ'da peruğun papazın kutsamasına engel oluşturduğu iddia edilmiş, hatta bu düşünceye uymayanların bazıları aforoz edilmiştir. Kudret Emiroğlu, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, Ankara 2001, ss. 273-275.

³⁸⁷ Enver Ziya Karal, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetnâme", **Bellekten**, VI/ 21-22, Ankara 1942, s. 41.

³⁸⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, II, s. 58.

bin nikâh akdi içinde, bizzat kadınlar tarafından vekil kullanmaksızın gerçekleştirilenlerin sayısının yirmi beşi geçmediği tespit edilmiştir. Üstelik bunların mehir miktarları diğer kadınlara göre düşük olup, on iki tanesi de bâin talâkla boşanmış oldukları kocalarına geri dönmüşlerdir. Erkekler ise önceleri nikâh sırasında hazır buldukları halde daha sonraki dönemlerde vekil kullanmayı gelenek haline getirmişlerdir³⁸⁹. Bunun nedeni olarak da muhafazakar çevrelerde gençlerin, büyüklerinin yanında evlilikten söz etmelerinin dahi edebe aykırı kabul edilmiş olması söylenebilir³⁹⁰.

Vekil yoluyla kıydırılan nikâhlarda ilginç örneklerde bulunmaktadır. Hazreti Emir Mahallesi'nde oturan Hacı Hüseyin sagir oğlunu Belkis adlı kadının sagir kızıyla evlendirmek istemiş ve mehr-i müeccele olarak da 100 esedi gurus vermiştir. Fakat Belkis vekilligini yaptığı kızını bir başkasıyla daha evlendirmeye kalkmış ve Hacı Hüseyin'in verdiği mehr-i müecceli de iade etmemiştir. Durum şahitlerden sorulduğunda Hacı Hüseyin'in haklı olduğu görülerek, Belkis mehr-i müeccele olarak verilen parayı iade etmesi konusunda uyarılmıştır³⁹¹.

Bazen boşanan eşler arasında tekrar evlilik gerçekleşmiştir. Bursa'ya bağlı Aksu adlı köyde yaşayan Fatma, daha önce boşandığı Mustafa adlı kişiyle "... zevci merkum Mustafaya müvekkile-i merkume Fatıma Hatun akd-i cedid olub..." şeklindeki ifadeyle yeniden evlendiği gibi vekili aracılığı ile "... bade'l-yevm zevci merkum Mustafa'nın rızasına ve şer'i şerife muhalif bir vaz idersem dört bin akça

³⁸⁹ Saadet Maydaer, *Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'da Kadın (1575-1600)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2002, s. 12.

³⁹⁰ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 322.

³⁹¹ BŞS B 83 59a.

mehr-i müeccelinden ve nafaka-i iddet-i malumundan...” şeklindeki ifadeyle de kocasına karşı herhangi bir kusur işlediği takdirde mehr-i müeccelinden ve nafakasından vazgeçeceğini bildirmektedir³⁹².

Yaşları geçtiği halde evlendirilmeyen kızlar hakkında devletin önlem almaya çalıştığı ve yaşı geçmeden kızların evlendirilmelerine ilişkin kararlar alındığı görülmektedir. Bu konuda Bursa Kütüğü’nde “Evlenmek” başlığı altında verilen bilgiye göre, “1844’de memâlik-i mahrusede otuz yaşına gelmiş bâkir kızları veyahut zevci vefat etmiş hatunları baba ve akrabaları tezvic etmeyib bilâ mucib mücerred durdukları ve bu keyfiyet taklil-i tenâsülü müeddi olduğu cihet ile küflerine akd ve tenkîh edilmesi ve bivechi şer’î muhalefet eden baba ve sair velilerinin şer’an lâzım gelen tazir ve te’dîblerinin icrası emredilmiştir”. 1552’de “velisi marifeti olmaksızın kimse kimseye tezvic olunmaya” diye emredilmiştir. Bir kadın velisi marifeti olmadan nikâh olduğundan dolayı padişahın emri ile ayrılmasına hükmedilmiştir³⁹³.

Bazı boşanma belgelerinde de erkeğin yaşının kadınıkinden küçük olduğu anlaşılmaktadır. Kademeri Mahallesi’nde oturan Ümmühan adlı kadın kendi yaşıyla ilgili bir bilgi vermediği halde, kocası Mahmut’dan bahsederken on dört yaşında “...bülüğün dahi muarref...şab-ı merd...” ifadelerini kullanarak hull yoluyla boşanma talep etmiştir³⁹⁴.

³⁹² BŞS 143 27b.

³⁹³ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 95.

³⁹⁴ BŞS B 75 10b.

Gayrimüslimler de müslümanlar gibi kadı huzurunda evlenebilmekteydi. Balık Pazarı Mahallesi'nde Zafire adlı Nasrânî Yorgi adlı zimmîyle on bin akça mehr-i müeccele, mehr-i muaccele olarak da bir kısım eşya ve on guruş üzerine evlenmiştir³⁹⁵.

5. Taaddüd-i Zevcât (Poligami)

Osmanlı aile hukuku, İslâm aile hukukunun ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde oluşmuştur. Bu ilkelere ters düşmeyen bazı örf ve adetten kaynaklanan uygulamalara da yer verilmiştir³⁹⁶. Bir erkeğin aynı anda evli bulunabileceği eş sayısını da bu ilkeler belirlemiştir.

Nisâ Sûresi'nin 3. âyetinde “Eğer yetim kızlar hakkında âdil davranmamaktan korkarsanız, (onların yerine) sizin için uygun olan kadınlarla ikiye, üçe ve dörde kadar evlenin. Eğer (aralarında) adaletli davranmamaktan korkarsanız, bir tane ile yahut elinizin altındakiyle yetinin; bu, haksızlık etmemeniz için daha elverişlidir.”³⁹⁷ şeklinde belirtildiği üzere İslâm dini toplumda ancak dörde kadar evliliğe müsaade etmiş, bunu da kadınlar arasında adalet etme şartına bağlamıştır. Nisâ Sûresinin 129. âyetinde ise “ (Eşleriniz olan) kadınlar arasında, çok hırslı olsanız bile adaletli davranmaya aslâ gücünüz yetmez. Buna rağmen hiç olmazsa yalnız birine meyledip de diğerini (kocalı mı, yoksa kocasız mı gibi) askıda bırakmayın. (Kadınlar arasını) düzeltir ve (onlara kötü muamele etmekten)

³⁹⁵ BŞS B 83 11a.

³⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: İlber Ortaylı, “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, ss. 456-467.

³⁹⁷ Talat Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, s. 76.

sakınırsanız, Allah, şüphesiz, çok bağışlayacaktır, çok merhametlidir” şeklinde eşler arasında adil davranılmayacağını belirterek tek eşliliği tavsiye etmektedir³⁹⁸.

Çok eşlilik konusunda klâsik dönemin ünlü alimi Kınalızâde Ali Çelebi'nin fikirleri dikkat çekicidir. “Erkek, ilk eşiyile yetinip, üzerine başka kadın ve cariye almamalıdır”, “Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedene bir can olmadığı gibi, iki eve de bir erkek yakışmaz”³⁹⁹ şeklinde tek eşliliği savunmaktadır.

Osmanlı toplumunda birden fazla eşle evlilik yapanların maddi durumlarının tahlili ve eş sayısı ile olan ilişkisinin tespiti önemli bir kriter olarak görülmektedir. Çalışmamız sırasında 1670-1698 yılları arasında erkeklere ait toplam 717* tereke kaydı tespit edilmiştir. Bunlar arasında çok eşli olan erkeklerin toplam sayısı ise 59'dur. Çok eşli olan erkeklerin terekeleri gruplandırıldığında 0-20000 aralığında %45,76 (27 kayıt), 20001-40000 aralığında %18,64 (11 kayıt), 40001-60000 aralığında %3,38 (2 kayıt), 60001-80000 aralığında %5,08 (3 kayıt), 80001 ve üzeri olanlarda ise %27,11 (16 kayıt) bulunmaktadır. Verilen bu bilgiler birden fazla eşle evlenmenin genellikle maddi durumları yüksek olan zümrede olduğu yolundaki yaygın olan kanaatin aksini göstermektedir⁴⁰⁰. Ömer Demirel, Adnan Gürbüz ve Muhiddin Tuş tarafından yapılan incelemede de benzer sonuçlara varılmıştır⁴⁰¹.

³⁹⁸ Talat Koçyiğit, **Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâlî**, s. 98.

³⁹⁹ Kınalızâde Ali Çelebi'nin üç ciltlik **Ahlâk-ı Alâî** adlı eserinin ikinci cildi aile konusuna ayrılmıştır. **İlm-i Tedbir-i Menzîl** adını taşıyan bu eserde özellikle aile ve çocukların terbiyesi, aile bireylerinin birbirlerine karşı hak ve ödevleri ile aileyi bir arada tutan sevgi ve saygı bağları üzerinde durulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hüseyin Öztürk, **Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile**, 2. baskı, Ankara 1991, ss. 98-132.

* Bu rakama gayrimüslim ve bekâr erkekler dahil değildir.

⁴⁰⁰ Bakınız: Tablo 24; Tablo 28.

⁴⁰¹ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, Ankara 1992, ss. 104-105.

TABLO 24

1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre Evli Erkeklerin Eş Sayılarının Gelir Durumlarına Göre Dağılımı

Erkeklerin Eş Sayısı	Gelir Durumu (Akça)										GENEL	
	0-20000	%	20001-40000	%	40001-60000	%	60001-80000	%	80001 ve üzeri	%	Sayı	%
Bir Kdn. Evl. Erk.	369	56,1	91	13,9	52	7,9	20	3	126	19,1	658	91,8
İki Kdn. Evl. Erk.	27	48,2	11	19,6	1	1,8	3	5,4	14	25	56	7,8
Üç Kdn. Evl. Erk.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100	1	0,1
Dört Kdn. Evl. Erk.	-	-	-	-	1	50	-	-	1	50	2	0,3
TOPLAM	396	55,2	102	14,2	54	7,6	23	3,2	142	19,8	717	100

Osmanlı toplumunda çok eşliliğin temel sebebi ilk eşten çocuklarının olmamasıdır. Evlilikte çocuğun olmayışının sebeplerini kadından kaynaklandığı düşüncesi hakimdir. Böyle bir durumda ilk evliliklerinden çocuk sahibi olamayan erkekler iki ya da üçüncü eş ile evlenme yoluna gitmektedir. Ömer Demirel'in yapmış olduğu çalışmada tek ve çok eşli grupların tereke miktarlarının birbirine yakın olması ve bu tür evliliğin yalnızca belirli gruplar içinde görülmediği ortaya çıkmıştır. Birden fazla evliliğin temel sebebi çocuk edinme ve Osmanlı toplumunda nesep devam ettirme isteği olduğu sonucuna varmıştır⁴⁰². Osmanlı, tıp alanında çağdaşı olan diğer devletlere oranla oldukça gelişmiş olmasına rağmen günümüz

⁴⁰² Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, LIV/211, Ankara 1991, s. 951.

sağlık sisteminin olmadığı dönemlerde ailelerin çocuk sahibi olmalarını engelleyen durumlarda kadın ya da erkekten kaynaklanan problemlerin tümü halledilememekteydi. Dolayısıyla bugün kadın veya erkekten kaynaklanan hastalıklara tıbbi müdahaleler yapılarak aileler çocuk sahibi olurken Osmanlı döneminde çocuk sahibi olamayan erkeğin çıkış yollarından biri de ikinci evlilik yapma şansıdır. Çok eşliliğe iten bir diğer sebep ise özellikle ziraat gibi kol gücüne dayanan ekonomilerde nüfusun üretim artışına yapacağı katkıdır⁴⁰³. Hüseyin Özdeğer, Bursa Tereke Defterleri'ne yönelik olarak yapmış olduğu çalışmada refah durumlarının iyi olduğu anlaşılan ailelerin az sayıda çocuğa sahip olduklarını belirtmektedir. Bursa'da ipekcilik ve dokumacılık gibi tamamiyle insan gücüne dayalı olarak yürütülen el sanatları birer aile işletmesi halinde olup, bu durum fazla miktarda çalışan insana ihtiyaç duyurmaktadır. Aile nüfus ortalamasının düşük oluşu sebebiyle bu iş gücünü köle istihdamı ile kapatıldığını ortaya koymuştur⁴⁰⁴. Yapmış olduğumuz çalışmada tereke kayıtlarından öğrendiğimiz bilgilere göre çocuk sahibi olan 1007 kişiden bir çocuğu olanların 346, iki çocuğu olanların 339, üç çocuğu olanların 192, dört çocuğu olanların 89, beş çocuğu olanların 25, altı çocuğu olanların 10, yedi ve sekiz çocuğu olanların ise yalnızca 3'er kişi olduğu görülmektedir⁴⁰⁵.

Birden fazla eşle evliliklerin çocuk sahibi olma isteğinden dolayı yapılmasına rağmen bazı ailelerin çocuksuzluk durumunun hâlâ devam ettiği görülmüştür. Çocuksuzluk halinin iki eşli evliliklerde nispeten fazlaca görülmesi, hatta üç eşle

⁴⁰³ Said Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, V, Ankara 1999, s. 408.

⁴⁰⁴ Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988, ss. 55-56.

⁴⁰⁵ Bakınız: Tablo 25.

evlilik yapmış ailelerde de rastlanılması ilginçtir. Bu durum çocuksuzluğun tek sebebinin kadın olmadığının göstergesi sayılabilir⁴⁰⁶. Bizim yapmış olduğumuz araştırmada da iki eşle evli olan sekiz erkeğin hiç çocuğunun olmadığı görülmektedir⁴⁰⁷.

Osmanlı toplumu ile batı toplumlarındaki aile yapılarının çok eşlilik açısından bir karşılaştırmasını yapacak olursak kanunî çok eşliliğin birincisinde serbest bırakıldığını ikincisinde ise yasaklandığını görürüz. Fiili duruma bakıldığında ise sanılanın aksinedir. Osmanlı ailesi bir İslâm ailesi örneği olarak çok eşliliğin serbest olmasına rağmen, genellikle tek eşli bir mahiyet taşıdığı görülür. Gerek arşiv kaynakları, gerek seyahatnameler aynı anda birden fazla eşle yapılan evliliklerin çok olmadığını göstermektedir. Klâsik dönem için özellikle tereke defterleri üzerinde yapılan araştırmalara göre birden fazla eşlilik oranları %5-12 arasındadır. Yine birden fazla eşle evlilik oranı köylerde şehirlere göre düşüktür. Bunun gelir ve servet farklılığından kaynaklandığı söylenebilir. Ancak özellikle şehirlerde yapılan araştırmalar birden fazla evlilik ile servet arasında doğrusal bir ilişki olmadığını göstermektedir⁴⁰⁸.

⁴⁰⁶ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", s. 106.

⁴⁰⁷ Bakınız: Tablo 28.

⁴⁰⁸ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara 1992, s. 93. XVII. yüzyıla kadar gayrimüslim batı dünyasında çok kadınla evliliklerin görüldüğü fakat bu tarihten sonra kilisenin aldığı bir kararla birden fazla kadınla evliliğin yasaklandığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Abdullah Ulvan, *İslâm'da Dört Evlilik ve Resûlullah'ın Çok Evlenmesindeki Hikmetler*, Çev. İ. Hakkı Sezer, Konya 1985, ss. 17-22. Dinlerin çok kadınla evliliğe bakış açıları açısından bir değerlendirme için bakınız: Abdurrahman Kurt, "Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik", *U. Ü. İ. F. D.*, VIII/8, Bursa 1999, ss. 183-214.

TABLO 25

Terekelere Göre Çocuk Sayısı

Çocuk Sayısı	Top	1-20000						20001-40000						40001-60000						60001-80000						80001 ve üzeri					
		Müslüman		G. Müslim		Müslüman		G. Müslim		Müslüman		G. Müslim		Müslüman		G. Müslim		Müslüman		G. Müslim		Müslüman		G. Müslim		Müslüman		G. Müslim			
		Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%		
1	346	202	58,4	26	7,5	46	13,3	9	2,6	14	4	3	0,9	6	1,7	2	0,6	37	10,7	1	0,3										
2	339	180	53,3	26	7,7	44	13	12	3,5	26	7,7	2	0,6	8	2,3	1	0,3	38	11,2	2	0,3										
3	192	95	49,5	17	8,9	24	12,5	-	-	15	7,8	5	2,6	5	2,6	-	-	24	12,5	7	3,6										
4	89	32	35	3	3,4	14	15,7	3	3,4	5	15,6	1	1,1	2	2,2	-	-	25	28,1	4	4,5										
5	25	7	28	-	-	6	24	2	8	2	8	2	8	1	4	-	-	5	20	-	-										
6	10	-	-	1	10	4	40	1	10	1	10	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-										
7	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	100	-	-										
8	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	100	-	-										
G.Top	1007	1	51,3	8	7,2	13	13,7	2	2,7	7	6,3	-	1,3	5	2,2	-	0,3	21	13,7	-	1,3										

TABLO 26

Terekelerde Sosyal Statüsü Belli Olan Ailelere Göre Çocuk Dağılımı

Sosyal Statü	Belge Sayısı	Çocuk Sahibi Olanlar	Toplam Çocuk Sayısı
Ağa	8	6	22
Attar	1	1	1
Attar, Hacı	1	1	3
Bakkal, Hacı	1	-	-
Berber	1	1	1
Beşe	22	15	29
Bey	9	6	21
Çavuş	4	4	8
Çelebi	43	28	71
Debbağ, Çelebi	1	1	1
Debbağ, Dede	1	1	3
Debbağ, Hacı	2	2	3
Dede	13	10	19
Demirci	1	1	2
Deveci	1	1	2
Efendi	49	35	99
Hacı	141	101	234
Hacı, Ağa	3	3	5
Hacı, Beşe	6	3	8
Hacı, Bey	3	2	6
Hacı, Çavuş	1	1	5
Hacı, Dede	1	1	2
Hacı, Efendi	1	1	2
Hafız, Efendi	1	-	-
Harrat	1	1	1
Helvacı	1	1	5
Hoca	1	1	3
İmam	1	1	3
Kadifeci	1	-	-
Kadifeci, Çelebi	1	1	4
Kasap	1	1	3
Kasap, Hacı	1	1	1
Kethüda	1	1	3
Molla	3	2	4
Müderris	5	3	10
Müezzin	3	2	3
Nalbant	1	1	6
Nalbant, Çelebi	1	-	-
Nalbant, Hacı	1	-	-
Nalbur, Hacı	2	2	6
Odabaşı	1	1	1

Pazarıcı	1	1	1
Pazarıcı, Hacı	1	1	3
Pesticilci	1	1	1
Sabbağ	2	1	2
Sarraç	2	1	3
Seyyit	22	19	68
Seyyit, Ağa	1	-	-
Seyyit, Çavuş	1	1	2
Seyyit, Çelebi	1	1	8
Simkeş	1	-	-
Şerife	21	16	31
Şeyh	1	1	5
Şeyh, Efendi	3	1	7
Tüccar (Ermeni)	2	2	5
Tüccar, Hacı	1	1	5

İncelediğimiz döneme ait terekelerdeki toplam 1729 kayıttan sosyal statüsü belli olanların sayısı 428'dir. Buna göre belli bir statüye sahip olanların oranı %24,75'dir. Bunlardan evli ve çocuğu olanların sayısı 291 olup, çocuk sahibi olanların ortalama çocuk sayısı ise 2,54'dür⁴⁰⁹. Tüm terekelerdeki ortalama çocuk sayısı ise 2,15'dir. Bu veriler XVII. yüzyıl sonlarında Bursa'daki ailelerin çocuk sayılarının oldukça az olduğunu göstermektedir.

TABLO 27

1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre Erkeklerin Eş Sayıları

Erkeklerin Eş Durumu	Sayı	%
Bir Kadınla Evli Olan Erkekler	658	91,8
İki Kadınla Evli Olan Erkekler	56	7,8
Üç Kadınla Evli Olan Erkekler	1	0,1
Dört Kadınla Evli Olan Erkekler	2	0,3
TOPLAM	717	100

⁴⁰⁹ Sosyal Statülerine Göre Tereke Dağılımları için Bakınız: Tablo 12. (Bu tabloya statü sahibi bekâr nüfus da dahildir)

Osmanlı'da yasal olmasına rağmen çok kadınla evliliğin yaygın olmaması, eşlerin tümüne bakma güçlüğü, kadın zengin olsa bile nafakasının kocasına ait olması, onun akrabaları ve diğer eşlerinden ayrı yaşama hakkının bulunması, evin huzur ve saadetini bozma endişesi ve nihayet ana-babanın evli erkeklere kız vermeme yönünde titiz davranmaları gibi çeşitli sebeplere bağlanabilir⁴¹⁰. Batılı bir gözlemci bu konuda şunları söylemiştir: “Kanun mü'minlerin dört kadın almasına müsaade ettiği halde, bir kadından fazlasını alabilecek kadar zengin olan pek az Türk vardır. Ne kadar karısı varsa o kadar evi olması ve bunların da başlı başına idaresi lazımdı”⁴¹¹.

Asıl hedef bir kadınla bir erkeğin evli olmasıdır. Kadının birden fazla koca ile aynı zamanda evli olması kesin olarak yasaktır; çünkü bu durumda sağlıklı bir aile kurumunu oluşturmak ve korumak mümkün olmayacaktır. Bir erkeğin birden fazla kadın ile (dörde kadar) aynı zamanda evli olması, başta zinayı önleme olmak üzere bir takım sosyal, ahlaki, ekonomik, fizyolojik ve psikolojik sebeplerle caiz kılınmakla beraber kötüye kullanılmasını önleyen tedbirler alınmış, gerçekleştirilmesi zor şartlara bağlanmış ve ilk hanıma itiraz hakkı tanınmıştır⁴¹².

Farklı dönemleri kapsayan Osmanlı'nın çeşitli bölgelerinde yapılan araştırmalarda tek eşliliğin çok yoğun olduğu görülmektedir. Örneğin Rifat Özdemir'in Tokat'a yönelik olarak yapmış olduğu çalışmada erkeklerin teş eşlilik

⁴¹⁰ Abdurrahman Kurt, “Osmanlı Toplumunda Poligami”, s. 405.

⁴¹¹ H. Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, İstanbul 1969, s. 37.

⁴¹² Hayrettin Karaman, “İslâm'ın Getirdiği Aile Anlayışı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, Ankara 1992, s. 388.

oranı %84,26⁴¹³, bizim yapmış olduğumuz çalışmada ise %91,8'dir. Çok eşlilik oranı ise %8,2'dir⁴¹⁴. Görüldüğü gibi eş sayıları hakkında yaygın kanaatin aksine Osmanlı toplumunda birden fazla eşle yapılan evlilik pek de yaygın değildir. Arşiv kaynaklarının ortaya koyduğu bu neticeyi, seyahatname türündeki kaynaklar da teyit etmektedir⁴¹⁵.

Birden fazla eşle evlilik yapan kişilerin terekelerindeki mal paylaşımlarında eşlerine eşit miktarda mal kaldığı görülmektedir. Hasan Paşa Mahallesi'nde vefat eden Kürt Recep'in her iki eşine de 554'er akça hisse düşmüştür⁴¹⁶.

Çok eşlilik ile ilgili olarak Bursa Kütüğü'ne yansıyan ilginç bir kayıt vardır. Buna göre, 1543'de Mustafa kızı Hatun, mahkemeye başvurarak kocası Musa oğlu Yusufu ihzar ettirip "Sen hatunun olan Hatun'u boşamışsın, ben mualla oldum" deyince Yusuf "Benim başka bir nikâhlım dahi vardı, ismi dahi Hatun'dur, debbağ kızıdır. Ben onu boşadım dedikte "Ben debbağ kızıtım" deyip ikame-i beyyineden âciz olup, mezbur Yusuf'a "Niyetin debbağ kızı Hatun" olduğuna yemin verilmiştir⁴¹⁷. Görüldüğü gibi aynı anda iki kişiyle evli olan Yusuf'un eşlerinin ikisinin adının da Hatun olması karışıklığa sebep olmuştur.

⁴¹³ Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı" (1771-1810), s. 427.

⁴¹⁴ Bakınız: Tablo 27. Haim Gerber tarafından yapılan çalışmada Bursa'da XVII. yüzyılda iki binden fazla tereke kaydının incelenmesi sonucunda yirmi çok eşli erkek örneğinin geçtiği belirtilmektedir. Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", (Çev. Hayri Erten), S. Ü. İ. F. D., Sa. 8, Konya 1998, s. 329. Aynı dönemi araştırmamıza rağmen aradaki bu fark incelenilen terekelerdeki tüm kayıtların Haim Gerber tarafından çalışmaya yansıtılmamış olmasından kaynaklanmış olabilir.

⁴¹⁵ İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı Araştırmaları**, I, s. 37.

⁴¹⁶ BSS B 149 37a.

⁴¹⁷ Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, I, s. 275.

TABLO 28

Birden Fazla Kadınla Evlilik Yapan Erkeklerin Özellikleri

Sosyal Statü	Eş Sayısı	Çocuk Sayısı				Tereke Miktarı (akça)				
		Çocuksuz	Kız	Erkek	TOPLAM	0-20000	20001-40000	40001-60000	60001-80000	80001 ve üzeri
Hacı	2		2		2					992520
Hacı	2		2	2	4					81233
Hacı	2		1		1			51240		
Hacı	2		3	2	5		24387			
Hacı	2		1		1	11464				
Hacı	3		3	1	4					408840
Hacı	2			1	1	20000				
Hacı	2			2	2		21334			
Hacı	4		2	2	4			48770		
Hacı	2	x			0					249840
Hacı	2		1		1					109644
Hacı	2			1	1					310680
Hacı	2	x			0	14418				
Hacı	2	x			0		37200			
Hacı	2			2	2	19914				
Hacı	2			1	1					105240
Hacı	2		1	2	3	11030				
Hacı	2			1	1				56989	
Hacı	2			4	4					238962
Hacı	2		1	3	4					144000
Hacı	2		1	1	2	11280				
Hacı	2	x			0	0				
Hacı	2		3	1	4					137040
Hacı	2		1		1	10030				
Hacı	4		1		1					156720
Efendi	2		1	6	7					230640
Efendi	2		4		4					152591
Efendi	2			4	4		33813			
Efendi	2		1		1	19966				
Efendi	2		2	3	5		34080			
Efendi	2		2		2		21900			
Efendi	2		2	3	5	14845				
Efendi	2			3	3	3960				

Çelebi	2			2	2	3720				
Çelebi	2		2	2	4	16142				
Çelebi	2		1		1	9116				
Çelebi	2			3	3					83640
Çelebi	2	x			0	360				
Çelebi	2		1	3	4				63744	
Dede	2		1		1				61887	
Helvacı Usta	2		1	4	5	11602				
Haffaf	2			1	1		33413			
Demirci	2			2	2	4091				
Seyyid	2		1		1		28168			
Seyyid	2		5	3	8					177720
Ağa	2		2		2		33000			
Bey	2		2	2	4	15965				
Beşe	2	x			0	838				
-	2	x			0	5335				
-	2		2	1	3	713				
-	2		1	2	3					108430
-	2		1		1	8868				
-	2		1		1		30600			
-	2		3		3	6541				
-	2		1	2	3		26220			
-	2		3		3	1200				
-	2			1	1	17842				
-	2	x			0	6998				
-	2		2	2	4	15360				

6. Boşanma

Dinler ve hukuk sistemleri boşama olayı karşısında farklı tavırlar takınmışlardır. Kimi bunu tamamen yasaklamış, kimi tamamen serbest bırakmış, kimi tek taraflı, kimi çift taraflı iradeye ve araya hakim veya hakemlerin girmesine bağlamıştır. İslâm'ın bu konudaki tavrı şöyledir: Tek taraflı irade ile eşini boşama hakkı kocaya aittir. Bu hak kocaya verilirken onun psikolojik özellikleri yanında mehri ödeme mecburiyeti "bir engel olarak" göz önüne alınmış, ayrıca bu hakkı uluorta kullanmaması için de tedbir ve müeyyideler getirilmiştir. Bu suretle "Allah Teâlâ'nın boşamayı sevmediği" bildirilmiş, hiddet ve öfke halinde boşama geçerli

sayılmamış, boşamanın kadının en çekici halinde yapılıp-yapılmadığına dikkat edilmiş, örneğin hayızlı iken boşamanın geçerli olup olmadığı tartışılmıştır. Bütün bu engel ve tedbirlere rağmen koca, serbest iradesi ile boşamaya karar veriyorsa ortada iyi geçinip beraber olmayı engelleyen ciddi bir durum var demektir. Bu durumda boşamayı önleme veya geciktirmenin faydası olmadığı için araya mahkemeyi sokmak gerekli görülmemiştir⁴¹⁸.

Boşanma ile ilgili kayıtlarda “duhûl” terimi kullanılmak suretiyle eşlerin cinsel ilişkiye girerek ya da girmeden boşandıklarını belirten kayıtlar da mevcuttur. Selçuk Hatun Mahallesi’nde oturan Havva, eşi Abdulkerim Çelebi’den muhalla ile ayrılma talebinde bulunurken “...bundan akdem ben mezbur Abdulkerimin zevce-i gayr-i medhûl bihası olub henüz bana duhûl etmeden beynimizde tefrik lâzım gelmekle...”⁴¹⁹ şeklindeki ifadesiyle eşi ile cinsel ilişkiye girmeden boşandığını ifade etmektedir. Kara Mazak Mahallesi’nde oturan Hatice ise eşi Hasan’dan muhâlaa ile ayrılma talebinde bulunurken “... bundan akdem mezbur Hasan beni tezvic ve duhûl edib el’ân taht-ı nikâhında idim lakin beynimizde şikak vaki olmağla...”⁴²⁰ şeklindeki ifadesiyle eşi ile cinsel ilişkiye girdikten sonra boşandıklarını ifade etmektedir.

Evliliğin, eşlerin anlaşamaması sebebiyle çözülme tehlikesiyle karşılaşması halinde ailenin diğer fertlerinin problemin çözümüne hakem rolüyle katkıda bulunmaya çalışmaları emredilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de Nisâ Sûresi’nin 35. ayetinde bu hüküm “Karı-koca arasındaki bir geçimsizlikten endişe ederseniz, (bu

⁴¹⁸ Hayrettin Karaman, “İslâm’ın Getirdiği Aile Anlayışı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara 1992, s. 391.

⁴¹⁹ BŞS B 114 88a.

⁴²⁰ BŞS B 114 117b.

geçimsizliği ortadan kaldırmak için, onlara) erkeğin âilesinden bir hakem, kadının âilesinden de bir hakem gönderin. Eğer iki taraf da, (bu anlaşmazlığı) islâh etmek isterse, Allah da onları muvaffak kılar. Şüphe yoktur ki Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, her şeyden haberdârdır”⁴²¹ şeklindeki ifadeyle belirtilmiştir.

6.1. Talâk

Prensip olarak kocanın tek taraflı iradesiyle evliliği sona erdirmesine talâk denir. Cahiliye döneminde talâk hakkı sınırsız olarak kullanılabilirdi. Kişi karısını boşar, iddeti bitmek üzereyken vazgeçer, bu şekilde tekrar tekrar boşayıp sonra vazgeçmek suretiyle kadını rencide ederdi. İslâm’ın gelişi ile boşama sayısına bir sınır getirilmiş ve bu hakkın kötüye kullanılmasıyla kadınların rencide edilmesi de önlenilmiştir. Talâkın iki defa kullanılabilceği Kur’ân’ı Kerim’in Bakara Sûresi’nin 229. ayetinde “Boşamak iki defadır. Sonrası, ya bilinen usûlde tutmak, ya da iyilikle salıvermektir. Kadınlara (mehir olarak) verdiğiniz şeyi, kadın erkek, Allah’ın çizdiği hudûdu ihlal etmekten korkmadıkça geri almanız helâl olmaz. Fakat onların, Allah’ın çizdiği hudûdu ihlâl etmelerinden korkarsanız, bu takdirde, kadının kocasına verdiği fidyede iki üzerine bir günâh yoktur. Bunlar, Allah’ın hudûdur; onu tecavüz etmeyin. Kimler Allah’ın hudûdunu tecavüz ederse, işte zâlim olanlar onlardır”⁴²² şeklinde açıklanmıştır.

Talâk evlilik ilişkisi tamamen ortadan kaldırılıp kaldırılmamasına göre “ric’î” ve “bâin” olmak üzere ikiye ayrılır. Ric’î talâk evlilik ilişkisini kesin olarak sona erdirmez. Koca evliliğin devam etmesini istiyorsa yeni bir nikâha gerek kalmaksızın

⁴²¹ Koçyiğit, Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli, s. 83.

⁴²² Koçyiğit, Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli, s. 35.

evlilik ilişkisine devam edebilir. Kocanın evliliğin devamını arzu ederek karısıyla normal evlilik ilişkisine devam etmesine talâktan vazgeçerek evliliğe dönme anlamında ricat adı verilmiştir. Talâk eğer ricata imkân vermeyecek şekilde evlilik ilişkisini koparıyorsa bâin talâk söz konusudur. Talâk, bâin olduğu taktirde ric'at mümkün olmayacak, evliliğin devamı ancak yeni bir nikâh ile sağlanabilecektir. Talâkın, boş kelimesinin telaffuz edildiği durumlarda ric'î olabilmesi için;

- 1.Koca henüz birinci veya ikinci talâk hakkını kullanıyor olmalıdır,
- 2.Karısıyla daha önce zifafa girmiş olmalıdır,
- 3.Boşamayı karısının kendisine ödediği bir mal karşılığında yapıyor olmalıdır⁴²³.

Aralarında şiddetli geçimsizlik ve kavga olduğu halde kocanın kötü niyetle veya başka bir sebepten karısını boşamadığı ya da muhâlaaya yanaşmadığı zamanlarda kadınlar bir bakıma çaresiz kalmaktaydı. Böyle durumlarda kadı, karısına kötü muamelede bulunan kocaya şartlı talâk teklif etmiştir. Böylece koca bu şarta uymadığı taktirde, karısı kendinden boşanabilmiştir⁴²⁴. Kısaca, eşler şahitler önünde bir takım şeyleri yaptıkları taktirde talâk-ı bain ile boşanacaklarını kayıt altına almaktadırlar. Belgelerde bu tür durumlar “ihbar-ı talâk” şeklinde geçmektedir.

Mizânoğlu Mahallesi'nde oturan Saliha adlı kadın, kocasının “...mahzar-ı müsliminde bana hitab edib eğer bir daha şarab hamr idersem benden boş ol...” şeklindeki ifadesiyle çevredeki müslümanların huzurunda bir daha içki içtiği taktirde

⁴²³ Hamza Aktan, “İslâm Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara 1992, ss. 410-411.

⁴²⁴ Ronald C. Jennings, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records- The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, s. 88.

kendisinin boş olacağını söylediğini ve aradan üç gün geçtikten sonra kocasının şarap hamr etmesiyle boş olduğunu belirtmiştir. Durum şahitlerce de doğrulandığından kadının çocuklarının bakımına kendisinin gücü yetmediğinden talep ettiği nafaka kocası üzerine günlük beş akça olarak takdir edilmiştir⁴²⁵.

Debbağlar Mahallesi'nde oturan Ali Bey üç ay önce karısı Emine ve şahitler önünde "... eger ben senden izinsiz bir ahar diyara gider olur isem sen talâk-ı bâin muttalika ol..." şeklinde başka bir yere karısından izinsiz gittiği takdirde talâk-ı bâin ile boşanacaklarını kayıt altına aldırmıştır⁴²⁶.

Muradiye Mahallesi'nde oturan Ayşe adlı kadın mahkemeye gelerek kocası Halil'den daha önce bin akça mehri müeccelinin beşyüz akçasını alıp kalanından fariga olmak üzere muhâlaa yoluyla boşandığını, eski eşiyle tekrar evlendiklerini ve "...eğer ben seni bir daha darb idersem benden talâk-ı selâse ile boş ol..." dediği halde kendisini dövdüğünü ve beşyüz akça mehrini istediği halde kocasının vermediğini söylemiştir. Kocası Halil ise şart-ı tatlik ettiğini kabul ettiği halde eşini dövmediğini söylemiş ve kendisinden bu konuda yemin teklif edildiğinde de dövmediğine dair yemin ettiğinden Ayşe Hatun muarazadan menedilmiştir⁴²⁷.

Meydancık Mahallesi'nde oturan Fatma adlı kadının babası kızının vekili olarak mahkemeye başvurarak kızı ve Ali Beşe adındaki damadının kendisine ait evde oturduklarını ve damadının eğer bu evden başka bir yere taşınacak olursam

⁴²⁵ BŞS B 112 14b.

⁴²⁶ BŞS B 143 26a.

⁴²⁷ BŞS B 112 28a.

eşim benden talâk-ı selâse ile boş olsun diye şartlı talâk ettiğini ve başka bir yere taşındıklarından dolayı boşanmanın gerçekleştiğini söyleyerek kızının hakkı olan on bin akça mehr-i müeccelini istediği halde vermediğini söylemiştir. Durum damadından sorulduğunda ise evi taşıdığını ve mehir miktarının on bin akça olduğunu kabul ettiği halde böyle bir şartlı talâkın söz konusu olmadığını belirtmiştir. Şahitlerin Fatma'nın babasının söylediklerinin doğru olduğuna yönelik ifadeleri ile mahkeme, talâk-ı selâsenin gerçekleşmiş olduğuna ve on bin akça mehrin Fatma'nın babasına vermesi konusunda Ali'ye tenbihde bulunulmasına karar vermiştir⁴²⁸. Mahkemeye intikal eden meselelerin yazıya geçirilmesinin faydasını belkide en iyi bu örnekte görmekteyiz. Çünkü 1090 senesinin Cemâziyelâhîrinin on üçüncü günü kayda geçirilen dava 1091 senesinin Muharrem ayının ikinci günü yine gündeme gelmiştir. Pınarbaşı Mahallesi'nde oturan Mehmet Beşe, eski eşi Fatma'nın vekili olan babası karşısında "...müvekkele-i mezbure Fatma zevcem iken benden nüşuz ve ihtiza ve muamele-i izdivacdan eba ve imtinâ' ider..." diyerek bunun nedenini öğrenmek istediğini belirtmiştir. Fatma'nın babası ise kızı ve eski damadının Meydancık Mahallesi'nde kendisine ait evde otururken damadının buradan taşındıkları taktirde talâk-ı selâse ile eşinin boş olacağını söylediğini ve başka bir yere taşınınca da bu boşanmanın yedi ay önce naib Musa Efendi huzurunda gerçekleştiğini söylemiş ve bu hüccet Ali Beşe huzurunda tekrar okunarak muarazadan menolunmuştur⁴²⁹.

Talâk-ı bâin ile boşanmaya ilginç bir örnekte Altıparmak Mahallesi'nde yaşayan Emine ile kocası Salih arasında gerçekleşmiştir. Buna göre, 1000 akça mehr-

⁴²⁸ BŞS B 75 14b.

⁴²⁹ BŞS B 75 63b.

i müeccel ile nafak-i iddet ve meûnet-i süknâ karşılığı 200 akça ki toplam 1200 akça olan meblağ Emine'nin zimmetinde Salih'e olan 1200 akça borcu ile takas edilmiştir⁴³⁰.

Boşanmalarda bazen mehr-i müeccel olarak tespit edilen bedelin gayrimenkul olarak verildiği de görülmektedir. İstanbul'da Yeni Camii yakınlarında oturan Hacı Hüseyin'in kendisine vekil tayin ettiği Mehmet adlı kişi mahkemede, Hacı Hüseyin'in eşi Ayşe adlı kadının kendisine vekil tayin ettiği Mehmet Çelebi karşısında bir sene önce müvekkilinin eşini talâk-ı bâin ile boşadığını ve yirmi beş bin akça olan mehr-i müeccele karşılığında kendisine ait Reyhan Paşa'da bulunan menzilin tasarruf hakkını verdiğini ve eşinin de vekili aracılığı ile bunu kabul ettiğini belirtmiştir⁴³¹.

Boşanmaların talâk-ı selâse ile yapıldığı kimi durumlarda kadının mehr-i müeccelini, iddet nafakasını ve meûnet-i süknâsını almadığı da görülmektedir. Selçuk Hatun Mahallesi'nde oturan Şerife Rukiye adlı kadının kardeşi Seyyid Hüseyin Efendi, kardeşinin eski kocası Ali adlı kişiden talâk-ı selâse ile boşandığını kırk bin akça mehr-i müecceli, nafaka iddeti ve muinet-i suknasını hibe edip, zevciyete ibra ve iskat eylediğini söylemiş, hatta "...iade-i kelâm idüb eğer müvekkilem mezbure Şerife Rukiye Hatun bade'l-yevm hibesinden rücu' idüb mezbur Ali'den mehr veya nafaka veyahud sair hukuk dava iderse ben kefil..."

⁴³⁰ BŞS B 144 33a.

⁴³¹ BŞS B 147 23a.

şeklindeki ifadeyle de bundan sonra kardeşinin eski eşinden hiçbir şey istemeyeceğine dair kendisinin kefil olduğunu belirtmiştir⁴³².

Bursa Kütüğü'nde bu tür boşanmalarla ilgili ilginç kayıtlar vardır. Pîrî oğlu Ece adlı kişi 1492'de mahalleli tarafından mahkemeye götürülerek "Evine yaramaz avratlar gelir, gider, avratınla musâhabet eder" derler. "Benim avratım yaramaz mıdır?" sorusuna da "Evine yaramaz avratlar gelip giden kimsenin avratı da yaramaz olur" deyince "Bana yaramaz avrat gerekmez, üç talâk boş olsun" diyerek karısını boşamıştır⁴³³.

Talâk yemini olarak adlandırılan yemin bu tür boşanmalarda en önemli sebeplere dendir. İki şekilde olduğu görülmektedir. İlkinde boşama hakkını elinde bulunduran erkek, kişisel çıkarları için nikâhı üzerine yemin etmekte, ikincisinde ise karı-koca ilişkilerinde yaşanmaktadır. Her iki durumda da talâk yemini evliliğin kadın için olduğu kadar koca için de güvenilmez ve kolayca yıkılabilen bir kurum haline gelmesine sebep olmuştur⁴³⁴. Muradiye Mahallesi'nde oturan Mehmet ve Ali adlı kişiler, Hacı Osman adlı kişiyi dava ederek dört ay önce çörekçilik işinde ortağı olan Ömer yanında olmadığı zaman para koyduğumuz kasayı açarak akça aldığım takdirde eşim talâk-ı bain ile muttalika olsun dediği halde üç gün sonra ortağı Ömer yanında olmadığı halde kasayı açarak akça aldığımı gördüklerini bundan dolayı da karısının muttalika olduğunu söylemişlerdir. Durum mezbur Osman'dan sorulduğunda ise talâk yeminini kabul ettiği halde para almadığını söylemiş ve

⁴³² BŞS B 150 17b.

⁴³³ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 8.

⁴³⁴ Colin Imber, 'Involuntary' Annulment of Marriage and Its Solutions in Ottoman Law", *Turcica*, 25 (1993), s. 59.

söylediklerinin doğru olduğuna dair yemin teklif edildiğinde yemin ettiğinden Mehmet ve Ali adlı kişiler şehadetten menolunmuşlardır⁴³⁵.

6.2. Muhâlaa

İslâm hukukunda evliliği sona erdirmeye yetkisi kocaya verilmiş olmakla birlikte, kadın isterse, nikâh akdi esnasında boşanma selahiyetinin kendisine ait olduğuna dair bir kayıt koydurabilir. Ayrıca, evlilik hayatını devam ettiremeyeceğine kanaat getiren kadın, belli bir bedel karşılığında kocasından boşanma talebinde bulunabilmektedir⁴³⁶.

Muhâlaa türü belgelerde eşler arasındaki geçimsizlik “adem-i zindegâne olmağla”, “hüsn-i zindegâne olmamağla”, “ictimâ’ ve izdivacından ibâ’ ve imtinâ’ idüb”, “beynlerinde şikâk olmağla”, “hüsn-ü imtizac olmadığı ve adem-i vifak sebebi ile”, “beynimizde muamele-i hüsn-i ve muâşeret-i müstecin olmamağla” gibi terimlerle belirtilmektedir. Muhâlaa, kadının kocasına kendisini boşamasını teklif etmesi ve kocanın da bunu kabul etmesiyle gerçekleşir. Bu tür boşanmalarda çok az görülmeyle birlikte erkeğin başvurduğu da olmaktadır. Yeşil İmâret Mahallesi’nde oturan Ömer adlı kişi, karısı Ayşe ile aralarında geçimsizlik olduğunu belirterek karısının on dirhem mehr-i müeccele, nafaka iddeti ve meûnet-i süknâsından fariga olarak hull talebinde bulunmuş ve karısı da bunu kabul etmiştir⁴³⁷.

⁴³⁵ BŞS B 112 48b.

⁴³⁶ Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara 1992, s. 530.

⁴³⁷ BŞS B 77 12a.

Böylece kocanın dilediği zaman karısını boşama hakkına karşılık şer’i hukuka göre kadına da kocasından boşanabilmek ve istemediği bir evlilikten kurtulmak için bir imkân verilmiş olmaktadır. Ancak kadının, boşanma gerçekleştiğinde kocası tarafından kendisine ödenmesi gereken mehr-i müeccelin tümünden ya da bir bölümünden, iddet nafakasından, barınma ve yiyecek-içecek masraflarından (meûnet-i süknâ) vaz geçmek zorunda olması ve kocanın da bu teklifi kabul etmesi muhâlaa türü boşanmanın en önemli özelliği ve şartıdır⁴³⁸. Boşanma türü muhâlaa olduğu halde mehr-i müeccelinin, iddet nafakasının ve meûnet-i süknâsının tamamının alındığı kayıtlar da bulunmaktadır. Mücellidî Mahallesi’nde oturan Emine adlı kadın kocası Hüseyin Beşe’den muhâlaa yoluyla ayrılırken dört bin akça mehr-i müeccelini, nafaka iddet-i şer’iyye ile meûnet-i süknâsının tamamını almıştır⁴³⁹.

Kadın, bu yolla evlilik bağından kurtulmanın bedelini ya da keffaretini ödemiş oluyordu. Sözü edilen bu bedel belgelerinde “hull bedeli” olarak geçmektedir. Emir Sultan Mahallesi’nde oturan Fatma adlı kadın Hacı Mehmet adlı kocası ile aralarında “... hüsn-ü imtizacımız olmamağla naşize olub...” ifadesiyle hull talebinde bulunarak iki bin akça mehr-i müecceleden ferağ ederek, nafaka iddet-i şerriyesi ve meûnet-i süknâsı kendi üzerine olduğu gibi hull bedeli olarak da on iki esedi guruş vermek suretiyle kocasıyla muhâlaa etmiştir⁴⁴⁰. Hull bedeli bazen kocasının borcunu ödeme şeklinde de olabilmektedir. İncirlice Mahallesi’nde oturan Ayşe adlı kadın “... bin akça mehr-i müeccel ve nafaka iddet-i şerriyem ve meûnet-i süknâm kendi üzerime olmak üzere...” ifadesinden sonra kocası Hüseyin’in zimmetinde mahalle

⁴³⁸ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 311.

⁴³⁹ BŞS B 77 83b.

⁴⁴⁰ BŞS B 114 58a.

avarızına olan on üç esedi guruş borcunu hull bedeli olarak ödeyeceğini belirterek muhâlaa etmiştir⁴⁴¹.

Kendi haklarından vazgeçen kadınlar ayrıca boşanabilmek uğruna, nafakaları babalarına ait olduğu halde herhangi bir para talep etmeksizin çocuklarına da bakmayı kabul etmişlerdir. Bu bakım, kız çocuklarında yedi, erkeklerde ise dokuz yaşına kadar sürmektedir. Bu yaşa geldiklerinde ise babaları tarafından teslim alınmaktadırlar. Hazreti Emir Mahallesi'nde oturan Rahime adlı kadın kocası Süleyman, oğlu Mehmet'in dokuz yaşına girmesiyle kendisinden istemesi üzerine "...iki bin beş yüz akça mehr-i müeccelemi ve sagir-i mezburun nafaka ve kisvesine gayr-i mefruz masrafımı mezburdan taleb..." şeklindeki ifadesiyle o ana kadar büyüttüğü çocuğuna yaptığı masrafları için para talebinde bulunarak dava etmiştir. Bu talep üzerine Süleyman da Yenişehir kazasında bulunan bir evi ve 15 esedi guruş vererek sulh yapılmak suretiyle çocuk babasına verilmiştir⁴⁴².

Bu tür boşanmalarda çocuk sayısının birden fazla olduğu durumlarda anne, çocuklardan birisini nafaka talep etmeksizin kendi yanına alırken diğerlerinin bakımından babaları sorumlu olabilmektedir. Altıparmak Mahallesi'nde oturan Saime adlı kadın, İsmail adlı kocasından hull talebinde bulunurken 1200 akça mehr-i müeccelinden, nafaka iddetinden ve meûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi kızı Fatma'nın bakımını nafaka talep etmeksizin üslenmiş, oğlunun bakımının ise

⁴⁴¹ BŞS B 90 63a.

⁴⁴² BŞS B 75 72a.

“...babası mezbur İsmail beslemek üzerine...” şeklindeki ifadesiyle kocasına ait olduğunu belirtmiştir⁴⁴³.

Bu tür kayıtlarda kimi zaman anne, çocuğu ne zamana kadar bakacağını “hakk-ı hidânesi sakıt oluncaya değin” ifadesiyle belirtmektedir. Hamza Bey Mahallesi’nde oturan Asiye adlı kadın, kocası Abdullah Çelebi’den muhâlaa yoluyla ayrılırken mehr-i müeccele, iddet nafakası ve meûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi küçük kızını da “...hakk-ı hidânesi sakıt oluncaya değin kendi malımdan infâk ve iksâ’ eylemek kendi üzerime olmak üzere...” şeklindeki ifadesiyle çocuğun kendine bakabilecek yaşa gelinceye değin nafaka ve harcamalarını üslendiğini belirtmiştir⁴⁴⁴.

Talâk gibi muhâlaanın da tefrik türü boşanmalarda olduğu gibi mahkemede yapılması veya mahkemeye tescil ettirilmesi gerekmediği halde, bunlar bazen mahkemelerde yapılmış veya mahkeme dışında karı-koca arasında kararlaştırılan şartlar da titiz bir şekilde sicillere kaydettirilmişlerdir. Bunun başlıca sebebi kocanın muhâlaa yapıldığını tescil ettirerek ileride eski karısının mehir ve iddet nafakası talep etmesine mani olmak arzusu gösterilmektedir⁴⁴⁵. Oysa Bursa’da hull kaydettirenlerin çoğunluğu kadınlardır. Aynı durum Balıkesir’de de görülmektedir⁴⁴⁶.

Muhâlaa türü boşanmaların bazılarında kadınların bu tür boşanmaya zorlandıklarına dair kayıtlar da bulunmaktadır. Mücellidî Mahallesi’nde oturan Sabiha adlı kadın “...bin akça mehr-i müeccel ve nafaka iddet-i malume ve meûnet-i

⁴⁴³ BŞS B 116 68a.

⁴⁴⁴ BŞS B 150 5b.

⁴⁴⁵ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 115.

⁴⁴⁶ Balıkesir’de XVII. yüzyılda 46 muhâlaa kaydınının 41’i kadınlara aittir. Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesir’de Kadınlar*, s. 43.

süknân üzerine benimle hull ol deyü beni darb itmeğle...” şeklindeki ifadesiyle kocası Mehmet’in kendisini hull yoluyla boşanmaya döverek zorladığını ifade etmiştir. Kendisinin bu zorlama karşısında boşandığını fakat bu boşanmanın muteber olmadığını söyleyerek kocasından mehr-i müecceli olan bin akçayı talep ettiğinde vermediğini söylemiştir. Durum kocasından sorulduğunda ise Sabiha’nın isteği üzerine hull yoluyla boşandıklarını ve onu dövmediğini ifade etmiş, söylediklerinin doğru olduğu konusunda yemin teklif edildiğinde yemin etmiş olduğundan Sabiha muarazadan menedilmiştir⁴⁴⁷. Cemile adlı kadın, kocası Kasım’ı kendisini kırk gün önce altı bin akça mehr-i müeccelinin 1800 akçasını vererek, geri kalan mehrinden, nafaka iddetinden ve meûnet-i süknâsından geçerek hull yoluyla boşanmaya döverek zorladığını belirtmiştir. Ayrıca mahkeme tarafından iki çocuğuna takdir edilen nafakayı da ödemediğini söylemiş fakat bunları ispatlayamadığı gibi Kasım’dan yemin teklif edilmesi üzerine karısını dövmediğine dair yemin edince Cemile muarazadan menedilmiştir⁴⁴⁸.

Dâye Hatun Mahallesi’nde oturan Ümmühan adlı kadın, kocası Mehmet tarafından yedi ay önce “... benimle muhâlaa ol yohsa seni katl iderim deyu daima bana cefâ ve eziyet ve beni darb idüb...” şeklindeki ifadesiyle muhâlaaya zorlandığını ve hakkı olan otuz bin akça mehr-i müeccelini istediğini söylemiştir. Durum kocasından sorulduğunda ise mehir miktarının otuz bin akça olduğunu inkâr ettiği gibi boşanmanın karısının isteğiyle olduğunu bildirmiş ve söylediklerinin doğruluğu konusunda karısı ispatta bulunamadığı gibi Mehmet’ten yemin teklif edildiğinde

⁴⁴⁷ BŞS B 112 92b.

⁴⁴⁸ BŞS B 75 56a.

söylediklerinin doğru olduğuna dair yemin edince Ümmühan muarazadan men edilmiştir⁴⁴⁹.

Özellikle muhâlaa türü boşanmalar sonrasında yaşanan anlaşmazlıklardan biri de mehrin kadın tarafından kocasına hibe edilip edilmediği konusudur. Kassab Hüseyin Mahallesi'nden olup halen İstanbul'da oturmakta olan Saliha adlı kadın kardeşi İbrahim'i kendisine vekil tayin ederek bir sene önce boşandığı Veli Beşe'yi dava etmiştir. Buna göre, beş bin akça mehr-i müeccele ve nafaka iddet-i şer'iyyesini Veli Beşe'ye hibe ederek boşanmış fakat "...hin-i hulla sagire ve nabaliga olmagla hibesi sahihe olmamagın..." şeklindeki ifadesiyle boşandığı sırada yaşının küçük olması dolayısıyla hibenin geçerli olmadığını savunarak söz konusu mehrin kendisine verilmesini istemiştir. Durum Veli Beşe'den sorulduğunda ise mehr miktarının beş bin akça olmayıp iki bin akça olduğunu ve "...hin-i hulla âkile ve baliga olmagla..." şeklindeki ifadesiyle Saliha'nın boşandığında aklı başında ve yaşının da buluğa ermiş olduğunu söylemiş ve bu durumu şahitlerce de ispatladığından Saliha muarazadan men edilmiştir⁴⁵⁰.

Boşanmanın gerek kendi istekleri ile olmayıp zorla yapıldığı konusundaki davalarda, gerekse boşanma türünün muhâlaa olmadığı ve kendilerine haksızlık yapıldığı şeklindeki açılan davaların hiçbirinde kadınlar haklı çıkmamışlardır. Kadınların bir bakıma peşinen kaybedeceklerini bile bile bu tür davaları açmalarındaki başlıca sebep içlerinde buldukları ekonomik güçlükler olsa gerek. Öyle ki bazı davalarda kadın kocası aleyhine talâk-ı bâin ile boşandıkları halde hakkı

⁴⁴⁹ BŞS B 75 67b.

⁴⁵⁰ BŞS B 75 77b.

olan mehr-i müeccelin kendisine verilmediği şeklindeki şikayetlerinde, daha durum şahitlerden sorulmadan davadan çekildikleri olmuştur. Hasan Paşa Mahallesi'nde oturan Ümmühan adlı kadın, mahkemeye başvurarak kocası Osman'ın kendisini talâk-ı bain ile boşadığını fakat 500 akça mehr-i müeccelini kendisine vermediğini belirtmiştir. Kocası ise karısının talebi üzerine muhâlaa ile boşandıklarını belirtmiş ve daha şahitlere başvurulmadan Ümmühan, kocasının söylediklerinin doğru olduğunu kabul ederek davadan çekilmiştir⁴⁵¹.

Boşanmanın erkek tarafından istenmediği durumlarda, kadının önemli bir mâlî yük altına girdiği anlaşılmaktadır. Erkeğin boşanmaya yanaşmayıp kadını muhâlaaya zorlamasının başlıca sebebi de bu tür mâlî yükten kendisini kurtarmak olduğu söylenebilir. Çünkü talâk yolu ile boşanma gerçekleşirse kadının mehr-i müeccelini, iddet nafakasını ve diğer geçimle alakalı masraflarını ödemek zorunda kalacaktır.

Boşanma kaçınılmaz olduğunda erkeklerin muhâlaa türü boşanmayı tercih ettikleri görülmektedir. At Bazar'ında oturan Fatma'ya kocası Ataullah mektup göndererek "...mehrinden ve nafakasından fariga olursa mutallâka olsun ..." diyerek ihbar da bulunmuştur⁴⁵².

Muhâlaa türü boşanmalarda genellikle kadın mehir, nafaka iddeti ve me'net-i süknâsından geçtiği halde bazı belgelerde farklı özellikler de görülmektedir. Örneğin, Kepezler Mahallesi'nde oturan Rabia kocası Salih'den 2000 akça mehr-i

⁴⁵¹ BŞS B 143 127a.

⁴⁵² BŞS B 116 37b.

müeccelinden vazgeçtiği halde nafaka-i iddet-i şer'iyyesi ve meûnet-i süknâsı karşılığında 100 akça alarak muhâlaa etmiştir⁴⁵³.

Boşanma sonrasında kadının kendi hayatına eski kocası tarafından müdahale edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. İmâret-i İsâ Bey Mahallesi'nde oturan Fatma adlı kadın eski kocası Hacı Recep'ten boşandığı halde "... hâlâ mezbur el-hac Recep zevcesi olmak üzere bana rencide ider..." şeklindeki ifadesinden sonra durum Recep'ten sorulduğunda boşandıklarını doğrulamış ve "... merkume Fatma hatunu rencide itmemesine tenbih olunub..." şeklinde Hacı Recep uyarılmıştır⁴⁵⁴. 1582'de Mücellidî Mahallesi'nden Abdullah kızı Lâlezar için mahalleli mahkemeye giderek "Bu kadın yaramazdır, mahallede oturmasına rızamız yoktur. Eski kocası boşamış iken yine gelip gider" diye şikâyette bulduklarından namahreme çıkmamak üzere kendisinden kefil alınmıştır⁴⁵⁵. Görüldüğü gibi taraflar boşandıktan sonra birbirlerine namahrem sayılmışlardır.

6.3. Tefrik

Kadının evlenirken veya daha sonra kocasının boşanma yetkisini ona vermesi halleri dışında, erkeğe tanınan bir tek sözle boşama hak ve yetkisi (talâk) yoktur. Ancak, hukuk, bazı durumlarda kadına boşanmayı veya evlilik bağı olan nikâhı feshetmeyi (fesh-i nikâh) mahkemeden talep etme hakkı vermiştir. "Kazâî boşanma" veya "tefrik" de denen bu usulde, kadının tek taraflı irade beyanıyla boşanma

⁴⁵³ BŞS B 144 33b.

⁴⁵⁴ BŞS B 114 94a.

⁴⁵⁵ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 98.

gerçekleşmez. Bunun gerçekleşebilmesi için hakimin hükmü şarttır. Bu özel durumlar da yine kocaya bağlı şartlar olup kocanın hastalık veya kusuru, kaybolması, fena muamele etmesi gibi sebepleri ihtiva etmektedir⁴⁵⁶.

Veled-i Yâniç Mahallesi'nde oturan Ümmügülsüm adlı kadın mahkemeye başvurarak kocası Hacı Hasan'ın "pir ve ihtiyar" olduğu halde kendisini tatlik ile boşamaya kalktığını ve evden çıkardığını oysa kocasının bakıma muhtaç bir kişi olduğunu söylemiştir. Kocası ise "...âkıl olub umurumda vasiye muhtac olmayub rüşdüm kemalde olmağın..." şeklindeki ifadesiyle kendisinin akli başında olup kimseye muhtaç olmadan işlerini yapabilecek güçte olduğunu ifade etmiş, durum mahalle halkından sorulduğunda onlar da Hacı Hasan'ın söylediklerini doğrulayınca mahkeme tarafından Hacı Hasan'ın eşi Ümmügülsüm'ü tatlikine ve bin akça mehr-i müeccelinin Ümmügülsüm'e verilmesine karar verilmiştir⁴⁵⁷.

6.3.1. Kocanın Hastalığı ya da İktidarsızlığı (İnnîn)

Kocası iktidarsız olan kadın onunla yaşamak istemiyorsa, hakime müracaat ederek evliliğin feshini isteyebilir. Kadının böyle bir talepte bulunması durumunda, koca iktidarsızlığını kabul ederse kadı tarafından müracaat tarihinden itibaren bir yıllık bir süre tanınır⁴⁵⁸. Abdal Mehmed Mahallesi'nde yaşayan Emine adlı kadın kocası Mehmet hakkında dava açarak yedi ay önce evlendiklerini "...innîn olmağla bu ana gelince bana vasil olmamışdır..." şeklinde kocasının iktidarsızlığını dile getirerek durumunun ne olacağını sormaktadır. Mahkeme ise nikâhın hâlâ geçerli

⁴⁵⁶ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 43.

⁴⁵⁷ BSS B 112 58b.

⁴⁵⁸ Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988, s. 89.

olduğunu ve bir yıl tamamına değin beklemek üzere davayı te'cil etmiştir⁴⁵⁹. Bu tür bir olay nedeniyle kadının mahkemeye başvurarak hakkını araması da dikkat çekicidir.

Hastalıktan dolayı boşanmaya dair Bursa Kütüğü'nde yer alan örnek şöyledir: 1587'de Bursa'da Raziye adlı kadın, Mehmet adında bir kimse ile evlenir. Bir süre sonra mahkemeye başvurarak Mehmet'in kendisi ile evlenmek istediğinde bazı müslümanların Mehmet'e "Frenk zahmeti" adı verilen bir sari maraza müptelâdır, diye haber verdiklerinde Mehmet "benim böyle bir hastalığım yoktur. Eğer bende böyle bir maraz var ise veyahut evlendikten sonra zuhur ederse mezbur Raziye üç talâk ile benden mutallâka olsun", diye şart koşmuştur. Raziye Mehmet'te bu hastalık ortaya çıkınca boş olduğunu iddia ettiysede Mehmet inkâr etmiştir. Bursa'da başhekim olan Sunullah oğlu Ataullah Çelebi ve Cerrahbaşı Bayezit oğlu Ahmet ve diğer hekimlere müracaat edildiğinde, Mehmet'in bedeninde oluşan hastalığın halk arasında "Frenk zahmeti" ve tıp dilinde "Karha-i habis" olarak bilinen hastalık olduğunu haber verdiklerinden Mehmet, talâk-ı selâse hakkında şartı inkâr etmiş ise de Raziye şahitler ile iddiasını ispatladığından davası kabul olunarak gereği yapılmıştır⁴⁶⁰.

Osmanlı toplumunda evlendiğinde bakire çıkmamak kadın ve onun ailesi için nasıl utanılacak bir durum ise, zifaf gecesini damadın cinsel ilişkide başarısız olması da erkek tarafı için bir utanç vesilesidir. Böyle durumlarda ne gibi tıbbi veya folklorik çözüm yolları denendiği hakkında belgelerde bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat

⁴⁵⁹ BŞS B 112 26a.

⁴⁶⁰ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 125.

kadın, hukuken en azından bir yıl bu durumdan şikayet dahi edememektedir. Ancak yine de kendisini toplumsal baskı altında hisseden bazı aileler, doğal olmayan yollara başvurarak kendilerince bu ayıptan kurtulmuşlardır. Bunun bir örneğini Abdülmecit Mutaf'ın Balıkesir'e dayalı olarak yaptığı çalışmada görüyoruz. "Halime'nin bekâretini parmağıyla izale ettiği için kendisinden davacı olunan Rukiye, "...mezbureyi oğlum Mustafa'ya tezvîc için alıverdiğimde oğlum mezbur Mustafa bekâretin alamadım dedi ben dahi mezburenin fercine parmağım sokup bekâretini izâle ettim..." diyerek kendisini savunmuştur⁴⁶¹.

6.3.2. Din Ayrılığı

Müslüman bir erkek gayrimüslim ve ehl-i kitâb bir kadınla evlenebilirken, müslüman bir kadın müslüman olmayan bir erkekle evlenemezdi. Bu aynı zamanda dini bir yaptırımdır⁴⁶².

Tatarlar Mahallesi'nde oturan Fatma adlı kadın, Saklı adlı zimmî kocası karşısında "...ben şeref-i İslâm ile müşerref oldukda mezbure dahi İslâm teklif olunub kabul itmemeğe...", şeklindeki ifadeyle kendisinin İslâmiyet'i kabul ettiği halde kocasının etmemesinden dolayı tefrik olduklarını bildirmektedir. Ayrıca eski kocasından olan Ayşe adlı kızı için nafaka talebinde bulunduğu mahkeme tarafından eski kocası üzerine günlük dört akça nafaka takdir edildiği halde bunun

⁴⁶¹ Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, ss. 91-92.

⁴⁶² Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehir'li Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", *Modenleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zılfi, İstanbul 2000, s. 82.

yetmediğini bildirmiş ve nafaka miktarı iki akça daha artırılarak günlük altı akçaya çıkarılmıştır⁴⁶³.

Selçuk Hatun Mahallesi'nde oturan Fatma adlı kadın kocası Erakir karşısında kendisinin İslâmiyet'i kabul ettiği halde kocasının etmediğinden dolayı "...nefsimi zevc-i ahara tezvîce izn taleb iderim..." şeklindeki ifadesiyle bir başkası ile evlenmek için izin istemiştir. Mahkeme, İslâmiyet'i kabul etmesi teklif edildiği halde kabul etmemesinden dolayı Erakir ile Fatma arasındaki nikâhı feshettiği gibi beş yaşındaki oğulları ile yedi yaşındaki kızlarının İslâmlarına ve Fatma'nın bir başkasıyla evlenmesine izin vermiştir⁴⁶⁴.

6.3.3. Bülûğ Muhayyerliği (Hiyarü'l-Bülûğ)

Şer'i hukuka göre, bir anlamda kız çocuklarını koruma ve himaye etmek amacıyla, henüz bülûğa ermemiş çocuklar kaç yaşında olurlarsa olsunlar mahkemece onları yönetmek üzere tayin edilen kişiler (veli) tarafından nikâhları kıyılıp evlendirilebilir. Hukukçular arasında tartışmalar olsa da bu nikâhın geçerli olduğu ifade edilmektedir⁴⁶⁵. Ancak çocuk bülûğa erdiğinde bu nikâhı feshetme hakkına (Hiyarü'l-bülûğ) sahiptir. Fakat bu hakkın ergenliğe erdiği anda kullanılması gerekir, aksi takdirde hakkını yitirmektedir⁴⁶⁶. Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da bu tür bir nikâhın feshedilebilmesi için veli olan şahsın çocuğun baba veya dedesi dışında (asabe) birisi olmasıdır. Şayet veli, baba veya dede ise bu nikâh

⁴⁶³ BŞS B 150 67ab.

⁴⁶⁴ BŞS B 140 13a.

⁴⁶⁵ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 243.

⁴⁶⁶ Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988, s. 91.

feshedilemezdi⁴⁶⁷. Hanifilere göre bunun sebebi, baba ile dedenin görüşleri kâmil, şefkât ve merhametleri bol olduğundan icra ettikleri akdin daha önemli bir menfaat ve maslahatı gerektireceğidir. Fakat bu veliler, akidden önce aşırı dikkatsizlik, hırs ve sefahatten kaynaklanan “su-i ihtiyar” ile meşhur olmuşlar ise yahut akit anında sarhoş olup velâyeti altındakileri, mehirlerinde haksızlık ile veya denk olmayanlarla evlendirmişlerse nikâh batıl olmaktadır⁴⁶⁸.

Bu tür bir boşanma Câmî-i Kal’a Mahallesi’nde görülmektedir. Fatma adlı kadın mahkemeye gelerek kocası Ahmet Efendi’den davacı olmuştur. Kendisi küçük olduğundan dolayı “...velâyet-i ammesi hasebiyle...” Ahmet Efendi ile evlendirildiğini fakat “...işbu bin doksan mah saferü’l-hayrın dördüncü günü vakt-i zuhurda dem-i hayzımı görüb” şeklindeki ifadeyle ayrıntısıyla hayzını gördüğü tarihi belirterek “...nikâh-ı fesh ve red eyledim...zevcem Ahmet Efendi’den tefrik taleb ederim...” şeklindeki ifadeyle de mevcut nikâhın feshedilerek kocasından boşanmak istediğini belirtmiştir. Durum şahitlerden sorulduğunda Fatma’nın hayzını gördüğü anda “...nikâh-ı mezburu fesh ve red eyledim...” diyerek kendilerini şahit eylediğini söylemişler, anlattıklarının doğru olduğu konusunda Fatma’dan yemin teklif edildiğinde yemin etmiş olduğundan mahkeme “...mezbur Ahmed Efendi’den bade’t-tefrik...” şeklindeki ifadeyle boşanmalarına karar vermiştir⁴⁶⁹.

⁴⁶⁷ Mes’ele: Hind-i nâ-bâligayı, Zeyd nikâh eylese sahih olur mu?

Elcevap: Olur, amma velî babası yahud dedesi değil ise, hıyâr-i feshi vardır, hîn-i bulûğda. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, s. 38.

⁴⁶⁸ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 96.

⁴⁶⁹ BŞS B 75 8a.

6.3.4. Kocanın Kayıp Olması

Kocanın kendisine yetecek kadar bir nafaka bırakmadan herhangi bir sebeple evinden ayrılıp başka bir şehre gittikten sonra ölü veya diri olduğuna dair herhangi bir haber alınamaması halinde ondan boşanmış sayılabilmesi için kadının bunu ispatlaması gerekiyordu. Hanifi mezhebinde böyle durumdaki bir kadının boşanma hakkı yoktu. Fakat kadınların mağduriyetini önlemek için bu konuda XVI. asır sonlarında Şafii mezhebinin görüşü esas alınarak dört yıldan fazla bir zaman zarfında kendisinden haber alınamayan erkeklerin eşlerine boşanma hakkı sağlanmıştır⁴⁷⁰. Aksi taktirde kocasının öldüğünü tespit ettiremeyen kadın tekrar evlenebilmek için Hanefi mezhebine göre yaşatılmasının hayatı kadar bir müddet, Malikilere göre ise en az dört yıl beklemesi gerekecekti⁴⁷¹. Böyle durumlarda kocasını tanıyan ve onun gittiği yerde öldüğünü bilen kimselerin şahitliğiyle ölümü veya gıblığı tespit ettirilmiş, bu yolla alınan belge de aynı zamanda kadının yeniden evlenebilmesi için gerekli olan izin belgesi yerine kullanılmıştır.

Reyhan Paşa Mahallesi'nde oturan Ümmühani adlı kadın annesi Ümmügülsüm'ü kendine vekil yaparak kocasının akıbetini araştırmıştır. Bundan 8 ay önce kızının kocası olan Murat Beşe adlı kişinin Rumilinde öldüğünün çevresindeki insanlar tarafından da teyit edilmesini istemiş, Ömer Beşe ve Ali Beşeler de adı geçen kişinin bundan sekiz ay önce Rumilinde öldüğünü bildiklerini ve buna şahitlik dahi ettiklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine "... müvekkile-i mezbure Ümmühani

⁴⁷⁰ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, ss. 72-73.

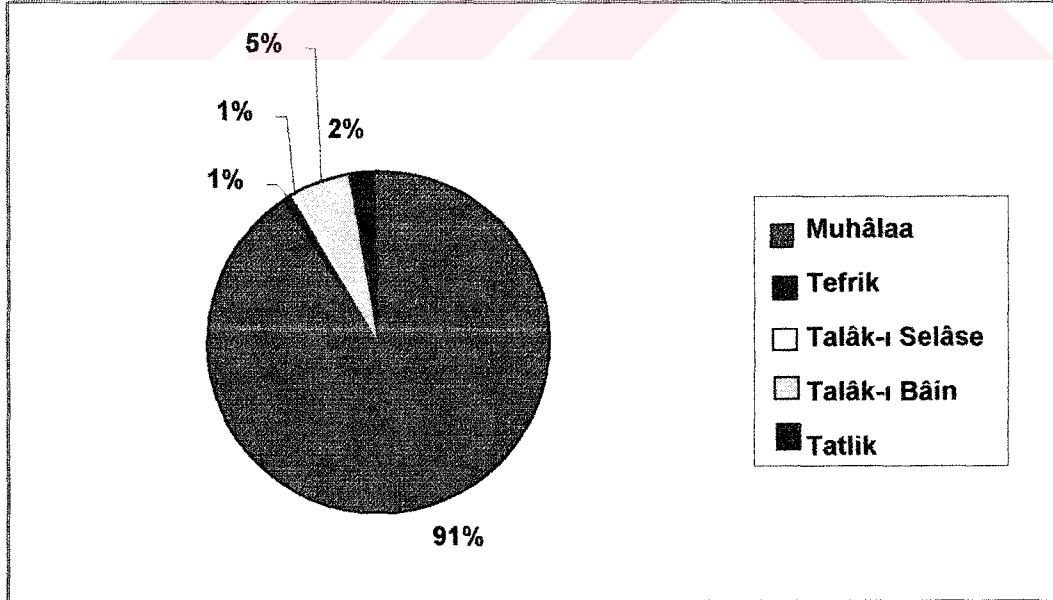
⁴⁷¹ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 46.

hatuna zevc-i ahara tezvice izin virilüb...” şeklindeki ifadeyle Ümmühani adlı kadının bir başkası ile evlenebilmesi için izin verilmiştir⁴⁷².

İncelediğimiz dönemdeki boşanma türlerinin oranlarına baktığımızda %91 ile muhâlaa ilk sırada yer alırken, %5’li oranı ile talâk-ı bâin ikinci sırada ,%2 ile tatlik üçüncü sırada yer almaktadır. Talâk-ı selâse ve tefrik ise % 1’lik oran ile en az görülen boşanma şekillerini oluşturmaktadır. Muhâlaa türü boşanmaların fazlalığı aynı zamanda kadınların kendilerine yetebilecek kadar bir ekonomik güce sahip olduklarının da bir göstergesidir. Çünkü bu tür boşanmalar ile son bulan evliliklerin pek çoğu kadınların kocaları tarafından kendilerine verilecek olan mehir ve nafaka türündeki ekonomik destekten vaz geçme yoluyla olmaktadır⁴⁷³.

GRAFİK 5

1670-1698 Yılları Arasında Boşanma Şekilleri ve Oranları

⁴⁷² BŞS B 144 50b.

⁴⁷³ Bakınız: Grafik 5.

TABLO 29

Mahallelere Göre Boşanma Sayıları ve Ortalama Mehir Miktarları

Mahalle Adı	Belge Adedi	Ortalama Mehir Miktarı
Abdal Mehmed	11	3300
Ahmed Dâi	9	3967
Ahmed Paşa	9	2233
Alaaddin Bey	6	1900
Alaca Hırka	6	2717
Alaca Mescid	7	5460
Ali Paşa	15	4715
Altıparmak	21	4824
Arab Mehmed	12	5467
Arablar	4	2575
At Bâzârı (Bâzâr-ı Esb)	7	6557
Attâr Hüссâm	5	2800
Azeb Bey	3	11367
Baba Zakir	6	14083
Bâb-ı Zemîn (Yer Kapı)	4	2250
Bâbü's-Sicn (Bâb-ı Zindan)	9	7656
Bahâdır Ağa	4	3500
Başcı İbrahim	10	1570
Bâyezid Paşa	4	4625
Bâzâr-ı Mahi (Balık Bâzârı)	1	2000
Bedreddin	1	1000
Beşikçiler	2	5000
Bezzazoğlu (Veled-i Bezzaz)	1	5500
Bilecik	3	2367
Bulgarlar	1	6000
Cami-i Kal'a	1	3000
Cami-i Kebir	2	21750
Cami-i Şerif	1	12000
Çardak	1	1000
Çarşı	2	2000
Çekirge	11	3377
Çerağ Bey	1	8000
Çınarlı	1	2000
Çukur	2	1000
Darbhane	2	5500
Davud Efendi	3	5167
Dâye Hatun	19	14611
Debbağlar	1	2000
Doğan Bey	3	9167
Duhter-i Şeref	12	4617

Ebû İshak	5	1800
Ebû Şahme	10	5460
Elmalık	8	10000
Elvân Bey	6	3200
Enârlı (Nârlı)	5	3440
Erzincani	1	10000
Eşrefiler	2	3000
Fazlullah Paşa	3	20500
Filiboz	7	7786
Gazi Hüdâvendigâr	2	2000
Hacı Baba	6	4333
Hacı İlyas	8	3950
Hacı İskender	3	5000
Hacı Sevindik	5	7200
Hacı Seyfeddin	3	17000
Hacılar	7	6200
Hamza Bey	17	3882
Hamza Habbâz	2	7500
Hasan Paşa	7	1714
Havz	10	3370
Hayreddin Paşa (Çandarlı)	4	1875
Hazreti Emir	16	7166
Hoca Alizâde	5	2820
Hoca Hasan	6	3517
Hoca Hüsrev	1	5000
Hoca Mehmed Karamani	5	2920
Hoca Menteş	4	1313
Hoca Taşkın	7	3643
Hoca Tayyib	5	4600
Hoca Yunus	5	9940
Hoşkadem Makramavî	2	13000
İstabl-ı Bâyezid Paşa	16	2957
İbrahim Paşa	4	2000
İki Kapulu Mescid	1	4000
İmâret-i İsâ Bey	16	4659
İncirlice	8	15169
İsâ Bey Fenâri	5	5100
İshak Şah	5	8500
Kademerî	5	6100
Kal'a-i Umur Bey	2	15550
Kanberler	10	5850
Kara Ağaç	4	2250
Kara Kedi	4	7500
Kara Mazak	3	3833
Kara Şeyh	10	11600
Kassab Hüseyin	8	3250

Kavaklı	11	5100
Kayabaşı	1	1500
Kaygan(zâde)	4	2900
Kazzâzoğlu (Veled-i Kazzâz)	5	3720
Kepezler	5	3600
Kız Ya'kub	9	4033
Kızılcabayır	2	2250
Kiremitçi(zâde)	31	4321
Kirişci Kızı	8	4750
Koca Naib	13	6346
Köseler	3	2500
Köstereciler	6	10666
Kurdoğlu (Veled-i Kurd)	4	4500
Kurşunlu (Hacı Ya'kub)	7	3086
Maksem	6	7400
Maksem-i Gökdere	2	33000
Manastır	4	6250
Mantıcı	6	2666
Mecnûn Dede	2	4000
Mes'ud Makramavî	4	7000
Meydancık	17	4215
Mizânoğlu (Veled-i Mizân)	10	8950
Molla Arab	3	2566
Molla Fenâri	4	1525
Molla Gürâni	1	6000
Muradiye	13	2908
Musa Baba	1	1000
Mücellidî	9	4889
Mürekkebcî	1	8000
Na'l-bandoğlu (Veled-i Na'l-band)	9	6489
Nakkaş Ali	5	3200
Namazgâh	19	4221
Nasuh Paşa	3	2666
Pınarbaşı	6	1133
Reyhan Paşa	12	8041
Sarı Abdullah	7	4586
Satı Fakîh	1	6000
Sedbaşı	3	4433
Selçuk Hatun	12	8517
Selimoğlu	2	1250
Seyyidler	1	4000
Simidci	8	5825
Simkeş	1	500
Sivâsiler	4	4000
Sultan Mehmed Han	23	4530

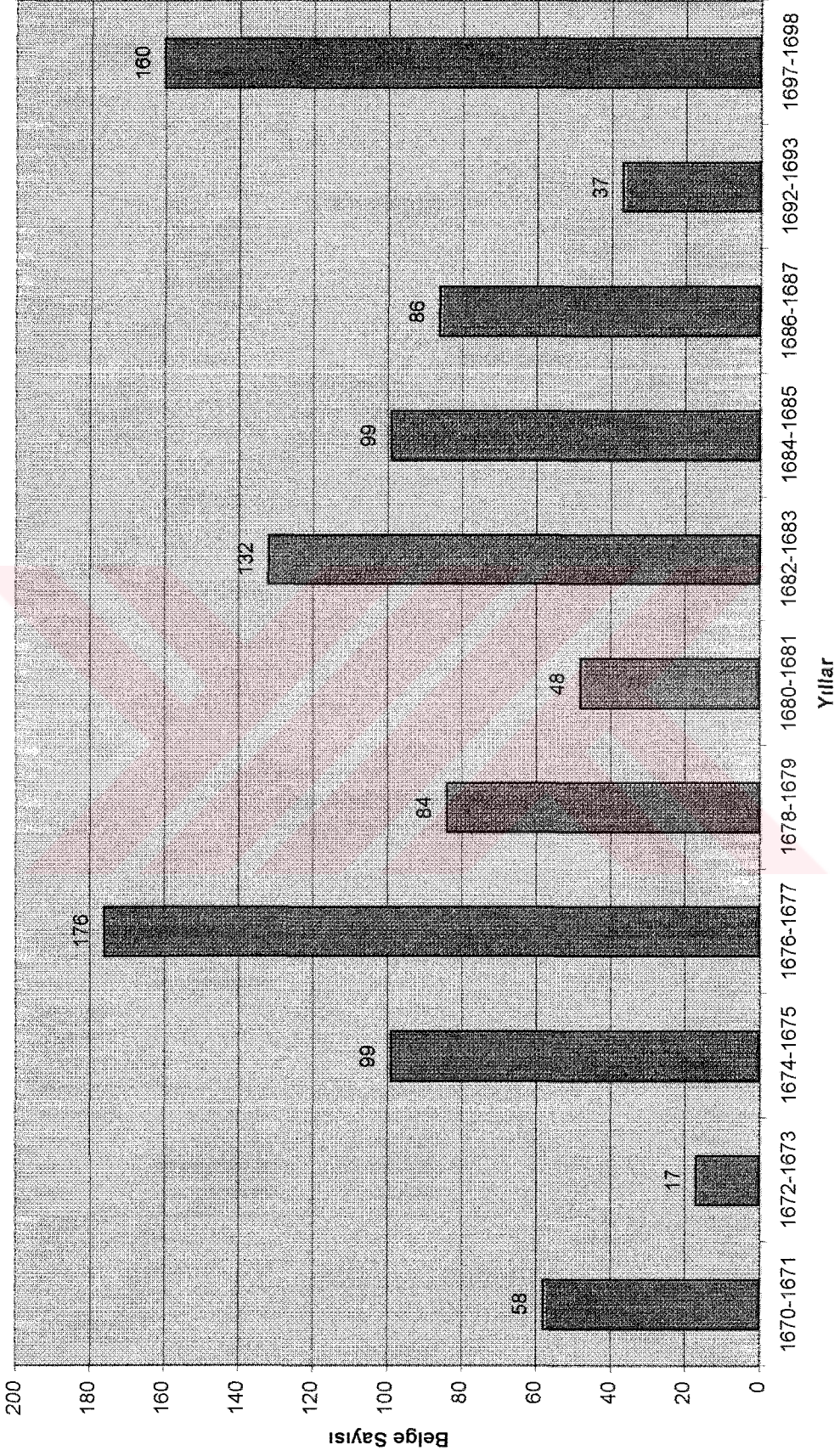
Sultan Orhan	2	6750
Süzen Kefen	7	7814
Şahin Lala	6	1925
Şehâbeddin Paşa	11	6964
Şehre Küsdi	6	11083
Şeker Hoca	5	10500
Şerafeddin Paşa	2	6500
Şeyh Hamid	13	3754
Şeyh Konevî	1	5000
Şeyh Paşa	8	3037
Şeyh Şibli	5	8600
Tahta Mescid	3	5167
Tatarlar	6	2833
Tekye Mescid	3	833
Temennâ-i Sagir	1	6000
Timurtaş	14	2786
Tuz Bazarı	2	1500
Umur Bey	9	3128
Üç Kozlar	4	2750
Veled-i Abdurrahman	6	3450
Veled-i Enbiyâ	8	4188
Veled-i Habîb	3	7000
Veled-i Harirî	2	3250
Veled-i Harrât	2	2000
Veled-i Helvai	3	4000
Veled-i Sarayî (Saray Camii)	5	5900
Veled-i Vezirî	6	8000
Veled-i Yâniç	4	6550
Veli Şemseddin	8	20375
Yahşi Bey	4	4250
Yeni Bezzâz	5	7360
Yenice	7	7071
Yıldırım	1	8000
Yiğid-i Cedîd	2	6000
Yiğid-i Köhne	5	12060
Zağferânlık	1	8000
Zeyniler	7	3129

TABLO 30

En Fazla Boşanmanın Görüldüğü İlk 10 Mahallede Boşanma Sayıları ve Ortalama Mehir Miktarları

Mahalle Adı	Belge Adedi	Ortalama Mehir Miktarı
Kiremitci(zâde)	31	4321
Sultan Mehmed Han	23	4530
Altıparmak	21	4824
Dâye Hatun	19	14611
Namazgâh	19	4221
Hamza Bey	17	3882
Meydancık	17	4215
Hazreti Emir	16	7166
İmâreti İsâ Bey	16	4659
Ali Paşa	15	4715

GRAFİK 6
1670-1698 Yılları Arasında Boşanma Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

7. Nafaka

İslâm aile hukukunda nafaka, karı nafakası, çocuk nafakası, ebeveyn nafakası, akraba nafakası olmak üzere dörde ayrılır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere nafaka borçluları koca, ata, evlatlar ve yakın hısımlardır⁴⁷⁴.

Boşanma ile son bulan evlilikler de çocukların bakımı belli bir yaşa kadar anneye bırakılırdı. Anne eğer isterse kocası ya da onun ölümü halinde yakınlarından çocuğun bakımı için gerekli masrafları karşılamak üzere belli miktarda bir nafaka alırdı. Fakat çocuğun bakımında bir kusuru ya da herhangi bir hastalığa tutulması durumunda çocuk annesinden alınmak suretiyle babasına ya da babasının ölmüş olduğu durumlarda bir başka akrabasının yanına verilirdi. İbrahim Paşa Mahallesi'nde oturan Halil adlı kişi mahkemeye başvurarak boşandığı eşi Kerime'nin hücr-i terbiyesinde bulunan kızının eşinin "Frenk marazına mübtela"

⁴⁷⁴ Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, Ankara 1992, s. 407. Nafaka takdiri buluntu mallar için de yapılmıştır. Canlı ve cansız bu tür mallar için lukata, bulan kişiye lakit veya mültekit, bu tür malları bulma eylemine ise iltikat adı verilmektedir. Ömer Nasûhî Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, VII, s. 209. İslâm hukukçuları, kayıp malların, menkul ya da hayvan olmasını dikkate alarak özellikle, kayıp hayvanların, koruma amaçlı olarak alınıp alınmaması konusunda farklı düşünmüşlerdir. Hanifilere ve Şâfililere göre, hayvanlarla diğer mallar arasında bir fark yoktur. Hayvanları da sahibi adına korumak şartıyla, lukata olarak almaz caizdir. Buna karşılık, Mâlikiler, hem menkul malların hem de kayıp hayvanların alınmasına taraftar olmamıştır. Bununla birlikte böyle bir malın alınması durumunda, lukataya uygulanan hükümler çerçevesinde davranılır. Buna göre; eldeki mal, belli şartlarla ilan edilir. Bir yıllık sürenin bitiminde malın sahibi çıkmazsa, lukatayı bulan kimse onu mülk edinebilir. Ancak, deve gibi kolay kolay telef olmasından endişe edilmeyen hayvanların alınmaması, daha doğru kabul edilmiştir. Bununla birlikte develerin de alınması halinde, bunun iyi bir şekilde tanıtılması vacip olur. Şevket Topal, **İslâm Hukukunda Zilyedlik**, s. 109. Beytü'l-mal amme ve hassa emini olan Ahmet Ağa, mahkemeye gelerek Balıklı denin yerde Ebubekir adlı bir kişi tarafından bir dişi katır "yave olmak üzere" bulunduğunu ve mahkemeden "...bi kadirü'l-kifaye mâliki zuhur veya müddet-i arifiyesi tamam oluncaya değin..." şeklindeki ifadesiyle katırın sahibi bulununcaya ya da bekleme süresi bitinceye kadar nafaka talebinde bulunmuş, mahkeme de katır için günlük on akça nafaka takdir etmiştir. BŞS B 143 76b. Kayıp kölelerin bulunması halinde de sahibi bulununcaya ya da sahibine teslim edilinceye değin nafaka takdir edilmiştir. Hacı Hüseyin, Cumalıkızık köyünde bundan üç gün önce bir köle bulduğunu bildirmiş "...ırkıyesi tamam oluncaya değin kadri ma'rûf nafaka takdir olunub..." şeklinde karar çıkmış ve kölenin Ali Bey isimli kişiye ait olduğu belirlenerek "... ibâkı maarif olmagın kibel-i şer'den yevmi sekiz akça nafaka takdir ile..." günlük 8 akça nafaka takdir edilmiştir. BŞS B 114 83a.

olması ve bu hastalığı “emrâz-ı sâriyyeden” yani bulaşıcı hastalıklardan olması ve şimdiden kızının “boğazına isabet ve sirayet etmesi” nedeniyle kızının eşinden alınarak kendisine verilmesini istemiştir. Mahkeme durumun incelenmesi sonucunda Halil’in anlattıklarının doğru olduğuna ve kızın daha fazla zarar görmemesi için annesinden alınarak Halil’e verilmesine karar vermiştir⁴⁷⁵.

Nafaka, sırf boşanma halinde değil, eşin evi terk etmesi veya masrafları karşılamaması halinde, zevcenin mahkemeye müracaatı üzerine de bağlanmıştır⁴⁷⁶. İslâm hukukuna göre evin reisi erkektir. Erkek, kadın ve çocukların kimseye muhtaç olmayacak şekilde yeme, içme, giyinme ve barınma gibi ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü tutulmuştur. Eğer, erkek bu yükümlülüğünü yerine getirmiyor veya değişik nedenlerle getiremiyorsa, mahkeme kanalıyla bu görevin nerede ve nasıl yerine getirileceği tayin edilecektir. Evin reisi olan babanın korumakla görevli olduğu karısı ve çocuklarının yeme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını yanlarında bulunduğu sürece karşılamakla yükümlü tutulduğu gibi, beldeden kaybolması, çok uzaklara gitmesi, iflas edip fakir düşmesi gibi durumlarda bile nafakalarını karşılaması emredilmiştir⁴⁷⁷. Hanifi mezhebinin böyle durumlarda bulduğu çözüm, kadın için mahkemece günlük nafaka takdir etmektir⁴⁷⁸. Nafakaya ihtiyacı olduğunu mahkemeye müracaat ederek bildiren kadına kadı tarafından kocasının maddi durumuna göre günlük olarak nafaka takdir edilmiştir. Zağferânlık Mahallesi’nde oturan fahr’ül-muhadderat Saliha Hatun, kocası Hacı Osman Ağa üzerine oğlu, taht-ı

⁴⁷⁵ BŞS B 112 27b.

⁴⁷⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 79.

⁴⁷⁷ Nafaka konusu ve bununla ilgili farklı durumlar için bakınız: Ömer Nasuhî, Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, II, ss. 444-448.

⁴⁷⁸ M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Kazâi Boşanma-Tefrik”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul 1986, ss. 1-12.

hizane ve hücr-i terbiyesinde olan İsmail Çelebi adlı sagir ile iki cariyesi için nafaka talebinde bulunduğunda oğlu için günlük kırk akça, cariyeleri için de kırk olmak üzere toplam seksen akça nafaka takdir edilmiştir. Söz konusu meblanın oldukça yüksek olmasından dolayı olacak Osman Ağa'nın tüccar tayfasından olup "...tekmil ve iktidarı olduğun..." şeklindeki ifadeyle bu parayı ödeyebilecek gelire sahip olduğunu belirten bir de açıklama konmuştur⁴⁷⁹.

Kocasının ortadan kaybolması halinde kadınlar çocuklarının geçimlerini sağlayabilmek için kocasına ait malları satabilmekteydi. Mustafa adlı kocası ortadan kaybolan Havva adlı kadın, oğlu ve kızının vasisi olarak geçimlerini sağlayamadığından dolayı kocasına ait harap menzili satmak için izin istediğinde "...sagiran mezburanın nafaka ve kisveye ziyade zaruretleri ve menzil-i mezburdan gayri malı olmayıb..." şeklindeki ifadeyle çocukların geçimini sağlayacak başka bir malı olmadığından menzil satışına izin verilmiştir⁴⁸⁰.

Kadınlar hamile oldukları takdirde çocukları dünyaya gelinceye değin nafaka talebinde bulunabilmekteydi. Pınarbaşı Mahallesi'nde oturan Fatma adlı hamile kadın Ahmet adlı kocasının ortadan kaybolması üzerine "... vaz-ı haml idinceye degin..." şeklindeki ifadesiyle çocuğunu doğuruncaya değin kocası Ahmet üzerine nafaka talebinde bulunmuş ve kendisine "... yevm-i dörder akça hammaliye..." günlük dört akça nafaka takdir edilmiştir⁴⁸¹.

⁴⁷⁹ BŞS B 75 18b.

⁴⁸⁰ BŞS B 116 29b.

⁴⁸¹ BŞS B 143 8a.

Kadın boşandıktan bir süre sonra hamile olduğunu anladığında eski kocasından çocuğunu doğuruncaya değin nafaka talebinde bulunmakta, kocası hamile olduğuna inanmıyor ise ebelere gönderilerek durum açıklığa kavuşturulmaktaydı. Abdal Mehmed Mahallesi'nde oturan Kerime adlı kadın, kocası Şaban'dan yirmi üç gün önce ayrılmış ve hamile olduğunu anladığında çocuğunu doğuruncaya değin kendisinden nafaka talep ettiği halde kocası hamile olduğuna inanmamıştır. Bu durumda mahkeme tarafından Kerime, Hoca Yunus Mahallesi'nde ebe olduğu anlaşılan Fatma adlı kadının evine gönderilerek hamile olup olmadığına bakması istenmiş ve hamile olduğu anlaşılınca da kocası Şaban üzerine günlük on akça nafaka takdir edilmiştir⁴⁸².

İncirlice Mahallesi'nde oturan Hanife adlı kadın eski kocası Hacı Mehmet'in kendisini talâk-ı bâin ile boşadığını ve nafaka iddeti için 200 akça verdiğini fakat kendisinin hamile olduğunu söyleyerek bunun için de ayrıca nafaka takdir olunmasını istemiştir. Kocası ise boşandıklarını kabul ettiği halde karısının hamile olmadığını iddia etmiştir. Bunun üzerine kabile hatunlara götürülen Hanife'nin hamile olduğu anlaşılınca eski kocası üzerine günlük beş akça nafaka takdir edilmiştir⁴⁸³.

Muhâlaa türü boşanmalarda eğer kadın hamile ise çocuğun doğumu halinde süttten kesilinceye değin çocuk nafakası için talepte bulunmayacağına ilişkin kayıtlar

⁴⁸² BŞS B 147 48b.

⁴⁸³ BŞS B 116 57b. Kabile: Ebe kadın yerinde kullanılan bir tabirdir M. Zeki Pekalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993, s. 114. Ebelik, yani kabilelik gibi hayırlı bir hizmet yapan hanımlar, Saray-ı Hümayun ebesi, kibar ebesi, ahad-ı nas ebesi olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, 3. baskı, İstanbul 2002, ss. 346-348.

da bulunmaktadır. At Bazarı Mahallesi'nde oturan Gülüm adlı kadın kocası Ali'den muhâlaa talebinde bulunurken mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından ve meûnet-i süknasından geçtiği gibi hamile olduğunu "...eğer zuhur iderse benden hakk-ı hızâne oluncaya değin nafakasından fariga olmak üzere..." şeklindeki ifadesiyle de çocuğu için süttten kesilinceye değin nafaka talebinde bulunmayacağını belirtmiştir⁴⁸⁴.

Nafakada tespit edilen miktar nafakayı ödeyecek olan kişinin maddi gücüne göre belirlenmiştir. Bu miktarın yüksek olduğu durumlarda, üzerine nafaka takdir edilen kişinin ödeyebilecek güce sahip olduğu da belirtilmekteydi. Zağferânlık Mahallesi'nde oturan Saliha Hatun adlı kadın, İstanbul'da Vefa Meydanı'nda oturan ve şu anda Şam Ağa'sı olan eşi Hacı Osman Çavuş'dan kendisi, henüz yeni doğurduğu çocuğu ve kocasına ait üç cariye için nafaka ve kisveleri için bir akça bile bırakmadığından dolayı şikayetçi olmuş ve kocası üzerine nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme, Saliha Hatun, çocuğu ve üç cariye için toplam günlük yüz elli akça nafaka takdir etmiş ve "...yüzelli cedit akçayı virmeğe tahammül ve iktidarı..." ifadesiyle de Hacı Osman Çavuş'un bu meblayı ödeyebilecek güçte olduğu belirtilmiştir⁴⁸⁵.

Takdir edilen nafaka çeşitli sebeplerden dolayı yetmediği takdirde artırılmasına yönelik olarak da başvuru yapılabilirdi. Hazreti Emir Mahallesi'nde oturan Emine adlı kadın daha önce boşandığı kocası Ali'den küçük kızı Kezban için takdir edilen günlük iki akça olan nafakanın "... sagire-i mezburenin nafakasına ihata itmediği ecluden ..." şeklindeki ifadesiyle artırılma talebine bulunmuş ve nafaka

⁴⁸⁴ BŞS B 143 64a.

⁴⁸⁵ BŞS B 147 32b.

günlük üç akçaya çıkarılmıştır⁴⁸⁶. Bunun tam tersi olduğu yani önceden mahkeme tarafından taktir edilen nafaka miktarının fazla olması dolayısıyla indirilmesine yönelik yapılan başvurular da olmuştur. Hoca Tayyib Mahallesi'nde oturan Ali Çelebi'nin eşi Ayşe adlı kadın mahkemeye gelerek daha önce kendisinin küçük kızı için Ali Çelebi üzerine günlük sekiz akça nafaka takdir ettirdiğini "...lâkin yevmi dört akça sagireyi mezbureye kifayet itmeğle yevmi dört akçası hat-u tenkis olsun..." şeklindeki ifadeyle günlük dört akçanın kızının nafakası için yeterli olduğunu ve kalan dört akçanın kesilmesi talebinde bulunmuş ve bu talep mahkeme tarafından uygun görülerek nafaka miktarı günlük sekiz akçadan dörder akçaya indirilmiştir⁴⁸⁷.

Nafaka miktarına itiraz ederek tespit edilen miktarı ödeyemeyeceğini belirten eşler de bulunmaktadır. Veli Şemseddin Mahallesi'nde oturan Mehmet Çelebi mahkemeye başvurarak, karısı Rabia hatunun boşandıktan sonra kızı için yapmış olduğu nafaka talebi üzerine takdir edilen günlük on akça nafakayı "...zıkr olunan nafakaya iktidarım olmamağla..." şeklindeki ifadesiyle ödemeye gücünün yetmediğini bildirerek bu miktarın düşürülmesini istemiştir. Durum, Mehmet Çelebi'nin çevresinden sorulduğunda söylediklerinin doğru olduğu anlaşılmış ve nafaka miktarı günlük beş akçaya indirilmiştir⁴⁸⁸.

Nafaka takdir edilmesi gayrimüslimler için de geçerlidir. Nitekim Umur Bey Mahallesi'nde oturan nasrânî kadın, kocasının ortadan kaybolması ve geride geçimlerini sağlayacak hiçbir şey bırakmaması üzerine kendisi ve oğlu için nafaka

⁴⁸⁶ BŞS B 143 3b.

⁴⁸⁷ BŞS B 77 72a.

⁴⁸⁸ BŞS B 140 14a.

talebinde bulunmuştur. Mahkemede nasrânî kadının bu başvurusu üzerine kendisi için günlük dört, oğlu için ise üç akça nafaka takdir etmiştir⁴⁸⁹.

Anne ve babaya emanet edilen bir çocuk, onlara Tanrı tarafından ihsan edilmiş bir ümittir. İslâmiyetin temel yasaları gereğince, bu çocuğun en iyi bir şekilde yetiştirilmesi kutsal bir görevdir. Bunun içindir ki İslâmiyet çocuk sahibi olmak isteyen bir kişinin bu sorumluluğu yüklenebilme olanağını ön şart olarak ileri sürmektedir⁴⁹⁰.

Kadınlar kendi nafakalarından başka muhâlaa dışında boşandıkları kocalarından çocuk nafakası da talep etmişlerdir. Kendilerinde kalan çocuğun ihtiyaçları için, erkek çocuklarda bülûğ çağına veya emsalleri kazanmaya başladığı zamana kadar, kız çocuklarda ise evleninceye kadar nafakaları babaya aittir⁴⁹¹.

Mahkemeler, çocuğa verilecek nafakanın, çocuğun mensup olduğu toplumsal sınıfa ve günlük hayat standartlarına uygun olarak belirlenmesini isteyen müftülerin talebine uymuşlardır⁴⁹².

Kocanın herhangi bir sebeple başka bir yerde bulunması nedeniyle eş ve çocuklarının geçimlerini temin üzere koca tarafından bir başkası görevlendirilmekte ve bu kişi görevini yerine getirmediği takdirde kadın tarafından

⁴⁸⁹ BŞS B 112 37a.

⁴⁹⁰ Ahmet el Sarabassy, "Evlilik, Aile Planlaması ve İslâmiyet", **Aile Araştırmaları 6, Nüfus ve Aile Planlaması**, Derleyenler, Beylû Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Belma Tokuroğlu, Ankara 1991, s. 267.

⁴⁹¹ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, s. 349.

⁴⁹² Judith Tucker, "Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'inde İslâm Hukukuna Göre Annelik", **Modernleşmenin Eşliğinde Osmanlı Kadınlar**, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s. 235.

mahkemeye şikayet edilmektedir. Ali Paşa Mahallesi'nde oturan Ayşe adlı kadın kocası Abdulvahap'ın yedi sene önce bir başka yere gittiğini ve gitmeden önce de Mehmet Dede adlı kişiyi kendisinin nafaka ve kisvesi için günlük dört akça vermekle görevlendirdiğini belirtmiştir. İki sene boyunca toplam 24 esedi gürüş aldığı halde kalan dönemde kendisine para vermediğinden şikayetçi olmuştur. Mehmet Dede ise Ayşe'nin kocasının kendisini görevlendirdiğini fakat iki senenin sonunda dönmezsem “eşim benden talâk-ı bâin ile mutlaka olsun” dediğini belirtmiş, durum şahitlerden sorulduğunda onlar da Mehmet Dede'yi doğrulayınca Ayşe muarazadan menedilmiştir⁴⁹³.

Ebeveyn nafakasında ise, iş yapamayacak durumda olan ya da bakıma ihtiyaç duyan kişiler çocuklarından ya da akrabalarından nafaka talebinde bulunabilmekteydiler. İmâret-i İsâ Bey Mahallesi'nde oturan Raziye adlı kadın, başka bir geliri olmadığından büyük oğlu Mehmet üzerine nafaka takdir edilmesi için mahkemeye başvurduğunda kendisine günlük altı akça nafaka takdir edilmiştir⁴⁹⁴.

Erkek çocuk sayısının birden fazla olduğu durumlarda bazen tüm çocuklar üzerine ebeveyn nafakası taktir edilmiştir. Ahmed Paşa Mahallesi'nde oturan Ayşe adlı kadın gelir kaynağının olmaması nedeniyle Hacı Süleyman ve Hacı Hüseyin adlı oğullarının her ikisinin üzerine de nafaka talep etmiş ve mahkeme bu isteği kabul ederek her iki oğlunun üzerine de günlük üç akça nafaka takdir etmiştir⁴⁹⁵.

⁴⁹³ BŞS B 143 70b.

⁴⁹⁴ BŞS B 145 13b.

⁴⁹⁵ BŞS B 150 33b.

Tekye Mescid Mahallesi'nde oturan Ali adlı kişi, "...kâr u kesbe iktidarım olmamağla..." şeklindeki ifadesiyle gelir kaynağının olmadığını söyleyerek oğulları Osman, Ahmet, Mehmet ve Ömer üzerlerine nafaka takdir edilmesini istemiştir. Mahkeme, bu istek üzerine Osman'ın diğerlerine göre daha varlıklı olmasından olsa gerek günlük üç akça, diğer kardeşlerinin üzerine ise iki akça nafaka takdir etmiştir⁴⁹⁶.

Bazen de bu tür nafaka talepleri karşısında çocukları, nafaka talebinde bulunan kişilerin anne ya babaları olmadığı şeklinde itirazda bulunmuşlardır. Bedreddin Mahallesi'nde oturan Mirem adlı Ermeni kadın Mirat adlı oğlunu dava ederek "ben ma'sere ve fakire olub eşeddi ihtiyac ile nafakaya ihtiyac olmagın ..." şeklindeki ifadesiyle kendisinin fakirliğinden dolayı nafakaya ihtiyacı olduğunu bildirmiş, oğlu ise Mirem'in annesi olduğunu inkâr etmiştir. Durum Ermeni tayfasından sorulduğunda "... merkum Mirat müddeiyye merkume Miremin sadrî oğludur..." şeklindeki ifadelerinden Mirat'ın Mirem'in oğlu olduğu anlaşılacak şekilde günlük üç akça nafaka takdir edilmiştir⁴⁹⁷.

8. Koruyucu Aile Müesseseleri

İslâm, yetim ve kimsesiz çocukların ortada kalmalarına müsaade etmemiştir. Kur'an'ı Kerim'de Bakara sûresinin 220. ayetinde "Keza sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlarla birarada olursanız, onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyla düzelticiyi elbette bilir. Eğer Allah

⁴⁹⁶ BŞS B 140 26a.

⁴⁹⁷ BŞS B 144 45b.

dileseydi size güçlük çıkarırdı. Şüphesiz Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir" buyurulmaktadır⁴⁹⁸.

Koruyucu aile, kendi ailesi yanında gerekli bakım ve eğitimi göremeyen çocuğu geçici bir süre için bakıp, eğiten aile anlamında kullanılmaktadır⁴⁹⁹. Kur'an-ı Kerim'in Ahzab Sûresi'nin 4 ve 5. ayetlerinde "Allah, insanın içinde iki kalp yaratmamıştır; kendilerinden zihâr yaptığınız eşlerinizi analarınız yapmamıştır; evlâtlarınızı oğullarınız kılmamıştır. Bütün bunlar, kendi ağızlarınızla söylediklerinizdir. Allah ise, hak olanı söyler ve doğru yola iletir. Evlâtları babalarına nisbet ederek çağırın; bu, Allah yanında daha doğrudur. Eğer babalarımı bilmiyorsanız, artık onlar sizin din kardeşleriniz ve mevalinizdir. Hata yaptığımız hususlarda üzerinize günâh yoktur. Fakat kalplerinizin kasıtlı olarak yaptıkları böyle değildir. Allah, çok bağışlayıcıdır; çok merhametlidir"⁵⁰⁰ şeklinde açıkça belirtildiği üzere süreklilik gösteren evlatlık sistemi İslâm dininde yasaklanmıştır. Bunun yerine bir tür geçici evlatlık diyebileceğimiz tebennî olgusu getirilmiştir. Burada geçici evlatlılığın sona erme zamanı şer'îye sicillerinde "inde'z-zafer" ya da "ianeden müstağni oluncaya değin" şeklindeki çocuğun kendi ihtiyaçlarını başkalarına bağımlı olmadan sağlayabileceği buluş çağına eriştiği dönem kastedilmektedir⁵⁰¹. Umur Bey Mahallesi'nde oturan Mahmut adlı kişi mahkemeye başvurarak Selime adlı kadının İhsan adlı kızını tebennî için kendisine teslim ettiğini belirtip bu kız için mahkemeden nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme de kızın nafaka miktarını

⁴⁹⁸ Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâlî*, s. 34.

⁴⁹⁹ Abdurrahman Kurt, "İslâm'ın Koruyucu Aileye Bakışı", *U. Ü. İ. F. D.*, VI/ 6, Bursa 1994, s. 177 dipnot 1.

⁵⁰⁰ Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâlî*, s. 417.

⁵⁰¹ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 73.

günlük altı akça olarak belirlemiş “...vakt-i hâcetde istidâneye inde’z-zafer...” sözleriyle de belirlenen nafakanın ne zamana kadar ödeneceği belirtilmiştir⁵⁰².

Benzer bir tebennî örneğinde ise, Yahşi Bey Mahallesi’nde vefat eden Mehmet Efendi’nin küçük kızı Fatma’nın vasiliği, annesi Timurhan’a, vasi nazırlığı görevi ise Ümmügülsüm adlı kadına verilmiştir. Timurhan mahkemeye giderek kızını tebennî olarak Ümmügülsüm’e kendi rızası ile teslim ettiğini belirtmiş, Ümmügülsüm’ün nafaka talebi ile de sagireyi mezbureye günlük üç akça nafaka inde’z-zafer takdir olunmuştur⁵⁰³.

Tebennî olarak verilen çocuklardan önemli bir kısmını terkedilen çocuklar oluşturmaktadır. Sultan Murad-ı Sani Mahallesi’nde oturan Mehmet adlı kişi, Câmi-i Kebir yakınlarında bulduğu tahminen bir yaşındaki çocuğu mahkemeye götürerek tebennî ve nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme, çocuğun kimsesinin olmaması nedeniyle Mehmet’in tebennî isteğini “...tebennî ve terbiye için alub...” şeklindeki ifade ile kabul ederek günlük dört akça nafaka takdir etmiştir⁵⁰⁴. Burada tebennî yanında kullanılan “terbiye için” ifadesi de dikkat çekicidir. Tebennî olarak verilen çocuğun sadece yeme, içme ve barınma gibi ihtiyaçlarının değil, iyi bir terbiye altında yetişmesinin de hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Veled-i Harirî Mahallesi’nde oturan İbrahim adlı kişi, Ahmet adındaki çocuğu Ebû Şahme Mahallesi hamamı yakınında bulunduğunu ve tebennî olarak almak

⁵⁰² BŞS B 143 13a.

⁵⁰³ BŞS B 143 50a.

⁵⁰⁴ BŞS B 144 7a.

istediğini bildirerek nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme, İbrahim'in bu isteğini kabul ederek günlük altı akça nafaka taktir etmiştir⁵⁰⁵.

Tebennî olarak verilen çocukların bir kısmı da kimsesiz çocuklardan oluşmaktadır. Namazgâh Mahallesi'nde oturan Lütfullah Efendi, mahkemeye gelerek "...Fatma binti Halil nam sagirenin kimsesi olmamağla..." şeklindeki ifadesiyle kimsesi olmadığından dolayı Fatma adlı çocuğu tebennî olarak almak istemiş ve nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme ise çocuğun kendisine verilmesine ve günlük dört akça nafaka takdirine karar vermiştir⁵⁰⁶.

Başta geçim sıkıntısı olmak üzere kimi aileler de çocuklarını tebennî olarak vermek zorunda kalmışlardır. Kiremitcizâde Mahallesi'nde oturan Mustafa adlı kişi, "...hücr-i terbiyemde olan Mehmed bin İbrahim nam sagiri ebeveyni infâkdan acizler olub tebennî ve terbiye için bana teslim eylediler..." şeklindeki ifadesiyle küçük çocuğun ana-babasının çocuğun nafakasını sağlamaktan aciz oldukları için kendisine tebennî olarak verdiklerini söylemiştir. Mahkemeden çocuğun tebennî olarak kendisine verilmesini ve nafaka talebini dile getirdiğinde çocuğun verilmesine ve günlük üç akça nafaka takdirine karar verilmiştir⁵⁰⁷.

Kadınların bir başkası ile yeniden evlendikleri taktirde eski eşlerinden olan çocukları yeni eşleri tarafından tebennî olarak alınabilmekteydi. Babü's-Sicn Mahallesi'nde oturan Fatma adlı kadının eski eşi Mehmet'ten olan Ali adındaki çocuğu hücr-i terbiyesinde olup yeniden evlenmiştir. Eski kocasının ölümü üzerine

⁵⁰⁵ BŞS B 144 143a.

⁵⁰⁶ BŞS B 144 40b.

⁵⁰⁷ BŞS B 144 78b.

yeni eşi mahkemeye başvurarak, karısının eski kocasının geride hiç miras bırakmadan öldüğünü ve karısının çocuğa bakacak ekonomik gücü olmadığından kendisine tebennî olarak verdiğini belirtmiş ve mahkemeden çocuk için nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme de çocuk için günlük bir pare nafaka takdir etmiştir⁵⁰⁸.

Tebennî uygulaması Osmanlı topraklarında yaşayan sadece müslümanlar için değil, gayrimüslimler için de geçerli olmuştur. Kazzâzoğlu Mahallesi'nde oturan Saltana adlı nasrânîyye mahkemeye giderek hâlâ hücr-i terbiyesinde olan Melemali (?) adlı küçük kızın annesinin ölümü nedeniyle küçük kızın babası tarafından kendisine tebennî olarak verildiğini bildirmiştir. Küçük kız için mahkemeden nafaka takdiri talebinde bulununca günlük üç akça nafaka takdir edilmiştir⁵⁰⁹. Benzer bir örnekte ise, Kayabaşı Mahallesi'nde oturan Mariya adlı nasrânîyye mahkemeye başvurarak Geryakine (?) adlı küçük kızı Mudanya'ya bağlı bir köyde bulunduğunu, çocuğun velisi olmadığından "...tebennî tarik üzere..." kendisine tebennî olarak teslim edildiğini belirtip çocuk için nafaka talabinde bulunmuş, mahkeme de günlük dört cedit akça nafaka taktir etmiştir⁵¹⁰.

Osmanlı mahalle halkı çevresinde olup bitenlerden haberdar ve sorumlu olduğu kadar bakıma muhtaç çocuklar için de duyarlıdır. Buna dair bir örnek, sicillere 1561'de işlenen Hüseyin'in kızı Fatma hakkındadır. Babası taşraya gitmiş, büyük anası Servi Kadın dilencilige başlamış olduğundan mahallesi ahalisinden birçok kimseler mahkemede, "bu küçük kız, bu dilenci kadının yanında kalırsa harab

⁵⁰⁸ BŞS B 77 82b.

⁵⁰⁹ BŞS B 143 112a.

⁵¹⁰ BŞS B 145 7b.

olur”, diye haber verdiklerinden Fatma mahkeme tarafından annesinden alınarak Ayşe Hatun'a teslim edilmiştir⁵¹¹.

Boşanan eşler yeniden evlendikleri takdirde eski eşlerinin çocuklarından da sorumludurlar. Bunlara karşı kötü davranışta buldukları takdirde cezalandırılmışlardır. Bursa Kütüğü'nde yer alan Boyacı Kuloğlu olarak da bilinen Fethi Çelebi buna güzel bir örnektir. 1560'da karısı mahkemeye başvurarak Fethi Çelebi'nin, gece ve gündüz hamr içerek herbir fenalığı yaptığı, kendisine ve üvey kızına kötü muamele etmesinden dolayı şikayette bulunmuştur. Mahkeme, Fethi Çelebi'ye bu tür davranışları tekrar etmemesi konusunda uyarıda bulunduğu sırada hakime karşı da kötü sözler sarfettiğinden cezalandırılmıştır⁵¹².

Çocukların haklarına riayet edildiği gibi mevcut ortamda şikâyetleri dinlenilmekteydi. Öyleki verdikleri beyan üzerine babalarının görevlerinden alınmalarını ya da sürülmelerini önleyebilmişlerdir. Örneğin İsmail, Alipaşazâde İsmail Bey'in hazinedarı iken kendi halinde durmayıp fahişe kadınlarla ilişkisi olduğu gerekçesiyle Bursa'ya sürülmüştür. Yakup adındaki küçük oğlu Divan-ı Hümayun'a arz-u hal edip perişan olduklarından bahsederek babasının affını rica etmiş ve onun bu isteği kabul edilerek babasının İstanbul'a gönderilmesi için 1760'da ferman gönderilmiştir⁵¹³.

⁵¹¹ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 108.

⁵¹² Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 119.

⁵¹³ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 352.

Çocukların haklarının gözetilmesinde önemli bir etken de vasilerdir. Vesâyet, edâ ehliyeti, yani haklarını kullanma ehliyeti bulunmayan bir kişinin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkının başka bir kimseye tanınmasıdır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere mallarının idaresi başkasına devredilecek olan kişi eksik ehliyetli, başka bir deyişle kendi mallarını bizzat kendisi idareden aciz olmalıdır. Bu acziyet çocukluk, cinnet (akli dengesinin bulunmaması) ya da bunaklık şeklinde olabilir⁵¹⁴. Vasilik çocuk için yapılacaksa genellikle mahkemece anneler vasi tayin edilmişlerdir. Annenin tercih edilmesinin temel sebebi onun hıdâne hakkıyla yakından ilgilidir. Hıdâne, annenin veya yakın akrabadan herhangi birinin küçük yaştaki çocuğu himayesi altına alması, ona bakması ve terbiyesiyle meşgul olmasıdır. Hanefî fihına göre evlatlarına karşı olan sevgisi nedeniyle erkek çocuğun yedi, kız çocuğun ise dokuz yaşına kadar anne tarafından yetiştirilmesi uygun bulunmuştur⁵¹⁵.

Kimi boşanmalarda çocuk sayısı birden fazla ise çocukların bakımlarının anne ve baba arasında paylaşıldığı görülmektedir. Yıldırım Mahallesi'nde oturan Hatice adlı kadın, Mehmet Bey ile muhalla yoluyla boşandıktan sonra çocuklarından Ali'yi babasına bırakırken, Mustafa adlı çocuğunu yedi yaşına kadar "bilâ nafaka" bakımını üslenmiştir⁵¹⁶.

Çocuğun vasiliğini yapacak anne yoksa veya çocukla mahrem ilişkisi olmayan bir başkasıyla (ecnebi) evlenmişse önce anneanne, babaanne, kız kardeş, teyze ve hala olmak üzere öncelikli olarak kadın akrabalar tercih edilirdi. Bunların da

⁵¹⁴ Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, s. 427.

⁵¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, II, s. 425.

⁵¹⁶ BŞS B 112 56b.

olmaması halinde amca, ağabey gibi diğer yakın akrabalar çocuğa vasi tayin edilmiştir⁵¹⁷.

Şeyh Paşa Mahallesi'nde babaları ölen Ali adlı kişi annesi Belkıs'ın başka birisi ile evlenmesinden dolayı kız kardeşi Fatma'nın hakk-ı hidânesinin Belkıs'dan sakıt olduğunu bildirmiştir. Durum Belkıs'dan sorulduğunda oğlunun söylediklerini doğrulamış ve Fatma'nın erkek kardeşi Ali'ye verilmesine karar verilmiştir⁵¹⁸.

Attâr Hüссâm Mahallesi'nde oturan Rahime adlı kadın, eski gelini Hatice'nin bir başkasıyla evlenmesinden dolayı torunlarının hakk-ı hidânesinin sakıt olduğu ve kendisinin "...ve hâlâ ben dahi sagıran merkumanın ceddeleri olmağla hakk-ı hidâne benim olmagın..." şeklindeki ifadesiyle torunlarının kendisine teslimini istemiştir. Fakat Hatice yeniden evlendiğini kabul ettiği halde ilk kocasından boşanırken çocuklarına bilanafaka yedi yaşına kadar bakacağını tahahüt ettiğini belirtmiştir⁵¹⁹.

Azeb Bey Mahallesi'nde oturan Fatma adlı kadın kızı Neslihan'ın damadı Mehmet'ten boşandıktan sonra oğluna dört yaşına kadar baktığını ve kızının yeniden bir başkası ile evlendiğinden hakk-ı hidânesinin sakıt olduğunu belirterek, torunu yedi yaşına gelinceye kadar damadından hiçbir şey talep etmeksizin bakımını üslenmiştir⁵²⁰.

⁵¹⁷ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 341.

⁵¹⁸ BŞS B 83 5a.

⁵¹⁹ BŞS B 116 34b.

⁵²⁰ BŞS B 83 6a.

Vasiyye olan annenin kontrolündeki çocuk için ayrıca bir nâzır atanabiliyordu. Reşit olmayan çocukların vasi veya velilerinin yaptıklarını denetlemekle görevli olan nâzır genellikle erkeklerden tayin edilmekteydi⁵²¹. Kaygan Mahallesi'nde oturan Mehmet Ali adlı şab-ı merdın babası Hacı Yusuf'un vefat etmesiyle terekesinden kendisine on dokuz bin akça kalmıştır. Şu anda mecliste bulunmayan Şahbaz adlı kadın kibel-i şer'den kendisine vasi tayin edilirken Kenan adlı kişi de vasi üzerine nâzır tayin edilmiştir. Mehmet Ali şu anda on sekiz yaşında olduğunu, bülûğa erdiğini ve hakkı olan meblayı nâzırdan aldığını ve nâzır üzerinde bir akça dahi hakkının olmadığını mahkemede bildirmiştir⁵²². Vasi üzerine nâzır olarak genellikle erkekler tayin edildiyse de kadın nâzırların da tayin edildiğine dair örnekler mevcuttur. Yahşi Bey Mahallesi'nde Mehmet Efendi'nin vefatından sonra kızının vasiligini annesi Timurhan üslenirken, vasi üzerine nâzır olarak da Ümmügülsüm adlı kadın tayin edilmiştir⁵²³.

Çocukların velayet hakkını alan kişiler bazen çocukların haklarına riayet etmediklerinden çocuklar bülûğa erdikleri zaman haklarını arayabilmişlerdir. Kiremitçi Mahallesi'nden Seyyid Mehmet Ali Çelebi, kendisi sagir iken babaannesi tarafından yine aynı mahallede bulunan menzilin yarısını iki bin akçaya babası Ebubekir'e diğer yarısını ise kendisine yine iki bin akçaya sattığını, kendisinin yaşının küçük olmasından dolayı babasının velâyetinde satışın gerçekleştiğini bildirmiştir. Çocuk bulûğa erip menzilin kendi hissesinde bulunan kısımdan yararlanmak isteğinde babasının izin vermemesinden dolayı mahkemeye

⁵²¹ Fariba Zarrienbah-Shar, "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, Ed. Madeline C. Zılfi, İstanbul 2000, s. 247.

⁵²² BSS B 114 8b.

⁵²³ BSS B 143 50a.

başvurmuştur. Babasından durum sorulduğunda hisselerin tümünü kendine aldığını çocuğun herhangi bir hissesinin olmadığını söylemiştir. Durum şahitlerden sorulduğunda ise “... Aişe hatun halli hayatında zikri mirur iden menzilin nısfını mezbur Ebubekir’e ikibin akçaya nısf-ı aharımı dahi müdde-i mezbur esseyid Mehmed Ali Çelebi’ye sagir iken ikibin akçaya ki cem’an dörtbin akçaya bey’ ve teslim idüb babası mezbur Ebubekir dahi asalete ve velâyete işıra ve kabul eyledi...” şeklindeki beyanlarıyla Seyyid Mehmet Ali Çelebi’yi doğrulamış ve kendisine ait hissenin verilmesi konusunda babası uyarılmıştır⁵²⁴.

Eşlerinden kalan mirasın işletilmesi konusunda kadınlar çocuklarının vasisi sıfatıyla görevlendirilmişlerdir. Veledi-i Harirî Mahallesi’nde oturan Ali adlı kişi İstanbul’da Kebeciler Hanı’nda vefat edince geride bıraktığı mal varlığının çocuklarının vasisi olarak eşi Ayşe Hatun’a verilmesine karar verilmiştir⁵²⁵.

Mirasın işletilmesi ve sahiplenilmesi söz konusu olduğunda kocası ölen kadın kendi hakkını asaleten, çocuğunun hakkını ise vasisi sıfatıyla da aramıştır. Hoca Tayyib Mahallesi’nde oturan Fatma’nın kocası, sağlığında berat ile sahip olduğu tımar mahsulatını yirmi sekiz bin akçaya Hacı Mustafa’ya iltizama vermiştir. Kocasının ölümü üzerine “...mezbur Fatma kendi tarafından asale ve sagir mezburun tasviye-i umuruna kibel-i şer’den mensube vasisi olmagla...” şeklindeki ifadeyle kendi hakkı yanında çocuğunun da vasisi olması sıfatıyla Hacı Mustafa’dan söz konusu parayı istemiş, Hacı Mustafa ise parayı kocasının sağlığında teslim ettiğini

⁵²⁴ BŞS B 144 126a.

⁵²⁵ BŞS B 112 40b.

belirtmiştir. Aralarındaki dava Hacı Mustafa'nın 4800 akça vermesiyle sulh yoluna gidilmek suretiyle çözülmüştür⁵²⁶.

Vasiye olduğu dönemde çocuğa ilişkin kararlar alması konusunda anneye bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Anne, velâyet babanın hakkı olduğundan dolayı küçük çocuğun evliliğini düzenleyemiyordu. Bu tür yetkiler için annenin ayrıca veli olarak tayin edilmesi gerekmektedir⁵²⁷. Anne-veli rolü, çocuğun bakımını geçici olarak üstlenen annenin rolünden tümüyle farklıydı. Burada söz konusu olan, çocuğun baba evine dönebilecek duruma gelmesine kadar bakımıyla yetinmek değil, çocuğun kendi yaşamını kendi denetimi altına alabilecek yaşa gelmesiyle ortadan kalkacak yetkinin sahibi olmaktır⁵²⁸.

Vasilerin üslendikleri görevi yerine getiremeyecekleri durumlarda bu görev mahkeme kararı ile bir başkasına devredilmiştir. Câmi-i Kal'a Mahallesi'nde vefat eden Hacı Mehmet'in küçük oğlunun vasiliğini üstlenen İbrahim "... hizmet-i vazifenin uhdesinden gelmeğe kadir olmayub..." yerine Mes'ud Makramavî Mahallesi imamı olan eşşeyh Ahmet Efendi vasi tayin edilerek çocuğun babasından intikal eden 60 esedi gurusu kendisine teslim edilmiştir⁵²⁹.

Çocuklar adına yapılan gayrimenkul satışlarında çıkan anlaşmazlıklarda genellikle anne ya da babanın anlaştığı meblağın dışında bir miktar daha para almak suretiyle çözülmüştür. Maksemi Gökdere Mahallesi'nde oturan Hacı Mehmet adlı

⁵²⁶ BŞS B 90 67b.

⁵²⁷ Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", s. 400.

⁵²⁸ Judith E. Tucker, "Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'inde İslâm Hukukuna Göre Annelik", s. 239.

⁵²⁹ BŞS B 112 12a.

kişiy e babası Halil'in ölümünden sonra kendisine ve annesine Maksemi Gökdere Mahallesi'nde bulunan mülkü miras kalmış, kendisinin şehirde bulunmadığı bir dönemde babasının mahalle avarızına olan 70 esedi gurus borcunu ödeyebilmek için annesi tarafından mülk Hasan ve Hüseyin adlı şahısların ortak mülkiyetine 75 esedi guruşa satılmıştır. Fakat Hacı Mehmet geri döndüğünde mülkün gerçek değerinin altında satıldığını belirterek dava açmış ve neticede mülkü satın alan kişilerden 6 esedi gurus daha almak suretiyle sulh yoluna gidilmiştir⁵³⁰.

Çocuklar reşit duruma geldiklerinde mahkemeye başvurarak vasi denetiminden çıkmışlardır. Yenişehir kazasına bağlı Ayazma adlı köyde oturan Zeynel adlı "şâbb-ı akl ve mümeyyiz", vasisi Mehmet karşısında "... hâlâ ben akl-ı bâliğ ve kemâl-i rüşde vasıl kendi umûrum üsdesinden gelmeğe kadir olduğum eelden..." şeklindeki ifadesiyle işlerini kendi başına yapacak yaşa geldiğini ifade ederek babasından kalan sekiz bin fidda rayicül'l-vakt akçayı vasisi Mehmet'ten tamamen aldığını belirtmiştir⁵³¹.

Toplum içinde öksüz ve yetim kalan çocuklar yakın akrabaları tarafından evlendirilmiştir. Mücellidî Mahallesi'nde oturan Mehmet Bey, Gemlik'te bulunan on üç yaşındaki yetim kız kardeşi Gevher'i, buluğa ermesiyle Bayram Çelebi adlı kişiyle "seksen bin akça mehr-i müeccel ve emsalinde cari olan mehr-i muaccel üzre" evlendirmiştir⁵³².

⁵³⁰ BŞS B 77 86b.

⁵³¹ BŞS B 90 31b.

⁵³² Salih Pay, 1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer'iyye Sicili (Analiz ve Değerlendirme), ss. 70-71.

9. Kadın Hakları

Oryantalistler İslâm toplumunda kadının düşük bir statüye sahip olduğunu ve bunun kaynağının da ataerkil aile yapısından kaynaklandığını ifade etmektedirler. Kadının ekonomik tasarruflarda bulunamadığını ya da mahkemeye gidip yasal haklarını ve menfaatlerini savunamadıklarını belirtmektedirler. Üstelik, İslâm öncesi Arap kabile hukukunun aşırılıklarını azaltan klâsik İslâm hukuku tarafından kendilerine bahşedilen iyiliklerden mahrum edildikleri genel bir kanaat olarak görülmektedir⁵³³.

İsmail Doğan'a göre kadının toplumsal hayattan uzaklaşması yani tecridi, yerleşik kültüre geçişe denk düşmektedir. Ne zaman ki insanoğlu toprağa bağlı bir yaşama geçmiş, o zaman kadının tecridi sorunu da ortaya çıkmıştır. Sanılanın aksine kadının tecridi İslâmiyet'in kabulünün bir sonucu değil, yerleşik kültürün ön gördüğü toplumsal gerekliliklerin doğal bir sonucudur⁵³⁴.

Osmanlı devletinde daha kuruluş döneminden itibaren kadın devletin güvencesi altındadır. Bu güvence sadece müslüman kadınlara değil, müslüman olmayanlara da sağlanmıştır. Osman Gazi'nin Eskişehir Pazarı'ndaki uygulaması bunun bir göstergesidir: "Osman Gazi, Eskişehir'de hamam yöresinde pazar kurdururdu. Etrafın kâfirleri dahi gelirler işlerini görürlerdi. Zaman zaman Germiyan halkı da gelirdi. İş o dereceye vardı ki Bilecik kafirlerinin kadınları dahi gelirler, Eskişehir'in pazarında alış-veriş edip emniyet ve selametle giderlerdi. Bu Bileceğin

⁵³³ Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", s. 327.

⁵³⁴ İsmail Doğan, **Osmanlı Ailesi-Sosyolojik Bir Yaklaşım-**, Ankara 2001, s. 25.

kafirleri dahi gayet güvenmişlerdi ki 'Bu Türk bizimle iyi doğruluk eder' derlerdi⁵³⁵. Devlet, dul kadınları da himayesi altına alarak her türlü sorunlarıyla ilgilenmekteydi. Âşıkpaşazâde'nin bildirdiğine göre, "Osman Gazi'nin adeti bu idi: Her üç günde bir yemek pişirir, yoksulları toplayıp yedirirdi. Çıplakları getirip sırtına elbise giydirdi. Dul hatunlara dahi daima işi gücü sadaka vermektir"⁵³⁶.

Osmanlı devletinde kadınlar kendi iradeleri ile mahkemeye başvurmuşlar, bizzat mahkemede bulunmuşlar veya vekilleri aracılığıyla dava açmışlar, aleyhlerine açılan davalara karşı da kendilerini savunabilmişlerdir. Öyle ki kendi aile fertleri karşısında bile haklarını savunmuşlardır. Çünkü, Osmanlı devletinin tabi olduğu İslâm hukukuna göre kadın, ister evli, ister bekâr olsun her türlü hukuki muameleyi yapmaya ehil ve hak sahibidir. Bu bakımdan erkekle arasında hiçbir fark yoktur⁵³⁷.

Kadınlar, mahkemelere bazen kendileri gitmeyip tayin ettikleri bir vekil tarafından temsil edilmekte, yani vekâlet yoluyla işlerini görmekteydiler. Burada vekâlet, bir kimsenin kendisinin de yapabileceği bir işi başkasını görevlendirmek suretiyle, onu kendi yerine ikame etmesidir⁵³⁸.

Kadınlar için yapılan vekâlet, erkeklerinkinden farklılık göstermektedir. Bunlarda, vekâleti onaylayan kişilerin, temsil edilen kişiyi tamdikları "...mezbûrenin

⁵³⁵ Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. Nihal Atsız, İstanbul 1970, s. 20.

⁵³⁶ Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 160.

⁵³⁷ M. Faruk Nebhan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Çev. Servet Armağan, İstanbul 1978, s. 63.

⁵³⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, IV, s. 311.

zâtını ma'rifeti şer'îye ile ârifân olan..." ibaresiyle ifade edilmektedir. Bu ifade, kadınların mahkemeye gelmeden vekâlet verdiklerini düşündürmektedir⁵³⁹.

Abdülmecit Mutaf, kadınların erkeklere oranla daha çok vekâleten temsil edilmesinin nedenleri belgelerde belirtilmemekte birlikte, kadın olmaları sebebiyle, dini inançtan kaynaklanan "nâmahremlik" anlayışından dolayı erkeklerin yoğun olarak bulunduğu topluluğun içine girmek istememeleri, erkek vekilin kendi haklarını daha iyi savunabileceğine inanmaları gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanmış olabileceğini belirtmektedir⁵⁴⁰.

Kadınlar isteklerini Divan-ı Hümayun'a dahi bildirebilmekteydiler. Şeyh Vanî Mehmet Efendi evkafı ile ilgili beratta bunu görmek mümkündür. Vâkıf-ı mezburun kızı olan Seyyide Hatice Hatun, bu görevi Divan-ı Hümayun beratıyla yerine getirmekte ve Anadolu muhabesinde kayıtlı iken maliyeden yeniden berat talebinde bulunmaktadır. Gönderilen beratta "...evladiyet ve meşrutiyet üzere evkaf-ı mezbureye kemâ-kân ber vechi şart-ı vâkıf mütevellîye olub..." şeklindeki ifadeyle kendisinin vâkıfın şartı gereğince eskisi gibi vakfın mütevellisi olduğu belirtilmektedir⁵⁴¹. Bu belge, kadınların Divan-ı Hümayun'a başvurabildiğini gösterdiği gibi vakıflarda da görev aldıklarını ortaya koymaktadır.

Bursa Kütüğü'nde ise Alâiyeli Hızır Ahmet Paşa'nın hanımı buna güzel bir örnektir. Hızır Ahmet Paşa, Aydın muhassılığında bulunmuştur. Karısı Bursalı

⁵³⁹ Muhittin Tuş, "Konya Şer'îye Sicil Belgelerine Göre Osmanlılarda Temsil Müessesesi: Vekâlet", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XIV, İzmir 1999, s. 148.

⁵⁴⁰ Abdülmecit Mutaf, **17. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar**, s. 50.

⁵⁴¹ BŞS B 148 36a.

Saliha Hatun, Divan-ı Hümayun'a 1745'de arzuhal vererek Bursa Mütessellimi olan Halil Ağa'nın kocasına şahsî garazından dolayı sebepsiz yere evini bastığını ve canını zor kurtardığını bildirerek durumun yerinde incelenmesini istemiştir⁵⁴². Bu belge kadınların kendi haklarının dışında, kocası üst düzeyde bir memur tarafından haksızlığa uğratıldığında, kocalarının haklarını dahi arayabildiğini göstermektedir.

Yerel mahkemelere başvuru, sözlü olarak yapılırken Divan-ı Hümayun gibi başkentte bulunan makamlara başvuru oldukça zordu. Çünkü davayı yazılı olarak sunma, sunulan şikayetin usulüne uygun bir şekilde yazılması gerekmektedir. Ayrıca yazılı dilekçeyi İstanbul'a götürme sorunu da vardı. Problem dilekçeyi buraya götürecek kişiyi bulmakla bitmiyor, bu kişinin yapacağı hizmetin giderlerinin de karşılanması gerekiyordu⁵⁴³. Bundan dolayı taşradan İstanbul'a müracaat oldukça az veya maddi imkânı yerinde olan kadınlarla sınırlıydı. Şahsi davalarda kadının verdiği hükümler, askeri sınıfın kanundışı davranışları, haksız alınan vergiler gibi konuları ihtiva eden bu arzlar, doğrudan Divan-ı Hümayun'a yapılabildiği gibi, padişah avda veya seferde iken de kendisine ulaştırılabilirdi⁵⁴⁴.

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren Divan-ı Hümayun'a başvurma geleneği daha kapsayıcı olmuştur⁵⁴⁵. Bu durum müracaat sayısındaki artışı da beraberinde

⁵⁴² Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 243.

⁵⁴³ Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s. 26. Abdülmecit Mutaf tarafından Balıkesir bölgesine yönelik olarak yapılan çalışmada Balıkesir'den Divan-ı Hümayun'a ve diğer makamlara kadınlar tarafından yapılan şikayetlerin hemen hepsinde şikayetçi olan kadınların belli bir ekonomik güce sahip olduğu ve ancak iki tanesinin köyde yaşayan kadınlara ait olduğu tespit edilmiştir. Bakınız: Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, ss. 9-10.

⁵⁴⁴ Halil İnalçık, "Şikayet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar, *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, İstanbul 1988, s. 33.

⁵⁴⁵ Fariba Zarrienbah-Shar, "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s. 243.

getirmiştir. Kadınların kendi başlarına İstanbul'a başvurarak haklarını arayabilmeleri, taşralı kadınların ailelerini resmen temsil etmiş olduklarının bir göstergesidir. Demek ki, Osmanlı kadınlarının yargı makamlarına ve resmi makamlara daha yakından ve daha açıkça erişebilme süreci, XIX ve XX. yüzyılda Batı'nın ve Batı'nın esinlendiği hukuk referanslarının etkilerinden çok daha önce XVII. yüzyılda başlamıştır⁵⁴⁶.

XVII. Yüzyıl'da Kudüs'ün durumunu araştıran Ze'evi'nin tespiti önemlidir. Kadınların peçe giydikleri, gönüllerince bir yerlere gidip gelemedikleri ve yabancı erkeklerle bir arada oldukları için cezalandırılabilir oldukları doğrudur. Ancak bu ayırım aynı zamanda onların özel mülkiyetlerini korumalarına, iş idare etmelerine ve mahkemede kendi çıkarlarını temsil etmelerine izin vermiştir. Bazı kadınlar için peçe bile paradoksal bir özgürlüğü, ayna anda hem görme, hem de görünmez olma yetisini temsil etmiştir⁵⁴⁷.

Osmanlı devletinde kadınlar toplum içinde ezilmiş, haklarını aramaktan aciz kimseler olmadıkları gibi erkekler üzerinde baskı kurabilecek kadar da cesurdurlar. Öyle ki tüccar taifesinden Hacı Ahmet adlı kişi eski eşi Saliha tarafından kendisine uygulanan baskı sonucu Divan-ı Hümayun'a şikayette bulunmuştur. Bu şikayet üzerine gönderilen fermanla belirtildiğine göre Hacı Ahmet, Fatma adlı eşiyle boşanmış "...mihrin ve nafakasının virüb bunun zimmetinde bir akça ve bir hibe hakkı kalmayub dahl olunmak icab ider hali yoğiken mezbur hatun kanaat itmeyüb hilâf-ı şer'-i şerif rencîde ve remîde itmekden halli olmaduğun..." şeklindeki ifadeyle karısından boşanıp hakkı olan mehir ve nafakayı verdiği halde karısı tarafından

⁵⁴⁶ Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", s. 20.

⁵⁴⁷ Dror Ze'evi, **Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 2000, s. 214.

rencide edildiği ve korkutulduğu anlaşılmaktadır. Gönderilen ferman bu konuya ilişkin şeyhülislâmdan alınan fetva ve boşanma hücceti gereğince hareket edilip sonuca bağlanması ve "...tekrar emrim varmağa muhtac eylemeyesin..." şeklindeki uyarıyla son bulmaktadır⁵⁴⁸.

Ayrıca kadınların sahip oldukları mal varlıklarından kendileri istemedikleri sürece eşleri faydalanamazlardı. Öyle ki bazı erkeklerin mahkeme huzurunda, karılarının evlerinde, adeta birer iç güveysi olarak oturduklarını, hiçbir mal varlıklarının olmadığını dile getirdikleri belgeler bulunmaktadır. Bunlardan birinde Nasuh Paşa Mahallesi'nde oturan Lütfullah adlı kişi mahkemeye başvurarak, hâlâ karısının evinde oturmakta olup, evin içinde bulunan tüm eşyaların da karısına ait olduğunu "...benim üzerimde olan elbisemden gayri ism-i mal itlak olunur bir şeyim yoktur..." şeklindeki ifadeyle de üzerindeki elbisesinden başka hiçbir şeyinin olmadığını belirtmiştir⁵⁴⁹. Kadınlar, sahip oldukları evlerde kendilerinden izinsiz değişiklik yapan kocalarını mahkemeye şikayet etmişlerdir. Örneğin bir kadın kocası aleyhine açmış olduğu davada kendisine ait olan bir eve kocasının gayri hukuki bir şekilde ilave yapmış olduğunu iddia ederek yeni ilave edilen bölümün yıkılmasını istemiş ve talebi yerine getirilmiştir⁵⁵⁰.

Kadınlar davalı ya da davacı sıfatları dışında da mahkemeye başvurmuşlardır. Bunlar arasında yeniden evlenebilmek için gerekli olan izinnameyi almak, kendilerine vekil tayin etmek, ailelerinden bağımsız olarak mülk sahibi olmak ya da

⁵⁴⁸ BŞS B 285 48b.

⁵⁴⁹ BŞS B 144 94b.

⁵⁵⁰ Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700), s. 330.

mülkünü satmak, dükkân işletmek, borç ya da hibe alıp vermek sayılabilir. Yaptıkları tüm bu işlemleri mahkemeye kaydettirmek suretiyle aldıkları hüccet ile de bu işlemlere resmîyet kazandırmışlardır.

Kadınların vekil tayin etmesine belkide en ilginç örnek, eski kocasının muhalefatından kalan hissesini alabilmek için yeni kocasını vekil tayin eden Ayşe adlı kadındır. Reyhan Paşa Mahallesi'nde vefat eden Murat Efendi adlı kişinin metrukesi (eski karısı) Ayşe adlı kadın, Mehmet Efendi adlı ikinci kocasını vekil tayin ederek ilk kocasından kalan 20 denk Acem ipeğinden kendisine düşen rub' (dörtte bir) hissesini yani 5 dengini ister. Diğer mirascı konumundaki Beyzâde Hacı Mehmet'ten durum sorulduğunda o da olayı doğrular ve 5 denk Acem haririni Ayşe'nin vekili olan ikinci kocasına vermesi için Beyzâde Hacı Mehmet'e tenbih edilir⁵⁵¹.

Kadınlar, vakıflarda vakfiyedeki şartlar gereği çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Osmanlı toplumunda kadının yönetici olabildiği hizmet alanı yine vakıflar olmuştur. Vakıf kurucularının bir kısmı vakfın yönetimini zevcelerine, kızlarına, hemşirelerine ve diğer kadın akrabalarına bırakmışlardır. Kadınların vakıflarda mütevelliyeye sıfatıyla yönetici olabilmesi öteden beri Osmanlı'da görülen bir uygulamadır⁵⁵². Çerağ Bey Mahallesi'nde bulunan Lâmüzâde Ahmed Çelebi evkafının "... hâlâ evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan..." Ümmügülsüm (kocasının vekâleti ile) mütevellilik hakkının kendisine ait olduğunu, ancak yine kendi ailesinden Afife adlı kadının haksız yere on seneden beri mütevellilik yaptığını bildirmiş ve durum

⁵⁵¹ BŞS B 116 16b.

⁵⁵² Gabriel Baer, "Women and Waqf; An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546", *Asian and African Studies*, 17 (1983), s. 13.

araştırıldıktan sonra mütevellilik hakkının Ümmügülsem'e ait olduğuna karar verilerek, Afife üzerinde kayıtlı olan vakıf gelirleri Ümmügülsüm üzerine devredilmiştir⁵⁵³.

Aile vakıfları, aile mensupları yararlınsın diye kurulduğundan, gelecek kuşaklarda vakfi yönetmek üzere seçilenler de lehdar aile mensupları oluyordu. Hanımının ekonomik refah ve geleceğini düşünen bir koca ya da kızını korumak isteyen bir baba, daha hayatta iken onu aile vakfının mütevelliyesi yaparak oradan bir gelir elde etmesini sağlamışlardır. Aile vakfi kurucuları, kendi yerini alacak vakıf yöneticisini seçerken belli akrabalarını seçmişlerdir. Bu durum, kimse kalmayınca kadar sürecek olan gelecek tayinlerinin formülünü oluşturmuştur. Belirli akrabalar seçilirken kızlar ve oğullar tercih etmişlerdir. Aile vakıflarında amaç özel olduğundan, kadınlar daha fazla mütevelliyeye yani yönetici olarak tayin ediliyordu. Bu yüzden de vakıf kurucusunun ardından müteveli seçilenlerin büyük bir kısmı kadındı. Böylece kadın ve kızlara bir geçim imkânı tanınarak gelecekleri garanti altına alınmış oluyordu. Kadınları vakıflarda yönetici duruma getiren şartlardan birisi de demografikti. Zamanla aileden geriye sadece kadınların kalması sonucunda da kadınlar yönetici olmuşlardır⁵⁵⁴.

Evli bir kadın, kendisinin veya çocuğunun geçimini sağlamak üzere çalışmak mecburiyetinde değildi. Çünkü, hukuken ailenin geçimini sağlama görevi erkeğe aitti ve kadın çalışmak için zorlanamazdı. Barınma, yiyecek, giyecek ve tedavi giderlerinin karşılanacağı kocası tarafından taahhüt edilen kadın, evin işlerini

⁵⁵³ BŞS B 116 15a.

⁵⁵⁴ Margeret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zılfi, İstanbul 2000, s. 135.

yapmak⁵⁵⁵ hatta çocukları emzirmek zorunda dahi değildir⁵⁵⁶. Kadınlar, kocalarının evin geçimini sağlamadıkları durumlarda mahkemeye giderek haklarında şikayette bulunabilmekteydiler. Yiğid-i Cedid Mahallesi'nde oturan Amine adlı kadın kocası Mehmet Efendi hakkında şikayette bulunarak kocasının kendisi ve iki çocuğuna bakmadığını ve daha önce de aynı şikayetten dolayı mahkemeye başvurduğunda kocasının uyarıldığı halde bu uyarıyı dikkate almadığını belirterek mahkemedен yaşadıkları eve gelmeleri ve durumlarını kendi gözleri ile görmeleri talebinde bulunmuştur. Mahkemece görevlendirilen kişiler evde "...ancak yüz dirhem bulgur ile iki vukıyye pekmez, buçuk keyl nohuddan gayri nafaka mukabelesinde bir şey olmadığına..." şeklindeki ifadeleri ile Amine adlı kadının söylediklerini doğrulamış ve mahkeme, Mehmet Efendi'yi eşi ve çocuklarının nafakalarını yeterli ölçüde karşılaması konusunda tekrar uyarmıştır⁵⁵⁷.

Kadınlar evlendiklerinde beraberinde getirdiği eşyayı ya da kendisine ait olan malları kendisi istemedikçe eşlerinin kullanım hakkı olmadığı gibi boşandıktan sonra da bu tür eşyalarını ve mallarını alabilmekteydiler. Arab Mehmed Mahallesi'nde oturan Ümmühan adlı kadın, boşandığı eşi Halil Çelebi'den davacı olarak kendisine ait olan yüz guruş kıymetindeki cariyesini ve Gemlik'te bulunan bağını vermediğini belirtmiştir. Dava sonucunda eski eşi ile on beş esedi guruş ile aralarında sulh olmak suretiyle Fatma davadan ibra ve iskat eylemiştir⁵⁵⁸.

⁵⁵⁵ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s. 201.

⁵⁵⁶ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 53.

⁵⁵⁷ BŞS B 112 91a.

⁵⁵⁸ BŞS B 75 36b.

Kadınların toplumsal hayattaki yerlerini görmek açısından mahkeme ile olan işlerinde vekil kullanma oranları da önemlidir. Ev alım-satımında, kadınlara ait satıcı olarak 459, alıcı olarak ise 362 olmak üzere toplam 821 belge bulunmaktadır. Tablo 31’de görüldüğü gibi, kadınların satıcı olarak vekil kullandıkları belge sayısı 187, alıcı olarak vekil kullandıkları belge sayısı ise 86’dır. Buna göre kadınların dahil oldukları ev alım-satımlarının tümünde %33,25, satıcı oldukları zaman %40,74, alıcı oldukları zamanlarda ise %23,75 oranında vekil kullanmışlardır. Ev alım-satımlarında kadınların vekilliklerini kimlerin yaptığına gelince, vekalet ile yaptıkları toplam 273 ev alım-satım işleminde eşlerinin %22,71 (62), kardeşlerinin %2,93 (8), babalarının %2,19 (6), oğullarının %1,83 (5), aralarında akrabalık bağı bulunmayan kişiler tarafından ise %70,32 (192) oranında temsil edildikleri görülmektedir.

Bağ, bahçe ve arsa alım-satımlarında, kadınlara ait satıcı olarak 58, alıcı olarak ise 36 belge bulunmaktadır. Tablo 32’de görüldüğü gibi, kadınların satıcı olarak vekil kullandıkları belge sayısı 26, alıcı olarak vekil kullandıkları belge sayısı ise 18’dir. Buna göre kadınların dahil oldukları ev alım-satımlarının tümünde %53,01, satıcı oldukları zaman %44,82, alıcı oldukları zamanlarda ise %50 oranında vekil kullanmışlardır. Bağ, bahçe ve arsa alım-satımlarında kadınların vekilliklerini kimlerin yaptığına gelince, vekalet ile yaptıkları toplam 44 alım-satım işleminde eşlerinin %29,54 (13), kardeşlerinin %0 (0), oğullarının %4,54 (2), aralarında akrabalık bağı bulunmayan kişiler tarafından ise %65,90 (29) oranında temsil edildikleri görülmektedir.

Dükkân alım-satımlarında ise kadınlara ait alıcı ve satıcı olarak 6'şar belge bulunmaktadır. Tablo 33'de görüldüğü gibi kadınların satıcı olarak vekil kullandıkları belge sayısı 3, alıcı olarak ise 1'dir. Buna göre kadınların dahil olduğu dükkân alım-satımlarının tümünde %33,3, satıcı oldukları zaman vekil kullanma oranları %50, alıcı oldukları zamanlarda ise %16,6'dır. Kadınların dahil oldukları dükkân alım-satımlarının tümünde akrabaları dışındaki kişiler vekillik yapmışlardır.

Kadınlar, boşanma davalarında Tablo 36'da görüldüğü gibi vekil olarak en çok akrabaları dışındaki kişileri, daha sonra sırasıyla baba, kardeş ve oğullarını tercih etmiştir. Jennings tarafından yapılan araştırmada kadınların mahkeme ile ilgili işlemlerinde en çok kocalarını, sonra sırasıyla babalarını, erkek kardeşlerini, oğullarını ve yakınlık derecelerini belgelerden tespit edemediği diğer akrabalarını vekil tayin ettikleri tespit edilmiştir⁵⁵⁹.

TABLO 31

Ev Alım-Satımında Erkek ve Kadınların Vekil Kullanma Durumları

	SATICI		ALICI	
	ERKEK	KADIN	ERKEK	KADIN
MÜSLÜMAN	49	181	14	83
G. MÜSLİM	4	6	2	3
TOPLAM	53	187	16	86

TABLO 32

Bağ, Bahçe ve Arsa Alım-Satımında Erkek ve Kadınların Vekil Kullanma Durumları

	SATICI		ALICI	
	ERKEK	KADIN	ERKEK	KADIN
MÜSLÜMAN	8	23	2	18
G. MÜSLİM	-	3	-	-
TOPLAM	8	26	2	18

⁵⁵⁹ Ronald C. Jennings, "The Office of Vekil (Wakıl) in 17th Century Ottoman Sharia Courts", *Studia Islamica*, 42 (1975), s. 155.

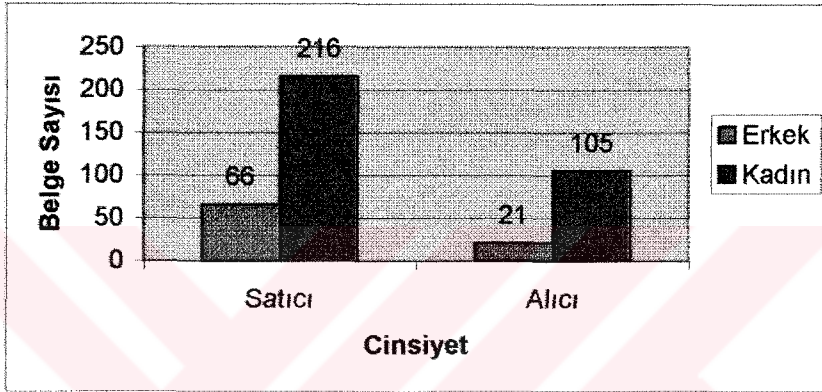
TABLO 33

Dükân Alım-Satımında Erkek ve Kadınların Vekil Kullanma Durumları

	SATICI		ALICI	
	ERKEK	KADIN	ERKEK	KADIN
MÜSLÜMAN	5	3	3	1
G. MÜSLİM	-	-	-	-
TOPLAM	5	3	3	1

GRAFİK 7

1670-1698 Yılları Arasında Gayrimenkul Alım-Satımında Erkek ve Kadınların Vekil Kullanma Durumları

TABLO 34

Erkek ve Kadınların Ev Alım-Satımında Vekilliğini Yapan Kimseler

VEKİLLER	ERKEK	KADIN
Eşi	-	62
Kardeşi	1	8
Babası	2	6
Oğlu	3	5
Akraba Olmayanlar	63	192
TOPLAM	69	273

TABLO 35

Erkek ve Kadınların Bağ, Bahçe ve Arsa Alım-Satımında Vekilliğini Yapan Kimseler

VEKİLLER	ERKEK	KADIN
Eşi	1	13
Kardeşi	1	-
Oğlu	-	2
Akraba Olmayanlar	8	29
TOPLAM	10	44

TABLO 36

Erkek ve Kadınların Boşanma Davalarında Vekilliğini Yapan Kimseler

VEKİLLER	ERKEK	KADIN
Anne	2	3
Oğlu	1	3
Kardeşi	-	8
Babası	5	17
Akrabası Dışında	43	144
TOPLAM	51	175

10. Ekonomik Hayatta Kadınlar

Bursa'da kadınlar, ticari faaliyetlerde bulunmanın ve sık sık borç para alıp vermenin yanında özellikle endüstriyel zenaatlarda oldukça aktif olmuşlar, hatta bazı alanlarda tamamen erkeklerden oluşan loncaya bile girme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Gerek atölyede, gerekse evde kurdukları tezgahlarda ipek dokumacılığıyla uğraşmışlardır. 1678'de Bursa'daki yaklaşık üç yüz adet olan ipek mancınığının yüz elli kadarı kadınlara aittir⁵⁶⁰.

Kadınların sahip oldukları gelirlerinin anlaşılması bakımından Bursa'da XV. yüzyılda yer alan 303 vakıf kurucusu içinde %51'lik bir oranı kadınların oluşturmuş olması dikkat çekicidir.⁵⁶¹ Bu değerler XVI. yüzyılda %14, XVIII. yüzyılda ise %24'tür⁵⁶².

⁵⁶⁰ Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", s. 336.

⁵⁶¹ Yakup Tuncer, **Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1992, s. 24.

⁵⁶² Cafer Çiftçi, **Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri (1544-1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2001, s. 37.

Ailede koca, eş ve çocuklarının her türlü ihtiyacını karşılamakla mükelleftir. Kadın ise kocasına itaat etmek, onun malını korumak, çocuklarına bakmakla mükelleftir. Bunlar yanında aile içinde kadın sahip olduğu şeyler üzerinde tasarruf etme hakkına sahiptir. Kimi zaman kendine ait malları satabilir. Bu satış işlemleri sırasında eğer isterse kimseyi vekil tayin etmeksizin kendisi bizzat yürütür. Bazen kocası ile birlikte ortak mülkiyet alabilir ya da kocasına satış yapabilir. Bu gibi durumlarda anlaşmanın korunması, ödeme usulleri gibi konularda kimsenin birbirine hakkı geçmemesi için şahitler huzurunda mukaveleler yapılmıştır⁵⁶³.

Karı-koca arasındaki mülk satışları oldukça fazla görülmektedir. Bunlardan biri Duhter-i Şeref Mahallesi'nde oturan Halil Çelebi'nin eşi Rabia Hatun'a yine aynı mahallede bulunan evini peşin olarak 200 kıta esedi guraşa satışındır⁵⁶⁴. Bazı belgelerde karı-koca arasındaki mülkiyet satışlarının başka bir kişinin vekil tayin edilmesi suretiyle yapıldığı da görülmektedir. Kapıcıoğlu Mahallesi'nde oturan Emine adlı kadın yine aynı mahallede bulunan evini kocası Hüseyin'e 36 adet esedi guraşa satış sırasında Hacı Hüseyin adlı kişiyi kendine vekil tayin etmiş ve Hacı Hüseyin'in vekilliği şahitler önünde tasdik edilmiştir⁵⁶⁵.

Karı-koca arasındaki mülk satışlarında satışı yapılan mülkün sınırlarının çizilmesi suretiyle kimin nereye sahip olduğu belirtildiği gibi eşler arasındaki borca karşılık mülkiyetlerinde bulunan gayrimenkulu takas edebilmekteydiler. Bu iki durum bazen aynı belgede de görülebilmektedir. Hazreti Emir Mahallesi'nde oturan

⁵⁶³ Eski dönemlerden itibaren görülen bu tür vesikalar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: R. R. Arat, "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Türk Kültürü Araştırmaları*, I, Ankara 1964, ss. 22-38.

⁵⁶⁴ BŞS B 143 14a.

⁵⁶⁵ BŞS B 144 113a.

Hacı Halil yine aynı mahallede bulunan “...iki bab beyt-i ulvi ve iki sundurma ve iki beyt-i sufli ve iki sofa ve bir firun ve bir ma-i cari ve bir miktar havlıyı müştamil...” olan evinin “...bir beyt-i ulvi ve bir sundurma ve bir beyt-i sufli ve bir sofa ve havlıyı mezburun nısfını beynimizde müşterek olmak üzere ma-i cari ve zokak kapusunu menzil-i mezbureden ikraz-ı alamet-i fasıla ile tayin ve tahsis ittiğimden sonra...” eşi Ümmühan Hatun’a olan 75 esedi guruş borcuna karşılık takas etmiştir⁵⁶⁶.

Eşine olan borca karşılık mülkiyet satımının bir örneği de Maksem Mahallesi’nde görülmektedir. Maksem Mahallesi’nde oturan Mehmet adlı kişi yine aynı mahallede oturan evini karısı Ayşe’ye olan 85 esedi guruşluk borcunu ödeyebilmek için “...meblağ-ı mezburun altmış guruşa takas...” şeklindeki ifadesiyle 60 esedi guruş karşılığı olarak takas etmiştir⁵⁶⁷.

Karı-kocanın ortak mülkiyet aldıkları da görülmektedir. Pınarbaşı Mahallesi’nde bulunan evi, Alime Hatun Hacı Ömer ile eşi Sabiha Hatun’a ortak mülkiyet olarak 77 kıta esedi guruş karşılığında satmıştır⁵⁶⁸.

Bazen karı-kocanın ortak mülkiyetinde olan mülkün eşlerden birinin kendisine ait olan kısmını diğerine satışı da görülmektedir. Kazzazoğlu Mahallesi’nde oturan Kerime Hatun yine aynı mahallede kocası Eyüp ile ortak mülkiyetlerinde bulunan evin kendisine ait hissesini vekâlet yolu ile 25 kıta esedi guruş karşılığında kocasına satmıştır⁵⁶⁹.

⁵⁶⁶ BŞS B 77 29b.

⁵⁶⁷ BŞS B 144 98a.

⁵⁶⁸ BŞS B 143 22b.

⁵⁶⁹ BŞS B 143 20a.

Eşler arasında yapılan gayrimenkul satışlarında dükkân satışları da görülmektedir. Köstereciler Mahallesi'nde oturan Hacı Ali, Akmeciler Çarşısı'nda bulunan dükkânını eşi Belkıs'a içinde bulunan malzeme ile birlikte (2 adet örs, 1 kürek, 4 adet kurşun, 8 adet çekiç, 6 adet eğe, 100 adet ağaç kalıp, 8 adet demir kalıp) 80 kıta esedi guruşa satmıştır⁵⁷⁰.

Kadınların ekonomik yapıda etkin rol oynadıklarının bir işareti de kuşkusuz dükkân türündeki ticaret hanelere sahip olmalarıdır. Kadınların dükkân satın almalarına bir örnek de Hazreti Emir Mahallesi'nde oturan Ahmet Efendi'nin Balık Bazarında bulunan yan yana iki dükkânını Hatice Hanım'a (Vekil yoluyla) 21 kıta esedi guruşa satışı gösterilebilir⁵⁷¹. Seyyid Mehmet Çelebi, Çıkırıkçılar Çarşısı'nda bulunan fırını eşi Fatma Hatun'a 330 esedi guruşa satmıştır⁵⁷². Satılan dükkânların sınırları belirtilirken kadınlara ait dükkânlar da görülmektedir. Hacı İlyas Mahallesi'nde oturan Durmuş Dede adlı kimse Abdal Mehmed Türbesi yakınlarında bulunan berber dükkânını satışında dükkân yeri belirlenirken "...Abdal Mehmed Türbesi kurbunda vaki bir tarafi Saliha binti Ömer nam hatun dükkânına..." şeklindeki ifadeden komşu dükkân sahibinin kadın olduğu görülmektedir⁵⁷³.

Tüm bunlar kadınların toplumdaki dışlanmaksızın ekonomik ve sosyal hayatın içinde yer bulduklarının birer göstergesidir. Mülkiyet alım-satımları konusunda Haim Gerber tarafından işaret edilen önemli bir noktada kadının alıcı ya da satıcı olarak hangi konumda olduğudur. Çünkü satıcı konumunda oldukları durumlarda

⁵⁷⁰ BŞS B 143 126b.

⁵⁷¹ BŞS B 145 70a.

⁵⁷² BŞS B 83 25b.

⁵⁷³ BŞS B 143 129a.

kendilerine miras kalan gayrimenkulleri kolayca paraya çevirebildiklerini gösterir. Oysa özel mülkiyetleri satın alan konumunda olduklarında ticari yaşamdaki gerçek konumlarını göstermektedir ki asıl bu durum şehir hayatında kadınların sosyo-ekonomik durumlarını ortaya koymaktadır⁵⁷⁴.

İncelediğimiz dönem içerisinde toplam 1277 ev satışı içinde kadınlar arasındaki satışlar toplam satışların %10,57'sini oluşturmaktadır. Kadın ve erkekler arasındaki alım-satımlara gelince; kadından erkeğe ev satışlarına ait 324 belge ile %58,80 oranında satıcı konumunda iken, erkeklerden alıcı durumunda 227 belge ile %41,20 oranında olduğu görülmektedir. Tablo 5'de görüldüğü üzere kadınların gerek satıcı gerek alıcı olduğu durumlarda 26-50 esedi guruş fiyat aralığında bir yığılma vardır.

Bağ, bahçe ve arsa satışlarına gelince, toplam 259 satış içerisinde kadınlar arasındaki satışlar, toplam satışların %4,29'unu oluşturmaktadır. Kadın ve erkekler arasındaki alım-satımlarda ise, kadından erkeğe bağ,bahçe ve arsa satışlarına ait 47 belge ile %65,27 oranında satıcı konumunda iken, erkeklerden alıcı durumunda 25 belge ile %34,72 oranındadır. Tablo 16'ya tabloya bakıldığında, kadınların alıcı ve satıcı konumlarının her ikisinde de 1-25 esedi guruş fiyat aralığında yığılma vardır.

Dükkan satışlarında ise, toplam 64 satış içerisinde kadınlar arasında satış gerçekleşmemiştir. Kadın ve erkekler arasındaki alım satımlarda ise, kadından erkeğe dükkan satışlarına ait 6 belge ile %50, erkeklerden alıcı durumunda ise yine 6 belge

⁵⁷⁴ Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", s. 335.

ve %50'lik oranla bir eşitlik söz konusudur. Tablo 18'e bakıldığında kadınların alıcı ve satıcı oldukları durumların her ikisinde de en düşük fiyat aralığında yığılma olduğu görülmektedir.

R. C. Jennings tarafından Kayseri üzerinde yapılan araştırmada XVII. yüzyılda Kayseri'deki mülkiyet alım-satımlarının tamamında kadınların payının %40'dan fazla olduğu sonucuna varmaktadır⁵⁷⁵. Abdülmecit Mutaf da, Balıkesir üzerine yaptığı çalışmada kadınların alıcı olmaktan ziyade satıcı durumunda olduğunu tespit etmiştir. Erkeklerin satış akitlerini tescil ettirmemelerini, “halan bugün bile devam eden bir anlayıştan kaynaklanıyor olabilir. Balıkesir ve civarında, bilhassa küçük yerlerde hakim olan bu anlayışa göre; ev, arazi, toprak satmak pek de hoş karşılanan bir durum değildir. Toprak almak ise övünülecek bir husustur. Göçebe kökenli olması muhtemel olan bu anlayış sebebiyle insanlar, bu tür satışları gizlice ve kimselere ilan etmeden, el altından yapıyor ve duyulmasını istemedikleri için de kaydettirmiyor olabilirler” şeklinde yorumlamıştır⁵⁷⁶.

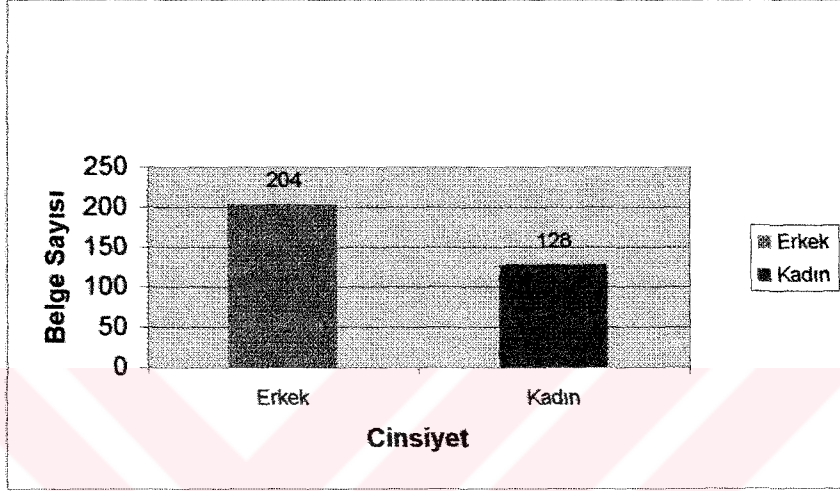
Kadınların sahip oldukları mülklerin çoğunun kaynağı, kocaları, anne-babaları ve diğer akrabalarının ölümüyle kendilerine miras yoluyla geçmeleri ya da kendilerine bu mülklerin hibe edilmesidir. Fakat akrabalar arasında yapılan satışlarda belirlenen fiyatların gerçeği pek yansıtmadığı da ortadadır. Bâb-ı Zemîn Mahallesi'nde oturan Ümmügülsüm adlı kadın vekâlet yolu ile Ömer Ağa adındaki

⁵⁷⁵ R. C. Jennings, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records- The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, s. 108.

⁵⁷⁶ Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, s. 77.

oğluna yine aynı mahallede bulunan evini 50 esedi guruşa sattığı halde⁵⁷⁷ bir sonraki belgede Ömer Ağa aynı evi Salih Çelebi'ye 105 esedi guruşa satmıştır⁵⁷⁸

GRAFİK 8
Birden Fazla Eve Sahip Olan Erkek ve Kadınlar

İncelediğimiz dönemde toplam 1277 ev satışının 818'i erkekler, 459'u ise kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Satıcının kendi oturduğu evin dışında bir başka evi sattığı durumlarda bu evin satıcının ikinci evi olduğunu kabul edecek olursak erkeklerin 204, kadınların ise 128'inin ikinci bir ev satışı gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Buna göre erkeklerin %24,93, kadınların ise %27,88'nin sahip oldukları ikinci bir evini sattığı görölmektedir.

Toplumda belli bir maddi güce sahip olmanın bir göstergesi de ortalama bir ev fiyatı değerinde olan köle ve cariyelere sahip olmaktır. İncelediğimiz zaman dilimi içinde kadınlara ait küçümsenmeyecek kadar köle ve cariye alımı ile bunların

⁵⁷⁷ BŞS B 77 2b.

⁵⁷⁸ BŞS B 77 2b.

azatlarına ilişkin kayıt bulunmaktadır. Hatta bazıları birden fazla cariye azadı yapmıştır. Na'l-bandoğlu Mahallesi'nde bulunan Şerife Fatma Hatun İftihar⁵⁷⁹ ve Lutfi⁵⁸⁰ adları cariyelerini azat etmiştir. Kendi aralarında köle ve cariye alım-satımı da yapmaktaydılar. Camii Kal'a mahallesinde oturan Şerife Beyhan Hatun, Hacı Hatice Hatun'a Nazlı adlı cariyeyi 100 esedi guruşa satmıştır⁵⁸¹.

Kadınlar için oldukça uygun bir iş kolu da ebelik idi. Kabile denen bu kadınlardan taife (kabile taifesi) olarak bahsedilmesi, onların sayılarının çok olduğunu ve hatta resmi izinli olabileceklerini göstermektedir. Şehir ve özellikle de köylerde daha ziyade doğum yaptıran bu kadınlar, mahkeme tarafından da resmen sağlık görevlisi ve uzmanı olarak istihdam edilmektedir. Boşanma ve iddet davaları mahkemeye intikal eden kadınların hamile olup olmadığını tespit edip mahkemeye rapor sunmuşlardır. Ayrıca bu kişilerin yine ilgili davalarda bekâret kontrolünde uzman kişi olarak görüşleri alınmıştır⁵⁸².

Kadınların hem hukuksal anlamda hem de ekonomik anlamda varlığını gösteren önemli bir göstergede kefil olmalarıdır. Şehabeddin Paşa Mahallesi mescit-i şerifinin ve yine aynı mahallede bulunan Hacı Mustafa Muallimhanesinin para vakıflarının mütevellisi olan Ahmet Çelebi, İsmihan adlı kadından davacı olmuştur. Çünkü İsmihan'ın kocası adı geçen para vakıflarından 610 kıta riyali guruş borçlanırken kefil olarak İsmihan'ı göstermiş ve ortadan kaybolmuştur. Müteveli, kefil sıfatıyla İsmihan'dan alınan borcu talep etmiş, mahkeme durumu İsmihan'dan

⁵⁷⁹ BŞS B 112 56a.

⁵⁸⁰ BŞS B 112 56a.

⁵⁸¹ BŞS B 112 27a.

⁵⁸² Abdülmecit Mutaf, XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar, s. 76.

sorduğunda o da doğrulamış ve paranın İsmihan'ın ödemesi konusunda tenbih kararı alınmıştır⁵⁸³. Başka bir belgede yine aynı kadın kocasının vakıfdan aldığı 35 esedi gurus borcu karşılığında bir bab mülk menziline rehin olarak vermiş. Borcu ödediğinden dolayı mütevellî tarafından mülk iade edilmiştir⁵⁸⁴. Buna dair bir örnekte, Ayşe Hatun, Çekirge Mahallesi'nde bulunan evini Üvez adlı kişiye senelik 60 esedi gurus karşılığında bir buçuk sene önce kiralamış ve bu anlaşmada Üvez'in karısı Amine kocasına kefil olmuştur. Aradan geçen zamanda 40 esedi gurus verildiği halde 20 esedi gurusun hâlâ verilmemesinden dolayı kefil sıfatıyla Amine'den davacı olunmuştur. Amine ise söz konusu olan 20 esedi gurusluk borcu kabul ettiği halde kefil olmadığını söylemiş, durum şahitlerden sorulduğunda ev sahibi olan Ayşe Hatun'un haklı olduğu anlaşılarak Fatma'nın kefil sıfatıyla kalan parayı da ödemesi konusunda tenbih olunmuştur⁵⁸⁵.

Ekonominin işleyişinde önemli bir etkende kuşkusuz kredi ve kredili satışlardır. İslâm dininin faizi yasaklamış olmasının, kredi ilişkilerinin gelişmesini engellediği ve bu nedenle Osmanlı topraklarında finans kurumlarının ve finans araçlarının var olmadığı fikri, uzun bir zaman düşünülmüştür. Oysa İslam dininin faize getirdiği yasaklamalara ve Avrupa bankacılık sisteminin olmayışına rağmen, Osmanlı toplumunda kredi işlerinin yaygınlaşması kısa sürede ortaya çıkmıştır⁵⁸⁶. Kadı sicillerindeki borç anlaşmalarına bakıldığında, kredi alan ile veren kişilerin faiz yasağından kurtulmak için iki yol bulduğu görülmektedir. Bunlardan ilkinde borç alacak şahsa ait bir mal peşin para ile satın alındıktan sonra, aynı mal o kimseye

⁵⁸³ BŞS B 90 26b.

⁵⁸⁴ BŞS B 90 28b.

⁵⁸⁵ BŞS B 90 53a.

⁵⁸⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 84.

murabaha oranını da içine alan bir miktar üzerinden satılmak suretiyle belirli bir vade ile borçlandırılmaktadır⁵⁸⁷. İkinci yol ise kredi veren şahsa menfaat sağlayan bir hile olan çuha bahâsı olarak adlandırılmaktaydı. Buna göre faizle para veren ile borçlanan kişi arasında yapılan anlaşmada, nakit borç yanında yıllık faiz tutarının sanki borçluya ayrıca veresiye satılan bir parça kumaş ya da yün bedeliymiş gibi gösterilmesidir⁵⁸⁸. Borçlanan kişi geri ödeme yaparken, aldığı para miktarı ile birlikte kumaşın bedelini de vermekteydi. Böylece ana para ile faiz miktarı, borç veren kişiye ödenmiş oluyordu⁵⁸⁹.

Kadının ekonomideki varlığının bir göstergeside kredi yani borç alıp-vermede oynadığı roldür. Gülüm adlı kadın aldığı 10,5 esedi guruş borcunu ödemediğini borç aldığı kişi ise ödeme sonrasında "...mezburenin zimmetinde bir akça dahi hakkım baki kalmadı..." şeklindeki ifadesiyle borcun tamamını aldığını ifade etmiştir⁵⁹⁰. Borcunu ödemediğinden dolayı dava edilen kadınlar da vardır. Bunlardan biri de Uzunçarşı'da bir bezzâz dükkânı sahibi olduğu anlaşılan Fatma'dır. Hacı Ahmet adı geçen dükkânın yeniden inşasını yaptığı halde Fatma'nın kendisine masraflarının karşılığı olan 50 kita esedi guruşu hâlâ ödemediğinden dolayı dava açmıştır⁵⁹¹. Kadınlar aldıkları borcu ödeyemedikleri kimi durumlarda kendilerini "müflise" olarak kaydettirmişlerdir. Veled-i Vezirî Mahallesi'nde oturan Havva adlı kadın, Yahudi taifesinden Hati adlı kadına olan 3,5 esedi guruş borcunu ödeyemeyeceğini

⁵⁸⁷ Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, s. 162.

⁵⁸⁸ Halil Sahillioğlu, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak 'Kitabü'l-Kadı' ve 'Süftece'ler", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ed. O. Okyar ve H.Ü. Nalbantoğlu, Ankara 1975, s. 109.

⁵⁸⁹ Haim Gerber, *Economy And Society In An Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, s. 129.

⁵⁹⁰ BŞS B 83 42a.

⁵⁹¹ BŞS B 83 33a.

“...üzerimde lâbise olduğum libâsdan gayri ism-i hal itlâk olunur bir şeyim olmayub müflise olduğum eelden...” şeklinde ifade etmiştir⁵⁹².

Terekeler kişilerin mal varlıklarını gösteren en önemli kaynaklardır. Bunlardan elde edilen bilgilere göre geride mirasçısı olmadan ölenlerin malları beytülmalâ kalmaktadır. Bazen de şahıslarının ölümü ardından bazı akrabaları çıkararak bıraktığı terekeden hak iddia etmektedir. Buna dair bir örnek Elvân Bey Mahallesi’nde Hanım adlı kişinin ölümü ardından yaşanmıştır. Ayşe adlı kadın, ölen Hanım adlı kadının tek mirasçısı kocası olmayıp kendisinin de akraba sıfatıyla hakkı olduğunu söylemektedir. Durum Hazreti Emir ve Bahâdır Ağa Mahallelerinden sorulduğunda “...mezbur Aişe Hatun için dayım kızıdır...” şeklinde ifadeye bulunduğu söyleyerek onu haklı çıkarmışlardır. Mahkeme bunun üzerine Ayşe adlı kadının da varis olduğuna karar vermiştir⁵⁹³.

Geride mirasçı bırakmadan ölenlerin ya da ortadan kaybolup kendilerinden haber alınmadığından ölmüş kabul edilenlerin gayrimenkulleri bir müddet sonra beytü’l-mal tarafından satılmaktadır. Böyle bir durumda öldüğü sanılan kişi ortaya çıkınca satış işlemine müdahalede bulunabilmektedir. Mehmet Bey adlı kişi İstanbul’da Edirne Kapusu denilen yerde iken kendisine ait İstabl-ı Bâyezid Mahallesi’nde bulunan dükkânını Kara Mustafa adlı kişinin zapt ettiğini söyleyerek davacı olmuştur. Durum Kara Mustafa’dan sorulduğunda ise beytü’l-mal emini olan Mustafa Ağa’nın “...Mehmed Bey için vefat eyledi ve varisi marufu yoktur...” şeklindeki ifadesiyle Mehmet Bey’in öldüğünü ve mirasçısı olmadığını söyleyerek

⁵⁹² BŞS B 77 95b.

⁵⁹³ BŞS B 90 114a.

adı geçen dükkânı kendisine 15 esedi guruşa sattığını belirtmiştir. Mahkeme, bu durumda dükkânın gerçek sahibinin Mehmet Bey olduğuna kanaat getirerek Kara Mustafa'nın dükkândan kasr-ı yedine yâni ferâgat etmesine tenbih kararı vermiştir⁵⁹⁴.

Şer'îye sicillerinde i'sâr olarak adlandırılan belgeler kişilerin içine düştükleri fakirliği belirtmek açısından önemlidir. Hoca Mehmed Karamanî Mahallesi'nde oturan Anna adlı nasrânîyye mahkemeye gelerek "...benim hâlâ üzerimde mevcut olan esvabımdan gayri bir şeyim yokdur biemrullah hâlîke olduğumda miras davasıyla kızlarım mezburat rencide olunmayalar..." şeklindeki ifadesiyle öldüğünde geride giydiği elbise dışında bir mal varlığının olmayacağını belirtmektedir⁵⁹⁵. Benzer bir örnek de Dâye Hatun Mahallesi'nde oturan Fatma adlı kişiye aittir. Fatma, nafakası haricinde bir geliri olmadığını ve damadının evinde oturmakta olup "...üzerimde isti'mâl eylediğim esvâb-ı ma'lûm ve menzil-i mezbur içinde bir döşek bir yorgan ve bir yasdıktan gayri ism-i mal itlak olunur bir şeyim yoktur..." şeklinde ifade de bulunarak vefatı halinde damadının rencide olunmamasını istemektedir⁵⁹⁶. Bu tür belgeler bakımlarını üstlendikleri yakınlarının ölümleri halinde, kendi mallarının ölen kişinin malları olduğu sanılarak el konulmasını önlemeye yönelik olarak alındığını düşündürmektedir.

Tüm bunların dışında ölüm veya boşanma gibi hallerde alınan mehr ve iddet nafakaları kadınların geçimlerini sağlamada önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır.

⁵⁹⁴ BŞS B 75 12a.

⁵⁹⁵ BŞS B 114 44a.

⁵⁹⁶ BŞS B 114 95b.

TABLO 37

Terekelerdeki Servet Guruplarına Göre Erkek ve Kadınlar

Miras Aralığı(Akça Olarak)	Erkek	Kadın
0-5000	167	295
5001-10000	135	176
10001-15000	86	129
15001-20000	69	69
20001-25000	42	46
25001-30000	32	33
30001-35000	26	26
35001-40000	19	19
40001-45000	19	17
45001-50000	10	15
50001-55000	12	9
55001-60000	16	9
60001-65000	11	6
65001-70000	6	3
70001-75000	4	4
75001-80000	3	7
80001-85000	10	3
85001-90000	6	4
90001-95000	1	6
95001-100000	10	4
100001 ve üzeri	121	44
TOPLAM	805	924

GRAFİK 9
Terekelere Göre Kadın-Erkek Miras Aralıkları

11. Adları Fuhuşa Karışan Kadınlar

İslâm hukukuna göre, zina yaptığı sabit olan kadın, eski İbrânî hukukundan geçen bir hükümle, taşlanırdı. Buna recm adı verilmektedir. Ancak daha ilk dönemlerden itibaren bu cezanın uygulamasını adeta imkânsız hale getiren hükümler göze çarpmaktadır. Zinanın subutu için dört erkek şahit gerekmektedir. Kocasının zina isnadına rağmen kadın, yemin ve inkâr yoluna sarparsa bu ceza uygulanmaz. Bu hüküm Osmanlı hukukunda kabul edilmiş, kadılar genellikle zinanın subut ettiği hükmüne varmamışlardır. Mahalleli uygunsuz ilişki kuran insanların evine baskın yapıp onları teşhir ve alayla mahkemeye getirdiklerinde verilen hüküm zina isnadı şeklinde olup kürek ve hapis cezaları verilmiştir. İslâm hukukundaki katı kuralların Osmanlı tatbikatında bu şekilde yumuşaltılmasının sebebi, bu toplumsal problemin yine toplum tarafından çözülmesini istemesinden kaynaklanıyor olabilir⁵⁹⁷.

Osmanlı döneminde fuhuş yaptığı iddia veya tespit edilen kadınların genellikle, mahalle halkının isteği üzerine başka mahalle ya da şehirlere sürgün ve mallarının müsadere edildiği bilinmektedir⁵⁹⁸. Mahalle, uygulama alanı sadece mahalleden ihraç etme ile sınırlı görünse de, Osmanlı hukukunun uygulanmasında alınan kararlardan bazılarının kaynağıdır. Bu gibi işlemlerde mahalleli, kendilerine tanınmış bir hakkı kullanarak karar almış, kadı da bu kararı onaylamıştır. Ancak onaylama sürecinde mahallelinin bu yetkisinin doğru bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı sorgulanmamıştır⁵⁹⁹.

⁵⁹⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, ss. 80-81; Kürek cezaları ile ilgili belgeler için bakınız: Nejat Göyünç, "Osmanlı Ceza Hukukuna Ait Belgeler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sa.: 3, İstanbul 1967, s. 122.

⁵⁹⁸ Bununla ilgili örnekler ss. 72-73'de de geçmektedir.

⁵⁹⁹ Nurcan Abacı, **Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, s. 203.

Muradiye Subaşı tarafından Saliha binti Ali ve Ümmühan binti Mustafa adlı avratlar “... kendiye namahrem olmayan bir nefer kimesne ile kendi menzillerinde muamele ve muaşeret üzere oldukları istimâ’ olunmağla ...” şeklindeki ifadeden sonra adı Mevlana Mehmed Efendi ve beraberindeki kişiler adı geçen kadınların evine durumun araştırılması için gittiklerinde bir erkeğin evden kaçtığı görülmüştür. Durum kadınlardan sorulduğunda inkâr ettikleri halde çevreden sorulduğunda subaşıyı doğrular nitelikte beyanda bulunmuşlardır⁶⁰⁰.

Subaşı, Veli Şemseddin Mahallesi’nde oturan Hacı Musli bin Hacı Ahmet adlı kişiyi Ayşe binti Mustafa ve Hatice binti Abdullah adlı helâlden olmayan kadınlar ile “... kendi menzilinde muamele ve muaşeret üzere iken ahz eyledim...” şeklindeki ifadesinden sonra adı geçen erkek ve kadınlardan durum sorulduğunda onlar da anlatıldığı üzere olayların gerçekleştiğini itiraf etmişlerdir⁶⁰¹.

Bursa’ya bağlı Bademli adlı köyün sakinleri yine aynı köyde yaşayan Kemal adlı kişinin “... sirka ve fesad...” şeklindeki kötü alışkanlıkları ve Kemal’in eşi Ayşe ile Ümmühan ve Fatma adlı avratlardan “... namahremden tehaşileri olmayub...” şeklindeki şikayetleri üzerine adı geçenlerin köyden sürülmeleri konusunda şikayette bulunmuşlar ve köylünün bu istekleri yerine getirilmiştir⁶⁰².

Subaşı Süleyman Bey, Bilecik Mahallesi’nde oturan Raziye adlı kadını “... merkum Raziye namahremden tehaşisi olmayub kendünün hevâsına tabi kimesneler ile muameleden naşi olmamagın keyfiyet hâli mahalleden sual olunub...” şeklindeki

⁶⁰⁰ BSS B 112 91b.

⁶⁰¹ BSS B 112 89b.

⁶⁰² BSS B 112 79a.

ifadeyle adı geçen kadını kendine namahrem kişilerle birlikte olmakla suçlamış, durum mahalle halkından sorulduğunda subaşının suçlamasını doğrulamak suretiyle mahalleden ihracına karar verilmiştir⁶⁰³.

Subaşı tarafından yakalanarak mahkemeye getirilen kimi kadınların herkes tarafından fahişe olarak bilindikleri de belirtilmektedir. Muradiye subaşısı Hacı Halil Ağa mahkemeye getirdiği Fatma'dan bahsederken "...mezbure Fatıma şenâat ile meşhure fahişelerden olub..." şeklindeki ifadesiyle Fatma'nın fahişe olduğunu söylediği gibi mahkemeye getirildiği günde Cilimboz Deresi'nde Ahmet ve Halil adlı namahremler ile yakaladığını belirterek gereğinin yapılmasını istemiştir⁶⁰⁴.

Muradiye subaşısı Çekirge'de Osman adlı kişinin menziline Abdülrezzak, Halil, Mehmet ve Mustafa adlı kişiler kendilerine mahrem olmayan Hani binti Abdullah, Saliha binti Mehmet, Alime binti Abdullah ve Hadice binti Abdullah adlı avratlar ile birlikte olmalarından başka "... şarab hamr iderler..." şeklindeki şikâyeti üzerine durumun yerinde keşfi için Mevlana Ahmet Efendi ve beraberindekiler görevlendirilmiştir. Keşif sırasında adı geçen kadınlarla olan ilişkileri doğrulandığı gibi ağızlarında hamr olduğu görülmüştür⁶⁰⁵.

Şubaşı Nakkaş Ali Mahallesi'nde oturan Hüseyin adlı kişinin menziline Mehmed, Mustafa ve İbrahim adlı kişilerin kendilerine mahrem olmayan Ayşe binti Abdullah, Fatma binti Mustafa adlı avratlar ile birlikte oldukları şeklindeki şikayeti

⁶⁰³ BŞS B 83 58b.

⁶⁰⁴ BŞS B 147 45b.

⁶⁰⁵ BŞS B 112 80a.

üzerine Mevlana Abdullah Efendi ve beraberindekiler görevlendirilmiştir. Keşif sırasında anlatılanların doğru olduğu görülmüştür⁶⁰⁶.

Bursa Kütüğü'nde Mustafa kızı Ayşe hakkındaki kayıt da ilginçtir. Kassab Hüseyin Mahallesi'nde sakin iken İshak Şah Mahallesi'nde Ekmekçi Mehmet'in evine gidip kendisine namahrem olan Abdülkadir adlı kişiyle bir odada konuşmakta iken bu eve girilip tutulmak üzere iken cümlesi kaçmış ve yalnız Ayşe'nin feracesi kalmıştır. Subaşı Ali Bey'in mahkemeye şikâyeti üzerine çağrılan şahitler Ayşe'nin namahremden kaçmadığını, birkaç defa evinin taşlandığını ve ahlâksızlığından dolayı Koca Nâib Mahallesi'ne sürüldüğünü söylemişlerdir. 1664'de, yani iki ay sonra evine Yeşil İmâret Mahallesi'nden kendisine namahrem olan Hasan oğlu Hacı Mehmet'i aldığı Muradiye subaşısı İbranim Beşe'ye haber verilmekle Muradiye nâibi Mevlânâ Mehmet Efendi ile mahkeme-i suğra çuhadarı Mustafa Beşe gönderilip hepsi tutuklanarak hapsedilmişlerdir⁶⁰⁷.

1582'de mahalle halkı Timurtaş Mahallesi imamı olan Mustafa oğlu Yuşa ve karısı Fatma'yı mahkemeye getirerek, "Fatma daima namahrem olan kimselerle görüşür, yaklaşır, şer'e aykırı işlerde bulunur ve Yuşa dahi Fatma'yı muhafaza edememektedir" şeklindeki ifadeleri ile her ikisinin de mahalleden çıkarılması konusunda istekde bulunmuşlardır⁶⁰⁸.

⁶⁰⁶ BŞS B 112 71a.

⁶⁰⁷ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 102.

⁶⁰⁸ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s. 395.

Kaygan Mahallesi'nde oturan Seyyid Abdülkerim karısı Fatma ve Ahmed Dâi Mahallesi'nde oturan kaynanası Amine Hatun'un küfür etmelerinden başka kendi hallerinde kadınlar olmadığını iddia ederek durumun çevreden sorulmasını talep etmiştir. Kaygan ve Ahmed Dâi Mahalleleri'nden durum sorulduğunda "... mezburetan Fatıma ve anası mezbure Amine kendi hallerinde olub salih ve müstakime hatunlardır..." şeklinde suçlanan kadınların lehinde görüş bildirmişlerdir.⁶⁰⁹

Kadınlar hakkında çıkartılan asılsız iddialar boşanmalara sebep olabilmektedir. Buna dair bir belge Kasım kızı Emine hakkındadır. Emine, Ali Paşa Mahallesi'nden Hacı Ali oğlu Mehmet'in karısıdır. 1599'da kocası, karısı Emine'yi meclis-i şer'a getirterek "Emine'yi bazı levendler evden alıp çekip götürmüşlerdir. Eğer namuslu hatun olsaydı çekmezlerdi" diye şikâyet etmiştir. Mahalleli ise kadının namuslu olduğunu, "nâmakul bir fiilini görmediklerini ve işitmediklerini" söylemek suretiyle davayı düşürmüşlerdir.⁶¹⁰

Kadınlara sarkıntılık eden kişilere mahalle halkı ya da çevreden alınacak bilgilere göre şiddetli cezalar verilmiştir. Bursa Kütüğü'nde "Kudurmuş köpek gibi yaratılmış bir insandır" şeklinde ifade edilen İnegöllü Mustafa'nın oğlu Ahmet hakkında böyle bir kayıt bulunmaktadır. 1617'de Cemaziyelâhirin birinci günü Uzunçarşılı'da bir kadının yolunu kesmek suretiyle tecavüze yeltenip, cebren çekip herkesin gözü önünde hançer ile donunu kesip fi'l-i şenî icra ve kadına yardım etmek isteyenlere de hançer çekmiştir. Bundan önce de Orhan Camii yakınında bir bakire

⁶⁰⁹ BŞS B 83 36a.

⁶¹⁰ Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, II, s. 22.

kızın sokak ortasında bokrini izâle eyleyip ağzından ve burnundan kan getirdiği, başka bir kimsenin de cariyesini çekip cebren götürürken güçlkle kurtardıklarını Uzunçarşı ahalisi ve daha başkaları mahkeme de ispat ettiklerinden gerekli ceza verilmiştir⁶¹¹.

Soğanlı Köyü'nde Kazakoğlu olarak bilinen eşkiya tayfasından Ali, 1680'de aynı köyden Halil'in evini basarak karısına tecavüz ettiği haber verildiğinden yakalanmış ve mahkemede köylüler "Yol kesen, adam öldüren, müslümanların eşyasını ve yiyeceklerini zapt ve sirkat eden bir eşkiya olduğu ve sâî bi'l-fesad fi'l-arz", şeklinde ifade bulunarak Muradiye subaşı Mustafa oğlu Mehmet Beşe'ye teslim edilerek idam edilmiştir⁶¹².

Fuhuş olaylarına karıştıklarından dolayı memuriyetlerinden olan görevliler de bulunmaktadır. Bunlardan biri de Ali Paşa Mahallesi'nde Parmaksız Mustafa Bey'in evinde oturan Bursa subaşı İbrahim Bey'dir. Mahalle ahalisi mahkemeye 1620'de şikayet ederek "gece ve gündüz evine fahişeleri getirip fisk üzeredir, daima kabahat yapmaktadır. Bir gün mahallede büyük bir fesat olması kaçınılmazdır. Açıkça meclis kurup içki içmektedirler" diye şikâyet ettiklerinden mahkemeden Mevlana Ahmet ile bir çok bîgaraz müslümanlar vardıklarında İbrahim Bey'in, Emine ve Ayşe adındaki iki fahişe ile meclis kurup işret etmekte oldukları görülmüştür⁶¹³.

⁶¹¹ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 72.

⁶¹² Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I., s. 144.

⁶¹³ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* II, s. 288.

Fuhuş olayları genelde içki alemlerinde ya da içki satılan mekânların yakınlarında meydana geldiğinden dolayı merkezden bu gibi yerlerin kontrol altına alınmasına ilişkin olarak emirler gönderilmiştir. Bursa'da bazı düğünlerde bir takım hevasına uyan fesat sahipleri toplanıp cemaatlerine çengi kadınlar götürüp oynatmakta ve fahişe kadınlarla sokaklarda aşikare gezmekte olduklarını padişah işiterek "benim adaletli günlerimde bu gibi fena hallerin vuku' bulmasına katiyyen rızam yoktur. Bu emrim eline geçer geçmez halka tebliğ ve i'lam edip bundan sonra büyük ve küçük herkes düğün yaptıkta bunun gibi yolsuz ahvale meydan vermemesi ve bu tenbihten sonra bir kimse buna muhalif hareket ederse hakkından gelinmesi ve bu emrin bir sureti sicillere kayd olunduktan sonra aynı sülehâdan bir kimse yanında koyup bundan sonra gelecek kadılara dahi gösterip mücebince amel etmeleri" 1544 senesi Haziran'ında emredilmiştir. 1548 tarihli bir başka emirde ise içki içilmesi ve cemiyetlerde çalgı çalınması yasaklanmış ve kadınların pazara çıkıp şeriata uymayan işler yapmaması emrolunmuştur. Bunların yapıldığı ve genç kadınların pazara ve şehirden dışarı çıkıp meşru olmayan iş yapmakta olduklarını padişah haber aldığıında, emir vermek suretiyle Bursa kadısının bizzat meyhaneleri denetlemesini istemiştir⁶¹⁴.

Bilecik Mahallesi'nde oturan Arnavut Ali, sürekli kanunsuz işlerle uğraşarak eşkıyalık yapmış ve davalarda yalancı şahitlik yaparak müslümanlara zulmetmiştir. Bir çok kereler bu tür fenalıkları ortaya çıkarılarak başka yere sürülmüş ve padişahın emriyle taş gemisine küreğe konmuş olduğu halde hâlâ akıllanmadığı 1567'de mahkemeye haber verilmiştir. Daima mahalle ahalisini incitmekte, eziyet vermekte ve mahalle imamı Mevlânâ Muuslihiddin hakkında "her kim ardında namaz kılırsa

⁶¹⁴ Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, II, s. 309.

kendisi kâfir ve avreti boştur" diye tahrikatta bulunduğu sabit olduğundan durum padişaha bildirilmiştir. Padişah, Arnavut Ali'nin küreğe konulmak üzere İstanbul'a getirilmesi ve beraberindeki adamlara yolda gaflet edip kaçırmamalarının tembih olunmasını bildiren fermamı 1568'de Bursa kadısına göndermiştir⁶¹⁵.

Bursa Kütüğü'nde "Cerime" başlığı altında verilen bilgilerden namahrem kadınlarla görüşen erkeklere verilen para cezaları hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Halk lisanında "cereme" diye kullanılan ve eski devirde suç, kabahat için alınan cezâ-yı nakdiyeye verilen cerime, ceza alanın keyfine tabi idi. Buna göre, 1536'da bir erkek bir namahrem kadın ile görüştü diye 80, bir Rum bir İslâm kadını ile bir yerde bulundu diye 600, bir erkek bir namahrem kadın ile bir yerde bulundu diye 400, bir namahremle Teferrüç'e çıkan birisinden Bursa zeametine müteallik cerime için 90, 1552'de bir erkekle bulunan bir kadın için de zeamet eminine 500 akça cerime alınmıştır. Bursa subaşısına ait olan bu irâd sicillerde teberru' suretinde gösterilmiştir⁶¹⁶.

Bu tür olaylara karışan bir kısım kadınlar başkaları tarafından kandırıldıklarını iddia etmektedirler. Örneğin, iki kadın Ramazan'ın 11. Cuma gecesi, tülbent ve yağmurluk ile Câmî-i Kebir yakınında Hasediyye Kahvehanesi'nde nâmahrem saray oğlanları ile oturup kahve içerlerken Bursa subaşı Mehmet oğlu Recep Bey tarafından yakalanıp mahkemeye getirilmiştir. Kadınlar ifadelerinde Sekbanbaşı'nda Kilise Mahallesi'nde "Uzun Ayni" olarak bilinen fahişenin gelip

⁶¹⁵ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 134.

⁶¹⁶ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s. 319.

ikisini de kandırıp saray oğlanlarıyla beraber Hasediyye Kahvehanesi'ne getirerek kaçtığını söylemişlerdir⁶¹⁷. Yine başka bir kayıta 1537'de Abdullah kızı Fatma, mahkemede ikrar edip, evinde otururken Abdullah kızı Sultan gelip kendisini ayarttığını, bir yola uğratıp oradan geçerken Mehmet oğlu Mustafa'nın odaya çektiğini ve bu odada yattığını itiraf etmiştir⁶¹⁸.

Bursa Kütüğü'nde "Pezevenk" başlığı altında zina işlerini kolaylaştıran ve araya giren kimseye, yol gösterenlere denildiği belirtilmektedir. "Gidi" tabiri de aynı manayı ifade etmiştir. Eski devirlerde birisine gidi dendiği için aleyhinde hakaret davası açılmıştır. Yavuz Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman Manisa Valisi iken gönderdiği siyasetnamede zina üzerine şu hükümler vardır: "Kız ve oğlan kaçırmak, bir eve zorla girmek, bir kadın yahut kızı kaçırmaya teşebbüs etmek suçlarını yapanın cazası (inciğinin/dizinin altındaki incik kemiği) kesilmesidir. Kız veya kadın kaçırmak zorla nikâh ettiren, zorla boşatılacak ve sakalı kesilerek dövülecektir. Pezevenklik edenin ise alını dağlanacaktır." 1603 tarihinde Bursa yeniçeri zabiti Mehmet, Mahmut kızı Senem'i mahkemeye çağırarak yüzüne karşı "daima pezevenklik edip evine fahişeler, leventler toplayıp gece ve gündüz şarab içerek fisku fücürdan hali değildir" diye şikayet etmiş ve şahitler de "Senem evinde daima namahrem ile şarab içip müslümanların karılarını kandırıp pezevenklik edip ve bir çok cariyeleri dahi bazı haramzâdelere çıkarıverip ahar diyara gönderip satarlar ve her zaman evinde fesat ve şenaatten hali değildir. Mezburenin evine gelen eşkıyanın şerrinden iki aydan beri mescidimizde yatsı namazı kılınmaz oldu ve müezzin ezana çıktıkta taş atıp sitem ederler, korkularından kimse dışarı çıkmağa kadir değildir ve

⁶¹⁷ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 32.

⁶¹⁸ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, s. 98.

Ramazan-ı Şerif'te de gece ve gündüz içerler. Mahallemiz emin değildir. Eğer bu defa hakkından gelinmezse, bizim mahallede karara mecalimiz yoktur. Her vechile izalesi lazımdır" dediklerinden ayan-ı şehirden⁶¹⁹ ve ümeradan Hancerli Sultanzâde Kasım oğlu Mahmut Bey ve daha birçok kimseler "bunun fesad ve şenâati güneş gibi meydandadır. İzalesi lazım ve mühimdir. Mahallelisi şerrinden aciz kalmışlardır, müslümanları mezburenin şerrinden kurtarmak büyük sevaptır" dediklerinden derhal idam edilmiştir⁶²⁰.

Mahalle halkı fuhuş olaylarına karıştıklarından şüphelendikleri kadınların evlerinin kapılarına katran sürmekte ve böylece o evde yaşayanlar kara leke ile lekelenmiş sayılmaktaydı. Bu yolla suçlama mahalledeki diğer insanlara da duyurulmuş oluyordu. Kapısına katran sürülen evde yaşayanlar subaşı tarafından takibe alınarak durum açığa çıkarılmaya çalışılırdı. Gereksiz yere katran sürülmesiyle namusları rencide olan kişiler de mahkemeye şikayette bulunmuşlardır. Halil adlı kişi, İbrahim Paşa Mahallesi'nde oturan Müderris Abdulfafur Efendi'nin kapısına katran sürerek namusuna ve ırzına leke sürdüğü gerekçesiyle mahkemeye dava edilmiş, mahkemede işlediği tek suçun bu olmadığı bazı mahallelerdeki mekteplerde bir çok kimselerin oğullarını kandırarak kötülük ettiği sabit olduğundan 1740'da başka bir yere sürülmüştür⁶²¹.

⁶¹⁹ Ayan: Osmanlı'da XVII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yeni bir sosyal tabakadır. Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1994, s. 138.

⁶²⁰ Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, IV, s. 59.

⁶²¹ Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, II, s. 166.

Fuhuş olayının oranı, ailenin, grubun ya da kadın üzerinde etkin olan birey baskısının sıklığı veya gevşekliği ile alakalıdır⁶²². Bu tür olayların ortaya çıkmasında ya da artmasındaki en önemli sebep genel ekonomik şartlardır. Fuhuş olaylarının Celâli İsyânları sonucu kötüleşen ekonomik durum sonucunda artış göstermesi de bunu doğrulamaktadır. Nitekim fahişeler çoğunlukla en alt tabakadaki yoksullar arasından çıkmıştır⁶²³. Bursa'da kayıtlara yansıyan bu olayların büyük çoğunluğu gelir seviyesi düşük mahallelerde görülmektedir.

Fuhuş, erkek ve kadın tarafından müşterek işlenen bir suç olmasına rağmen genellikle kadınlar baskı altında tutulmuşlardır. Şer'i hukukta ve Kanunnamelerde her ikisi de cezaya çaptırılmış, hatta zina yapan evli kadının cerimesi kocasına ödettirilmiştir. Bunun sebebi, Osmanlı toplumunda kadının iffeti konusunun çok önemsenmesi ve kadının namusunun korunmasında kocasının da birinci derecede sorumlu tutulmuş olmasındandır⁶²⁴. Toplumdaki anlayış ise oldukça farklıdır. Halk arasında söylene gelen şu mahallî söz, halkın dini hüküm ve kanunlardan farklı anlayışta olduğunu en iyi şekilde yansıtmaktadır. “Bu işler kadının alınının lekesi, erkeğin ise elinin kiridir”. Yani bu leke kadından hiçbir zaman çıkmaz ve silinmez. Erkek için, tıpkı elini yıkadığında çıkıp giden basit bir kir gibidir. Yine; dini literatürde zina yapan erkekten (zâni), kadından ise (zâniye) olarak bahsedilirken, Türkçe'de fuhuş yapan kadına “fahişe” denmesine rağmen, bu suçu işleyen erkek için böyle özel bir terim olmaması da bunu göstermektedir. Diğer taraftan, aynı fuhuş

⁶²² Haim Gerber, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)”, s. 340.

⁶²³ Ian C. Dengler, “Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age”, s. 233.

⁶²⁴ Feriha Karadeniz, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, V, Ankara 1999, s. 455.

olaylarında suçlu erkekler hakkında herhangi bir işlem yapıldığına dair bir belgeye rastlanılmamıştır. Hukuk ve adalete pek de uygun görünmeyen bu uygulama; devletin “sivri sineklerle uğraşmak yerine bataklığı kurutma” örneğinde olduğu gibi kötülüğü önlemek için onun kaynağını kesmeyi amaçlamış olabileceğini akla getirmektedir⁶²⁵.

Tüm toplumu kapsayacak şekilde genel bir ahlâksızlık havası vardır demek yanlıştır. Fakat bir takım münferid olaylar da bulunmaktadır. Yukarıda verdiğimiz tüm örnekler kadınların karıştıkları ve belgelerin diliyle “fi’l-i şeni” terimiyle dile getirilen olaylardır. Kadınların dışında küçük çocukların isimlerinin karıştığı olaylar da vardır. Örneğin Mehmet adlı şab-ı merd, Mehmet Beşe adlı kişiden davacı olmuştur. Çocuk, Mehmet Beşe’nin kardeşinin (ismi yazılmamış) kuş seyrettireceğim diyerek Bezir Hanı’nda götürdüğü odada “...bana fi’l-şeni kasd eylemiştir...” diyerek Mehmet Beşe’nin kendisine tecavüze yeltendiğini belirtmiştir. Durum adı geçen handakilerden sorulduğunda “...fi’l-hakika mezbur Mehmed Beşe müddeî merkum Mehmed’i oda-i mezburede vech-i muharrer üzere fi’l-i şeni kasd eyledikde şab-ı mezburun feryadına biz hazır olduk...” şeklinde herbirinin ifadesi üzerine Mehmet Beşe “ta’zir ve habs olunması için zabıtana” teslim olunmuştur⁶²⁶.

12. Köle ve Cariyeler

Ortaçağ’da dünyanın her yerinde esir ticaretinin yaygın olduğu bilinmektedir. Anadolu’da da binlerce esir, köle ve cariye bulunmakta olup Selçuklu döneminde

⁶²⁵ Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesir’de Kadınlar*, ss. 60-61.

⁶²⁶ BSS B 116 26b.

özellikle Yabunlu, esir ticaretinin yapıldığı en önemli merkez olma özelliğini taşımaktaydı⁶²⁷. Buralarda satılan köle ve cariyelerin kaynağı savaşlar sırasında ele geçirilen esirlerdi. Osmanlı döneminde de XIV. yüzyılda başlayan ve neredeyse tüm tarihi boyunca devam eden savaşlar sırasında ele geçirilen esirler şehirlere taşınmıştır. Örneğin 1650 tarihinde Eflâk Seferinde alınan esirler hakkındaki kayıta her iki Osmanlı askerine 15 esir düştüğü ve bunların 45.000 akçaya satıldığı kayıtlıdır. Buna göre bu sefer sonrasında, sefere katılan asker sayısının 7-8 katı esirin Osmanlı topraklarına taşındığı söylenebilir⁶²⁸.

İslâm hukukuna göre köle ve cariyelerin azat edilme şekilleri şöyledir: Birincisinde sahibi kölesini tamamen Allah rızası için azat etmektedir ki sahibi tarafından köleden herhangi bir ücret talebinde bulunulamaz. İkincisinde kölenin azadı sahibinin ölümüne bağlı olarak yapılmaktadır. “Tedbir” denilen bu usulde köle sahibi ölümü sonrasında köle ya da cariyesinin azadını vasiyet eder. Üçüncüsünde “mükâtebe” denilen köle ile sahibi arasında kararlaştırılan bir mebla süresi içinde köle tarafından sahibine ödenerek azat olmaktadır. Ayrıca cariyeler sahiplerinden çocuk sahibi olursa, onun ölümü halinde azat edilmiş sayılmaktadır⁶²⁹.

Namazgâh Mahallesi’nde oturan Fatma Hatun vefat edince kızı ve mirasçısı olan Ümmühani adlı kadın, annesinin vefatından kırk gün önce Nurcihan adlı

⁶²⁷ Faruk Sümer, “Yabunlu Pazarı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sa. 37, İstanbul 1985, ss. 21-24.

⁶²⁸ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa’da İltida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994, ss. 49-50.

⁶²⁹ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, IV, ss. 33-57.

cariyeyi azat ettiğini bildirdiği gibi kendine ait bir takım eşyaları da azat edilen cariyeye hibe etmiştir⁶³⁰.

Azat edildikleri halde kendilerinden hâlâ tasarruf etmek isteyen kişilere karşı köle ve cariyeler haklarını savunmuşlardır. Veli Şemseddin Mahallesi'nde Şahbaz adlı kadın kendisini hanımının on sene önce sağlığında azat ettiği halde, hanımının ölümünden sonra kızının kendisi üzerinde hak iddia ettiğini söyleyerek şikâyette bulunmuştur. Olay şahitlerden sorulduğunda Şahbaz'ın söylediklerinin doğru olduğu anlaşılaraq azad edilmiş olduğuna hüküm verilmiştir⁶³¹.

Sahipleri henüz hayatta iken ölümleri halinde şahitler önünde köle ve cariyelerinin azat edilmesini istediklerini köle ve cariyelerin ispat ettiğini gösterir şer'iyeye sicillerindeki belgelere "isbat-ı itık" adı verilmektedir. Süzen Kefen Mahallesi'nde oturan Hacı İbrahim'in ölümünden sonra abd memlûkü Hüseyin mahkemeye başvurarak sahibinin sağlığında "... fevtimden sonra azad olsun diye beni tebdir eylemiştir..." şeklindeki ifadesiyle kendisinin azat olduğunu sahibinin oğullarının vasisi konumundaki Osman Çelebi huzurunda dile getirmiştir. Durum şahitlerden sorulduğunda Hüseyin'in anlattıklarının doğru olduğu anlaşılmış ve "...mezbur Hüseyin'in itkına..." karar verilmiştir⁶³². Sahibinin cariyesi ile birlikte şahitler ve kadı huzurunda kendisinin ölümü halinde azat olmuş olacağını gösterir belgelere ise "müdebbirnâme" adı verilmektedir. Filiboz Mahallesi'nde oturan Şerife Ametullah adlı kadın, kendisinin ölümünden kırk gün sonra Refihan adlı Gürcü asıllı

⁶³⁰ BŞS B 90 94b.

⁶³¹ BŞS B 90 22b.

⁶³² BŞS B 143 21b.

cariyesinin azat olmasını istediğini “...tebbir-i sahih mukayyed ile azat olmasını müdebbire eyledim...” şeklindeki ifadesiyle belirtmiştir⁶³³.

Cariyeler ile ilgili ilginç belgelere rastlanmaktadır. İmaret-i İsâ Bey Mahallesi’nde oturan Gülistan, mevlâsı (efendisi, sahibi) Hacı Ali’yi “... merkum el-hac Ali’nin ümm-i veledi iken beni ahara bey’ eylemiştir...” şeklinde kendisinin cariyeden olma kızı olduğu halde başkasına sattığını iddia ederek dava etmiştir. Durum Hacı Ali’den sorulduğunda “...cariye-i memlûküm olub evladım olmamağla ahara bey’ eyledim...” diyerek Gülistan’ın kendisinin kızı değil cariyesi olduğunu ifade etmiştir. Taraflardan yemin teklif edildiğinde ise Gülistan ihzar-ı acz ettiği halde Hacı Ali onun kendisinin kızı değil, cariyesi olduğuna yemin ederek Gülistan davadan men edilmiştir⁶³⁴.

Cariyelerden olma çocuklar da miras üzerinde hak sahibidirler. Na’l-bandoğlu Mahallesi’nde oturan Hüseyin Çelebi ticaret maksadıyla gittiği İzmir’de ölünce Halil adlı kişi Hüseyin Çelebi’nin Gülnar’a adlı cariyesinden olma oğlu olduğunu söylemiş ve bunu ispatlayınca diğer mirasçılar gibi onun da vâris olduğu kayıt altına alınmıştır⁶³⁵.

Köle ve cariyelerin bazıları belli bir süre hizmet ettikten sonra azat edilmiştir. Veled-i Harirî Mahallesi’nde oturan İsmail adlı şâbb-ı merd, annesinin Gülistan adlı kölenin kendisine üç yıl hizmet ettikten sonra azat edilmesini istemiş fakat bu süre

⁶³³ BŞS B 150 10a.

⁶³⁴ BŞS B 116 20b.

⁶³⁵ BŞS B 116 42a.

dolmadan vefat ettiğinden dolayı bu isteği kendisi yerine getirerek adı geçen köleyi azat etmiştir⁶³⁶.

Köle ve cariyeler hakkında hırsızlık iddiasıyla açılan davalar da bulunmaktadır. Bu tür olayların mahkemeye getirilmesi ve hırsızlığa adı karışan köle veya cariyelerin dinlenmesi onlara tanınan hakların da bir göstergesidir. İshak Paşa Mahallesi'nde oturan Hanım adlı kadın ve oğlu cariyeleri Şahbazı evlerinden 180 esedi gurus ve bir kısım eşyalarının çalınmasından sorumlu tutmuşlardır. Mahkemede cariyenin hırsızlığı yaptığına dair yemin teklif edildiğinde Hanım ve oğlu yemin etmekten çekindikleri halde cariyenin hırsızlığı kendisinin yapmadığını ispat için yemin etmiş olmasından dolayı Hanım ve oğlu muarazadan men edilmiştir⁶³⁷.

İstanbul'da Mehmet Ağa Mahallesi'nde oturan Hacı Ahmet adlı kişi Bursa'da Satı Fakih Mahallesi'nde oturan Hacı Mehmet adlı kişiyi dava ederek 20 ay önce evden kaçan Canan adlı cariyesinin Hacı Mehmet'in evinde olduğunu bildirmiştir. Hacı Mehmet ise adı geçen cariyeyi Seyyid Hüseyin Çelebi'den 71 kıta esedi gurus karşılığında satın aldığını söyleyerek cariyenin Ahmet Ağa'ya ait olduğundan haberi olmadığını söylemiştir. Durum mahalle halkından sorulduğunda cariyenin Ahmet Ağa'ya ait olup yirmi ay önce kaçtığına şahitlik etmiş, Ahmet Ağa'dan yemin teklif edildiğinde ise anlattıklarının doğru olduğuna yemin etmiştir. Bu durumda mahkeme

⁶³⁶ BŞS B 83 9b.

⁶³⁷ BŞS B 83 57b.

tarafından Hacı Mehmet'in adı geçen cariyeyi Hacı Ahmet'e teslim etmesi tenbih olunmuştur⁶³⁸.

Köle ve cariyelerin ölümleri halinde geride bıraktıkları terekelerinin paylaşımında ilginç özellikler bulunmaktadır. Çekirge Mahallesi'nde vefat eden Saliha adlı kadının kocası Mehmet dışında mevlâsı yani kendisini azat eden Rahime adlı kadın da bulunmaktadır⁶³⁹. Buna benzer başka bir örnekte ise; Simidci Mahallesi'nde vefat eden İsmihan adlı kadının kocası Mehmet dışında kendisini azat eden Halil'in Abdullah ve Mustafa adlı iki oğlu da bulunmaktadır⁶⁴⁰.

Köle ve cariyeler bazen hamile olduğundan dolayı sahipleri tarafından azat edilmişlerdir. Hacı Ya'kub Mahallesi'nde oturan Hüseyin Beşe adlı kişi, Timurhan adlı cariyesini "...gayriden hamil olmağla..." şeklindeki ifadesiyle bir başkasından hamile kalması sebebi ile azat etmiştir⁶⁴¹.

Köle ve cariyeler satın alındıkları zaman herhangi bir hastalığı olduğu anlaşılırsa eski sahibine iade edilmektedir. Veli Şemseddin Mahallesi'nde oturan Hacı Ahmet, yirmi gün önce Göceci Hacı Ahmet adındaki kişiden Gülboy adlı cariyeyi 110 kıta esedi guruşa satın aldığı fakat cariyenin "sara marazına mübtela" olduğunu belirtmiştir. Cariyeyi satan Göceci Hacı Ahmet orada bulunmadığından dolayı gelinceye kadar cariyeyi mahalle imamı Seyyid Ahmed Çelebi'ye emanet edip

⁶³⁸ BŞS B 285 88b.

⁶³⁹ BŞS B 137 27b-28a

⁶⁴⁰ BŞS B 187 21a

⁶⁴¹ BŞS B 112 5b.

bunun için nafaka talebinde bulunmuş, mahkeme tarafından cariye için günlük altı akça nafaka takdir edilmiştir⁶⁴².

İslâm hukukuna göre, Müslüman olduktan sonra da köle ve cariyelerin kölelik statüleri devam etmektedir. Müslüman olmak, hürriyete kavuşmak için bir sebep değildir. Ayrıca birbirleri ile evlenen köle ve cariyelerin çocukları da hukuken köle sayılmışlardır⁶⁴³.

Osmanlı-İslâm köleliği Batı'daki kölelik sistemden çok farklıydı. EHUD R. Toledano bunu şöyle ifade etmektedir: “Şu bir gerçek: Kural olarak Osmanlı-İslâm köleliğinin Batılı benzerlerinden daha ılımlı olduğu ve kölelere daha iyi davranıldığı konusunda, kaynakların çoğu birleşiyor. Ev köleleri hanehalkının bir parçası olarak görülürdü ve sahipleriyle aralarındaki içli-dışlılık görece fazlaydı⁶⁴⁴. Öyleki eşlerinin ölümlerinin ardından kimi kadınlar, kocalarından kendilerine kalan iş yerlerini kölelerini kullanarak işletmişler ve bu durum esnaf örgütlerinin karşı koymalarına neden olmuştur. İhsan adlı kadın hallaç kocasının ölümü üzerine İstanbul'a müracaatta bulunarak kocasının ölümüyle kendisine kalan kölenin üstad hallaç olub hamdest olmadığı, çocukları için çalışıp kimseye zararı olmadığı ve bu konuda şeyhülislamdan fetva almalarına rağmen hallaç taifesinin köle hakkında “...şirket üzere işletir...” diye engel olmaya çalıştıklarını bildirerek şikayet etmiştir. Bunun üzerine gelen fermanda durumun araştırılarak İhsan adlı kadın adına çalışan kölenin hallaçlık mesleğinde üstad olup olmadığına ve ellerindeki fetvaya bakılarak haklı

⁶⁴² BŞS B 143 106b.

⁶⁴³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, IV, s. 31.

⁶⁴⁴ EHUD R. Toledano, **Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890**, İstanbul 1994, s. 4.

iseler kendilerinin diğer hallaçlar tarafından rencide edilmemesi istenmiştir⁶⁴⁵. Yukarıda verdiğimiz örnekler de göstermektedir ki Osmanlı'da köle ve cariyeler gerektiğinde haklarını mahkemede arayabilmiş ve pek çoğu da azat yoluyla özgürlüklerine kavuşmuştur.

13. Gayrimüslimlerin Toplumdaki Yeri ve İhtida Hareketleri

Osmanlılar tarafından özerk cemaatler olarak tanınmış olan Hıristiyan ve Yahudilerin, kendi hukuk sistemlerini sürdürme hakları vardı ve gayrimüslim mahkemelerine, ceza davaları dışındaki kişisel tüm sorunlar için yetki verilmiştir. Buna rağmen onlar, genellikle davalarını şer'i mahkemede yürütmeyi tercih etmişlerdir. Bunun nedeni, kimi zaman kadının daha büyük bir otoriteye sahip olması ve hüküm giyenleri cezalandırabilmesi, para ödeyebilmesi, kimi zaman da dava sonucunun davacının daha çok işine gelmesinden dolayı olmuştur⁶⁴⁶. Gayrimüslimlerin davalarının görülmesi esnasında delil olmaması durumunda, onlar da kendi inançlarına göre örneğin "...alâ vef'ul mes'ûl yemin billahi ellezî enzele el İncil alâ İsa Aleyhisselem..." şeklinde yemin edebilmekteydiler⁶⁴⁷.

Zaman zaman gayrimüslim ve müslümanlar arasında yapılan satışlar sonrasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bunlardan biri de kendisine bir sene önce dört dönüm miktarı bağ satışı yapan müslüman kadın hakkında bir Ermeni'nin açtığı davadır. Toplamı 40 esedi guruşdan her sene 10'ar esedi guruş olmak üzere taksitlendirdiği halde Ermeni'nin bağ tasarrufunu engellediğinden dolayı dava

⁶⁴⁵ BSS B 285 32b.

⁶⁴⁶ Dror Zeevi, *Kudüs*, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul 2000, s. 203.

⁶⁴⁷ Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, s. 116.

açmıştır. Kadına taksitlendirme konusunda yemin teklif olunduğunda durum anlaşılabilir muarazadan men kararı verilmiştir⁶⁴⁸.

Hacı İskender Mahallesi'nde oturan Mustafa, Erakir adlı bir Ermeni ile komşudur. Erakir'in menzili duvarı dışında eskiden beri bir su yolu bulunmakta Mustafa da bu su yolu ile birleşecek yeniden bir su yolu yapmak istemektedir. Erakir ise "... zikr olunan kârîzden menzirim cidarına zarar tertib ider deyü mani olur..." şeklinde yapılacak su yolunun duvarına zarar vereceğini iddia ederek karşı çıkmaktadır. Yapılan keşifte "... fi'l-hakika zikr olunan kârîz kadimin tarîk-i âmmda vaki mecrasına mezbur Mustafa'nın müceddeden ihdas ve idhal eylediği bina zirâ'yla tavlen seksan zirâ' garzen mesfur Erakirin menzili cidarına vechen minel'l-vücuda zararı yokdur..." şeklinde yapılan ölçümler sonucunda yapılacak su yolunun Erakir'in menzil duvarına bir zararı olmayacağı ortaya konulmuştur⁶⁴⁹.

Zenginliğin bir göstergesi de ortalama bir ev fiyatında olan köle ve cariyelere sahip olmaktır. Gayrimüslimlerden bazıları birden fazla köle ve cariyeye sahip olduğu gibi bunları azat da edebilmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi tüccar taifesinden Kurkor adlı zimmînin oğlunu kendine vekil tayin ederek 2 köle ve 3 cariyeyi azat etmiş olmasıdır⁶⁵⁰.

Gayrimüslimlerden bahsederken üzerinde durulması gereken bir konuda ihtida hareketleridir. Araştırmamız sırasında incelediğimiz dönemde toplam 28 ihtida

⁶⁴⁸ BŞS B 112 7b.

⁶⁴⁹ BŞS B 116 44a.

⁶⁵⁰ BŞS B 145 48b; BŞS B 145 49ab.

kaydına rastladık. Bu kayıtlar ilgili defterin ya başında ya da sonunda “ihtida i’lâmı” şeklinde yer almaktadır.

Eskiden bir gelenek olarak mühtedilerin baba adı söylenmez ve baba adı yerine Abdullah denilmiştir. Abdullah isminin müslüman erkekler tarafından erkek ismi olarak kullanılması, baba adı Abdullah olanların mühtedi olup olmadıkları konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bu konuyu Osman Çetin, “...yüzlerce hatta binlerce kişinin babalarının adlarının Abdullah olduğu bir toplumda bu insanların kendi isimlerinin de aynı yoğunlukta Abdullah olması gerekirdi. Bu duruma rastlanmaması, babalarının adı Abdullah olanlardan büyük bir bölümünün mühtedi olduklarını kabul etmemizi icab ettiriyor” şeklinde yorumlamaktadır⁶⁵¹.

İhtida eden kişilerin ailenin diğer fertlerini İslâm’ı kabul etmeleri için zorlamadıklarını bıraktıkları terekelerde görmek mümkündür. Örneğin; Kayabaşı Mahallesi’nde vefat eden Selvi adlı kadının babası mühtedi Mehmet “hâlike olan Selvi binti muhtedi Mehmed nam nasrânîyye” olarak geçmektedir⁶⁵².

Müslüman erkek ve kadınların yeni ihtida etmiş azatlılarla evlenmeleri Osmanlı toplumunda bir sınıf farkının olmadığını, ihtida etmiş kişileri benimsediklerinin bir göstergesidir.

Mühtedilerin, müslümanlarla ya da zimmîlerle her türlü sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerini rahatlıkla sürdürdüklerini söylemek mümkündür. Fakat, bu

⁶⁵¹ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, s. 24.

⁶⁵² BSS B 149 46a

münasebetlere bazı kısıtlamalar getirildiği de görülmektedir. Mühtedilerin gayrimüslimlerle beraber oturmalarının yasaklanması bu kısıtlamalara örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca hukuki bazı mecburiyetler de söz konusu olabilmektedir. Mühtediler zimmî yakınlarına varis olurken gayrimüslim yakınlarının mühtedilere varis olmamaları, bu tür hukuki engellemelerden sayılabilir. Ancak her şeye rağmen mühtedi-zimmî münasebetleri aksamadan devam etmiştir⁶⁵³.

Gayrimüslimler ekonomik hatta gayrimenkul alım-satımında önemli rol oynamışlardır. Birinci bölümde ilgili yerlerde değindiğimiz gibi alım-satımını yaptıkları evlerin değerleri ve bıraktıkları terekeler gelir düzeylerinin çok düşük olmadığını göstermektedir.

TABLO 38

Terekelerdeki Servet Guruplarına Göre Gayrimüslim Erkek ve Kadınlar

Miras Aralığı(Akça Olarak)	Erkek	Kadın
0-5000	32	19
5001-10000	14	22
10001-15000	12	7
15001-20000	2	8
20001-25000	3	9
25001-30000	6	4
30001-35000	4	5
35001-40000	4	1
40001-45000	2	4
45001-50000	1	3

⁶⁵³ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, s. 78.

50001-55000	-	3
55001-60000	-	-
60000-65000	-	1
65001-70000	1	-
70001-75000	-	-
75001-80000	-	1
80001-85000	-	1
85001-90000	1	-
90001-95000	-	-
95001-100000	-	2
100001 ve üzeri	4	7
TOPLAM	99	86

SONUÇ

XVII. yüzyıl, Osmanlı'nın eski parlak dönemlerinin özlemini duyduğu, uzun süreli savaşlar ve isyanlar nedeniyle giderek kötüye gittiği bir dönemdir. Bu dönemde harp ganimetleri azalmış, fethedilen yerler gelir getirmek yerine daha fazla masrafa neden olmuş, rüşvet ve kaçakçılık yaygınlaşmıştır.

Osmanlı şehir kavramı büyük bir ekonomik ve sosyal yapıyı temsil etmiş, tüm toplumsal değişimlerden etkilenmiştir. Bursa, konumu gereği, bu değişimlerin belki de en fazla hissedildiği şehirdir. İslâm dininin maddi dünyaya karşı olma eğilimi yanında Bursa'nın deprem kuşağında yer alması ve ekonomik koşullar nedeniyle evler, sade ve en fazla iki katlı yapılmıştır. Evlerin yapımında ahşap-kerpiç ağırlıklı malzeme kullanılmıştır. İki katlı olan evlerin alt katları ahır, kiler, ambar gibi sıcak ve korunumlu mekânlar iken üst katlar çıkmalı, bol açıklığı olan yerlerdir. Uludağ'ın alt yamacında bulunan yerler inşaata en elverişli yerler olup, mahalleler özellikle meyilli araziler üzerinde kurularak suya doğal bir akıntı imkânı verilmiştir. Osmanlı toplumsal düzeninin bir yansıması olarak mahallelerde statü ve zümre farkı gözetilmemiştir. Evlerin müstemilatlarına göre bir sınıflama yapıldığında en fazla 2. tip olarak belirlediğimiz evlerin alım satımının yapıldığı görülmektedir. Gayrimenkul satışlarının büyük bir çoğunluğu para karşılığında yapılmış olup trampa adı verilen malın bir başka mal ile değişimi yoluna çok fazla gidilmemiştir. Diğer tüm ticari mallarda görülen satış şekilleri gayrimenkul alım satımında da görülmektedir.

Gayrimenkuller içinde en fazla alım satımı yapılan evler olup, ev satışlarının toplumda bir statüsü olan yani bir ünvana sahip kişiler içindeki dağılımında satıcılar içinde hacılar %16,1, çelebiler %15,7, seyyitler ise %6,9'dur. Alıcılar içindeki dağılımlarında ise hacılar %17,9, çelebiler %14,1, seyyitler ise %5,5'dir. Bursa'da gayrimenkul satışlarının %94,5 esedi guruş, %5,4 akça üzerinden hesaplanmıştır. Bu durum esedi guruşun akçaya oranla denetiminin daha kolay olması ve Bursa'nın İstanbul'a yakın olmasıyla açıklanabilir. Aynı dönemde Bursa'da riyali guruş ile satış yalnızca bir tane olup tüm satışlar içindeki oranı %0,1'dir. 1670'lerde 1 esedi guruş 70 akça iken 1698'lere gelindiğinde 1 guruş 160 akça olarak hesaplanmaktadır.

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki satışlara bakıldığında tüm satışlar içinde müslümanların satıcı rolünün daha fazla olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlerin aldıkları evlerin ortalama değerlerinin oldukça yüksek olması hayat standartlarının iyi olduğunu göstermektedir. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ev satışlarına bakıldığında gayrimüslimlerin toplam 39 mahalle ile Bursa'daki mahallelerin büyük bir çoğunluğunda yaşadıkları fakat yoğunluğun sırasıyla Kayabaşı, Hoca Mehmed Karamani, Demirkapı, Azeb Bey ve Hacı İskender Mahalleleri'nde olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlerin özellikle bu mahalleleri tercih etmelerinde kendi talepleri kadar siyasal iktidarın yönetimini kolaylaştırmasının da etkisi vardır. Müslüman halkın büyük çoğunluğu, birkaç istisna dışında, gayrimüslimler ile yaşamaktan rahatsızlık duymamıştır.

Osmanlı toplumu içinde sınıfsal bir ayırım yoktur. Zengin ile fakir yan yana evlerde oturmaktadır. Fakat bir mahallenin suyun bol bulunduğu bir yerde olması,

yakınlarında cami olması ya da Emirsultan Mahallesi'nde olduğu gibi kimi vergilerden muaf tutulması o mahallede hayatı kolaylaştırdığı gibi gayrimenkullerin değerini de artırmıştır.

Terekelere göre en fazla gelir grubundaki ilk üç sırayı tüccar-hacı, hacı-çavuş ve ağa statüsünde olanlar almaktadır. Mahallelerin ortalama tereke miktarlarına bakıldığında ilk üç sırada Yeni Bezzâz, Çınarlı ve Sağrıcsungur mahalleleri gelmektedir.

Bağ, bahçe gibi ekilebilir alanlarda emekten tasarruf etme amacına yönelik olarak çeşitli önlemler alınmıştır. Özellikle sulama bu alanlar için çok önemli olup, bu tür gayrimenkule sahip olanlar arasında yaşanan problemlerin başında bu alanların sulanması gelmektedir. Osmanlı toprak işletmeciliğine büyük önem vermiş ve toprağın boş bırakılmasını önlemek amacıyla çeşitli önlemler almıştır.

İncelediğimiz dönem içinde dükkânların çarşılarda olduğu kadar mahallelere de yayıldığı görülmektedir. Bursa'da XVII. yüzyılın sonlarında pek çok dükkân, mahalle aralarında, evlerin alt kısımlarında bulunmaktadır.

Gayrimenkul alım-satımları sonrasında yaşanan anlaşmazlıklarda en fazla problem vadeli ödemelerde görülürken, ikinci sırayı satışı yapılan gayrimenkulun sınırlarının belirlenmesi ve ortak kullanılan duvar benzeri yerler almıştır.

Çalışmamız sırasında, ev satışlarının %23,56'sı, bağ, bahçe ve arsa satışlarının %61,38'i, dükkân satışlarının ise %68,75'i zemini vakfa ait olan satışlar olduğu tespit edilmiştir. Bu rakamlar Bursa'da vakıf müessesesinin ne kadar yaygın olduğunun ve vakıflara verilen değerlerin bir göstergesidir.

Aile toplumun bir prototipidir. Oluşumu ve dağılımı aşamalarının tümünde kadınlar da söz sahibidir. Özellikle oryantalistler tarafından savunulan Osmanlı ailesinin tam anlamıyla erkek denetiminde ataerkil bir yapıya sahip olduğu görüşü oldukça yanlıştır. Evlilik sürecinde tarafların karşılıklı rızaları önemli olup, rızası dışında evlendirildikleri takdirde kadınlar, aile fertleri aleyhine dahi dava açabilmekte ve evliliklerine son verebilmektedirler. Yapılan evliliğin toplumun kabul gördüğü şekilde gerçekleşmesi, içinde yaşanılan toplumla birliktelikten kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı Osmanlı toplumunda evliliğin gerçekleşmesi konusunda din ve kültürel değerler etkili olmuştur.

Osmanlı aile hukuku, İslâm aile hukukunun ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde oluşmuştur. Bu ilkelere ters düşmeyen bazı örf ve adetten kaynaklanan uygulamalara da yer verilmiştir. Bir erkeğin aynı anda evli bulunabileceği eş sayısını da bu ilkeler belirlemiştir. İncelediğimiz dönemde birden fazla eş ile evli olan erkek sayısı 59 olup terekelerine göre gruplandırıldığında bunlar arasındaki yoğunluğun %45,76 ile gelir seviyesi düşük olan 0-20000 akça aralığında olduğu görülmektedir. Bu rakamlar çok eşliliğin maddi durumları yüksek olan zümrede görüldüğü şeklindeki yaygın görüşün doğru olmadığını göstermektedir. Bu tür evliliği yapanların statülerine baktığımızda hacılar ilk sırada yer alırken ikinci sırada efendi,

üçüncü sırada ise çelebilerin yer aldığını görmekteyiz. Kadınların evli olan erkeklerle evlenmelerinde, erkeklerin statüsünden faydalanarak toplumda kendi statülerini yükseltmek istemeleri etkili olmuştur. Bir diğer önemli konu da bu tür evlilikleri yapan kadınların büyük bir çoğunluğunun mühtedi olmasıdır. Erkekleri çok eşliliğe iten temel sebeplerin başında ilk eşten çocuklarının olmaması gelmektedir. Ayrıca sadece kız çocukları olan erkekler, sadece erkek çocukları olan erkeklere göre daha fazla oranda çok eşlilik yapmışlardır. Bu durum, geleneksel Türk toplumunda erkek çocuğun soyun devamını sağlayan bir unsur ve iş gücü olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Erkekler arasında tek eşlilik %91,8 oranında görülmektedir. İki eşli olanlar %7,8, üç eşli olanlar %0,1, dört eşli olanların oranı ise %0,3'tür. Osmanlı ailesinde bir İslâm ailesi örneği olarak çok eşliliğin serbest olmasına rağmen genellikle tek eşlilik görülmektedir. Çok eşliliğin yaygın olmaması eşlerin tümüne bakma zorluğu, kadın zengin bile olsa nafakasının kocasına ait olması, akraba ve diğer eşlerden ayrı yaşama hakkının olması, evin huzur ve saadetini bozma endişesi, anne ve babaların evli erkeklere kız vermeme yönünde titiz davranmaları gibi çeşitli sebeplere bağlanabilir. İncelediğimiz dönemdeki terekelere göre çocuk sahibi olan ailelerin ortalama çocuk sayısı 2,15 iken, toplumda bir statüye sahip olan ailelerde bu oran 2,54'dür. Görüldüğü gibi ailelerin çocuk sayıları da oldukça düşüktür. Bu veriler Osmanlı ailesinin çekirdek aile tipine uyduğunu göstermektedir ki evlerin genel özellikleri de ancak çekirdek ailenin yaşayabileceği türdendir.

Boşanmaların %91'lik kısmını muhâlaa türü boşanmalar oluşturmuştur. Bu tür boşanmaların fazlalığı, erkeklerin kadınları bu tür boşanmaya zorlamaları da unutulmamak üzere, kadınların kendilerine yetecek kadar bir ekonomik güce sahip olduklarının bir göstergesidir. Çünkü bu yolla boşanan kadınların pek çoğu kocaları tarafından kendilerine verilecek olan mehir ve nafaka türündeki ekonomik destekten vazgeçmişlerdir.

Nafaka kadın, çocuk, ebeveyn ve akraba nafakası olarak çeşitlere ayrılmış olup mahkeme kararıyla verilmektedir. Takdir edilen nafakanın artırılması ya da azaltılması yine mahkeme yoluyla yapılmıştır.

Osmanlı'da çocukların kendi ailesi yanında gerekli bakım ve eğitimi göremedikleri hallerde onları geçici bir süre bakıp eğiten koruyucu ailelik diyebileceğimiz tebennî olarak adlandırılan bir sistem geliştirilmiştir. Bu sistem sadece müslümanların değil, gayrimüslim ailelerin çocukları için de uygulanmıştır. Reşit olmayan çocukların haklarının gözetilmesi için vasiler görevlendirilirken vasilerin kontrolü için de nâzır adı verilen kişiler görevlendirilmiştir.

Osmanlı devletinde kadınlar kendi iradeleri ile mahkemeye başvurmuşlar, bizzat mahkemede bulunmuşlar veya vekilleri aracılığı ile dava açmışlar, aleyhlerine açılan davalara karşı da kendilerini savunmuşlardır. Öyle ki kendi aile fertleri karşısında bile haklarını savunmuşlar, hattâ mahallî idarecileri dava etmişlerdir. Mahallî mahkemelerde umduklarını bulamayınca da Divan-ı Hümayun'a müracaat etmişlerdir.

Evli bir kadın kendisinin veya çocuğunun geçimini sağlamak üzere çalışmak mecburiyetinde değildi. Çünkü hukuken ailenin geçimini sağlama görevi erkeğe aitti ve kadın çalışmak için zorlanamazdı. Barınma, yiyecek, giyecek ve tedavi giderlerinin karşılanacağı kocası tarafından taahhüt edilen kadın, evin işlerini yapmak hatta çocukları emzirmek zorunda dahi değildi. Kadın evlendiğinde beraberinde getirdiği eşyadan ya da kendisine ait olan mallardan kendisi istemedikçe eşinin kullanım hakkı olmadığı gibi boşandıktan sonra da bu tür eşyalarını ve mallarını alabilmekteydi.

Kadınlar ekonomik hayatta en çok gayrimenkul alım-satımında rol oynamıştır. Bunun yanında birer sermayedar olarak borç para alıp vermiş, kocasından kalan iş yerlerini kölesi aracılığı ile işletmiş, hatta bu yüzden esnaf örgütleri tarafından mahkemeye şikâyet edilmiştir. 1678'de Bursa'da bulunan yaklaşık üç yüz adet ipek tezgahının yarısı kadınlara aittir. Kadınlar, borca karşılık kefil olmuş ve borcun ödenmediği durumlarda borç, kefil olan kadından alınmıştır. İdareci olarak vakıflarda mütevellilik görevinde bulunmuşlardır. Bugünkü anlamda erkekler kadar kadınların da ekonomik hayatta var olduklarını söylemek nasıl yanlış ise tamamen soyutlandıklarını söylemek de yanlış olur.

Fuhuş gibi ahlâki bir takım suçlara karışan kadınlar üzerinde erkeklere oranla daha fazla toplumsal baskı yapılmıştır. Mahalle halkı birbirine karşı sorumlu olup, suçluların tespiti ve cezalandırılması, alınacak vergilerin tespiti, görevli olan kişilerin kontrolleri, gerektiğinde bu kişilerin görevlerinden alınması, ihtiyaç duyulan hizmetlerin yerine getirilmesi gibi pek çok konuda etkin rol oynamıştır.

Osmanlı toplumunda köle ve cariyeler, Avrupa'da olduğu gibi sadece ticari bir emtia şeklinde görülmeyip hakları korunup, gözetilerek içlerinde yaşadıkları ailelerin birer parçası olarak değerlendirilmişlerdir. Sahibinden kötü muamele gördüğü ya da haklarının çiğnendiği durumlarda mahkemeye başvurmak suretiyle şikayetçi olmuşlardır. Gayrimüslimler arasında ihtida hareketleri oldukça yoğun olup İslâmiyet'i kendi rızaları ile kabul ettikleri görülmektedir. Toplum içinde hür bir kadın azat etmiş olduğu kölesiyle ya da azatlı bir cariyeye bir seyyidle evlenebilmiştir. Tüm bunlar toplum içinde eşitlikçi bir yapının hakim olduğunun göstergesidir.

XVII. YÜZYIL SONLARINDA BURSA'DA EKONOMİK VE SOSYAL HAYAT

(1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyeye Sicillerine Yansıyan Şehir Merkezindeki
Gayrimenkul Alım-Satımı, Terekeler ve Aile İle İlgili Belgelere Göre)

XVII. yüzyıl Osmanlı devleti için problemlerin yoğun olarak yaşandığı bir kırılma noktasıdır. Devletin bu dönemine ait ekonomik ve sosyal hayatın yansıdığı kayıtların başında şer'iyeye sicilleri gelmektedir. Bu çalışmada XVII. yüzyıl sonlarında Bursa'daki ekonomik ve sosyal hayat şer'iyeye sicillerinden hareketle incelenmiş, özellikle gayrimenkul alım satımı, terekeler ve aile ile ilgili belgeler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Gayrimenkul alım satımı ile ilgili belgeler o döneme ait şahısların toplumdaki statülerine göre satın alma güçlerini ölçtüğü gibi gayrimenkul fiyatlarının mahallelere göre dağılımları da şehir içinde tabakalaşma ve yerleşim oranları gibi bir çok konuda bilgi vermektedir. Mahallelerde genel anlamda statü ve zümre farkının gözetilmediği anlaşılmaktadır. Mahalle halkı vergilerin tespitinden güvenliğin sağlanmasına kadar bir çok konuda etkin rol oynamıştır. Bursa'da incelediğimiz dönem içinde gayrimenkul alım satımında 1697-1698 yılları arasında büyük bir artış olmuştur.

Terekeler şahısların mal varlıklarını gösteren en önemli belgelerdir. Bu çalışmada tereke kayıtları, gayrimenkul alım satımı ile ilgili olarak ortaya çıkan verileri desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

Sosyal hayat ile ilgili olarak ailenin seçilmesinin temel sebebi ailenin toplumun bir prototipi olmasıdır. Genel görüşün aksine Osmanlı ailesinin tam anlamıyla ataerkil bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında toplumda genel anlamda tek eşlilik benimsenmiştir. Aile içinde kadınların da söz sahibi olduğu görülmektedir. Kadınlar, kendi haklarını koruyabilen, sınırlı da olsa bazı iş kollarında çalışabilen bir konuma sahiptirler.

ECONOMIC AND SOCIAL LIFE IN BURSA AT THE END OF 17TH CENTURY

(According to the Records Concerning Real Estate Trade, Heritage and Family at the Centre of the City Reflecting to Bursa Court Records Between 1670-1698)

Seventeenth century is a turning point for the Ottoman State because of the beginning of the decline. One of the most important records reflecting the economic and social life of this period is judicial records. In this study economic and social life of Bursa in late seventeenth century is researched by means of judicial records and especially focused on buying and selling of real estates, heritage records and family.

The documents related to buying and selling of real estates reflects the power of purchasing according to people's social status. They also give information about the distribution of real estates' prices according to quarters which is a criterion for social layers and the rate of settlement in the city. It is not generally discriminated the social standing and class in quarters. People living in quarters have an effective role in determination of taxes and providing security and welfare. There is a considerable increase in selling of real estate in 1697-1698 within the researched period.

The heritage records, are the most important documents showing estates of people. Heritage records are used as supporting the data related to buying and selling of real estate.

The main reason of selecting family as an indicator of social life is because of its role as prototype of society. It is understood that Ottoman family is not exactly patriarchal in opposition to the general view. Besides monopoly is generally adopted in society. Within the family women also have the rights and the position protecting their rights and working in some jobs even if it is limited.

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİV BELGELERİ

Bursa Şer'iyye Sicilleri

B 90	B 204	B 147
B 116	B 75	B 148
B 137	B 112	B 149
B 83	B 141	B 151
B 138	B 142	B 150
B 88	B 107	B 153
B114	B 143	B 152
B 285	B 144	B 77
B 140	B 210	B 187
B 139	B 145	B 102

II- KİTAPLAR ve TEZLER

-Abacı, Nurcan, **Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

-Akdağ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyanları**, Barış Yayınları, Ankara 1999.

-Akgündüz, Ahmet, **Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı Hukukunda Adliye Teşkilâtının Yapısı ve Fonksiyonları, Şer'iye Sicillerinin Toplu Kataloğu, I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.**

-_____, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, III, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.**

-Altınay, Ahmet Refik, **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı**, Haz. Abdullah Uysal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

- Aşıkpaşaoğlu, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1970.
- Aydın, M. Akif, **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Barkan, Ö. Lütfi -E. Hakkı Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 953 (1546) Tarihli**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1970.
- Barkey, Karen, **Eşkiyalar ve Devlet**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Baykal, Kazım, **Bursa ve Anıtları**, Aysan Matbaası, Bursa 1950.
- Berkî, Ali Himmet, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tâbirler**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966.
- Bilgin, Vejdi, **Sosyo-Kültürel Şartların Fetva Kitaplarına Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, I-VIII**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1950.
- Bursa Yöresi'nin Depremselliği ve Deprem Tarihi**, Ed. Nurcan Abacı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001.
- Cansever, Turgut, **İslâm'da Şehir ve Mimari**, İz Yayınları, İstanbul 1994.
- _____, **Ev ve Şehir**, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.
- Cerasi, Maurice M., **Osmanlı Kenti, (Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Cezar, Mustafa, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1965.

- Cin, Halil, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1988.
- _____, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya 1988.
- Çetin, Osman, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Çiftçi, Cafer, **Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri (1544-1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1997.
- Doğan, İsmail, **Osmanlı Ailesi-Sosyolojik Bir Yaklaşım-**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
- Döndüren, Hamdi, **Delilleriyle Aile Ümihali**, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1995.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, **Şeyhülislâm Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
- Eldem, Sedat Hakkı, **Türk Evi**, III, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.
- Emiroğlu, Kudret, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, Dost Kitabevi, Ankara 2001.
- Erdoğan, Mehmet, **İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- Ergenç, Özer, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa "Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma"**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 1979.

-Ergin, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1958.

-Erten, Hayri, **Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y. Y. İlk Yarısı)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

-Evliya Çelebi **Seyahatnâmesi**, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

-Faroqhi, Suraiya, **Batı ve Orta Anadolu'da Şehirleşme ve Ticaret (1520-1650)**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1980.

-_____, **Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri**, Cambridge University Press, Cambridge 1987.

-_____, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

-_____, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

-_____, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

-_____, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

-Fezyioğlu, Necmettin, **Borçlar Hukuku**, I, 2. baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

-Göney, Süha, **Şehir Coğrafyası I**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954.

- Griswold, J. William, **Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Güçlü, Nuray Savcı, **Nâima'ya Göre XVII. Yüzyıl İktisadi Yapısı ve Toplumsal Sonuçları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul 1998.
- Günay, Reha, **Türk Ev Geleneği ve Safronbolu Evleri**, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1998.
- Hacak, Hasan, **İslâm Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- Hatemi, Hüseyin, **Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1976.
- Heyet, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**, Hikmet Yayınları, İstanbul 1985.
- İbrahim Peçevî, **Tarih-i Peçevî**, Çev. Murat Uraz, II, Son Telgraf Matbaası, İstanbul 1969.
- Jennings, Ronald C., **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640**, New York University Press, New York and London 1993.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
- Kaplanoğlu, Raif, **Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları)**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- Karakoç, Sezai, **İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, Diriliş Yayınları, İstanbul 1967.

- Karaman, Hayrettin-Ali Şafak, **İslâm Hukukuna Göre Alış-Verişte Vade Farkı ve Kâr Haddi**, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- Karaman, Hayreddin, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I-III, İz Yayınları, İstanbul 1982.
- Kaşgarlı Mahmud, **Divanu Lügati't-Türk Tercümesi**, Çev. Besim Atalay, III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985.
- Kepecioğlu, Kâmil, **Bursa Kütüğü**, I-IV, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit., nu. 4519-4521.
- Kezer, Aydın, **Türk ve Batı Kültürü Üzerine Denemeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Koçyiğit, Talat, **Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâlî**, Kılıç Kitabevi Yayın ve Dağıtım, Ankara tarihsiz.
- Köseoğlu, Neşet, **Tarihte Bursa Mahalleleri (XV. ve XVI. Yüzyıllarda)**, Ant Basımevi, Bursa 1946.
- Kuban, Doğan, **Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986.
- _____, **Türk Hayatlı Evi**, Mısırlı Matbaacılık A. Ş., İstanbul 1995.
- Kunt, İbrahim Metin, **The Sultan's Servants: The Transformation of the Ottoman Provincial Government, 1550-1650**, Colombia University Press, New York 1983.
- Kurt, Abdurrahman, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998.
- Küçükerman, Önder, Şemsi Güner, **Anadolu Mirasında Türk Evleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

- Küçükerman, Önder, **Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi**, 3. baskı, Türkiye Turing ve Ot. Kur. Yayınları, İstanbul 1988.
- Kütükoğlu, Mübahat S., **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
- Lapidus, Ira M., **Muslim Cities in the Later Middle Ages**, Cambridge University Press, London 1984.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Maydaer, Saadet, **Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'da Kadın (1575-1600)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyol Bilimler Enstitüsü, Bursa 2002.
- Moltke, H. Von, **Türkiye Mektupları**, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.
- Mutaf, Abdülmecit, **XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2002.
- Naima, **Tarih-i Naima**, Haz. Zuhuri Danışman, II, Danışman Yayınevi, İstanbul 1968.
- Nebhan, M. Faruk, **İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler**, Çev. Servet Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Ortaylı, İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001.
- _____, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınevi, İstanbul 1995.
- Ögel, Bahaaddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları, II**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1971.

- Özcan, Ruhi, **17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1665)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993.
- Özdeğer, Hüseyin, **1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1988.
- Özkaya, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Öztürk, Hüseyin, **Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile**, 2. baskı, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Öztürk, Said, **Askeri Kassama Ait 17. Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)**, OSAV, İstanbul 1995.
- Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Pay, Salih, **1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer'iyeye Sicili (Analiz ve Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1987.
- Raymond, André, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Rûhanî, Kazım, **XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı ve Safevî Esnaf Teşkilâtı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Edebiyat Fakùltesi, İstanbul 1976.
- Sarıcık, Murat **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşrâflık Müessesesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

- Sayar, Ahmet Güner, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Der Yayınları, İstanbul 1986.
- Schacht, Joseph, **İslâm Hukukuna Giriş**, Çev. Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1986.
- Sertoğlu, Mithat, **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992.
- Steensgard, Niels, **The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century. The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade**, University of Chicago Press, Chicago, 1973.
- Tabakoğlu, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 1994.
- Thevenot, Jean, **1655-1656'da Türkiye**, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978.
- Toledano, Ehud R., **Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Topal, Şevket, **İslâm Hukuku'na Göre Satım Aktinde Mülkiyetin İntikali**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995.
- _____, **İslâm Hukûnda Zilyedlik**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2000.
- Tuncer, Yakup, **Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992.
- Ulvan, Abdullah, **İslâm'da Dört Evlilik ve Resûlullah'ın Çok Evlenmesindeki Hikmetler**, Çev. İ. Hakkı Sezer, Uysal Kitabevi, Konya 1985.

- Ulya, V., **Living Architecture: Ottoman**, Oldbourne Bk. Co., London, 1966.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **İlmiye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Yediöldüz, Asım, **Şer'îye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat**, Arasta Yayınları, Bursa 2003.
- Yenen, Zekiye, **Anadolu Kentinde Mekânsal Yapı/Açık Alan/Doku İlişkisi, Bir Örnek Muğla**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara 1980.
- _____, **Vakıf Kurumu-İmaret Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1988.
- Yılmaz, Coşkun, **Siyasetnâmelere Göre XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda İktisadi Düşünce**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- Yücel, Yaşar, **I. Selim Kanunnameleri (1512-1520)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Ze'evi, Dror, **Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

III- MAKALELER

- Ahmet el Sarabassy, "Evlilik, Aile Planlaması ve İslâmiyet", **Aile Araştırmaları 6, Nüfus ve Aile Planlaması**, Derleyenler: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Belma Tokuroğlu, A.A.K. Yayınları, Ankara 1991, ss. 260-280.

- Akdağ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", **Belleten**, XIII/51, Ankara 1949, ss.497-571.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", **Belleten**, XIV/55, Ankara 1950, ss. 319-418.
- Aktan, Hamza, "İslâm Aile Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, A.A.K. Yayınları, Ankara 1992, ss. 396-433.
- Andreasyan, H. D., "Celâlilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", **İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, ss. 45-53.
- Arat, R. R., "Eski Türk Hukuk Vesikaları", **Türk Kültürü Araştırmaları**, I, Ankara 1964, ss. 22-38.
- Arık, Feda Şamil, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi", **OTAM**, Sayı 8, Ankara 1999, ss. 1-72.
- Arık, Rüçhan, "Türk Evi ve Yâren Geleneği", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 545-560.
- Armağan, Mustafa, "Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 536-544.
- Aslan, Cumhur, "Osmanlı'da Mülkiyet İlişkileri Tartışmaları", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II/28-29, Erzurum 2002, ss. 245-265.
- Atıl, Esin, "Islamic Women as Rulers and Patrons", **Asian Art** 6 (1993), ss. 1-12.
- Aydın, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", **Osmanlı Araştırmaları**, III, İstanbul 1982, ss. 1-12.
- _____, "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma-Tefrik", **Osmanlı Araştırmaları**, V, İstanbul 1986, ss. 1-12.

- Ayvazoğlu, Beşir, "İnsan, Ev, Çevre", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, A.A.K. Yayınları, Ankara 1992, ss. 770.
- Baer, Gabriel, "Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds", **JESHO**, 13 (1970), ss. 145-165.
- _____, "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds", **IJMES**, 1 (1970), ss. 28-50.
- _____, "Women and Waqf; An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546", **Asian and African Studies**, 17 (1983), ss. 9-27.
- Banguoğlu, Tahsin, "Türklerde Aile", **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, A.A.K. Yayınları, Derleyenler: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem Ankara 1991, ss. 359-363.
- Barkan, Ömer Lütfi, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, XXIII, İstanbul 1963, ss. 238-296.
- _____, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, X, İstanbul 1954, ss. 1-26.
- _____, "Avarız", **İ.A.**, II, İstanbul 1970, ss. 13-19.
- Barkey, Karen, "Rebellious Alliances: The State and Peasant Unrest in Early Seventeenth Century France and the Ottoman Empire", **American Sociological Review**, 56 (1991), ss. 699-715.
- Bates, Ülkü, "The Architectural Patronage of Ottoman Women", **Asian Art** 6 (1993), ss. 50-65.
- Baykara, Tuncer, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 529-536.

- _____, "Osmanlı Şehrinde Yeni Bir Mahalle: Şhreküstü", **Türk Kültürü Araştırmaları**, İzmir 1997, ss. 84-89.
- Cansever, Turgut, "Osmanlı Şehri", **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, I, İlke Yayınları, İstanbul 1996, ss. 373-388.
- Çetin, Osman, "Bursa Şer'i Mahkeme Sicillerinden Notlar", **U. Ü. İ. F. D.**, II/2, Bursa 1987, ss. 56-72.
- Çiftçi, Cafer "Osmanlı Döneminde Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü", **U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, III/3, Bursa 2002, ss. 57-74.
- Çizakça, Murat, "Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline, 1550-1650", **The Journal of Economic History** 40 (1980), ss. 533-549.
- Demirel, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", **Bellekten**, LIV/211, Ankara 1991, ss. 945-961.
- _____, "Osmanlı-Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, A.A.K. Yayınları, Ankara 1992, ss. 703-755.
- Demirel, Ömer, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, Ankara 1992, ss. 97-161.
- Dengler, Ian C., "Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age", **Women in the Muslim World**, Ed. Lois Beck-Nikki Keddie, ss. 228-244.

- Doğan, İsmail, "Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klâsik ve Yenileşme Dönemleri", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 371-396.
- Donuk, Abdülkadir, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, Derleyenler: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, A.A.K. Yayınları, Ankara 1991, ss. 287-301.
- Erder, Leila ve Suraiya Faroqhi, "Population Rise and Fall in Anatolia, 1550-1620", **Middle Eastern Studies**, 15 (1979), ss. 322-345.
- Ergenç, Ozer, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki «Eşraf ve A'yan» Üzerine Bazı Bilgiler", **Osmanlı Araştırmaları**, III, İstanbul 1982, ss. 105-118.
- _____, "Osmanlı Şhrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, I, İlke Yayınları, İstanbul 1996, ss.407-417.
- _____, "Osmanlı Şhrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, 4, İstanbul 1984, ss. 69-78.
- Faroqhi, Suraiya, "Onaltıncı Ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değışimi", **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)**, İstanbul 1988, ss. 201-210.
- _____, "Political Activity Among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650)", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XXXV/1, 1992, ss. 1-39.

- _____, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, Ed. Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Apay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, ss. 7-26.
- Faroqhi, Suraiya -Leila Erder, "Population Rise and Fall in Anatolia, 1550-1620", **Middle Eastern Studies** 15 (1979), ss. 322-345.
- Fındıkoğlu, Z. F., "Türk Aile Sosyolojisi", **İ. Ü. H. F. D.**, XI/ 3-4, İstanbul 1945, ss. 263-285.
- Galanti, Avram, "Bursa'nın Fethi ve Museviler", **Yeni Mecmua**, Sa. 9-75, 1923, s. 184.
- Gerber, Haim, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700), Çev. Hayri Erten, **S. Ü. İ. F. D.**, Sa. 8, Konya 1998, ss. 327-343.
- Göyünç, Nejat, "Osmanlı Ceza Hukukuna Ait Belgeler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sa.: 3, İstanbul 1967, ss.122-140.
- _____, "Hâne Deyimi Hakkında", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı), Sa.:32, İstanbul 1979, ss. 331-348.
- Hızlı, Mefail, "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", **U.Ü.İ.F.D.**, XII/1, Bursa 2003, ss. 367-426.
- Imber, Colin, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehir'li Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, Ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, ss. 77-100.
- _____, "Involuntary Annulment of Marriage and Its Solutions in Ottoman Law", **Turcica**, 25 (1993), ss. 39-73.

-İnalçık, Halil, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", **Belleten**, XV/60, Ankara 1951, ss. 629-690.

- _____, "Capital Formation in the Ottoman Empire", **Journal of Economic History**, XXIX (1969), ss. 97-140.

- _____, "Mahkeme", **İ.A.**, VII, İstanbul 1972, ss. 146-151.

- _____, "Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", **Archivum Ottomanicum** 6 (1980), ss. 283-337.

- _____, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", **Belgeler**, X/14, Ankara 1981, ss. 1-91.

- _____, "The Rûznâmce Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the Istanbul Müftülük Archives", **Turcica**, 20 (1988), ss. 251-275.

- _____, "Şikayet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar, **Osmanlı Araştırmaları**, VII-VIII, İstanbul 1988, ss. 33-54.

-İpşirli, Mehmet, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, 28-29 Mayıs 1990, İstanbul 1991, ss. 122-140.

- _____, "Osmanlı İlimiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)", **Osmanlı Araştırmaları**, VII-VIII, İstanbul 1988, ss. 273-285.

-Jennings, Ronald C., "The Office of Vekil (Wakıl) in 17th Century Ottoman Sharia Courts", **Studia Islamica**, 42 (1975), ss. 147-168.

- _____, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records- The Sharia Court of Anatolian Kayseri", **JESHO**, XVIII/1 (1975), ss. 53-114.

- _____, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: a Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon ve Erzurum", **LJMES**, VII (1976), ss. 21-57.

- _____, "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640", **Studia Islamica**, 78 (1993), ss. 155-167.
- Karadeniz, Feriha, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 450-457.
- Karagöz, Mehmet, "Osmanlı'da Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 103-110.
- Karal, Enver Ziya, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetnâme", **Bellekten**, VI/21-22, Ankara 1942, ss. 37-44.
- Karaman, Hayrettin, "İslâm'ın Getirdiği Aile Anlayışı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, II, A.A.K. Yayınları, Ankara 1992, ss. 385-395.
- Kasaba, Reşat, "Batı Anadolu'da Göçmen Emeği", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss. 119-127.
- Kunt, İbrahim Metin, "Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice", **Turcica**, 9 (1977), ss. 197-214.
- Kurt, Abdurrahman, "Osmanlı Toplumunda Poligami", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 397-406.
- _____, "Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik", **U. Ü. İ. F. D.**, VIII/ 8, Bursa 1999, ss. 183-214.
- _____, "İslâm'ın Koruyucu Aileye Bakışı", **U. Ü. İ. F. D.**, VI/6, Bursa 1994, ss. 177-186.

- Mardin, Şerif "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire", **Comparative Studies in Society and History**, 2 (1969), ss. 258-281.
- Oğuzoğlu, Yusuf, "Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yüğü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)", **Osmanlı Araştırmaları**, XV, İstanbul 1995, ss. 112-128.
- _____, "Anadolu Şehirlerindeki Osmanlılar Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1987, ss. 84-97.
- Meriwether, Margeret L., "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, Ed. Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Apay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, ss. 122-144.
- Orhonlu, Cengiz, "Şehir Mimarları", **Osmanlı Araştırmaları**, II, İstanbul 1981, ss. 1-30.
- Ortaylı, İlber, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı Araştırmaları**, I, İstanbul 1980, ss. 33-40.
- _____, "The Ottoman Empire At The End Of The Seventeenth Century", **Studies On Ottoman Transformation, Analecta Isisiana X**, The Isis Press, İstanbul 1994, ss. 1-9.
- Özdemir, Rifat, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı" (1771-1810), **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar ve Tarihi Süreç**, Derleyenler: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, A.A.K. Yayınları, Ankara 1991, ss. 411-456.
- Öztürk, Said, "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 407-411.
- Parry, V. J., "The Reign of Sulaiman the Magnificent, 1520-1566", **A History of the Ottoman Empire to 1730**, Ed. M. A. Cook, Cambridge 1980, ss. 126-145.

- _____, "The Period of Murad IV, 1617-1648", **A History of the Ottoman Empire to 1730**, Ed. M.A. Cook, Cambridge 1980, ss. 130-140.
- Pay, Salih, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", **U. Ü. İ. F. D.**, X/2, Bursa 2001, ss. 87-95.
- Sahillioğlu, Halil , "Sıvış Year Crises in the Ottoman Empire", **Studies in the Economic History of the Middle East**, Ed. M.A. Cook, Londra 1970, ss. 230-249.
- _____, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak 'Kitabü'l-Kadı' ve 'Süftece'ler", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar**, Ed. O. Okyar ve H.Ü. Nalbantoğlu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, ss. 103-144.
- Savaş, Saim, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II**, A.A.K. Yayınları, Ankara 1992, ss. 504-547.
- Selen, Hamit Sadi, "XVI ncı ve XVII nci Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", **III. Türk Tarih Kurumu Kongresi 1943**, Ankara 1948, ss. 390-398.
- Sıtkızade, Selahattin Rıza, "Bursa'da Mahallî Hayat, Cihaz Teşhiri-Kına Gecesi-Bazı Türküler", **Yeni Mecmua**, İstanbul 1923, Sa. 9-75, ss. 182-184.
- Suçeşka, Avdo, "Bosna Eyaletinde Tekalif-i Şakka", **İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi**, 12, İstanbul 1981-1982, ss. 751-763.
- Sümer, Faruk, "Yabunlu Pazarı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sa. 37, İstanbul 1985, s. 11-24.
- Tabakoğlu, Ahmet, "Osmanlı Toplumunda Aile", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, I**, A.A.K. Yayınları, Ankara 1992, ss. 92-96.

- Tanyeli, Uğur, “Klâsik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun ‘Reel’ Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi”, **Prof. Doğan Kuban’a Armağan**, Eren Yayınları, İstanbul 1996, ss. 57-67.
- Tucker, Judith E., “Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye’si ve Filistin’inde İslâm Hukukuna Göre Annelik”, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, Ed. Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Apay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, ss. 222-240.
- Turan, Refik, “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, A.A.K. Yayınları, Ankara 1992, ss. 82-91.
- Tuş, Muhittin, “Konya Şer’iye Sicil Belgelerine Göre Osmanlılarda Temsil Müessesesi: Vekâlet”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XIV, İzmir 1999, ss. 135-156.
- Ülgener, Sabri F. “İslâm Hukuk ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri”, **Ebülula Mardin’e Armağan**, İstanbul 1944, ss. 1151-1189.
- Ünal, Mehmet Ali, “Osmanlı İmparatorluğunda Müsadere”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sa. 49, İzmir 1987, ss. 95-112.
- Viler, H., “Hanlar ve Evler Hakkında Bir Tetebbü”, **Yeni Mecmua**, Sa. 9-75, 1923, ss. 190-192.
- Yerasimos, Stefan, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Paul Dumont, François Georgeon, Çev. Ali Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, ss. 1-19.
- Yılmaz, Coşkun, “Osmanlı Tarihinin Dönemlendirilmesi ve XVII. Yüzyılın Konumu”, **Yeni Türkiye**, Sayı 46, İstanbul Temmuz-Ağustos 2002, ss. 135-144.
- Zarrienbah-Shar, Fariba, “Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği”, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, Ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, ss. 241-250.

EKLER

مدینه برزخه حسنی خلدانندن بیخ باث فقهه کتدرنن السید محمد علی بن مصطفی
 مجلس شرح انزوده انبورا فیه الکتاب السید مصطفی جلینان کلام النبی محمد صلی الله علیه و آله
 اقرا تمام و تکرر کلام ایدوب عقده این صدوریه دکین سکر ملکده منسکر مدینه مرفومه
 محمدانندن الایة سیده حکمه نره واقع بر طری بعضی خلاف کلمه بعضی طوایف زاده
 قصر نندنره اولان منزله و نظری بون کی و نه فیک او برردی اندرینه و ایکی طایفه علمه منتهی
 ایکی باساق کلمه و ایکی باب کتخانه او طرین و ایکی صند و بریدن و عاب جارحی و ذات آچار
 دهره و عقده مکرر کلمه بی عمل اولور سنده ده مخرجم شکر خاتون و تقیه دیزر کسین ایلم فاطمه
 نه به اولان مکرر منزه کلمه التواضع واللواحق و کافه الفیه و المراقبه فی غیر السید مصطفی
 مصطفی جلینان او تکرر فقهه کندی غور کس فیه منتهی بریم ساعت ایلم دوز کرمی بیدی فقهه کندی
 غور کس که من صفت الجوع یوزالکی بیکه غور کس طائفندن احباب و قنوقی حاوی بیع باث صحیح
 شرعی ایلم بیع و تسلیح اولدای ویم حور افوزره کسرا اوتس و قنوقی و بقول ایلم کدن مکرره بدل
 من اولان بریم صفت ایلم بیع فذکر دوز کرمی بیدی کندی غور کس بیع نه باتی و ایلم
 اولوب بعضی ایلم نیما بیع منزل محده و ده کور منزه نور السید مصطفی جلینان مکرر منزه نور
 کتبات و کتبات و کتبات اولسون دیکه غب السید لعل الشرعی ما وقع بالطلب کتبات
 اولندن ایلم بیع و التسلیح و العشرین من سوال الکرم تشریح و تسوین و الت

مصطفی جلینان محمد صلی بن الله السید عبده الله جلینان
 محمد و خندان کتبه وی کلام النبی

EK 1: 157 kita esedi gurusu satılan mülkün 127 kita esedi gurusluk kısmının para,
 kalan 30 kita esedi gurusluk kısmının bir gümüş saat karşılığında satışı
 hakkında (BŞS B 143 10a)

صدیقہ بروہہ محلالتندن تصوح بابک محلہ سی ساکنندرن لطف اللہ ابن علی مجتہد حلیل
 الشانہ زوجہ سی اشویبا عثہ الکتاب عایشہ بنت علی نام خاتون محضرتہ اوار نام
 و تقریر کلام ایلدوب حالاً زوجہ م زبورہ عایشہ نکث محلہ مرقومہ واقعہ منزلیندہ ساکن
 اولوب منزل و زبورک ایجنده معلوم لاوصاف اولاد اناث بیت محاسبہ و غیرہ
 محاسبہ زوجہ مرقومہ عایشہ نکث محضیدر بنم اوزریمده اولان البسندن غیره
 رسم مال اطلاق اولنور بر شیم یوقدر دیدکره عب التصدیق الشرعی ماویع
 بالطلب کتب اولندر فی ایوم السابع لى صفر الحرام سنه ١٢٨٢

محمد احمد	اسمعیل اسدی احمد افند	ذکر المدر سیر المولی المرحوم	احمد افندی نما نویسی
حاجی عصصی الحاج علی	احمد ابریم	عبدالله مصطفی	فخر الائمة محمد افندی ارام جامع قلم

EK 2: Karısının evinde oturduğunu ve evdeki eşyaların da karısına ait olduğunu tescil ettiren erkek hakkında (BŞS B 144 94b)

هدیه بروی ۲ مرادیه محکم است نه از بدین عاقبت مذمت مصطفی نام کتاب
 خاتون محاسنه عده اوج فخالو اشبور افغ الکتاب محمد بن حسین نام کتاب
 امر موالکه سنده اقرار نام و فقر نظام ایوب تاریخ کتاب در بر سنده مقدم و در محمد
 الیه یک ایتمه و بر محمد سکنه نسبه نفسی تزویج اولاد از بعد الزوج و البتول اشبو و الودع
 صالحی نام خاتون سنا ایله مرتبور محمد محاتم مه محمد امد لوز و لیله بز سنده ایرات
 اتمکس و سنده مرتور و معقود و عایله اولاد مبلغ مرتبور اندی الیه یک ایتمه مهر و عیالک غیر
 غیر مقدول به اولاد و غیر اهل بنف سنده فارغه اولوب لقمه ثلاثت بنوعیه م و مولد
 سکنام دخی کنیز اوزر عید اولوق اوزنه زوجیم مرتبور محمد ایله مخالف صحیح سر عیالیم حاله
 ایله یکم از اولاد فی خلک مرتبور بعد البتول حقوق اوجیه متعلقه عامه دعا و و ایان
 مخالفانده هر مرتور از نوده زمنتی ابر او عام قاطع التزاعله ابر او اسقاط التذکر
 دید کرده غب التصدیق الشریعی ما وقع بالطلب کتب اولسدر فی البوم الحامس و الفسیر
 فی جمعی الاخره سنه ایدس و تسعین و الف
 بنام الامام
 محمد اقدار از سنه
 محمد بن الجاه
 الجاه عمر
 سنه
 ابن معیط

EK 5: Evlendiği kocası ile süt kardeşi olduğunu öğrenen kadının kocasından muhâlla talebi hakkında (BŞS B 107 20b)

میرزا یوسف و سه دوه حاجی به ششم محل مسکانه حضرت آقا محمد باقر علیهما السلام و سید محمد
 محل مسکانه حضرت یوسف آقا محمد ابن محمد الامام و میرزا محمد علی مسکانه حضرت زین العابدین
 ابن موسی الامام و علی بن نقی رزاده حاجی بیگانه و میرزا علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا
 محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی
 محمد احضار و کوه رنده از کوه نظام ایروان و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی
 میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی
 حندقا قزوین ایروان و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی
 ایروان حقیقه آنکس مراد ایروان و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی
 منع و وضع او کوه مطهره در ایروان و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی
 محل واقعه مقابل زمین تصویر ایروان طرفه حندقا قزوین و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی
 کوه سن علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی
 اقرار و اعتراف آنکس مراد ایروان و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی
 بالطلب کتب او کوه در ایروان و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی و میرزا محمد علی بن علی

میرزا محمد علی بن علی
 میرزا محمد علی بن علی
 میرزا محمد علی بن علی
 میرزا محمد علی بن علی
 میرزا محمد علی بن علی

EK 6: Müslüman mezarlarının çevresinde hendek kazarak ölümlere ait kemikleri dışarı çıkarmak suretiyle kendilerine bahçe alanı açmaya çalışan kişiler hakkında (BŞS B 140 57b)

بروسه حر واقع او چوقده مسجده شریفه یوم ریاحیه ایله امام اولادان حسیف صموحان جماعتی عموکانا و ایدر
و کندیرنه اکره ایله رفع اولونوب بیرینجه اشبور واقع توقع رفیع هما یوننه کاجی محمد مهر و جهله
لابیق و محفل مستحق اولمغایین توجیه اولونوب برات هما یونیم و یریک باینده عنایت طلب
ایلمکین واقع ایستقده ایدوب بو برات هما یوننه و یردم و بیور مکه واروب منر یوز و کرا و نانه
مسجده شریفه مسر و طینه او زره امام اولوب خدمت لازیمه سرعی و موادی قلدن قدره صدره یومی
براقیمه و طلیفه سنه متصرف اولوب واقفک روح و بنیم کرم دو انیم دولتیمان دعاهه ممد و نیت کوسه
طرفه اخرون بر فر دمانع و واقع اولوب و دخل و نصیر صر فلیک شولیه بلغم علامت شریفه اعناه و قلاله
حکمرانی او ایل ربع الا حو سنه تمانه و ثمانین و الف
سبعه
مشتقده

EK 7: Üç Kuzu Mahallesi Mescid-i Şerifi imamının mahalle halkının girişimleri ile görevinden alınması hakkında (BŞS B 285 22a)

مدینه نبویه خلافتی چار طاقه می کشند ساکنه ای که بودند اقدم فوت اولان ابراهیم ده این حاجی و تمام متوفان
 وراثتی زوجه فخره کز فاطمه بنت عبدالله صلیبیه صغیره زنی عایشه دستوفار زینب کز فرزند حاصل
 زوجه زینب بطنه ظاهر جمله محرم اولاد و غیره عاقلان و متغایه اولادند هکله متوفای زینب کز خرد و پادایه زینب
 تقسیم اولان زینب کز دفتر بزرگ ذکر اولور هر ۲ الیوم این بیعشر شهر رجب الفزراک حسن و مادیه و کهن

بصدقه	صحنه	شام الامه	کلیم باره	بصدقه	میزر	قنطار	شمعدان	طنج	کنده طاقه	چغندر
۷۰	۴۸	۶۵۰	۱۸	۵۶	۳۳	۲۶	۳۰	۱۰۶	۱۰۰	۱۰۰
آشپز بصدقه	کلیم	بلری بورغان	صحنه	صحنه	قانون	کنده کولک	اوام	میزر	اوام	بکجه
۱۳۷	۱۹۰	۱۸۱	۵۶	۴۷	۱۴	۱۵	۶۶	۳۶	۱۸۶	۶۵
صاری	کنده خاتونه	دفعه اوام	کاس	تارشب	چردوت	دفعه بورغان	میزر	صحنه	قیانیه	
۱۹۰	۳۹	۱۰۴	۳۳	۷۰	۱۸	۱۳۰	۱۰۵	۶۳	۱۴۴	
غلاف دو تک	بصدقه	کوک صغیر	طنج	دفعه صاری	بلری بصدقه	میزر	غلاف	بسر	صحنه	قوت
۱۹۰	۵۵	۲۲۱	۱۸۰	۵۵	۹۰	۹۱	۶۴۰			
جودیر بصدقه	توزیر کورک	کنده قیامه	تولور ابر	زیبون	چردوت	دو تک	اوام	کاس	ریبون	
۵۸	۱۳۰	۲۲	۷۵	۲۲	۱۶	۱۳۰	۸۵	۵۵	۵۳	
کنده صاری	کاش دکیز	دفعه صاری	کاس	کنده دو تک	اوام	کاس	کنده کولک	قاده		
۴۴	۳۳	۶۱	۴۴	۱۵۰	۱۵	۵۵	۸	۱۸		
توزیر بابونه	حفظه	باله و قازمه	چردوت	قانه	تک	۶۰	۴۶			
۱۶۱	۱۶۱	۴۰								
کله										
۲۲۰۴۶										

منزل در حله اول
 بجز
 ۱۶۰۰۰

الاقبال
 محصور اصدوی شهر تبریز
 ۵۳۵
 در ارض طاقه عزیمت الوصیه
 نسیان بازید بر صفتن و حاج اولور کور
 بعد الحلیف
 ۹۶۰
 مهم موطن زوجه اولور
 ۱۰۰۰
 برای تکمیل کلاک
 ۱۰۰۰
 صامه کاسه و خزینه و عیاله و اسبه اجوت قتم
 کلکف منزل اولور
 دیوانه دالیه و دایه
 ۱۲۷
 ۱۱۲
 ۱۱۱
 ۵۳۸
 ۱۹۶
 ۴۷۵

صحنه
 ۱۲۹۲
 منقل
 ۱۶۰۰۰
 ۱۷۲۹۲

صحنه کل	صحنه نبویه	صحنه زوجه
۰۷۵۴	۱۳۷۷	۰۱۶۱
۹۳۳۲	۴۶۶۶	۲۱۶۱
۱۰۰۸۶	۵۰۴۳	

EK 8: Ana karındaki çocuğa terekeden hisse ayrılması hakkında (BŞS B 151 84a)

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan 1. Tip Ev Satışlarının Fiyat Gruplarına Göre Tasnifi.....	51
Tablo 2	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan 2. Tip Ev Satışlarının Fiyat Gruplarına Göre Tasnifi.....	52
Tablo 3	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan 3. Tip Ev Satışlarının Fiyat Gruplarına Göre Tasnifi.....	53
Tablo 4	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan 4. Tip Ev Satışlarının Fiyat Gruplarına Göre Tasnifi.....	54
Tablo 5	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Satışı Yapılan Evlerin Erkek ve Kadınlara Göre Dağılımı.....	56
Tablo 6	Ev Alan Satanların Statüleri ve Satış Yapılan Evlerin Tiplerine Göre Tasnifi.....	57
Tablo 7	Ev Satışlarında Kullanılan Para Birimlerinin Yıllara Göre Dağılımı.....	60
Tablo 8	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Ev Satışlarının Müslümanlar ve Gayrimüslimlere Göre Dağılımı.....	63
Tablo 9	Müslümanlar ile Gayrimüslimler Arasında Yapılan Ev Satışlarının Mahallelere Göre Dağılımı.....	64
Tablo 10	1670-1698 Yılları Arasındaki Tereke Kayıtlarına Göre Mahallelerin Gelir Düzeyleri ve Çocuk Sayısı.....	90
Tablo 11	Ortalama Tereke Miktarlarına Göre En Fazla Tereke Miktarının Olduğu İlk 20 Mahalle.....	94
Tablo 12	Sosyal Statüye Göre Tereke Dağılımları.....	95
Tablo 13	Mahallelere Göre Ev Satışlarının Belge Sayıları ve Ortalama Değerleri.....	96
Tablo 14	Ev Satışlarının En Fazla Yapıldığı İlk 20 Mahalle ve Satış Yapılan Evlerin Ortalama Değerleri.....	101
Tablo 15	Ev Alım-Satımlarına Göre Bursa Şehri'nin Gelişim Yönleri.....	102
Tablo 16	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Bağ, Bahçe ve Arsa Satışlarının Erkek ve Kadınlara Göre Dağılımı.....	108
Tablo 17	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Bağ, Bahçe ve Arsa Satışlarının Müslümanlar ve Gayrimüslimlere Göre Dağılımı.....	109
Tablo 18	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Dükkan Satışlarının Erkek ve Kadınlara Göre Dağılımı.....	114
Tablo 19	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Dükkan Satışlarının Müslümanlar ve Gayrimüslimlere Göre Dağılımı.....	115
Tablo 20	Zemini Vakfa Ait Olan Ev Satışları.....	126
Tablo 21	Zemini Vakfa Ait Olan Bağ, Bahçe Satışları.....	132
Tablo 22	Zemini Vakfa Ait Olan Dükkan Satışları.....	134
Tablo 23	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'daki Mehir Miktarlarının Yıllara Göre Dağılımı.....	148
Tablo 24	1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre Evli Erkeklerin Eş Sayılarının Gelir Durumlarına Göre Dağılımı.....	166
Tablo 25	Terekelere Göre Çocuk Sayısı.....	169

Tablo 26	Terekelerde Sosyal Statüsü Belli Olan Ailelere Göre Çocuk Dağılımı.....	170
Tablo 27	1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre Erkeklerin Eş Sayıları.....	171
Tablo 28	Birden Fazla Kadınla Evlilik Yapan Erkeklerin Özellikleri.....	174
Tablo 29	Mahallelere Göre Boşanma Sayıları ve Ortalama Mehir Miktarları.....	198
Tablo 30	En Fazla Boşanmanın Görüldüğü İlk 10 Mahallede Boşanma Sayıları ve Ortalama Mehir Miktarları.....	202
Tablo 31	Ev Alım-Satımında Erkek ve Kadınların Vekil Kullanma Durumları.....	234
Tablo 32	Bağ, Bahçe ve Arsa Alım-Satımında Erkek ve Kadınların Vekil Kullanma Durumları.....	234
Tablo 33	Dükkân Alım-Satımında Erkek ve Kadınların Vekil Kullanma Durumları.....	235
Tablo 34	Erkek ve Kadınların Ev Alım-Satımında Vekilliğini Yapan Kimseler.....	235
Tablo 35	Erkek ve Kadınların Bağ, Bahçe ve Arsa Alım-Satımında Vekilliğini Yapan Kimseler.....	235
Tablo 36	Erkek ve Kadınların Boşanma Davalarında Vekilliğini Yapan Kimseler.....	236
Tablo 37	Terekelerdeki Servet Gruplarına Göre Erkek ve Kadınlar.....	248
Tablo 38	Terekelerdeki Servet Gruplarına Göre Gayrimüslim Erkek ve Kadınlar.....	271

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Ev Satışlarının Yıllara ve Tiplerine Göre Dağılımı.....	55
Grafik 2	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Bağ, Bahçe ve Arsa Satışlarının Yıllara Göre Dağılımı.....	110
Grafik 3	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'da Yapılan Dükkân Satışlarının Yıllara Göre Dağılım.....	116
Grafik 4	1670-1698 Yılları Arasında Bursa'daki Mehir Miktarlarının Dağılımı.....	149
Grafik 5	1670-1698 Yılları Arasında Boşanma Şekilleri ve Oranları.....	197
Grafik 6	1670-1698 Yılları Arasında Boşanma Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı.....	203
Grafik 7	1670-1698 Yılları Arasında Gayrimenkul Alım-Satımında Erkek ve Kadınların Vekil Kullanma Durumları.....	235
Grafik 8	Birden Fazla Eve Sahip Olan Erkek ve Kadınlar.....	242
Grafik 9	Terekelere Göre Erkek ve Kadınların Miras Aralıkları.....	249